

ჩოხეტი ანთიანი

სეჩეჩთიველო
ეკონომიკა
ახალი ეპოქა

საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“

თბილისი 2009

საქართველო

საქართველოს
ეკონომიკა

ახალი ეპოქა

UDK (უაკ) 338(47922)
ა 871

როზეტა ასათიანი. საქართველოს ეკონომიკა: ახალი ეპოქა. თეორია, პრაქტიკა, ანალიზი. I ნაწილი. თბილისი. გამომცემლობა „სიახლე“, 2009. – 240გვ.

მონოგრაფიაში, რომელიც სამ ნაწილად გამოდის, გაშუქებულია საქართველოს ეკონომიკაში უახლეს და ერთ–ერთ ყველაზე საინტერესო პერიოდში – 1991–2008 წლებში განვითარებული მოვლენები და პროცესები, რაც განმტკიცებულია სტატისტიკური მასალებითა და სხვა ფაქტობრივი მონაცემებით. ნაშრომში თითოეული თემა განხილულია თეორიულ–მეთოდოლოგიურ ასპექტშიც.

წიგნი დახმარებას გაუწევს საქართველოს ეკონომიკის საკითხებით დაინტერესებულ უმაღლესი სასწავლებლების სტუდენტებსა და აკადემიურ პერსონალს, აგრეთვე ქვეყნის პოლიტიკოსებსა და სახელმწიფო მოხელეებს. ვფიქრობთ, იგი საინტერესო იქნება მკითხველთა ფართო წრისთვისაც.

სარედაქციო კოლეგია: საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი **ავთანდილ სილაგაძე**; ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორები, პროფესორები: **იაკობ მესხია**, **ნოდარ ჭითანაგა**, **მიხეილ ჯიბუტი**; ეკონომიკის აკადემიური დოქტორები: **იოსებ არჩვაძე**, **მერაბ გველეხიანი**, **ჯემალ კახნიაშვილი**.

რეცენზენტები: **ვლადიმერ შაბაგა** – საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი;

ლევო ჩიქაგა – საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი.

ISBN 978–99940–875–1–8

© რ. ასათიანი, 2009;
© გამომცემლობა „სიახლე“, 2009.

რეცენზიის მაგიერ

მკითხველის წინაშეა ახალი წიგნი საქართველოს ეკონომიკის შესახებ, რომლის ავტორიცაა ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი როზეტა ასათიანი.

საქართველოს ეკონომიკის, მისი ცალკეული დარგების შესახებ უამრავი ნაშრომი გამოდიოდა ჯერ კიდევ საბჭოთა პერიოდში. მათი სამეცნიერო ღირებულება დღეს თითქმის ნულის ტოლია. ეს განპირობებულია არა მარტო და არა იმდენად იმით, რომ ამ კვლევის საფუძველს მარქსიზმ-ლენინიზმი წარმოადგენდა. ხშირ შემთხვევაში მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსთა და კომუნისტური პარტიის, მისი ლიდერების ციტირება უფრო რიტუალური ხასიათისა იყო, რადგანაც ამას სახელმწიფო იდეოლოგია მოითხოვდა. ასეთ პირობებში საქართველოს ეკონომიკის, თუ მისი ცალკეული დარგებისადმი მიძღვნილი ნაშრომები არ შეიცავდა არანაირ ახალ სამეცნიერო იდეას და, როგორც წესი, განვლილი პერიოდის პრიმიტიული ემპირიული ანალიზის მცდელობას წარმოადგენდა. გამონაკლისი იყო ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორის, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტის, პროფესორ ვალერიან მელქაძის გამოკვლევები, რომელმაც მიუხედავად იმისა, რომ საქართველო არ იყო დამოუკიდებელი ქვეყანა, მისი ეკონომიკა შეისწავლა იმ პარამეტრებით, რომლებითაც იკვლევენ დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა ეკონომიკას.

XX საუკუნის ბოლოს, საქართველოს მიერ სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ, არაერთი წიგნი დაიბეჭდა საქართველოს ეკონომიკის შესახებ, რომელთა ავტორები ცდილობდნენ ნაწილობრივ მაინც შეეცნოთ კომუნისტურ პერიოდში გამოცემული მსგავსი ნაშრომებისათვის დამახასიათებელი ხარვეზები.

არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ თანამედროვე ეპოქის საქართველოს ეკონომიკა, როგორც ასეთი, არ არის საქართველოს ეკონომიკური ისტორია, არც ეკონომიკური გეოგრაფია! ამიტომ დღევანდელ საქართველოს ეკონომიკაზე სამეცნიერო ნაშრომი ვერც ერთ შემთხვევაში ვერ დაიწერება, თუ ავტორი კვლევაში არ გამოიყენებს და შესაბამისი ინტერპრეტაციით არ გააშუქებს ეკონომიკური თეორიის შესაბამის დებულებებს.

თანამედროვე საქართველოს ეკონომიკა – ეს, უწინარეს ყოვლისა, გარდამავალი პერიოდის ეკონომიკაა, ხოლო ამ უკანასკნელის შესახებ თეორია ჯერ კიდევ ფორმირების სტადიაშია. მრავალ უმწვავეს საკითხზე ჯერ კიდევ არ არის ჩამოყალიბებული საერთო აზრი და მეცნიერ-ეკონომისტთა შორის დისკუსია მიმდინარეობს. ეს კი მნიშვნელოვნად ართულებს საქართველოს ეკონომიკის შესახებ სამეცნიერო ნაშრომის დაწერას.

ავტორის სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ მან წარმატებით გაართვა თავი მის წინაშე მდგარ რთულ ამოცანას. გარდამავალი პერიოდის ეკონომიკის შესახებ არსებული სამეცნიერო პუბლიკაციებისა და საქართველოს ეკონომიკის შესახებ უკვე გამოცემული ნაშრომების გამოცდილების გაზიარების საფუძველზე მან მკითხველის სამსჯავროზე გამოიტანა წიგნის – “საქართველოს ეკონომიკა: ახალი ეპოქა” – პირველი ნაწილი. ის თავისი ბუნებით მონოგრაფიული ხასიათისაა, თუმცა წარმატებით შეიძლება იქნეს გამოყენებული როგორც სახელმძღვანელო. სამწუხაროა, რომ დღეს საქართველოს ყველა უნივერსიტეტში არ ისწავლება საგანი “საქართველოს ეკონომიკა”, რაც აშკარა შეცდომაა.

წინამდებარე ნაშრომი მნიშვნელოვანი შენამენია არა მარტო ეკონომიკური საზოგადოებისა და სტუდენტობისათვის, არამედ საინტერესოა მკითხველთა ფართო წრისთვისაც, ხოლო ჟურნალისტთა კორპუსისათვის სამაგიდო წიგნი უნდა გახდეს.

დასასრულ, იმედს გამოვთქვამ, რომ წიგნის გაგრძელება არ დაიგვიანებს და მისი მომდევნო ნაწილების გამოსვლის შემდეგ მკითხველს შეექმნება სრული სურათი, თუ რა გზა განვლო საქართველოს ეკონომიკამ, დღეს რა მდგომარეობაშია, რა გამოწვევების წინაშე დგას და რა მიმართულებით უნდა განვითარდეს.

გლადიმერ პაპაგა

ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი, საქართველოს მეცნიერებათა
ეროვნული აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი

2 ოქტომბერი, 2009 წელი

გ უ ძ ღ ნ ი
სრულიად საქართველოს
კათოლიკოს-პატრიარქს,
უწმინდესსა და უნეტარესს
ილია- II-ს
მოკრძალებითა და პატივისცემით

წინასიტყვაობა

ნებისმიერი ნაშრომი, რომელიც მიზნად ისახავს ქვეყნის ეკონომიკის შესწავლას, მისი წარსულისა და აწმყოს შეჯამების ცდაა, ამასთან, ერთგვარი სამომავლო ორიენტირიცაა. მთავარია დაცული იყოს ოპტიმალური თანაფარდობა მათ შორის. აქედან ყველაზე მცირე ნაწილი, როგორც წესი, წარსულს ეთმობა, რამდენადაც მისი ეტაპობრივი განხილვა, თუნდაც მიმოხილვის სახით, მნიშვნელოვანია დღევანდელი მდგომარეობის მეცნიერულად შეფასებისა და ანალიზისათვის, აგრეთვე მომავლის სწორად განჭვრეტისათვის. ილია ჭავჭავაძე ბრძანებდა: „წარსული – მკვიდრი საძირკველია აწმყოსი, როგორც აწმყო – მომავლის. ეს სამი სხვადასხვა ხანი, სხვადასხვა ჟამი... ცხოვრებისა, ისეა ერთმანეთზედ გადაბმული, რომ ერთი უმეოროდ წარმოუდგენელი, გაუგებარი და გამოუცნობია... ეს სამთა ჟამთა ერთმანეთზედ დამოკიდებულება კანონია ისეთივე შეურყეველი და გარდუვალი, როგორც ყოველივე ბუნებითი კანონი“. ამასთან, წმინდა ილია მართალი დასძენდა: „უწარსულოდ აწმყო უფესვო ნერვია, თავ-გაუტანელი, ფეხმოუკიდებელი... ერი თავისი გმირების ცხოვრებითა და მაგალითებით უნდა ჰსულდგმულობდეს, თუ მართლა ერობა ჰსურს და აგრეც არის საცა ერი ერობს“. ამიტომ, ვინაიდან მონოგრაფია თანამედროვე დამოუკიდებელი საქართველოს ეკონომიკას ეძღვნება, აუცილებლად მივიჩნით წინა ეპოქების – დასაბამიდან, ვიდრე 1991 წლამდე პერიოდის – მოკლედ გაშუქება, რაც აისახა კიდევ ნაშრომის შესავალში.

მართალია, წიგნში განხილულია საქართველოს ეკონომიკური განვითარების უახლესი ისტორიული მოვლენები და პროცესები, მაგ-

რამ იგი ეროვნული ეკონომიკის ისტორია როდია. ეს პერიოდი თანამედროვე ეპოქაა, ეპოქა, რომელიც სავსეა წინააღმდეგობებით, მკვეთრი და ამავე დროს მნიშვნელოვანი ცვლილებებით, სიახლეებით, მოულოდნელობებით...

საქართველოს აღორძინება, მისი კეთილდღეობა თუ ტკივილი ორგანულად უკავშირდება ძველიდან შემორჩენილ თუ ახალ სოციალურ-ეკონომიკურ პრობლემებს. ეროვნული აღორძინება შეუძლებელია ეკონომიკური აღორძინების გარეშე. ვერც ერთი სახელმწიფო ვერავითარ პრობლემას ვერ გადაწყვეტს, თუ იგი ეკონომიკურად სუსტია. ეკონომიკა ქვეყნის განვითარების ქვაკუთხეა. ამიტომ როგორი სახელმწიფო იქნება საქართველო მომავალში, ბევრად არის დამოკიდებული იმაზე, თუ როგორი ეკონომიკა ჩამოყალიბდება დღეს. „ეკონომიკის აკარგინაობაზე არის დამოკიდებული საზოგადოების ყოველი ფენის და მთელი სახელმწიფოს არსებობა“ (უწმინდესი და უნეტარესი ილია II).

რა თქმა უნდა, გარდამავალი პერიოდი არ იქნება მუდმივი, მაგრამ მისი დამთავრების შემდეგ უკეთეს მდგომარეობაში ის ქვეყნები აღმოჩნდებიან, რომლებიც მაქსიმალურად გაითვალისწინებენ ეროვნულ თავისებურებებს, სწორად გაერკვევიან საბაზრო ეკონომიკის უნივერსალურ მექანიზმებში, ადეკვატურად ააგებენ ეკონომიკურ პოლიტიკას.

უკვე თვრამეტი წელია საქართველოში მიმდინარეობს რთული, წინააღმდეგობებით სავსე პროცესები. მეტად მძიმე აღმოჩნდა წარსულის მემკვიდრეობა. ათეული წლების განმავლობაში მსოფლიო ეკონომიკურ იზოლაციაში ყოფნას უკვალოდ არ ჩაუვლია. ახალი ეკონომიკური აზროვნება ძნელად იკაფავს გზას. არადა, დრო არ ითმენს. დღევანდელ რეფორმატორთა ერთგვარი დილემანტიზმი მოუფიქრებელი გადაწყვეტილებებისა და გაუმართლებელი დასკვნების მიზეზი გახდა, რამაც ქვეყანა სერიოზულ შეცდომებამდე მიიყვანა. საქართველო თავისი არსებობის მანძილზე ერთ-ერთ ყველაზე საპასუხისმგებლო ეტაპზე აღმოჩნდა. არსებული არაორდინარული სოციალურ-ეკონომიკური სიტუაცია საქართველოში მრავალ რთულ პრობლემას წარმოშობს ეკონომიკის კონვერსიის თვალსაზრისით. მიმდინარე რეფორმა ნაკლებად არის ქვეყნის შინაგანი ტენდენციების ადეკვატური, რასაც ადასტურებს ჩინში მოქცეული ეკონომიკა. ასეთ ექსტრემალურ სიტუაციაში გარდამავალი პერიოდის ეკონომიკის მეცნიერულ ანალიზს (მისი წინა პერიოდის ლოგიკური შეფასებისა და მოსალოდნელი შედეგების ჩათვლით), წარმოქმნილი მიკრო-, მაკრო- და მეგა-ეკონომიკური პრობლემების სიღრმისეულ გაშუქებას, რომლებიც მჭიდრო

კავშირშია პოლიტიკურ, სოციალურ და სხვა პრობლემებთან, დიდი თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს.

ჩვენ დავადექით საბაზრო ეკონომიკისაკენ მიმავალ რთულ გზას, სადაც ყოველი ნაბიჯი – ეს იქნება სამართლებრივი ბაზის შექმნა, საკუთრების განსახელმწიფოებრივება, საბაზრო ინფრასტრუქტურის ჩამოყალიბება თუ სხვა, არა მხოლოდ ორგანიზაციულ სიძნელებებს, არამედ ეკონომიკური განვითარებისადმი ახლებურ მიდგომას უკავშირდება. სწორედ ეს დაედო საფუძვლად წინამდებარე გამოკვლევას. იგი ეძღვნება ეკონომიკურ ლიტერატურაში სისტემური სახით ნაკლებად შესწავლილ, ზეაქტუალურ და ამასთან, მასშტაბურ პრობლემას.

ვფიქრობთ, მონოგრაფია თავისი არქიტექტონიკით ორიგინალურია.

იგი ერთდროულად ორი ისტორიული პროცესის – პოლიტიკური თავისუფლების მოპოვებისა და საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის კატაკლიზმებით სავსე პერიოდს მოიცავს.

საზოგადოებას არა მხოლოდ აინტერესებს დამოუკიდებელ საქართველოში ელვისებურად განვითარებული კატაკლიზმები, განვილი თუ მიმდინარე მოვლენები და პროცესები, ქვეყანაში მომხდარი არსებითი ძვრები, მიღწეული წარმატებები თუ ჩავარდნები, არამედ იგი მოვალეც არის ერკვეოდეს ამ საკითხებში და ფლობდეს სათანადო ინფორმაციას თავისი ქვეყნის ეკონომიკის, მითუმეტეს, 1991-2008 წლებში განვითარებული მოვლენების შესახებ.

ეკონომიკა მეტად დინამიკური მეცნიერებაა, რომელიც სხვადასხვა დონითა და კუთხით ასახავს ეკონომიკურ ურთიერთობებში ცვლილებების ტენდენციებს. მეტად რთულია პოსტკომუნისტური გარდამავალი პერიოდის შეფასება, საქართველოში მისი პირველი და მომდევნო ეტაპების გაშუქება.

პოლიტიკურ-ეკონომიკური განვითარების წინააღმდეგობრივი პროცესებისა და მათი ურთიერთზემოქმედების თავისებურებების ახსნა, ინსტიტუციური რეფორმების ანალიზი, საზოგადოებაში მიმდინარე ძირითადი მეტამორფოზების გათვალისწინებით ეკონომიკური პროგრესის კონკრეტულ-ისტორიულ გარემოსთან კავშირში წარმოჩენა, საქართველოში მეწარმეობის ახალი ტიპის ფორმირებასთან დაკავშირებული საკითხებისა და ეკონომიკის რეალური სექტორის საბაზრო ურთიერთობებთან ადაპტაციის თავისებურებების გაანალიზება, მომსახურების სექტორის განვითარების თავისებურებებისა და ქვეყნის რეკრეაციული პოტენციალის შესწავლა, ფაქტორული ბაზრებისა და ფაქტორული შემოსავლების, ვალუტის ბაზრისა და სავალუტო პოლიტიკის გაშუქება, საქართველოს სახელმწიფო ვალის, საგარეო ვაჭრობისა

და ეროვნული უსაფრთხოების მწვავე პრობლემების გამოკვლევა, ახალი სოციალური საკითხისა და საქართველოში განხორციელებული სოციალურ-ეკონომიკური გარდაქმნების გლობალური პროცესის პოზიტიური და ნეგატიური შედეგების განხილვა და ა.შ. – ძირითადად იმ საკითხთა ფართო წრეა, რომლებიც ეტაპობრივად უნდა აისახოს მონოგრაფიულ გამოკვლევაში.

წიგნი შედგება 18 თავისგან და სამ ნაწილად გამოიცემა, რაც განაპირობა დროის მიერ დასმული ამოცანების კვლევის სირთულემ და მნიშვნელობამ.

ნაშრომის პირველი ნაწილი მოიცავს ექვს თავს. ყოველ თავს წინ უძღვის შესაბამისი საპროგრამო საკითხები, ხოლო ბოლოს დართული აქვს გამოყენებული და სარეკომენდაციო ლიტერატურის სია. ეს მოთხოვნა დაცულია შესავლის მიმართაც.

მკითხველისათვის ნათელი რომ იყოს გამოკვლევის სრული შინაარსი, ნაშრომს ბოლოში დავეურთეთ მომდევნო ნაწილებში განსახილველი საკითხები.

კვლევის მიზანმა (ახალ ეპოქაში საქართველოს ეკონომიკის განვითარების სისტემური ანალიზი) და ამოცანებმა (რაზეც ნაშრომის არქიტექტონიკა მიგვანიშნებს) განსაზღვრა საკვლევი პრობლემის მასშტაბურობა. ამან, თავის მხრივ, მოითხოვა თითოეული თემის გაშუქება თეორიულ-მეთოდოლოგიურ ასპექტშიც. ამიტომ წინამდებარე ნაშრომი თეორიისა და პრაქტიკის ერთგვარი სინთეზია.

საკითხების თეორიულ-პრაქტიკული გამოკვლევა ეყრდნობა მეცნიერული აბსტრაქციის, შედარებითი ანალიზის, ისტორიულისა და ლოგიკურის ერთიანობის, სტატისტიკური დაჯგუფებებისა და ა.შ. მეთოდებს.

კვლევის საინფორმაციო ბაზას წარმოადგენდა როგორც ქართული, ისე უცხოური სტატისტიკური მასალები – ეროვნული სტატისტიკური სამსახურის (ჯერ – რესპუბლიკის სოციალურ-ეკონომიკური ინფორმაციის სახელმწიფო კომიტეტის, შემდეგ – საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტის, ამის შემდეგ კი – საქართველოს ეკონომიკური განვითარების სამინისტროს სტატისტიკის დეპარტამენტის), საქართველოს ფინანსთა სამინისტროს, საქართველოს პარლამენტის საბიუჯეტო ოფისის შესაბამისი მონაცემები; საქართველოს ეროვნული ბანკის ყოველკვირეული ბიულეტენები; პერიოდული გამოცემების („ბიულეტენი“. საქართველოს სტრატეგიული კვლევებისა და განვითარების ცენტრი; „საქართველოს ეკონომიკური ტენდენციები“. ეკონომიკური პოლიტიკისა და სამართლებრივი საკითხების ქართულ–

ევროპული საკონსულტაციო ცენტრი და ა.შ.) მასალები; გაეროს, საერთაშორისო სავალუტო ფონდის, ევროგაერთიანების, სხვა საერთაშორისო ეკონომიკური და სტატისტიკური ორგანიზაციების, საექსპერტო სამსახურების მონაცემები; ცალკეული ქვეყნების სტატისტიკური სამსახურების მიერ გამოცემული კრებულები (აშშ-ის საგადასახდელი ბალანსის სტატისტიკური წელიწდეულები, გერმანიის სახალხო მეურნეობის ინსტიტუტის საინფორმაციო სამსახურის პუბლიკაციები), აგრეთვე როგორც ცალკეულ მკვლევართა, ისე ავტორის მიერ მოპოვებული ფაქტობრივი მონაცემები და დამატებითი გაანგარიშებები.

უნდა აღინიშნოს, რომ დღეს საქართველოს მხოლოდ რამდენიმე უმაღლეს სასწავლებელში იკითხება „საქართველოს ეკონომიკის“ სასწავლო კურსი, ახალი ეპოქის შესაბამისი ლიტერატურა კი ნაკლებად მოგვეპოვება. არადა, საუნივერსიტეტო სწავლებაში „საქართველოს ეკონომიკის“ სასწავლო დისციპლინის შემოღება დროის მოთხოვნაცაა და ობიექტური აუცილებლობაც. იგი მსოფლიოში განვითარებული მოვლენების გამოძახილიცაა და ეროვნული დაკვეთაც. ასეთ ვითარებაში, ვფიქრობთ, „საქართველოს ეკონომიკამ“ სათანადო ადგილი უნდა დაიკავოს საუნივერსიტეტო ფაკულტეტების სასწავლო პროგრამებში. იგი, როგორც სავალდებულო კურსი, უნდა ისწავლებოდეს ეკონომიკური სპეციალობების ბაკალავრიატის მაღალ კურსებზე (2 სემესტრი, 10 კრედიტი). რაც შეეხება ახალბედა სტუდენტებს, რომლებიც ჯერ კიდევ ნაკლებად არიან დაუფლებულნი ეკონომიკური აზროვნების წესს და სათანადოდ ვერ ერკვევიან ეკონომიკურ კატეგორიებში, ტერმინებსა და ცნებებში, გაუჭირდებათ „კარის შეღება“ ამ დისციპლინაში.

წინამდებარე ნაშრომი, ვიმედოვნებთ, არ იქნება ინტერესმოკლებული არა მხოლოდ ეკონომიკური, არამედ არაეკონომიკური პროფილის ფაკულტეტების სტუდენტებისთვისაც.

წიგნი სამსახურს გაუწევს აგრეთვე საქართველოს დღევანდელი მდგომარეობითა და სამომავლო შესაძლებლობებით დანიტერესებულ ყველა მკითხველს, ჩააფიქრებს საზოგადოების იმ წარმომადგენლებს, რომლებიც მიმდინარე ტრანსფორმაციული პროცესებისადმი ზედმეტად პესიმისტურად ან ნაკლებკრიტიკულად არიან განწყობილნი, უარყოფენ საქართველოს ეკონომიკის რეფორმირებაში მიღწეულ წარმატებებს ან დაშვებულ სერიოზულ შეცდომებს. ნაშრომი ჩააფიქრებს აგრეთვე იმ პირებსაც, რომლებიც ხოტბას ასხამენ ქვეყანაში უსისტემოდ, ფრაგმენტულად განხორციელებულ ცვლილებებსა და, აქედან გამომდინარე, იმ ფრიად ნეგატიურ ტენდენციებს, რომლებიც აფერხებს საქართვე-

ლოს დემოკრატიულ სახელმწიფოდ ჩამოყალიბებას, რეალურ საფრთხეს უქმნის მის განვითარებასა და უბიძგებს ქრონიკულად ჩამორჩენილ ქვეყნად დარჩენისაკენ.

გასაგებია ის იმედგაცრუება, რაც საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლასთანა დაკავშირებული. მაგრამ პრაქტიკა ჭეშმარიტების კრიტიკურიუძია. განვითარებული ქვეყნების გამოცდილება მეტყველებს იმ დიდ შესაძლებლობებზე, რასაც საბაზრო მექანიზმზე დაფუძნებული ეკონომიკა იძლევა. ასეთ პირობებში ეროვნული ეკონომიკის სტაბილიზაციის გზა მხოლოდ რეგულირებადი, სოციალურად ორიენტირებული საბაზრო ეკონომიკისაკენ მიდის. ამიტომაცაა აუცილებელი ახალი ეპოქის საქართველოს ეკონომიკის შესწავლა-გაანალიზება, ნაკლოვანებების გამოვლენა და მსოფლიოში აპრობირებული გამოცდილების გათვალისწინებით ეკონომიკური კრიზისიდან გამოსვლისა და ჯანსაღი საბაზრო ურთიერთობების ჩამოყალიბების გზების დასახვა.

წარმოდგენილი სქემის მიხედვით „საქართველოს ეკონომიკის“ აგება დაკავშირებულია როგორც თეორიულ-მეთოდოლოგიური, ისე პრაქტიკული ხასიათის სიძნელეებთან. უინსტონ ჩერჩილი წერდა: „გამბედაობა – ეს არის უპირველესი სათნოება, იმიტომ რომ იგი შესაძლებელს ხდის ყველა დანარჩენს.“ ამიტომ ჩვენც გავუძღვთ ხელი მოგვეკიდა ამ მეტად რთული საქმისთვის.

ცნობილია, რომ დღეს ქართულ ეკონომიკურ მეცნიერებაში, პოლიტიკურ თუ ფართო საზოგადოებრივ წრეებში აზრთა სხვადასხვაობაა ქვეყნისთვის საჭირობოროტო მრავალ საკითხზე. ამ მხრივ, შეიძლება ჩვენი მსჯელობა ყოველთვის არ ემთხვეოდეს სხვათა შეხედულებებს. ჩვენ შევეცადეთ ლოგიკურ-ისტორიულობის პრინციპის დაცვით შეგვესწავლა და სათანადო დასკვნების საფუძველზე პირუთვნელად შეგვეფასებინა არსებული ვითარება.

დიდ მადლობას ვუხდით წიგნის სარედაქციო კოლეგიასა და რეცენზენტებს გაწეული შრომისა და საქმიანი შენიშვნებისათვის. მინდა გამოვყო ცნობილი სტატისტიკოსის იოსებ არჩვაძის თანადგომა „სტატისტიკურ ქაოსში“ გზის გაკვლევაში.

ბუნებრივია, ნაშრომი გამოიწვევს აზრთა სხვადასხვაობას, შესაძლოა კამათსაც, რაშიც იბადება ჭეშმარიტება. იგი ელის მეცნიერულ კრიტიკულ შეფასებას.

მკითხველის ობიექტურ შენიშვნებსა და წინადადებებს მადლიერების გრძნობით მივიღებთ და გავითვალისწინებთ შემდეგ გამოცემაში.

ღმერთმა დალოცოს სრულიად საქართველო და ქართველი ერი!

**საუკუნეების მანძილზე ქართული კულ-
ტურა არაერთი უძლიერესი იმპერიის გაგლენას
განიცდიდა, მაგრამ ღვთის განგებითა და ჩვენს
წინაპართა ძალისხმევით არასდროს დაგვი-
კარგავს თვითმყოფადობა.**

**საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი
ილია II**

უმსავალი

**(საქართველოს ეკონომიკა ქვის ხანიდან ახალ
მამამდე)**

მოკლე მიმოხილვა

ძველი ბერძენი, რომაელი, ბიზანტიელი და სხვა ევროპელი ავტორე-
ბი, არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული მასალები, ძველი ისტორიოგრა-
ფია და ქართველ მეცნიერთა გამოკვლევები საქართველოს ტერიტორიაზე
წინაგვაროვნული და გვაროვნული საზოგადოების არსებობის შესახებ.

ქვის ხანის უძველესი ეტაპი – შელის ეპოქა – საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის დასაწყისი. არქეოლოგიური გათხრების შედეგების კავშირი აშელის ეპოქასთან. მუსტიეს, პალეოლითის, მეზოლითის, ნეოლითისა და ენეოლითის ეპოქები. ბრინჯაოს ხანა – კავკასიური მეტალურგიის სათავე. პირველი ქართული ვერცხლის მონეტა „კოლხური თეთრი“ – მსოფლიოს უძველესი მონეტა (ძვ. წ. VI–III საუკუნეები). იბერიისა და კოლხეთის სამეფოები – ადრემონათმფლობელური სახელმწიფოები.

ელნიური ცივილიზაციის როლი საქართველოს ეკონომიკურ განვითარებაში. „სტრაბონის გეოგრაფია“ – ცნობები საქართველოს შესახებ. დიდი აბრეშუმის გზა. პირველი ქართული ოქროს მონეტა – „კოლხური სტატერი“ (ძვ.წ. II ს. – ახ.წ. III ს.).

ახალი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნეების საქართველოს ეკონომიკა. IV საუკუნიდან მონათმფლობელობის წიაღში ფეოდალიზმის ჩასახვა. ფეოდალური ეკონომიკური სისტემის ჩამოყალიბება საქართველოში VI საუკუნეში.

XII საუკუნე – ეკონომიკური და კულტურული განვითარების უმაღლესი საფეხური ფეოდალურ საქართველოში. XIII საუკუნის მწვანელობის უარყოფითი გავლენა საქართველოს სამეურნეო ცხოვრებაზე. XIV საუკუნის ხანმოკლე გამოცოცხლება და ამავე პერიოდის საქართველოს ეკონომიკის ხანგრძლივი დაქვეითება.

საქართველოს ეკონომიკის აღმავლობა XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან. ქართული ეკონომიკური აზრის განვითარება.

XIX საუკუნის დასაწყისის საქართველოს ეკონომიკურ ისტორიაში ცარიზმის ანექსიურ-კოლონიზატორული ექსპანსია და საქართველოს ეკონომიკური განვითარების ისტორიული გზის შეცვლა. საქართველოს გადაქცევა რუსეთის ეკონომიკურად ჩამორჩენილ მხარედ. XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან საქართველოში სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობების განვითარება. 1864–1871 წლების საგლეხო რეფორმის დადებითი და უარყოფითი მნიშვნელობა საქართველოს ეკონომიკისათვის. საქართველოს ეკონომიკური სტრუქტურის შეცვლა და ქვეყნის ეკონომიკაში უცხოური კაპიტალის გაბატონება. XIX საუკუნის ბოლოს კაპიტალიზმის დამკვიდრება საქართველოში.

XX საუკუნის დასაწყისის ეკონომიკური კრიზისი. 1905–1907 წლების რევოლუციის შემდგომი დეპრესია. I მსოფლიო ომით გამოწვეული ეკონომიკური ზარალი.

საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენისა და დამოუკიდებლობის სამი წელი – ეროვნული სულიერი კულტურის ამაღლება და ეკონომიკური კულტურის კრიზისი. აგრარული რეფორმის განხორციელება და გლეხობისათვის მიწების კერძო საკუთრებაში გადაცემა. სოციალ-დემოკრატიული ექსპერიმენტის კრახი და კვაზისოციალიზმის მოდელის დამკვიდრება.

საქართველო – „ყაზარმული სოციალიზმის“ 70–წლიანი ეკონომიკური ექსპერიმენტის თანამონაწილე. საბჭოთა კავშირის ეკონომიკური კრიზისი და დაშლა.

ბრძელოლოგიური და ეთნოგრაფიული მასალები, ძველი ისტორიოგრაფია და ქართველ მეცნიერთა გამოკვლევები ადასტურებს საქართველოს ტერიტორიაზე წინაგვაროვნული და გვაროვნული საზოგადოებების არსებობას. საყურადღებოა, რომ პირველი ცნობები საქართველოს შესახებ ანტიკურ ხანას განეკუთვნება. ძველ ბერძენ და რომაელ ავტორებს (ჰეროდოტე – ძვ. წ. VI ს., ქსენოფონტი – ძვ. წ. VI ს., ჰიპოკრატე – ძვ.წ. IV ს., არისტოტელე – ძვ.წ. IV ს., სტრაბონი – ძვ.წ. II ს., პლინიუს უფროსი – ახ.წ. I ს., პლუტარქე – ახ.წ. I–III ს., ამიანე – ახ. წ. IV ს. და ა.შ.) აღწერილი აქვთ არა მხოლოდ

საქართველოს ბუნება, არამედ ქართველ ტომთა (მესხები, ტიბარენები, მოსინიკები, მაკრონები, ხალიბები, კოლხები, სასპერები და ა.შ.) ყოფა-ცხოვრება, წეს-ჩვეულებები, რაც მნიშვნელოვან მასალებს იძლევა მათი სამეურნეო საქმიანობის შესახებ. ქრონოლოგიურად მრავალფეროვანია აგრეთვე ბიზანტიელ ავტორთა ცნობები, ევროპელ მოგზაურთა (ფლამანდიელი ვილემ რუბრუკი – XIII ს., იტალიელი მარკო-პოლო – XIV ს., გერმანელი იოჰან შილტბერგერი – XV ს., ვენეციელი კატარინო ზენო – XV ს. და ა.შ.) ჩანაწერები საქართველოს შესახებ.

საქართველოს ეკონომიკური ისტორია ქვის ხანის უძველესი ეტაპიდან – **შელის ეპოქიდან** იწყება. ამას მოწმობს უძველესი დროის ადამიანის ნაკვალევი მის ტერიტორიაზე, სადაც, განსაკუთრებით ზღვისპირეთში, კიდევ უფრო ფართოდ სახლდება ადამიანი **აშე-ლის ეპოქაში***. ამას ადასტურებს სოხუმის მახლობლად მდებარე იაშათხვის ნაბინავარი, ყვირილის აუზში მოპოვებული იარაღები, კუდაროს მღვიმეთა ჯგუფი, წონის გამოქვაბული ერწოს ტბის მახლობლად შიდა ქართლის მაღალმთიან ზოლში და ა.შ. ამ პერიოდში ისწავლა ადამიანმა ცეცხლის გამოყენება, ხოლო მისი ძირითადი შრომის იარაღი ხელნაჯახი იყო. განსაკუთრებით ფართოდ არის ათვისებული საქართველოს დასავლეთი ნაწილი მომდევნო **მუსტიეს ეპოქაში** (100–35 ათასი წლის წინათ), როდესაც გაუმჯობესდა შრომის იარაღების დამზადების ტექნიკა და ადამიანმა ისწავლა ცეცხლის ხელოვნურად მიღება. ამ პერიოდში კოლექტიური ნადირობა და გარეულ მცენარეთა ნაყოფის შეგროვება ადამიანთა ძირითადი საქმიანობა იყო.

პალეოლითის ეპოქის წინაგვაროვნული საზოგადოების წარმოების იარაღები აღმოჩენილ იქნა დასავლეთ საქართველოში (ხარაგაულის, თერჯოლის, ხესტაფონის რაიონებში), ხოლო **მეზოლითისა და ნეოლითის** ეპოქების გვაროვნული საზოგადოების წარმოების იარაღები – როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში. პალეოლითის ეპოქაში შეიქმნა ქვის დამუშავების ახალი ტექნიკა,

* 1991–2005 წლებში საქართველოში, კერძოდ, ღმანისში (სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო), არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოაჩინეს ადამიანის თავის ქალა და შრომის იარაღები. როგორც სპეციალისტები ვარაუდობენ, ეს აღმოჩენა მიუთითებს, რომ ამ ტერიტორიაზე ადამიანი ჯერ კიდევ 1,8 მილიონი წლის წინათ ბინადრობდა. იხ.: **მ. ნიორაძე, გ. ნიორაძე, ა. იუსტუსი, დ. უგანია**. ღმანისის ადრეპალეოლითური ადგილსამყოფელის II ფენის მონაპოვარი ქვის მასალა. ღმანისი IV. თბ., 2003; **გ. ნიორაძე**. უძველესი ჰომინიდების ადგილსამყოფელი ღმანისში. სამეცნიერო სერიის მასალები. ბათუმი, 2003.

გავრცელდა ძვლისა და რქის იარაღები, გაუმჯობესდა ნადირობის წესები. მეზოლითის ეპოქაში წინაგვაროვნული საზოგადოებიდან გვაროვნულზე გადასვლით დაიწყო ახალი ეტაპი წარმოების იარაღების განვითარებაში, რაც საფუძვლად დაედო ნეოლითს. ეს პერიოდი უმნიშვნელოვანესი ეტაპია როგორც მთლიანად კაცობრიობის, ისე საქართველოს განვითარებაში. ჩამოყალიბდა მეურნეობრივი საქმიანობის ახალი ფორმები – მიწათმოქმედება და მესაქონლეობა, პირველად გაჩნდა თიხის ჭურჭელი. ნეოლითის დასასრულიდან და **ენეოლითის ეპოქაში** მიწათმოქმედება და მესაქონლეობა მეურნეობის წამყვან დარგებად იქცა. ენეოლითის (სპილენძ-ქვის) ხანა საქართველოში ძვ. წ. VI–IV ათასწლეულია, ხოლო **ბრინჯაოს ხანა** – III–II ათასწლეული. ძვ. წ. IV ათასწლეულის შუა პერიოდიდან საქართველოს ტერიტორიაზე დაიწყო სპილენძ-ბრინჯაოს მეტალურგიული წარმოება, რაც განსაკუთრებით III ათასწლეულიდან განვითარდა. ლითონის საგნების დასამზადებლად იყენებდნენ ადგილობრივ დარიშხნიან სპილენძს. სწორედ ამ პერიოდში დაედო სათავე კავკასიურ მეტალურგიას, რითაც ასე განთქმული იყო საქართველო. ძვ. წ. II ათასწლეულის ბოლოს და I ათასწლეულის დასაწყისიდან ფეხს იკიდებს რკინის წარმოება. იგი ფართოდ გავრცელდა ძვ. წ. VIII–VII საუკუნეებში, რითაც დასრულდა ხელოსნობის ცალკე დარგად ჩამოყალიბების პროცესი. განსაკუთრებით განვითარდა მეთუნეობა, მჭედლობა, რთვა და ქსოვა, საიუველირო წარმოება. დამუშავების მაღალი ოსტატობით გამოირჩეოდა ძვრფასი ლითონებისაგან ნაკეთები ნივთები, საკმაოდ მაღალ დონეზე ავიდა ბრინჯაოს დამუშავების ტექნიკა, განვითარდა რკინისა და სამთამანრო მეტალურგია. ამას მოჰყვა ვაჭრობის განვითარებაც. აღსანიშნავია, რომ ამ პერიოდის კოლხეთის ლითონის, განსაკუთრებით ოქრომჭედლობის მრავალფეროვანი ნაწარმი და სელის ქსოვილები განთქმული იყო მთელ მსოფლიოში. ძვ. წ. VII–VI საუკუნეების კოლხეთის შავი ზღვის სანაპიროზე ჩამოყალიბებულმა ახალშენებმა – ტრაპეზუნდმა, კერასუნტმა, ფასისმა(ფოთი), დიოსკურიამ(სოხუმი), პეტეონტმა(ბიჭვინთა) და ა.შ. დიდად შეუწყვეს ხელი უცხოეთთან ვაჭრობის გაცხოველებას. ლითონისა და სელის ნაწარმის გარდა, გაჰქონდათ ხე-ტყე, ვაჭყავდათ ტყვეები, შემოჰქონდათ უმთავრესად ფუფუნების საგნები, რომლებსაც საზოგადოების ზედა ფენა მოიხმარდა.

იმდროინდელ კოლხეთში ადებ-მიცემობის განვითარებაზე მეტყველებს ქართული ვერცხლის მონეტა – **„კოლხური თეთრი“**, რომელიც ძვ. წ. VI–III საუკუნეებით თარიღდება და მსოფლიოს უძველესი მონეტების რიცხვს განეკუთვნება.

ლითონის ფულის წარმოშობამდე ფულის მაგივრობას რქოსანი პირუტყვი ასრულებდა. ამასთან დაკავშირებით, შეიძლება არც იყოს შემთხვევითი ის გარემოება, რომ „კოლხურ თეთრზე“ ხარის თავიც არის გამოსახული.

ეკონომიკის განვითარებამ, რასაც, მიწათმოქმედების, მესაქონლეობისა და ხელოსნობის განვითარებასთან ერთად, ხელი შეუწყო სავაჭრო ურთიერთობების გაძლიერებამ, ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველი ნახევრის ბოლოსათვის შექმნა წინაპირობები საქართველოს ტერიტორიაზე პირველი კლასობრივი საზოგადოების – მონათმფლობელური ეკონომიკური სისტემის ჩამოყალიბებისათვის.

ძვ. წ. პირველი ათასწლეულის დასაწყისში ისტორიულ საქართველოში დიაოხისა და კოლხას გაერთიანებების ჩამოყალიბებამ, ხოლო ძვ. წ. IV საუკუნის ბოლოს ქართლის სამეფოს აღმოცენებამ გააძლიერა სავაჭრო ურთიერთობა გარე სამყაროსთან. ქართლის სამეფო (იბერია), ისევე როგორც კოლხეთის სამეფო, ითვლება ადრემონათმფლობელურ სახელმწიფოდ, პირველყოფილ-თემური საზოგადოების ძლიერი გადმონაშთებით.

საქართველოს ეკონომიკურ განვითარებაში გარკვეული როლი **ელინურმა** ცივილიზაციამაც შეასრულა. ძვ. წ. V–IV საუკუნეების ბერძნული ნაწარმი აღმოჩენილია საქართველოში.

საქართველოს ეკონომიკურ განვითარებაზე მიუთითებს ის მრავალი უძველესი სამიმოსვლო–სავაჭრო გზა, რომლებითაც იგი გარე სამყაროს უკავშირდებოდა. ძვ. წ. IV–III საუკუნეებში არსებული აღმოსავლეთისა და დასავლეთის დამაკავშირებელი დიდი სავაჭრო გზა სამხრეთ კავკასიაზე გადიოდა. ეს გზა ინდოეთიდან იწყებოდა: მდინარე ოქსოსით (ამუდარია) დიდძალი ინდური საქონელი შემოჰქონდათ ჰირკანიის (კასპიის) ზღვაში, ხოლო აქედან მდინარე მტკვრით, სურამის უღელტეხილითა და რიონ–ყვირილის მაგისტრალით შავ ზღვამდე (ეგქსინის პონტო) გადაჰქონდათ.¹ გარდა ამისა, აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ თუ სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ მიმავალი კიდევ მრავალი სავაჭრო–სატრანზიტო გზა გადიოდა საქართველოს ტერიტორიაზე. თუ ერთი დიდი სავაჭრო გზა ბარდავ–შანქორ–ხუნანის გავლით მცხეთა–თბილისისაკენ მიემართებოდა, მეორე არანაკლები მნიშვნელობის გზა სამხრეთის ძველ ქალაქ არტაქშატსა და ჯავახ–სამცხის მიწა–წყალზე გადიოდა, ზეკარს გადასერავდა და ფასისზე

¹ **ყაუხნიშვილი თ.** სტრაბონის გეოგრაფია. ცნობები საქართველოს შესახებ. თბ., 1957, გვ. 149.

გავლით დიოსკურიისაკენ, ხოლო, იქიდან მეოტიის (აზოვის) ზღვისა და ჩრდილოეთის ველებისაკენ მიემართებოდა. ეს გზა უძველესი იყო და, ეკონომიკურის გარდა, დიდი სამხედრო მნიშვნელობაც ჰქონდა.

ამ გზის არსებობისა და მნიშვნელობის შესახებ საინტერესო ცნობები მოცემული „სტრახონის გეოგრაფიაში“. იგი გადმოგვცემს, რომლებიც მდინარე ტანაისის(დონი) მახლობლად სახლობდნენ და სირაკებს, რომლებიც კავკასიონის მთებიდან გამოდინარე აქარდონის* ახლოს ბინადრობდნენ, დიდძალი ინდური და ბაბილონური საქონელი შემოჰქონდათ აქლემებით არტაშატზე გამავალი მეოტია-კოლხეთის გზით, რომელზეც მთავარი ქალაქები — ფასისი და დიოსკურია მდებარეობდა.

აღსანიშნავია ტრანსკონტინენტური სავაჭრო-საქარავნო გზა ანუ აბრეშუმის დიდი გზა, რომელსაც დასაბამი მიეცა ძვ. წ. II საუკუნეში. ეს გზა ჩინეთს დასავლეთთან აკავშირებდა. მისი ერთი განშტოება კასპიის ზღვის გავლით უკავშირდებოდა კავკასიას, გადაკვეთდა საქართველოს და ფასისიდან შავი ზღვით ბიზანტიასა და რომს აღწევდა.

ამრიგად, საქართველოს სახმელეთო, სამდინარო და საზღვაო გზები ოდითგანვე საერთაშორისო სავაჭრო გზათა შემადგენელი ნაწილი იყო, რასაც ადასტურებს რომაელი გეოგრაფის კასტორიუსის მიერ შედგენილი მსოფლიო სავაჭრო რუკაც. საქართველო აღმოსავლეთისა და დასავლეთის საქონლის უბრალო გამტარ აუზს კი არ წარმოადგენდა, არამედ იგი თვითონაც იყო ჩაბმული საერთაშორისო ვაჭრობაში და როგორც ქვეყნის შიგნით, ისე სხვა სახელმწიფოებთან გაცხოველებულ ვაჭრობას აწარმოებდა.

ქართული ოქროს მონეტა — „**კოლხური სტატერი**“** იჭრებოდა ძვ. წ. I საუკუნიდან ახ. წ. III საუკუნემდე***.

ახალი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნეების საქართველოს ეკონომიკა ხასიათდება მისი ტრადიციული დარგების — მიწათმოქმედების, მესაქონლეობის, ხელოსნობისა და ვაჭრობის სწრაფი განვითარებით, რასაც თან ახლავს საზოგადოების ქონებრივი ღიფერენციაციის გაღრმავება.

* ცნობილი ქართველი მეცნიერის **სიმონ ჯანაშიას** აზრით, ეს მდინარე ყუბანია.

** აღსანიშნავია, რომ ქართული ოქროს მონეტები ეპიზოდურად იჭრებოდა, ისიც მცირე რაოდენობით და გარდა ფულადი მიმოქცევისა, გაითვალისწინებოდა მეფეებისა და დიდგვაროვანთა საჩუქრებისათვის.

*** ცნობილია ამ უაღრესად იშვიათი მონეტის მხოლოდ ორი ეგზემპლარი. ერთი დაცულია პარიზში, მეორე — თბილისში, ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში.

IV საუკუნიდან, შრომის მწარმოებლურობის ზრდის შედეგად, ეკონომიკურ ურთიერთობებში მომხდარმა ცვლილებებმა ხელი შეუწყო მონათმფლობელობის წიაღში ფეოდალური ურთიერთობის ჩასახვას. ევროპისა და აზიის მრავალ ქვეყანაში ფეოდალურმა ეკონომიკურმა სისტემამ, მონათმფლობელობის გვერდის ავლით, პირველყოფილი საზოგადოება შეცვალა, საქართველოში კი იგი, მონათმფლობელური ეკონომიკური სისტემის განვითარების საფუძველზე, VI საუკუნეში ჩამოყალიბდა.

V საუკუნეში, ვახტანგ გორგასლის მეფობის დროს, ქართლის სამეფომ დიდ სამეურნეო აღმავლობას მიაღწია. გაუმჯობესდა სამიწათმოქმედო ტექნიკა, დაიწყო რკინის გუთნისა და სარწყავი ტექნიკის გამოყენება, ფართოდ გავრცელდა ვაზის კულტურა, განვითარდა ვაჭრობა.*

ისტორიული წყაროები ადასტურებს, რომ საქართველოს ეკონომიკური ურთიერთობა სხვა ქვეყნებთან შენარჩუნებული ჰქონდა შიდა კონფლიქტებისა თუ უცხოელ მომხდურთა ბატონობის დროსაც. მიუხედავად იმისა, რომ სხვადასხვა დამპყრობთა, განსაკუთრებით კი არაბთა შემოსევებით საქართველო ეკონომიკურ და პოლიტიკურ შევიწროებას განიცდიდა, ქვეყანაში სამეურნეო ცხოვრება სწრაფად ვითარდებოდა. მათმა შემოსევებმა ვერ შეწყვიტა ფეოდალური ურთიერთობების განვითარება საქართველოში. ამის დადასტურება ისიც არის, რომ საქართველოში ფართოდ დაიწყო ფულის მოჭრა. VI–VII საუკუნეებში იჭრება ქართულ–სასანური დრაქმები (სასანური დრაქმის ტიპის ქართული მონეტა), VIII–X საუკუნეებში – თბილურ–არაბული დირჰემები, X–XII საუკუნეებში – ვერცხლის ქართული მონეტები ბიზანტიური ტიტულებით, ქართულ–ბიზანტიური მონეტები და ა.შ.

XI საუკუნეში საქართველოს გაერთიანებისა და ერთიანი სამეფოს უფლებების შავი ზღვიდან კასპიის ზღვამდე გავრცელების შემდეგ, კიდევ უფრო გაღრმავდა მისი საგარეო–ეკონომიკური ურთიერთობები.

ფეოდალურმა საქართველომ ეკონომიკური და კულტურული განვითარების უმაღლეს საფეხურს XII საუკუნეში მიაღწია. ამ პერიოდში შეიქმნა ტირიფონის, რუის–ურბნისის, მუხრანის, ალაზნის, სამგორის, შიდა კახეთის სარწყავი არხები, რომლებმაც მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა საქართველოში მევენახეობის, მებაღეობისა და მებამბეობის

* ცნობილ ქართველ მეცნიერს სიმონ ყაუხჩიშვილს მოჰყავს VI საუკუნის ისტორიკოსის პროკოპი კესარიელის ცნობა იმის შესახებ, თუ იბერიას როგორ ჰქონდა განვითარებული აღებ–მცემობა გარე სამყაროსთან. საქონელი შემოჰქონდათ სპარსეთიდან, ინდოეთიდან, რომაელების ქვეშევრდომი ქვეყნებიდან და გაჰქონდათ ამავე ქვეყნებში. იხ. **ს. ყაუხჩიშვილი**, გეორგიკა. ტ. II, თბ., 1934, გვ. 61.

განვითარებაში. სწრაფად განვითარდა ხელოსნობა და გაღრმავდა შრომის საზოგადოებრივი დანაწილება. მეთუნეების, კალატოზების, მემადნეების (ოქროს, ვერცხლის, რკინის, სპილენძის დამამზადებლები), მჭედლების, ფეიქრების, ოქრომქანდაკელების, მებაჯრეების, მეხმალეების, მემშვილდეების, ეტრატის (საწერი ტყავი) დამამზადებლების, ფერწერის ოსტატების, ოქრონემსეულის მოხელსაქმეთა, ცხენის იარაღ-საჭურველის მჭედელ-მქსოველთა და ა.შ. ნაწარმი სულ უფრო ფართოდ ექცეოდა სავაჭრო ბრუნვაში, გადიოდა საზღვარგარეთ. ამ პერიოდში შექმნილი მატერიალური დოვლათის მნიშვნელოვანი ნაწილი საქონლურ ხასიათს ატარებდა. იმხანად, როგორც ივანე ჯავახიშვილი შენიშნავს, „არ მოიბოვებოდა ისეთი საგანი, რომელიც ბაზარზე არ ტრიალებდა, რომელიც სოფლადაც კი არ გაყიდულიყოს.“¹

დავით აღმაშენებლის აქტიურმა საგარეო პოლიტიკამ დიდად შეუწყო ხელი საერთაშორისო სატრანზიტო ვაჭრობის შემდგომ განვითარებას. საქართველო დიდ საქარავნო ვაჭრობას ეწეოდა ირანთან, ერაყთან, სირიასთან, ეგვიპტესთან, ბიზანტიასთან, რუსეთთან და ა.შ. გაჰქონდათ: ბამბა-აბრეშუმი, ოქრონემსული ფარჩა, ბეწვეული, ძვირფასი სამოსელი, მატყელი, ღვინო, კაკალი, თაფლი, გაჰყავდათ ცხენები და ა.შ. შემოჰქონდათ: ძვირფასი ქსოვილები და ჭურჭელი, იარაღ-საჭურველი, სამოსელი, ბეწვეული, თვალ-მარგალიტი, ნელსაცხებლები, სანელებლები, ხმელი ხილი, თევზეული და ა.შ. ვაჭრობის განვითარებამ ხელი შეუწყო ქალაქების ზრდას. XII საუკუნეში განვითარების მაღალ დონეს მიაღწია ქართულმა ფეოდალურმა კულტურამ. როგორც საქართველოში, ისე მის საზღვრებს გარეთ არსებულ კულტურულ კერებში ნაყოფიერი სამეცნიერო-ლიტერატურული საქმიანობა გაიშალა. XII საუკუნის ბოლოს შეიქმნა შოთა რუსთაველის გენიალური პოემა – „ვეფხისტყაოსანი“, რომელშიც აისახა კიდევ ამ პერიოდის სოციალურ-ეკონომიკური შენედელები.

XIII საუკუნეში დაწყებულმა ძნელბედობამ მეტად უარყოფითი გავლენა მოახდინა საქართველოს სამეურნეო ცხოვრებაზე. ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებას დიდი დარტყმა მიაყენა მონღოლთა შემოსევებმა და ბატონობამ, რის შედეგადაც ფეოდალური მეურნეობა დაეცა, ვაჭრობა ჩაკვდა, ქალაქები გაპარტახდა.

ქვეყნის ეკონომიკის გამოცოცხლება დაიწყო XIV საუკუნის 30-იანი წლებიდან, გიორგი V ბრწყინვალის მეფობის დროს, როდესაც გადაგდებულ იქნა მონღოლთა უღელი და აღდგა საქართველოს

¹ **ჯავახიშვილი ივ.** საქართველოს ეკონომიკური ისტორია. წიგნი I. ტფ., „ქართული წიგნი“, 1930, გვ. 31.

ტერიტორიული მთლიანობა. ამ პერიოდში ვაჭრობის განვითარებას ხელი შეუწყო ვერცხლის მონეტის – „გიორგაულის“ გამოშვებამ. გამოცოცხლდა საგარეო ვაჭრობაც, თუმცა აღორძინების ეს პროცესი თემურლენგის შემოტევების გამო ხანგრძლივი არ ყოფილა.

1386–1403 წლებში თემურლენგის რვა ლაშქრობას საქართველოში მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი შეეწირა. დამპყრობლებმა ხელთ იგდეს ხალხის ქონება, დაანგრეს ეკლესია–მონასტრები, ციხესიმაგრეები. ქართველი ხალხის გმირული წინააღმდეგობით გაბოროტებული მტერი კაფავდა ვენახებს, ანადგურებდა ნათესებს, ბაღებს, სარწყავ არხებს, პირუტყვს, საცხოვრებელ სახლებს, რომ დარჩენილი მოსახლეობისათვის საარსებო წყარო მოეპოო. საქართველო კვლავ დაქვეითდა ეკონომიკურად.

ოსმალები გაბატონდა შავ ზღვასა და იმ გზებზე, რომლებიც ერთმანეთთან აკავშირებდა აღმოსავლეთ და დასავლეთ ქვეყნებს. საქართველო მოსწყდა საერთაშორისო სავაჭრო გზებს, დაქვეითდა ვაჭრობა, ხელოსნობა, მოიშალა სამეურნეო ცხოვრება.

XV საუკუნე კიდევ უფრო მძიმე აღმოჩნდა საქართველოს ეკონომიკისათვის. ჯერ ყარა–ყოიუნლუს (შაგბატკნიანთა) თურქმანებმა შეარყიეს ისედაც ძლიერ შელახული მისი ეკონომიკური ცხოვრება, ხოლო შემდეგ ოსმალებმა მოამწყვდიეს ჩიხში.

უცხოელ დამპყრობთა განუწყვეტელი შემოსევებისა და ეკონომიკური დაქვეითების შედეგად, XV საუკუნის მეორე ნახევარში საქართველოს ერთიანი ფეოდალური მონარქიის პოლიტიკურად დაშლამ (ქართლის, კახეთისა და იმერეთის სამეფოებად და სამცხე–საათაბაგოს სამთავროდ), რომელიც XVI–XVII საუკუნეებში კიდევ უფრო გაღრმავდა (დამოუკიდებელ სამთავროებად ჩამოყალიბდნენ ოდიშის, გურიის, აფხაზეთისა და სვანეთის სამთავროები), მეტად უარყოფითი გავლენა მოახდინა მის ეკონომიკაზე. მიუხედავად ამისა, ქვეყნის ეკონომიკური განვითარება არ შეწყვეტილა და არც შეიძლებოდა შეწყვეტილიყო, რადგან ამას მოითხოვდა ქართველი ხალხის სასიცოცხლო ინტერესები. საქართველოს მადლიანი მიწა იძლეოდა სოფლის მეურნეობის განვითარების საშუალებას. მაგალითად, კახური ყურძნით დამზადებულმა ღვინომ სწორედ მაშინ გაითქვა სახელი მთელ საქართველოში და მის ფარგლებს გარეთ, ასევე, ქართული აბრეშუმი როგორც საშინაო, ისე საგარეო ვაჭრობის უმნიშვნელოვანესი საგანი გახდა. შავი ზღვის სანაპიროზე ფართოდ განვითარდა მეთევზეობა. მთაში გავრცელდა ტყავის დამუშავება, ფარდაგებისა

და შალეულის ქსოვა, ქურქის, ნაბდის, ყაბალახის დამზადება. ყოველივე ამის მიუხედავად, XVI–XVII საუკუნეებში დასავლეთ საქართველოში ყმა გლეხთა უცხოელებისათვის ტყვედ მიყვდა ანგრევდა არა მხოლოდ ქვეყნის მეურნეობას, არამედ საფრთხეს უქმნიდა თვით ერის არსებობას. XVII საუკუნის დასაწყისში საქართველოში შაჰ-აბასის გაუგონარი სისასტიკის შემოსევებმა უდიდესი დარტყმა მიაყენა აღმოსავლეთ საქართველოს. აიჩეხა ბალ-ვენახები, გაწყდა პირუტყვი, თითქმის მთლიანად გაჩანაგდა მეურნეობა. ამას მოჰყვა ქალაქების ნგრევა, მოსახლეობის აქტიური ნაწილის, განსაკუთრებით ვაჭრებისა და ხელოსნების განადგურება.

საქართველოს ეკონომიკაზე დამანგრეველი ზეგავლენა მოახდინა მის აღმოსავლეთ ნაწილში XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში ოსმალთა და სპარსთა ბატონობამ. XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან მშვიდობიანი ცხოვრებისათვის შედარებით ხელსაყრელი პირობები შეიქმნა, რამაც ჟამთა სიავისაგან შეფერხებული სამეურნეო ცხოვრება კვლავ თავის კალაპოტს დაუბრუნა. ამ პერიოდიდან იწყება ეკონომიკის გამოცოცხლება და აღმავლობა, რასაც მოჰყვა ქალაქებისა და სოფლების აღდგენა. ფეხი მოიკიდა დაქირავებული შრომის გამოყენებამ, გაფართოვდა ვაჭრობა. ირანსა და ოსმალეთში დიდი რაოდენობით გადიოდა ღვინო, აბრეშუმი, განვითარდა სამთამადნო წარმოება. შეიქმნა მანუფაქტურული ტიპის საწარმოები – თოფ-ზარბაზნის ქარხანა, სამეფო ზარაფხანა, სტამბა, მარილსახდელი, საპნის ქარხანა, სამღებროები, თოფისწამლის ქარხანა და ა.შ. კვლავ გაიხსნა დიდი ხნის განმავლობაში ჩაკეტილი დარიალის სავაჭრო გზა. გაცხოველდა საქარავნო ვაჭრობა რუსეთთან, იმატა სავაჭრო და სავაზმო კაპიტალიზმს.

განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა ეკონომიკის შემდგომი განვითარების გზების ძიებას. ქართულ ენაზე ითარგმნებოდა ევროპელ განმანათლებელთა ნაშრომები. 1799 წელს იოანე ბატონიშვილმა იტალიურიდან ქართულ ენაზე თარგმნა წიგნი „**პოლიტიკური ეკონომია, ანუ სახელმწიფო მეურნეობის შესახებ**“. ქართული ეკონომიკური აზრის განვითარებაში დიდი წვლილი შეიტანა სულხან-საბა ორბელიანმა*.

* აღსანიშნავია, რომ **სულხან-საბა ორბელიანს** ფიზიოკრატული სკოლის ფუძემდებელზე, ფრანგ ეკონომისტ ფრანსუა კენეზე (1694–1774) გაცილებით ადრე ჰქონდა ჩამოყალიბებული ფიზიოკრატული შეხედულებები თავის ცნობილ ნაშრომში „სიბრძნე სიცრუისა“ (კენეს „ეკონომიკური ტაბულა“ 1758 წელს გამოქვეყნდა, ხოლო სულხან-საბა ორბელიანი ზუსტად 100 წლით ადრე დაიბადა). ამ სამსაუკუნოვან საიდუმლოებას ფარდა ახადა და გამოიკვლია გამოჩენილმა ქართველმა მეცნიერმა **გასილ ჩანტლაძემ**.

ეკონომიკური წინსვლის მიუხედავად, საქართველოს არ ჰქონდა საკმარისი პოტენციალი გარეშე მტერთა თავდასხმებისაგან თავის დასაცავად. ამასთან, ფეოდალური საქართველო შევიდა თავისი განვითარების გვიანდელ პერიოდში. საწარმოო ძალთა განვითარება თანდათან მოექცა წინააღმდეგობაში ფეოდალურ-ბატონყმურ ეკონომიკურ ურთიერთობებთან. გამწვავდა ფეოდალური ეკონომიკური სისტემის კრიზისი.

XIX საუკუნიდან საქართველოს საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ ისტორიაში ახალი და უაღრესად რთული ეტაპი იწყება. ისტორიული მოვლენები იმგვარად წარმართა, რომ ამ ეპოქის უშუალო განმსაზღვრელი რუსეთის ცარიზმის ანექსიურ-კოლონიზატორული ექსპანსია გახდა*.

საქართველოს მოქცევამ რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში (1801 წ.) სრულიად შეცვალა ქვეყნის როგორც პოლიტიკური, ისე ეკონომიკური განვითარების ისტორიული პროცესი. რუსეთთან შეერთებით საქართველომ, მართალია, თავი დააღწია აღმოსავლეთის მეზობელი აგრესიული ქვეყნებისაგან მუდმივ შემოსევებს, მაგრამ დაკარგა დამოუკიდებლობა, სახელმწიფოებრიობა და ფაქტობრივად რუსეთის კოლონიად იქცა. მეფის რუსეთი ცდილობდა საქართველოში ბატონყმობის განმტკიცებას. ამასთან, კავკასიაში მის მიერ წარმოებული ომების თითქმის მთელი ხარჯი, სასურსათო ბეგარის სახით, საქართველოს გლეხობას დაეკისრა. ხალხი ვერ ეგუებოდა ცარიზმის კოლონიურ პოლიტიკას, რასაც მოჰყვა აჯანყებები, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ფართოდ გაშლა. ყოველივე ეს დიდ ზიანს აყენებდა ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებას. არ ვითარდებოდა პრიმიტიულ ტექნიკაზე დაფუძნებული სოფლის მეურნეობა, ჩაკვდა სამთომეტალურგიული წარმოება. ეკონომიკური თვალსაზრისით, საქართველო რუსეთისთვის საინტერესო იყო მხოლოდ თავისი არაკონკურენტუნარიანი საქონლის სარეალიზაციოდ და მისი მრავალფეროვანი ბუნებრივი რესურსების მისათვისებლად. ამიტომ რუსეთი დაინტერესებული იყო მხოლოდ იმით, რომ საქართველო გადაექცია იაფი ნედლეულის წყაროდ თავისი ფაბრიკა-ქარხნებისათვის. მეაბრეშუქების სუსტი განვითარების გამო, დაიხურა მანუფაქტურული ტიპის აბრე-

* საქართველოს ეკონომიკური განვითარების საკითხებს შევღებოვანი მონოგრაფიული გამოკვლევა მიუძღვნა აკადემიკოსმა **პაატა გუგუშვილმა**. მისი მონოგრაფია – „საქართველოსა და ამიერკავკასიის კოლონიზაცია 1801–1920 წწ.“ – დაიწერა როგორც სადოქტორო დისერტაცია, რომლის ერთ-ერთი ოფიციალური ოპონენტი იგანე ჯაფარიშვილი გახლდათ.

შუმის ძაფსახვევი საწარმოები. ანალოგიური ბედი ეწია 1828–1830 წლებში საქსპორტო ღვინისთვის მინის ჭურჭლის წარმოებასაც. ირანთან და თურქეთთან დაძაბული ურთიერთობის გამო, რუსეთმა აკრძალა ქართული საქონლის გატანა ამ ქვეყნებში. თავად ეკონომიკურად ჩამორჩენილმა რუსეთმა კი ვერ შეძლო დაუფლებოდა საქართველოს ბაზარს. ამას დაემატა კონკურენცია ინგლისის მხრიდან, რომელიც მთელი აღმოსავლეთის ბაზრებს ფლობდა. ცარიზმის საიმპერიო–საბაჟო სისტემის გავრცელებამ საქართველოში დიდად გაზარდა ფასები შემოზიდულ საქონელზე. მოკლედ, საქართველო გადაიქცა რუსეთის განაპირა, ჩამორჩენილ მხარედ. ცარიზმის დამპყრობლური პოლიტიკა არ უპასუხებდა ქვეყნის სოციალურ–ეკონომიკური განვითარების ინტერესებს. ასეთ პირობებში ხალხი განაგრძობდა ბრძოლას ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ.

XIX საუკუნის 30–იანი წლებიდან ქვეყანა თანდათან დამშვიდდა, აღორძინება იწყო სოფლის მეურნეობამ. სახელი გაითქვა ქართულმა ღვინომ*. კახური ღვინო გავიდა რუსეთის ბაზრებზეც. დასავლეთ საქართველოში განსაკუთრებით განვითარდა მეაბრეშუმეობა. 40–იანი წლებში გაჩნდა აბრეშუმის ახალი ძაფსახვევი საწარმოები. 50–იანი წლებში ძაფსახვევი ფაბრიკები აიგო ქუთაისსა და ზუგდიდში. განვითარდა ხის დამმუშავებელი წარმოება, რომლის პროდუქცია საქართველოს ფარგლებს გასცდა. მუშაობა დაიწყო ძვირფას საშენ ქვათა დამმუშავებელმა ფაბრიკამ, აგრეთვე თამბაქოს ფაბრიკებმა, განვითარდა ტყავის წარმოება, ხე–ტყის მრეწველობა და ა.შ. საქვეყნოდ გაითქვა სახელი ხელოსნობის ზოგიერთმა ნაწარმმა. მაგალითად, საქართველოში დამზადებული ფოლადის ხმალი რუსეთისას სჯობდა. ამას ადასტურებს ის ფაქტი, რომ რუსეთის მთავრობამ ზღაპტოუსტის მეტალურგიული ქარხნის ოსტატები გამოგზავნა თბილისში ფოლადის ხმლის დამზადების საიდუმლოს შესასწავლად.

თანდათან საფუძველი ეცლებოდა კარჩაკეტილ ნატურალურ მეურნეობას. სასაქონლო–ფულადი ურთიერთობების განვითარებამ კიდევ უფრო შეარყია ფეოდალური ეკონომიკური სისტემა და გზა გაუხსნა კაპიტალისტური ურთიერთობების აღმოცენებას საქართველოში.

თუ მხედველობაში არ მივიღებთ რკინის კუსტარულ წარმოებას, რომელიც საქართველოში უხსოვარი დროიდან არსებობდა, შავი ლითონების საქარხნო წარმოება დაიწყო 1862 წლიდან ჩათახის

* განსაკუთრებით სახელი გაითქვა თელავის მარამ, საიდანაც, მაგალითად, 1895 წელს 1 მლნ–მდე სათლი ქართული ღვინო გაიყიდა.

(ფოლადური) მეტალურგიულ ქარხანაში. 1879 წლიდან დაიწყო ჭიათურის მანგანუმის საბადოს ექსპლუატაცია.

მიუხედავად იმისა, რომ ქართველი ხალხი ოდითგანვე იყენებდა მინერალურ წყლებს, ზღვისა და მთის ჰავას სხვადასხვა დაავადების სამკურნალოდ, კურორტები საქართველოში XIX საუკუნის I ნახევრიდან იქმნება. XIX საუკუნის II ნახევრიდან ბორჯომი რუსეთის სამეფო საგვარეულოს ხელში გადავიდა. ამავე პერიოდში გაშენდა აბასთუმანი, საზაფხულო აგარაკები – კოჯორში. XIX საუკუნის დამლევიდან იწყება შავიზღვისპირეთის საკურორტო რესურსების ათვისება. მაღალი სამკურნალო თვისებების მქონე ზღვისპირა კურორტად იქნა აღიარებული სოხუმი, აშენდა გავრის სამკურნალო კომპლექსი, აჭარის სანაპიროზე – ქობულეთი, მახინჯაური, ციხისძირი, მოგვიანებით, XX საუკუნის 20–30-იან წლებში – ბიჭვინთის კომპლექსი. XX საუკუნის დასაწყისში პირველი ტურისტული ტრასა გახდა საქართველოს სამხედრო გზა, რომელმაც 20-იანი წლებიდან დასაბამი მისცა ტურიზმის განვითარებას ქვეყანაში.

1864 – 1871 წლების საგლეხო რეფორმას, რასაც უადრესად დადებითი მოვლენა – საქართველოში ბატონყმობის გაუქმება მოჰყვა, გლეხობის მიერ იურიდიული უფლებების მოპოვების მიუხედავად, მათი ეკონომიკური მდგომარეობა არ გაუმჯობესებია, პირიქით, გლეხობამ დაკარგა იმ მიწების მნიშვნელოვანი ნაწილი, რომლითაც ის სარგებლობდა. მეურნეობისთვის ვარგისი მიწების 78% შერჩა თავად–აზნაურობას, დანარჩენი კი განაწილდა სახელმწიფოზე, ეკლესია–მონასტრებსა და გლეხობაზე. უმიწოდ დარჩა გლეხობის ის ნაწილი, რომელიც რეფორმამდე მიწის ნაკვეთით არ სარგებლობდა. აგრარულ ურთიერთობებს საქართველოში კიდევ უფრო ამწვავებდა რუსეთის კოლონიური პოლიტიკა: ახალი გადასახადები დიდად აღემატებოდა რეფორმამდელს; მთავრობა უცხო ტომის ხალხს ასახლებდა სოფლის მეურნეობისთვის გამოსადეგ მიწებზე, მკვიდრ მოსახლეობას კი – ჭაობიან, მთავორიან და მწირ ადგილებზე; რუსეთს განსაკუთრებით აფხაზეთზე ეჭირა თვალი. მიუხედავად ქართველი საზოგადოების წინააღმდეგობისა, ცარიზმის ხელისუფალნი ჯიუტად ასახლებდნენ ამ ტერიტორიაზე არაქართველი ეროვნების ხალხს.

საქართველოში ბატონყმობის გაუქმებამ დააჩქარა ბურჟუაზიის წარმოქმნა, რამაც ხელი შეუწყო კაპიტალიზმის აღმოცენებასა და ქვეყნის ეკონომიკური სტრუქტურის შეცვლას. თუმცა ამ ცვლილებების მიზეზი რუსული კაპიტალი ნაკლებად იყო. საქართველოს ეკონომი-

კაში გაბატონდა საზღვარგარეთული კაპიტალი. მაგალითად, თბილისში ქართული კაპიტალის წილი წარმოებასა და ვაჭრობაში მხოლოდ 13,5%-ს შეადგენდა. აქედან გამომდინარე, ქართულ ბურჟუაზიას არ შეეძლო ეკონომიკის განვითარებისათვის ეროვნული ელფერი მიეცა. არსებული ეკონომიკური პოლიტიკა არ უპასუხებდა საკუთარი რესურსების ხარჯზე ეროვნული ეკონომიკის შექმნასა და განვითარებას. მიუხედავად ამისა, კაპიტალიზმის აღმოცენებამ ფეოდალური ყოფით დაბეჩავებული გლეხი ცხოვრების ახალ სარბიელზე გამოიყვანა. ამას მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი რკინიგზის განვითარებამ. საქართველოში პირველი რკინიგზა 1871 წელს გაიხსნა. ეს იყო ფოთი–ყვირილის (ზესტაფონი) უბანი. 1872 წელს დაიწყო სარკინიგზო მიმოსვლა თბილისსა და ფოთს შორის, 1883 წელს კი რკინიგზის მაგისტრალით ერთმანეთს დაუკავშირდა ბათუმი, თბილისი და ბაქო, 1889 წელს – თბილისი და ყარსი, ხოლო 1901 წელს – ბორჯომი და ბაკურიანი. 1890 წელს გაიხსნა წიფის გვირაბი, 1894 წელს – ხაშურ–ბორჯომის რკინიგზა, 1895 წელს – შორაპან–ჭიათურა–საჩხერისა, რასაც უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა მანგანუმის წარმოების განვითარებისათვის. 1915 წელს გაყვანილ იქნა ნავთულ–გურჯაან–თელავის, გურჯაან–წნორისწყლის სარკინიგზო შტო და ა.შ. XIX საუკუნის 80–იან წლებში თბილისში, ამიერკავკასიის რკინიგზის მთავარ სახელოსნოებში 3500–ზე მეტი მუშა დასაქმდა.

1875 წელს ილია ჭავჭავაძის ინიციატივით ფრთები შეესხა დიმიტრი ყიფიანის იდეას – საქართველოში, კერძოდ, თბილისში სათავად-აზნაურო საადგილმამულო ბანკის შექმნას. ილია ჭავჭავაძემ დიდი ენერგია შეაღია ქართული ბანკის განვითარების საქმეს, რომელიც გადაიქცა ქართველთა შორის წერა–კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების, ქართული გიმნაზიის, ქართული თეატრისა და სხვა კულტურულ–საგანმანათლებლო დაწესებულებათა არსებობის საფუძვლად. 1887 წლის ბოლოს ილია ჭავჭავაძის თაოსნობით საქართველოში, კერძოდ, თბილისში აშენდა პირველი ელექტროსადგური.

1896 წელს საქართველოში შეიქმნა პირველი მონოპოლისტური გაერთიანება, სინდიკატი „შავი ქვა“, რომელიც 200–ზე მეტ ადგილობრივ მრეწველს აერთიანებდა. 1898 წელს მრეწველობაში 16 ათასამდე მუშა მუშაობდა, 1902 წლისთვის კი – 21 ათასზე მეტი. ამრიგად, XIX საუკუნის ბოლოს კაპიტალიზმი, თავისი კლასიკური ფორმით, მტკიცედ დამკვიდრდა საქართველოში, რასაც მოჰყვა ფაბრიკა–ქარხნების რაოდენობის ზრდა და, შესაბამისად, სამრეწველო

პროლეტარიატის ჩამოყალიბება—განვითარება. თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ ბრძოლამ შეარყია საქართველოს ისედაც სუსტად განვითარებული ეკონომიკა. მაქსიმალურად შემცირდა ჭიათურის მანგანუმის წარმოება. იხურებოდა საწარმოები, ნადგურდებოდა ადგილობრივი სარეწები რუსული საქონლის კონკურენციის გამო, ეცემოდა რკინის, სპილენძის, ოქრო—ვერცხლის, თიხის, ტყავისა და ა.შ. დამუშავება, რომლებიც გაცილებით იაფად მზადდებოდა რუსეთში და იყიდებოდა საქართველოში; საგრძნობლად იკლო ბათუმიდან ნავთობ-პროდუქტების გატანამ, იმატა უმუშევრობამ, მას დაემატა დიდი მოუსავლიანობა. ქვეყანა სიღარიბემ მოიცვა.

საქართველო XX საუკუნეს ღრმა ეკონომიკური კრიზისით შეხვდა. მკვეთრად შემცირდა ქვანახშირის მოპოვება, განახევრდა მანგანუმის წარმოება, რომლის პროდუქციის 92—99% ინგლისში, გერმანიაში, აშშ-ში, საფრანგეთსა და ბელგიაში გაჰქონდათ. ამ პერიოდში გაძლიერდა ქვეყანაში მარქსისტული ეკონომიკური მეცნიერების გავლენა.

1905—1907 წლების რევოლუციის შემდეგ საქართველოს ეკონომიკა დეპრესიამ მოიცვა. 1910 წლიდან, მართალია, დაიწყო გამოცოცხლება, მაგრამ მსოფლიო ომმა დიდი დარტყმა მიაყენა მას. ომმა საქართველოდან 200 ათასზე მეტი ადამიანის სიცოცხლე შეიწირა. მრეწველობას დააკლდა კვალიფიციური მუშახელი, სოფელი კი ძირითადად ქალების, ბავშვებისა და ხეიბრების ამარა დარჩა. მრეწველობის მილიტარიზაციის შედეგად, მნიშვნელოვნად დაეცა წარმოების მოცულობა სამთამადნო მრეწველობაში, მანგანუმის მადნის მოპოვება 1917 წელს, 1913 წელთან შედარებით, თითქმის 80%—ით შემცირდა. კიდევ უფრო მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა სოფლის მეურნეობა, ჩაკვდა ბათუმისა და ფოთის ნავსადგურები, საგრძნობლად შემცირდა საგარეო სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობები.

ომის შემდგომ, რუსეთის იმპერიიდან საქართველოს გამოყოფის შემდეგ, საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენისა და დამოუკიდებლობის პერიოდში (1918—1921 წწ.) ქვეყანაში მძიმე ეკონომიკური მდგომარეობა შეიქმნა. ეროვნული სულიერი კულტურის ამაღლებამ ვერ შეძლო ქართული ეკონომიკური კულტურის გამოღვიძება. XX საუკუნის დასაწყისში საქართველოს ჰყავდა ინჟინრები, იურისტები, ექიმები, პედაგოგები, აგრონომები თუ სამხედრო პირები, მაგრამ ნაკლებად ჰყავდა სპეციალისტები ეკონომიკის დარგში. მოიშალა ტრანსპორტი, შეწყდა რუსეთიდან ხორბლის შემოტანა, გლეხობამ დაიწყო ბალ-ვენახების ჩენა და ამ ადგილების გამოყენება მარცვლეულის

მოსაყვანად, რამაც გაანადგურა მრეწველობის სანედლეულო ბაზა და, საერთოდ, გააპარტახა ეკონომიკა.

1920 წლის ბოლოს საქართველო ღრმა ეკონომიკურმა კრიზისმა მოიცვა. მეტად არასახარბიელო იყო ქვეყნის საგადასახდელი ბალანსი. ეს გარემოება უარყოფითად მოქმედებდა ქართული ბონის კურსზე, რომლის ემისია 1919–1920 წლებში განხორციელდა ოთხჯერ, ხოლო მეხუთედ 1921 წლის იანვარში დაიწყო. ამ პერიოდის მეტად მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო აგრარული რეფორმის განხორციელება და გლეხობისათვის მიწების კერძო საკუთრებაში გადაცემა. თუ 1918 წელს საგარეო ვაჭრობის ბალანსი აქტიური იყო (+12,1 მლნ მანეთი), 1919 წლისათვის საქართველოს აქტიური საღლო მხოლოდ სომხეთთან (+53,3 მლნ მანეთი) ჰქონდა.

1921 წელს საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიის განხორციელებისა და სოციალ–დემოკრატიული ექსპერიმენტის შეწყვეტის შემდეგ ქვეყნის საზოგადოებრივ–ეკონომიკურ ცხოვრებაში დაიწყო ახალი, წინააღმდეგობებით სავსე ეპოქა, გაბატონდა „ყაზარმული სოციალიზმის“ მოდელი, რომლისთვისაც მიუღებელი იყო მშვიდობიანი თანაარსებობა უცხო ეკონომიკურ კონცეფციებთან თუ მოდელებთან.

მართალია, საბჭოთა კავშირს, წარმოების ზრდის ტემპების თვალსაზრისით, გარკვეული წარმატებები ჰქონდა 60–იან წლებამდე და მან გაიარა კავის ქვეყნის ატომურ ქვეყნად გარდაქმნის ურთულესი პროცესი, მაგრამ შემდგომ პერიოდში ვერ შეძლო გლობალიზაციის პოზიტიურ პროცესებთან ადაპტირება. საბჭოთა კავშირმა „საბაზრო ფილოსოფიის“ იგნორირება მოახდინა, კლასიკურმა კაპიტალიზმმა კი ალლო აულო გლობალიზაციის მკაცრ მოთხოვნებს და სწრაფად მოახდინა სისტემის შიგნით ტრანსფორმირება. მაშინ როდესაც კერძო კაპიტალისტურ საკუთრებაზე დაფუძნებული „ველური“ კაპიტალიზმი გარდაიქმნა საკუთრების პლურალიზმზე დაფუძნებულ შერეულ ეკონომიკურ სისტემად, საბჭოთა კავშირი მყარად იცავდა ფორმით საზოგადოებრივ, მაგრამ შინაარსით სახელმწიფო–მონოპოლისტურ საკუთრებაზე აგებულ და ცივილიზებული სამყაროსაგან რკინის ფარდით იზოლირებულ ეკონომიკურ სისტემას. „პერესტროიკამაც“ ვერ უშველა ძველ საბჭოურ იდეოლოგიაზე დაფუძნებულ იმპერიას. ხელისუფლება თანდათან კარგავდა ძალაუფლებას. 80–იანი წლების ბოლოს გაძლიერდა დეზინტეგრაციის პროცესები, რომლებიც ფაქტობრივად უმართავი გახდა. ქვეყანა, რომელიც მსოფლიოს სთავაზობდა საბჭოთა მოდელის დამკვიდრების სტრატეგიას, პოლიტიკურმა და ეკონომიკურმა კრიზისმა მოიცვა. იგი სპონტანურად დაიშალა.

საქართველო აღმოჩნდა XX საუკუნის უდიდესი ეკონომიკური (და არა მხოლოდ ეკონომიკური) ექსპერიმენტის მონაწილე, რომელიც 70 წელს გრძელდებოდა და კრახით დასრულდა.

საბჭოთა კავშირის – ამ უდიდესი მონსტრის დაშლამ შეცვალა მსოფლიოს რუკა. 1991 წელს საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენამ და სახელმწიფოებრიობის აღიარებამ, რასაც მოჰყვა ძველი ეკონომიკური სისტემის ნგრევა, სრულიად **ახალი ეპოქა** შექმნა საქართველოს უახლეს ისტორიაში.

გამოყენებული და სარეკომენდაციო ლიტერატურა

- აბესაძე ც.** ლითონთა წარმოება ამიერკავკასიაში ძვ. წ. III ათასწლეულში. თბ., 1969;
- აბესაძე ც., ბახტაძე რ., დგალი თ., ჯაფარიძე თ.** სპილენძბრინჯაოს მეტალურგიის ისტორიისთვის საქართველოში. თბ., 1958;
- ასათიანი რ.** საქართველოს ეკონომიკა: წარსული, აწმყო, პერსპექტივა. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2002;
- ასათიანი რ.** კავკასიის ეკონომიკის ისტორიის ზოგიერთი ასპექტი და თანამედროვეობა. „ეკონომიკა“, №12, 1996;
- აზგელდიანი ბ., შიზაშვილი გ., ბაკაშვილი ნ.** მართლმადიდებლური თეოლოგიური ეკონომიკისა და მართვის საფუძვლები. თბ., „მერიდიანი“, 2009;
- ბერძენიშვილი ნ.** ქვის ხანის ახალი ძეგლი წყალწითელას ხეობაში. თბ., „მეცნიერება“, 1964;
- გაბუნია მ.** თრიალეთის მეზოლითური კულტურა. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1979;
- გამყრელიძე ა.** ამიანე მარცელინე და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ. „გეორგიკა“, I ტომი. თბ., „მეცნიერება“, 1961;
- გოგოლაძე დ.** კაპიტალისტური საწარმოები სოფლის მეურნეობასა და მრეწველობაში რეფორმამდელ საქართველოში (1830–1864). თბ., „მეცნიერება“, 1959;
- გუგუშვილი პ.** საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX–XX სს. I ტომი. თბ., „მეცნიერება“, 1949;

- თოდუა გ.** XIX საუკუნის ქართული საზოგადოებრივ-ეკონომიკური აზრის ისტორიის საკითხები. ნაწილი პირველი. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1983;
- თოდუა გ.** XIX საუკუნის ქართული საზოგადოებრივ-ეკონომიკური აზრის ისტორიის საკითხები. ნაწილი მეორე. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1987;
- კალანდაძე ა.** ქვის ხანა საქართველოში. „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“. I ტომი. თბ., „მეცნიერება“, 1970;
- კაპანაძე დ.** ფული ძველ საქართველოში. თბ., „მეცნიერება“, 1950;
- კაპანაძე დ.** ქართული ნუმიზმატიკა. თბ., „მეცნიერება“, 1969;
- კახნიაშვილი ჯ.** სოციალ-დემოკრატიული ეკონომიკური ექსპერიმენტი დამოუკიდებელ საქართველოში (1918–1921 წწ.). „საქართველოს ეკონომიკა XXI საუკუნის კარიბჭესთან: პრობლემები, პერსპექტივები“. II სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალები. 2000 წლის 17 მაისი. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2000;
- კობახიძე ე.** საქართველოს სსრ საკურორტო მეურნეობა და ტურიზმი. თბ., „მეცნიერება“, 1971;
- ლორთქიფანიძე მ.** ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება (IX–X სს). თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1963;
- ლორთქიფანიძე თ.** სტრახონის ცნობა იბერიის მოსახლეობის პირველი გენოსის შესახებ. „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე“, № 3, 1957;
- მაღალაშვილი გ.** საქართველოს ეკონომიკა. საუკუნოვანი პანორამის შტრიხები. თბ., 2002;
- მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისთვის. **ნ. ბერძენიშვილის** გამოცემა, წგნ. 1–3. თბ., „მეცნიერება“, 1938–1955;
- მელქაძე გ.** რჩეული ნაწერები. თბ., „მეცნიერება“, 1987;
- მეტრეველი რ.** დიდნი საქმენი. XI საუკუნის II ნახევრისა და XII საუკუნის პირველი მეოთხედის საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხი. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1978;
- მიქელაძე თ.** ქსნოფონტის „ანაბასისი“ (ცნობები ქართველი ტომების შესახებ). თბ., „მეცნიერება“, 1967;

- ნებერიძე ლ.** დასავლეთ ამერიკის კონტინენტის ნეოლითი. თბ., „მეცნიერება“, 1972;
- ნიორაძე მ., ნიორაძე გ., იუსტუსი ა., ჟვანია დ.** დმანისის ადრეპალეოლითური ადგილსამყოფელის II ფენის მონაპოვარი ქვის მასალა. დმანისი IV. თბ., 2003;
- ნიორაძე გ.** უძველესი ჰომინიდების ადგილსამყოფელი დმანისში. სამეცნიერო სერიის მასალები. ბათუმი, 2003;
- რამიშვილი ა.** კოლხეთის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან. ბათუმი, 1974;
- საქართველოს არქეოლოგია. თბ., „მეცნიერება“, 1959;
- საქართველო რუსთაველის ხანაში. თბ., 1966;
- საქართველოს სსრ სახალხო მეურნეობა 1921–1961 წლებში. **ბ. გუგუშვილის** რედაქციით. თბ., „მეცნიერება“, 1961;
- საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ილია II სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების აქტუალური საკითხების შესახებ (1977–2004წწ.). შემდგენელი გ. შიხაშვილი. თბ., პლპ, 2004;
- სიჭინავა მ.** ოქროს საწმისი: ერთ-ერთი პირველი ოქროს მონეტა დელამიწაზე. „ეკონომიკა“, №9–12, 1974;
- სიჭინავა მ.** სასაქონლო-ფულად ურთიერთობათა კანონზომიერი ისტორიული განვითარების საფეხურები საქართველოში. „ეკონომიკა“, №12, 1966;
- ტაბაღუა ი.** საქართველო საერთაშორისო არენაზე XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1979;
- ტყეშელაშვილი ნ.** ნარკვევები საქართველოს მრეწველობის ისტორიიდან (1864–1920 წწ.). თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1958;
- ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. საქართველოს სსრ. თბ., „მეცნიერება“, 1981;
- ქორიძე დ.** კოლხური კულტურის ისტორიისთვის. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1965;
- ყაუხჩიშვილი თ.** სტრაბონის გეოგრაფია. ცნობები საქართველოს შესახებ. თბ., „მეცნიერება“, 1957;

- ყაუხნიშვილი თ.** ჰეროდოტეს ცნობები საქართველოს შესახებ. თბ., „მეცნიერება“, 1960;
- ყაუხნიშვილი თ.** არისტოტელე ფასისის შესახებ. „ქართული წყაროთმცოდნეობა“. II ტომი, თბ., „მეცნიერება“, 1968;
- ყაუხნიშვილი ს.** გეორგიკა. „ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ“. II ტომი, თბ., „მეცნიერება“, 1934;
- შეგარდნაძე ე.** დიდი აბრეშუმის გზა. თბ., „მეცნიერება“, 1999;
- ჩანტლაძე გ.** ფინანსები რეფორმამდელ აღმოსავლეთ საქართველოში (1801–1864 წწ.). თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1975;
- ჩანტლაძე გ.** შოთა რუსთაველის ეკონომიკური შეხედულებები. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1992;
- ჯავახიშვილი ივ.** საქართველოს ეკონომიკური ისტორია. წგნ. I, ტფ., „ქართული წიგნი“, 1930;
- ჯავახიშვილი ივ.** საქართველოს ეკონომიკური ისტორია. წგნ. II, ტფ., „ფედერაცია“, 1934;
- ჯავახიშვილი ივ.** საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები. წგნ. I. თბ., „მეცნიერება“, 1967;
- ჰეროდოტე.** ისტორია. თარგმანი ბერძნულიდან (ბერძნულიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა და საძიებელი დაურთო **თ. ყაუხნიშვილმა**). ტ. 1–2, თბ., „მეცნიერება“, 1975–1976;
- Asatiani R.** Issues of Economic Development of the Caucasus. “Caucasica”. The Journal of Caucasian Studies. Vol. 1, 1998. Tbilisi Ivane Javakhishvili State University. “Tbilisi University Press”, 1998;
- Asatiani R.** Caucasus and Georgian Economy: Past, Present, Prospects. "Current Politics and Economics of the Caucasus Region". Vol 2, Issue 4. New-York, 2009.
- Меликишвили Г. А.** К истории древней Грузии. Тб., "Мецниереба", 1959;
- Панцхава А. Я.** Очерки аграрной истории Картли–Кахети конца XVIII века. Тб., "Издательство тбилисского университета", 1965;
- Пахомов Е. А.** Монеты Грузии. Тб., "Мецниереба", 1970;
- Соболевский С. И.** Ксенофонт Афинский. Сократические сочинения. М.–Л., 1935.

საქართველო არის წილხვედრი ყოვლაწმინდისა ღვთისმშობლისა, იგი ტახტია წმიდისა სამებისა.

**საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი
ილია II**

I ო ა ვ ი

კვაზისოციალისტური სისტემის ტრანსფორმაცია – ახალი ეპოქის დასაწყისი საქართველოში

კვაზისოციალისტური სისტემის ტრანსფორმაციის წინამძღვრები. XX საუკუნის 90-იანი წლები – ახალი ეპოქის დასაწყისი საქართველოში. ეკონომიკის კონფერენციის ლოგოკა: არსი, ობიექტური აუცილებლობა, განხორციელების წინაპირობები.

I.1. კვაზისოციალისტური სისტემის ტრანსფორმაციის წინამძღვრები

XX საუკუნის ბოლო პერიოდში (90-იანი წლებიდან მოყოლებული) მსოფლიოს პოლიტიკურ და ეკონომიკურ განვითარებაში უდიდესი ცვლილებები მოხდა, რაც პოსტკომუნისტურ ტრანსფორმაციას უკავშირდება. 26 ქვეყნისა და 400 მილიონი მოსახლეობის წინაშე ისეთი რთული და არაორდინარული ამოცანის გადაჭრის აუცილებლობა დადგა, რომელიც უცნობი იყო მსოფლიო ისტორიისათვის – მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული ეკონომიკური სისტემიდან საბაზრო დემოკრატიკულ დაფუძნებულ ეკონომიკურ სისტემაზე გადასვლა. ამასთან, თუ აღმოსავლეთ ევროპისა და აზიის ზოგიერთი ქვეყნისთვის კვაზისოციალისტური სისტემა შედარებით მოკლე პერიოდი არსებობდა (II მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში წარმოიშვა), რუსეთში მისი დაწყება დიდი ოქტომბრის სოციალისტურ რევოლუციად მონათლულ, სინამდვილეში ისტორიული განვითარების ჩარხიდან ამ ქვეყნის ამომავლურ რევოლუციას უკავშირდება. ჯერ რუსეთში, შემდეგ კი საბჭოთა კავ-

შირში (აქედან გამომდინარე, საქართველოშიც) ეს პერიოდი 70-წლიანი სოციალისტური ექსპერიმენტის სახითაა ცნობილი.

საბჭოთა კავშირში ჩამოყალიბებულმა „სოციალიზმმა“ სახელი გაუტეხა სოციალიზმის თავისთავად საკმაოდ მიმზიდველ იდეას. ამაში სუბიექტური ფაქტორების როლი არცთუ უმნიშვნელო იყო, მაგრამ გადამწყვეტი მისია მანც ობიექტურმა ფაქტორებმა შეასრულა.

სოციალიზმის მშენებლობა მხოლოდ ერთუზიანზმით, ვოლუნტარისტული მეთოდებით, ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური პირობების გაუთვალისწინებლად, დაუძლეველ წინააღმდეგობებს წააწყდა. ქვეყანა, სადაც მანქანური ინდუსტრიაც კი არ იყო ფორმირებული, ახალი დილემის წინაშე დადგა. გასაბჭოების შედეგად ტოტალურმა გასახელებლობებმა უარყოფითი გავლენა მოახდინა საზოგადოებრივი პროგრესის მთელ პროცესზე. სოციალიზმად წოდებული ადმინისტრაციულ-ცენტრალიზებული სისტემა ემყარებოდა წარმოების საშუალებებზე ფორმით საზოგადოებრივ, ხოლო შინაარსით სახელმწიფო საკუთრებას. საკოლმეურნეო-კოოპერაციული საკუთრება ფაქტობრივად სახელმწიფო საკუთრების დანამატს წარმოადგენდა. აიკრძალა კერძო საკუთრება, მეწარმეობისა და არჩევანის თავისუფლება. ცენტრალიზებულმა დირექტიულმა დაგეგმვამ, რომელიც თითქმის გამორიცხავდა რეგულირების საბაზრო მექანიზმს და რომლის ძირითადი სააღმსრულებლო ინსტრუმენტიც ხუთწლიანი გეგმა იყო, გამოიწვია ეკონომიკის მართვის ბიუროკრატიზაცია. ვერტიკალურ და ჰორიზონტალურ იერარქიულ დონეებზე ფაქტობრივად ერთიანი ეკონომიკური ცენტრის ფუნქციონირებამ, რასაც თან ახლდა გათანაბრებითი განაწილება, გამოიწვია მითვისების პროცესის დეფორმაციაც.

როგორც ნობელის პრემიის ლაურეატი ჯ. მ. ბიუკენენი აღნიშნავს, ამა თუ იმ სახის საქონელსა და მომსახურებაზე პატერნალისტური ფასების დაწესებამ მომხმარებლისთვის ხელმისაწვდომი გახადა პური, რძე, საქალაქო ტრანსპორტი, საბავშვო ბაღი, განათლება, სამედიცინო მომსახურება და ა.შ., მაგრამ იგი მიღწეულ იქნა არა მოთხოვნა-მიწოდების ურთიერთზემოქმედების, არამედ პოლიტიკური გზით, პოლიტიკური ფასების დაწესების საფუძველზე.¹ ამით ძირი გამოეთხარა საზოგადოებრივი წარმოების მამოძრავებელ ეკონომიკურ ინტერესებს, რამაც წარმოშვა ისეთი ნეგატიური მოვლენები, როგორიცაა პიროვნების გაუცხოება წარმოების საშუალებებისაგან, შრომისადმი ინდიფერ-

1 Бюкенен Д. М. Минимальная политика рыночной системы. «Вопросы экономики», № 12, 1990, с. 8.

ენტული დამოკიდებულება, მეცნიერულ-ტექნოლოგიური პროგრესის მიღწევების წარმოებაში დანერგვის სტიმულების დაქვეითება, ცოდნის მიღებისა და კვალიფიკაციის ამაღლებისადმი ინტერესის დაკარგვა, კორუფცია და ა.შ. ამის შედეგად ჩამოყალიბდა დეფიციტური ეკონომიკა და „დაკანონდა“ წარმოებული საქონლისა და მომსახურების აბსოლუტური უმრავლესობის დაბალი ხარისხი. ამასთან, ერთ ქვეყანაში გამარჯვებული სოციალიზმი არ იძლეოდა ეკონომიკის ოპტიმალური დარგობრივი სტრუქტურის შექმნის შესაძლებლობას. ეროვნული შემოსავლის მნიშვნელოვანი ნაწილი კაპიტალისტურ ქვეყნებთან სამხედრო პარიტეტის ხარჯებმა შთანთქა. ასეთ ვითარებაში ცენტრალიზებული ეკონომიკამ ვერ შეძლო ეკონომიკური ტრიადის (რა? როგორ? ვისთვის?) ეფექტიანი გადაჭრა. საბოლოო ანგარიშით, მივიღეთ კვაზისოციალისტური ეკონომიკა კვაზისოციალისტური საზოგადოებით.

ადმინისტრაციულ-ცენტრალიზებული დაგეგმვა ითვალისწინებდა პროდუქციის გამოშვების მოცულობის მეტ-ნაკლებად ზუსტად განსაზღვრას, რომელიც შემდეგ გეგმური დავალების სახით ნაწილდებოდა საწარმოო ერთეულებზე. ასეთი დავალებები 60-იან წლებამდე დადებით შედეგებს იძლეოდა, მაგრამ შემდგომ მან თანდათან გამოავლინა თავისი უარყოფითი მხარეები. ვერ სრულდებოდა როგორც მოკლე-, ისე გრძელვადიანი გეგმები. წლიურ გეგმურ და ფაქტობრივ მაჩვენებლებს შორის სხვაობა საშუალოდ 40-50%-ს აღწევდა, ხოლო ხუთწლიან გეგმებში – 15-20%-ს.¹ აღნიშნულ მაჩვენებლებს შორის დაშორიშორება განსაკუთრებით შესამჩნევი გახდა 70-იანი წლების მეორე ნახევრიდან.

ცენტრი ფაქტობრივად უძღური იყო დაეცვა კვლავწარმოების პროპორციებს შორის წონასწორობა. ცენტრალიზებულმა დაგეგმვამ პრაქტიკულად დაკარგა ეკონომიკის მართვისა და მისი რეგულირების ფუნქცია. გამოიკვეთა დირექტიული დაგეგმვის უპერსპექტივობა და მისი საბაზრო ურთიერთობებით შეცვლის ობიექტური აუცილებლობა. რესურსების ცენტრალიზებული განაწილება, რომელიც დაფუძნებული იყო მატერიალურ-ტექნიკური მომარაგების სისტემაზე, განაპირობებდა მომხმარებელთა თავისუფლების შეზღუდვას, მათ სრულ დამოკიდებულებას მწარმოებლებზე. 80-იანი წლებიდან მოყოლებული, საბჭოთა კავშირი, ფაქტობრივად, ნავთობისა და გაზის ექსპორტიდან

¹ მესხია ი., მურჯიანელი მ. ეკონომიკური რეფორმა საქართველოში. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1996, გვ. 8.

მიღებული შემოსავლებით მეტ-ნაკლებად ახერხებდა არსებული ცხოვრების დონის შენარჩუნებასა და ფუნქციონირებას.

1990 წელს საბჭოთა კავშირში მოსახლეობის ერთ სულზე მთლიანი შიდა პროდუქტის (მშპ) მაჩვენებელი (5,5 ათასი დოლარი) თითქმის 3,5-ჯერ ჩამორჩებოდა დასავლეთის განვითარებული ქვეყნების შესაბამის მაჩვენებელს (19,8 ათასი დოლარი) და 4,5-ჯერ აშშ-ისას (24 ათასი დოლარი), თუმცა 2,5-ჯერ უსწრებდა განვითარებადი ქვეყნების ანალოგიურ მაჩვენებელს (2,15 ათასი დოლარი).¹ ამ პერიოდისთვის საბჭოთა კავშირი საშუალო განვითარების ინდუსტრიულ-აგრარულ ქვეყნად იყო მიჩნეული, მაგრამ მას არ ჰქონდა მომავალი და განვითარების პერსპექტივა იმის გამო, რომ ამ ქვეყანაში უარყოფილ იქნა საზოგადოებრივი განვითარების ისეთი ცივილიზებული ფორმები, როგორცაა კერძო საკუთრება, კონკურენცია, შრომის მოტივაციის მექანიზმი, ყაირათიანობა, პასუხისმგებლობა, თავისუფალი აზროვნება, საბაზრო კოორდინაცია, რელიგიაც კი და ა.შ. სამაგიეროდ გაბატონდა სახელმწიფო საკუთრება (90%) მკაცრი ადმინისტრაციულ-მბრძანებლური კოორდინაციის ვერტიკალური სტრუქტურითა და დიქტატორული რეჟიმით, პორიზონტალური კავშირების არარსებობით. აქედან გამომდინარე, ლოგიკურად ჩამოყალიბდა ჩაკეტილი, დეფიციტური ეკონომიკა, უპირატესად ექსტენსიური ტიპის რესურსტევადი წარმოება დაბალი ეკონომიკური ზრდით. მართალია, ცალკეულ სფეროებში (განათლება, მეცნიერება, კულტურა და ა.შ.) იყო გარკვეული პროგრესიც, განხორციელდა ინდუსტრიალიზაცია, მოპოვებული იქნა წარმატებები კოსმოსის ათვისებაში, ატომურ ენერგეტიკაში, ქიმიურ წარმოებაში, მეტალურგიაში, ავიაციაში, სამხედრო სფეროში და ა.შ., მაგრამ ეს არ აღმოჩნდა საკმარისი იმისთვის, რომ სოციალიზმსა და კაპიტალიზმს შორის არსებული შეჯიბრების ბედი პირველის სასარგებლოდ გადაწყვეტილიყო.

სსრკ-ში მიმდინარე პროცესები, ბუნებრივია, ჩვენს რესპუბლიკაშიც პოვებდა ასახვას. საქართველო ღრმად ინტეგრირებული აღმოჩნდა სსრკ-ის „ერთიან სამეურნეო-მეურნეობრივ კომპლექსში“. მას სხვა რესპუბლიკებიდან შემოჰქონდა ნავთობის 96%, ბუნებრივი აირის 100%, შავი ლითონების, ნაგლისა და ფოლადის მიღების 93%, ხე-ტყის 80%, ხორცის 40%, რძის 75%, მარცვლეულის 90%, შაქრის 98%. მართალია, საქართველოდან გაჰქონდათ ჩაი, კონიაკი, ღვინო, ციტრუსები, მანგანუმი,

1 **Болотин Б.** Международные сравнения: 1990–1997гг. "МЭиМО", № 10, 1998, с. 120.

ქმიური პროდუქცია და ა.შ., მაგრამ, მიუხედავად ამისა, წლების განმავლობაში საქართველოს უარყოფითი საგადასახდლო ბალანსი ჰქონდა.

საბჭოთა საქართველოს ბოლო ხუთწლეულის, განსაკუთრებით კი XII ხუთწლედის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ძირითადი მაჩვენებლები, ფაქტობრივად, სსრკ-ის მთელი ეკონომიკის – „ერთიანი სახალხო მუერნებრივი კომპლექსის“ – დეგრადირების მაგალითია.

საქართველოს ეკონომიკურ განვითარებაზე უარყოფით გავლენას ახდენდა დაბალი მექანიზაცია და ავტომატიზაცია. 1985 წელს საქართველოს მრეწველობაში ხელით შრომობდა დასაქმებულთა 39% (კავშირის მასშტაბით – 35%), სოფლის მეურნეობაში, შესაბამისად, 95,9 და 73,3%.¹ სსრკ-ის „დაჩქარების კურსის“ მიუხედავად, რესპუბლიკის ეკონომიკური მდგომარეობა თანდათან უარესდებოდა, რაზეც ნათელ წარმოდგენას იძლევა № 1 ცხრილი.

№ 1 ცხრილი

საქართველოს ეკონომიკური განვითარების ძირითადი მაჩვენებლები 1985–1990 წლებში (%-ით წინა წელთან)²

მაჩვენებლები	1985	1986	1987	1988	1989	1990
ერთობლივი საზოგადოებრივი პროდუქტი	104,8	100,7	101,3	103,7	97,9	96,1
წარმოებული ეროვნული შემოსავალი	104,5	98,5	98,1	100,9	96,6	95,7
მატერიალური წარმოების სფეროს პროდუქცია	105,6	98,9	97,2	110,6	97,6	95,6
ეკონომიკის ყველა დარგის საწარმოო ფონდები	106,8	106,5	103,6	103,5	103,3	102,7
კაპიტალური დაბანდება	106,9	98,2	107,5	101,0	98,8	70,4
მრეწველობის პროდუქციის მთლიანი მოცულობის ზრდის ტემპები	121,0	102,0	105,0	108,0	109,0	102,0
საზოგადოებრივი შრომის მწარმოებლურობა	102,7	97,5	98,4	107,3	98,6	96,2

1 Статистический ежегодник стран-членов СЭВ. М., 1986, с. 305.

2 ცხრილი შედგენილია სტატისტიკური კრებულის – Народное хозяйство Грузинской ССР в 1985г., Тб., 1986 და საქართველოს რესპუბლიკის სოციალურ-ეკონომიკური ინფორმაციის სახელმწიფო კომიტეტის მასალების საფუძველზე.

როგორც № 1 ცხრილიდან ჩანს, საქართველოს სსრ განვითარების ძირითადი მაჩვენებლების დინამიკა ბოლო, XII ხუთწლეულში გაუარესების ტენდენციით ხასიათდებოდა. ამასთან, აღსანიშნავია, რომ მრეწველობის თითქმის ყველა სტრატეგიულ სფეროსა და დარგში აღინიშნა ზრდის ტემპების დაცემა: მიმე მრეწველობაში თუ იგი 1985 წელს შეადგენდა 129%-ს, 1990 წელს შეადგინა 104%, მსუბუქ მრეწველობაში, შესაბამისად, – 121 და 104, კვების მრეწველობაში – 115 და 99, მეტალურგიულ წარმოებაში – 104 და 77, სათბობ-ენერგეტიკულ კომპლექსში – 79 და 74, მანქანათმშენებლობაში – 154 და 112, საამშენებლო მასალების წარმოებაში – 132 და 106, ქიმიურ და ნავთობქიმიურ მრეწველობაში – 140 და 120, ხისდამამუშავებელ და ცელულოზა-ქაღალდის წარმოებაში – 146% და 93%. საგრძნობლად იკლო ქვანახშირის მოპოვებამ. ამ პერიოდში თითქმის განახევრდა მისი მოცულობა და 1860 ათასი ტონიდან 956 ათას ტონამდე დავიდა. ნავთობის ამოღება 3186 ათასი ტონიდან (1980 წელს) დაეცა 186 ათას ტონამდე 1990 წელს და ა.შ.¹ მდგომარეობა არ გაუმჯობესებულა არც საქართველოს ეკონომიკის ისეთ წამყვან დარგში, როგორცაა სოფლის მეურნეობა. სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის წარმოების შემცირების მნიშვნელოვანი მიზეზი, დაბალი აგროტექნიკური დონისა და სხვა ფაქტორების გარდა, ნათესი ფართობის შემცირებაც იყო. შესაბამისად იკლო სახელმწიფო შესყიდვების მოცულობამაც.

აღნიშნულ პერიოდში არ გაუმჯობესებულა მომსახურების სფეროს (საბჭოთა პერიოდში ეგრეთწოდებული არაწარმოებითი სფეროს) ეკონომიკური მაჩვენებლებიც. კერძოდ, ტრანსპორტისა და კავშირგაბმულობის ფაქტობრივი მაჩვენებლები საგრძნობლად ჩამორჩებოდა საგეგმო დავალებებს. განსაკუთრებით გაუარესდა რკინიგზის ტრანსპორტის მუშაობა (როგორც ტვირთზიდვის, ისე მგზავრთბრუნვის მხრივ). შექმნილმა სიძნელეებმა ნეგატიური გავლენა მოახდინა სოციალური ინფრასტრუქტურის დარგების განვითარებაზე. მართალია, განათლების ზოგად მაჩვენებლებს (მაგალითად, სახალხო მეურნეობაში დასაქმებულ უმაღლესი და საშუალო სპეციალური განათლების მქონე პირთა რაოდენობა და ა.შ.) ზრდის ტენდენცია ჰქონდა, მაგრამ ხარისხი აშკარად მოიკოჭლებდა. არ შესრულებულა ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლების, საბავშვო ბაგა-ბაღების, საავადმყოფოების და ა.შ. მშენებლობის საგეგმო დავალებები.

1 საქართველო ციფრებში 1990 წელს. მოკლე სტატისტიკური კრებული. თბ., 1991.

საქართველოს მერვე ადგილი ეჭირა მოკავშირე რესპუბლიკებს შორის ინდუსტრიული განვითარების დონის მიხედვით, მეექვსე ადგილი – მოსახლეობის ერთ სულზე ეროვნული შემოსავლის წარმოების მხრივ, ხოლო პირველი ადგილი არაწარმოებით სფეროში დასაქმებულთა ხვედრითი წონის მიხედვით. დასაქმების ასეთი მაღალი წილი არაწარმოებით სფეროში არ იყო მეცნიერულად დასაბუთებული და არ შეესაბამებოდა რესპუბლიკის ეკონომიკის განვითარების დონეს. განსაკუთრებით მაღალი იყო დასაქმების დონე ადმინისტრაციულ–სამეურნეო სფეროში, საუწყებო კვლევით ინსტიტუტებში, სხვადასხვა სამმართველო–შუალედურ რგოლებსა და ა.შ. არაწარმოებით სფეროში დასაქმების ზრდა არ გამოძინარეობდა ობიექტური პროცესებიდან, არამედ მას საფუძვლად ედო სუბიექტური მოსაზრებები. მაგალითად, იქმნებოდა საკვლევი ინსტიტუტები ან ლაბორატორიები, სადაც საშტატო ერთეულები რამდენიმე ათეულს აღწევდა, როდესაც სამეცნიერო შედეგები და მათი სახალხო მეურნეობაში გამოყენება დასაქმებულთა ხელფასის ნახევარსაც კი ვერ ანაზღაურებდა. ამრიგად, ევექტიანობის პრინციპი არ იყო გამოყენებული მათ მიმართ, ასევე, არაწარმოებითი სფეროს სხვა დარგების მიმართაც. ეს ხელს უშლიდა საზოგადოებრივ პროგრესს და იწვევდა შექმნილი დოვლათის მფლანგველურ გამოყენებას. მგეგმავე ორგანოებისთვის კი ეს ცნობილი იყო მაშინ, როდესაც დაფინანსებისა და შტატების საკითხი დაისმებოდა და შტატების შემცირების გეგმას იძლეოდნენ განუკითხავად იმისა, თუ რომელ ინსტიტუტს რა მნიშვნელობა ჰქონდა სახალხო მეურნეობისთვის.¹

ვერავითარ კრიტიკას ვერ უძლებდა საქართველოს მოსახლეობის მთლიან რიცხვონობაში მთიანი რაიონების მოსახლეობის ხვედრითი წონის დაცემისა და ცალკეულ რაიონებში აბსოლუტური შეკვეცის ტენდენცია, რომელმაც ბოლო ხუთწლეულებში კანონზომიერი ხასიათი მიიღო და დაბლა დასცა რესპუბლიკის ეკონომიკური პოტენციალი.

შექმნილი სიტუაციიდან გამოსვლის მიზნით, 70–იანი წლებიდან, როდესაც გამოიკვეთა ასეთი ეკონომიკის არაეფექტიანობა, კავშირის მასშტაბით მრავალჯერ სცადეს მისი „შეკეთება“, რასაც დადებითი შედეგი არ მოჰყოლია, ვინაიდან მიზეზები კომპლექსურად არ იყო გააზრებული. კომუნისტურმა პარტიამ არაერთხელ სცადა „უძრაობის პერიოდის“ ეკონომიკურ პოლიტიკაში ცვლილებების შეტანა, მაგრამ „განვითარებულმა სოციალიზმმა“ ვერ შეძლო ხელოვნური

1 ასათიანი რ. არაწარმოებითი სფერო ერთიან სახალხო–სამეურნეო კომპლექსში. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1987, გვ 138–139.

ინიექციებით, „სისხლის გადასხმით“ არსებული სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის გამოსწორება. მაგალითად, 1982 წელს შემუშავდა სასურსათო პროგრამა, რომელიც ითვალისწინებდა არსებით ძვრებს სურსათის წარმოების მიმართულებით, მაგრამ რეალურად 1985 წელს აღნიშნული წარმოების მოცულობა ნაცვლად გეგმური 20%-ით გაზრდისა, 25%-ით შემცირდა.¹ საქართველოში, როგორც მთელ საბჭოთა კავშირში, დაწყებული კრიზისი თანდათან მწვავედებოდა, ეკონომიკაში ღრმავდებოდა დისპროპორციები, დესტაბილიზაცია და ეცემოდა ცხოვრების დონე.

„მეტი სოციალიზმის“ ლოზუნგზე აგებული „პერესტროიკა“ უპერსპექტივო და ბლეფი გამოდგა. ამის დასტურია თუნდაც ის ფაქტი, რომ 1990 წელს საბჭოთა კავშირის მთლიანი ეროვნული პროდუქტის (მმპ) ზრდის ტემპი (1982 წლის ფასებით) უარყოფითი იყო და -2,2%-ს შეადგენდა.²

საბჭოთა სივრცეში, ბუნებრივია, საქართველოშიც, ვერ განვითარდა კაცობრიობის მიერ საუკუნეების განმავლობაში დაგროვილი სამეწარმეო გამოცდილება, მაშინ როდესაც ცივილიზებული სამყარო მარტივი გაცვლიდან დიდი ხანია გადავიდა ავტომატიზებულ და ელექტრონულ ბაზრებზე.

ზემოაღნიშნულისა და სხვა ნეგატიური ფაქტორების გამო, 80-იანი წლების ბოლოს ეტატიკურ*–ბიუროკრატიული ორგანოების დემონტაჟის, კვაზისოციალისტური ეკონომიკური სისტემის ნგრევის აუცილებლობა დღის წესრიგში დადგა. ამას თავად საზოგადოება ითხოვდა. ამ პროცესების პარალელურად საფუძველი შეერყა თვით საბჭოთა კავშირს. 1991 დეკემბერში ოფიციალურად გამოცხადდა მისი დაშლა. ეს უდიდესი იმპერია სწრაფად დაინგრა, ხოლო სოციალიზმსა და კაპიტალიზმს შორის ისტორიული მეტოქეობის დასრულებით, ფაქტობრივად ჩამოყალიბდა ერთიანი მსოფლიო სისტემა, რომელიც აღიარებულია ლოგიკურ, თუმცა XX საუკუნის უპრეცედენტო მოვლენად.

1 მესხია ი., მურჯიანელი მ. ეკონომიკური რეფორმა საქართველოში. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1996, გვ. 8.

2 გაანგარიშებულია აშშ-ის ცენტრალური სადაზვერვო სამსახურის მიერ. ინ.: Советский экономический рост: официальные данные и альтернативные оценки. "Вопросы экономики", № 10, 1995, с. 106.

* ეტატიზმი – პოლიტიკური მექანიზმების ცნება, რომელიც ნიშნავს სახელმწიფოს აქტიურ და უხეშ მონაწილეობას საზოგადოების ეკონომიკურ საქმიანობაში.

I.2. XX საუკუნის 90-იანი წლები - ახალი ეპოქის დასაწყისი საქართველოში

1991 წლის 31 მარტის რეფერენდუმის საფუძველზე, 9 აპრილის 2 წლის თავზე საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის გამოცხადების შემდეგ, არც მეტი არც ნაკლები, კაცობრიობის ხნის ქართველი ერის სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში ახალი ეპოქა დაიწყო. ეპოქა, რომელიც სავსეა გარე თუ შიგა ფაქტორებით გამოწვეული წინააღმდეგობებით, სირთულეებით, კატაკლიზმებით, მაგრამ მაინც უდიდესი პოზიტიური ძვრებით ხასიათდება, რამაც რადიკალურად შეცვალა საქართველოს განვითარების კურსი არა მხოლოდ პოლიტიკური, არამედ ეკონომიკური და იდეოლოგიური თვალსაზრისით.

საქართველოს წინაშე იმთავითვე რთული ამოცანა დადგა – სახელმწიფო-მონოპოლისტური სოციალიზმიდან საბაზრო ეკონომიკაზე რაც შეიძლება უმტკივნეულო გადასვლისთვის სათანადო პირობების შექმნა. თავის მხრივ, ეს მოითხოვდა ქვეყნის სამეურნეო მექანიზმის, ეკონომიკური ცხოვრების ყველა მხარისა და წესის რადიკალურ შეცვლას.

დღეს მსოფლიო ცივილიზაციასთან მიახლოების ძირითად მიმართულებად რეგულირებადი საბაზრო ეკონომიკის, უფრო ზუსტად, სოციალურად ორიენტირებული საბაზრო მეურნეობის შექმნაა აღიარებული. თანამედროვე პირობებში მხოლოდ იგი უზრუნველყოფს საზოგადოებრივ პროგრესს, საკმაოდ აპრობირებულია მსოფლიოში და წარმატებით ფუნქციონირებს განვითარებულ ქვეყნებში.* აღნიშნულ პროცესს ხელი შეუწყო, XX საუკუნის 50-იანი წლებიდან მოყოლებული, ერთი მხრივ, ეკონომიკური თეორიების განვითარებამ და, რაც მთავარია, მათი გამოყენების მასშტაბების ზრდამ დღეს განვითარებული, მაგრამ ამავე საუკუნის 30-იან წლებში ღრმა სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემების წინაშე მდგომი ქვეყნების ეკონომიკურ პოლიტიკაში, ხოლო, მეორე მხრივ, მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუციის საფუძველზე საზოგადოებრივ წარმოებაში მიმდინარე მძლავრმა პროგრესულმა სტრუქტურულმა ცვლილებებმა. ამ ორმა ერთმანეთისაგან განსხვავებულმა, მაგრამ ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებულმა მოვლენამ განაპირობა თვისებრივად ახალი ეკონო-

* თუმცა დასავლეთის ზოგიერთ წარმატებულ ქვეყანაში (მაგალითად, გერმანიაში) დღის წესრიგში დგას სოციალურად ორიენტირებული საბაზრო ეკონომიკის სოციალურ საბაზრო ეკონომიკად გარდაქმნის საკითხი. სოციალური საბაზრო ეკონომიკა მომავლის ეკონომიკაა.

მიკური სისტემის ფორმირება საბაზრო ეკონომიკის სახით. აქედან გამომდინარე, სრულიად ახალი ამოცანები დაისახა ამ გზით მიმავალი ქვეყნების სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებაში, ვიდრე ეს ჰქონდა წმინდა კაპიტალისტურ ურთიერთობებზე აგებულ ეკონომიკურ სისტემას. ამიტომ, ბუნებრივია, ისე როგორც სხვა პოსტკომუნისტური ქვეყნებისთვის, საქართველოსთვისაც, დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ, მხოლოდ ეს გზა იყო მისაღები. აქედან გამომდინარე, გასული ათასწლეულის ბოლოს „მცდარი გზით განვითარებულ“¹ ქვეყნებში ქარტეზილივით მოვარდნილი მოვლენები დროის მოთხოვნა იყო. მას ჰუმანიზაციის მსოფლიო პროცესის ობიექტური აუცილებლობა განაპირობებდა.

ამ უადრესად რთული ევოლუციური (და არა რევილუციური) პროცესის ახსნა ჩვენს პირობებში ახალ ეკონომიკურ აზროვნებასა და შემოქმედებით მიდგომას მოითხოვს. აუცილებელია კომპლექსურად შევისწავლოთ მეურნეობრიობის ეფექტიანი მექანიზმი – ბაზრის ფენომენი, რომელიც კაცობრიობამ შეიმუშავა თავისი მრავალსაუკუნოვანი არსებობის მანძილზე და სრულიად ახალ ამპლუაში ჩამოყალიბდა საბაზრო ეკონომიკაში.

მოცემული საკითხის ახსნისათვის მიზანშეწონილია ზოგად ასპექტებში გავაანალიზოთ XX საუკუნეში მსოფლიოში მიმდინარე სოციალურ-ეკონომიკური პროცესები და მათი შედეგები, ავხსნათ ამ პროცესების ლოგიკური კავშირი საქართველოში გასული საუკუნის 90–იან წლებში დაწყებულ პროცესებთან.

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ დასავლურ ცივილიზაციაში კაპიტალისტური ეკონომიკური სისტემის განმტკიცებასა და განვითარებას უკავშირდება ინდუსტრიული ეპოქის ჩამოყალიბება, რომელიც მოიცავს XVIII–XIX საუკუნეების მიჯნიდან XX საუკუნის 60–იანი წლებამდე პერიოდს. ინდუსტრიულმა ეპოქამ დასაბამი მისცა საზოგადოებრივ გარდაქმნათა ხანგრძლივ ისტორიულ ციკლს. მისთვის დამახასიათებელი იყო კერძო ინტერესების პრიორიტეტი საზოგადოებრივთან შედარებით, „უხილავი ხელის“ მეშვეობით. მისი იდეოლოგია ადამიანს განიხილავდა როგორც ეკონომიკურ ფენომენს, როგორც წარმოების საშუალებას და არა როგორც საზოგადოებრივი

1 Lipowsky A. Towards Normality. Overcoming the Heritage of Central Planning Economy in Poland in 1990-1994. Warsaw, Adam Smith Research Center, Center of Social and Economic Research, 1998; **ბაბაგა ე.** პოსტკომუნისტური გარდამავალი პერიოდის მაკროეკონომიკა. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 2005 გვ. 18-19.

წარმოების მიზანს. ეს პერიოდი აღინიშნა კორუფციის ზრდითა და სხვა ანტისოციალური მოვლენებით.

საზოგადოებრივი კეთილდღეობის ინდივიდუალური კონცეფციის ბატონობის ეპოქა ასეთი თვითდინებით მიმდინარეობდა „კეინზიანურ რევოლუციამდე“, ვიდრე XX საუკუნის 30–იანი წლების ღრმა ეკონომიკურმა კრიზისმა ბიძგი არ მისცა არსებითი ძვრების დაწყებას კაპიტალისტური ქვეყნების ეკონომიკაში. ამ თვალსაზრისით, **ჯ. მ. კეინზის** (1883–1946) ცნობილი ნაშრომი „დასაქმების, სარგებლისა და ფულის ზოგადი თეორია“ (1936) ამ ქვეყნებში წამოჭრილი მძიმე სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემების თავისებური გამოძახილი იყო. **მსოფლიოს წამყვანი ეკონომისტების უმრავლესობა ამ ნაშრომს განიხილავს როგორც შემობრუნების ეტაპს ეკონომიკური აზრის ისტორიასა და აღნიშნული ქვეყნების ეკონომიკურ პოლიტიკაში.** ასეთი შეხედულება, პირველ ყოვლისა, ეფუძნება იმ გარემოებას, რომ კეინზმა უარყო ეკონომიკაში გაბატონებული მიკროეკონომიკური მიდგომა და უპირატესობა მაკროეკონომიკურ თეორიასა და, აქედან გამომდინარე, ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირებას მიანიჭა. კეინზი აქცენტს ეფექტიანი მოთხოვნის მექანიზმზე აკეთებს.* ეს მექანიზმი განსაზღვრავს ეკონომიკაში დასაქმების ღონეს და ეწინააღმდეგება მანამდე გაბატონებულ შეხედულებას, რომლის მიხედვით უმუშევრობის მაღალი ღონე ასწილია მაღალი ხელფასით და ეყრდნობა შემდეგ მსჯელობას: თუ ხელფასი შემცირდება, შესაბამისად დაეცემა მოთხოვნა, ხოლო დასაქმება გაიზრდება, ვინაიდან ფირმის მიერ გამოყენებული იქნება მეტი შრომა შედარებით დაბალი ფასით. დასაქმების გაზრდა ხელს შეუწყობს დანაზოგის გაზრდას, რაც განაპირობებს ინვესტიციების გადიდებას. კეინზი კი „ზოგად თეორიაში“ ამტკიცებს, რომ ხელფასის დაცემა დასაქმების გაზრდას კი არ გამოიწვევს, არამედ დათრგუნავს მოთხოვნას და უმუშევრობის გადიდებას გამოიწვევს. მისი საფუძვლიანი მტკიცებით, დასაქმების ღონე განისაზღვრება არა რეალური ხელფასის ღონით, არამედ ერთობლივი მოთხოვნის ღონით, რომელიც, თავის მხრივ, ძალზე მგრძნობიარეა ინვესტიციების ღონისადმი. კეინზის აზრით, სახელმწიფო თუ შეძლებდა ერთობლივი მოთხოვნის ამაღლებას, ამით გააფართოებდა წარმოებას, მოიზიდავდა ინვესტიციებს, რომელიც ეკონომიკას სიცოცხლისუნარიანობას დაუბრუნებდა.

* **ჯ. მ. კეინზის** ეს მტკიცება, ჩვენი აზრით, მეტად საყურადღებო იყო რეფორმების დაწყებისთანავე ჩინში მოქცეული საქართველოს ეკონომიკისათვის. ამიტომ მიზანშეწონილად მიგვაჩნია მასზე შევაჩეროთ მკითხველის ყურადღება.

ეკონომიკის კრიზისული პროცესების ანალიზისადმი მიძღვნილი კენზის თეორია უმთავრესად იკვლევს საწარმოთა ქრონიკული დაუტვირთაობის, მასობრივი უმუშევრობისა და ეკონომიკური ზრდის დაბალი ტემპების გამომწვევ მიზეზებსა და მათგან თავის დაღწევის გზებს, ამიტომაც იგი იმთავითვე მეტად ყურადსაღები იყო ანალოგიურ სიტუაციაში მყოფი საქართველოსათვის.

მაკროეკონომიკური რეგულირების კენზიანურმა მოდელმა უარყო ეკონომიკურ თეორიასა და პოლიტიკაში გაბატონებული სმითისეული კონცეფცია, რომელიც სახელმწიფოს განიხილავდა როგორც „ღამის დარაჯს“, სახელმწიფო საქმიანობას კი – არამწარმოებლურ შრომად, და ადგილი დაუთმო ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების თეორიას. ეს მოდელი საფუძვლად დაედო მოწინავე კაპიტალისტური ქვეყნების ეკონომიკურ პოლიტიკას და წარმატებით გამოიყენებოდა 70–იანი წლების შუა პერიოდამდე. „კენზიანურმა რევილუციამ“ დიდი როლი შეასრულა ამ ქვეყნების ეკონომიკურ ზრდაში, ამასთან, რაც მთავარია, **დააჩქარა კაპიტალიზმის გადაზრდა ახალ თვისებრიობაში – საბაზრო, რეგულირებად ეკონომიკაში**. კერძო კაპიტალისტური საკუთრების პრიორიტეტზე დაფუძნებული ეკონომიკური სისტემა შეცვალა საკუთრების პლურალიზმზე (საკუთრების მრავალფორმიანობა თითოეული ფორმის თანაბარი უფლებით) დაფუძნებულმა ეკონომიკურმა სისტემამ, რომელშიც განმსაზღვრელ ფენომენად ბაზარი წარმოჩნდა. ჩამოყალიბდა სრულიად სხვა შინაარსის ბაზარი, ვიდრე იყო წინა ეკონომიკურ სისტემებში, სადაც ბაზარს, შეიძლება ითქვას, მეორეხარისხოვანი მნიშვნელობა ეკისრებოდა და წინა პლანზე იყო წამოწეული ჯერ მონათმფლობელური, შემდეგ ფეოდალური, ხოლო ბოლოს – კაპიტალისტური ეკონომიკური ურთიერთობები. ამიტომაცაა აღიარებული კენზის თეორია „კენზიანურ რევილუციად“.

მართალია, 1974–1975 წლების კრიზისთან დაკავშირებით საბაზრო ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირებაში შეტანილ იქნა პრინციპული კორექტივები ნეგატიური ეკონომიკური მოვლენებისა და პროცესების აღკვეთის მიზნით, მაგრამ კენზიანური მოდელის მოწინააღმდეგეთა შეხედულებების რენესანსი მაინც ვერ მოხერხდა. საქმე ისაა, რომ ნეოკონსერვატული ეკონომიკური პოლიტიკის გატარებამ გამოიწვია სოციალური ხარჯების მნიშვნელოვანი შემცირება და სერიოზული პრობლემები წარმოქმნა სოციალური დაცვის სფეროში. გამოიკვეთა საბაზრო ეკონომიკის განვითარების ახალი მიმართულების შექმნის

აუცილებლობა. 80-იანი წლებიდან განვითარებული ქვეყნების ეკონომიკურ პოლიტიკაში, ნეოკლასიკურთან ერთად, სათანადო ადგილი დაიკავა ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების კინზიანურმა მოდელმაც, რაც „ნეოკლასიკურ სინთეზში“ აისახა.

პოზიტიურმა ეკონომიკურმა ცვლილებებმა დასაბამი მისცა საზოგადოებრივ წარმოებაში პროგრესულ სტრუქტურულ ცვლილებებს. ამ პროცესს ხელი შეუწყო XX საუკუნის შუა ხანებში დაწყებულმა მეცნიერულ-ტექნიკურმა რევოლუციამ, რომელსაც თან ახლდა მომსახურების მწარმოებელი დარგების სწრაფი განვითარება. 60-იანი წლების დასაწყისში ჩამოყალიბდა ინდუსტრიული საზოგადოებიდან პოსტინდუსტრიულზე გადასვლის თეორიული საფუძვლები, რომლის მნიშვნელოვანი მახასიათებელი მომსახურების სექტორის წილის უპირატესი ზრდა უნდა ყოფილიყო, დანარჩენ ორ სექტორთან შედარებით. მეცნიერთა აბსოლუტური უმრავლესობის აზრით, ეს გადასვლა იქნებოდა წინგადადგმული ნაბიჯი უფრო მაღალი სოციალური წესრიგის დამყარების თვალსაზრისით.

აღნიშნული თეორიული პარადიგმები პრაქტიკულად განხორციელდა და ეკონომიკაში მიმდინარე ტენდენციები რეალურად აისახა გაეროს საერთაშორისო სტანდარტულ დარგობრივ კლასიფიკაციასა (სსსკ) და ეროვნული ანგარიშების სისტემაში(მას). თუ მას-ის I ვარიანტში (1953) მომსახურების დარგებს მოკრძალებული ადგილი ეკავა, მის II ვარიანტში (1968) ისინი გაცილებით ფართოდ იქნა წარმოდგენილი, ხოლო 1993 წელს მიღებულ და დღესაც მოქმედ მას-ის III ვარიანტში მომსახურების ეკონომიკას სოლიდური ადგილი უჭირავს – 17 განყოფილებიდან 12 მომსახურების სფეროს განეკუთვნება, ხოლო დანარჩენი 5 – მატერიალურ-ნივთობრივი წარმოების სფეროს.

ასეთი დაყოფის აუცილებლობა კიდევ უფრო განამტკიცა განვითარებული ქვეყნების მოხმარების სტრუქტურაში საქონლის წილის ინტენსიურმა შემცირებამ და მომსახურების წილის გადიდებამ. საზოგადოების განვითარებაში მნიშვნელოვანი როლი სოციალურ ინფრასტრუქტურას დაეკისრა. ამის პარალელურად წარმოებრივი მოხმარების სტრუქტურაში საგრძნობლად იმატა წარმოებრივი ინფრასტრუქტურის წილმა. ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების აუცილებლობამ განაპირობა ინსტიტუციური ინფრასტრუქტურის განვითარება. ტექნოლოგიურმა ბუმმა აუცილებელი გახადა ეკოლოგიური ინფრასტრუქტურის განვითარებაც. საბაზრო ურთიერთობების რთულმა სისტემამ მოითხოვა აგრეთვე საბაზრო ინფრასტრუქტურის განვი-

თარება. ჩამოყალიბდა სხვადასხვა ორგანიზებული ბაზრები – საქონლის, ვალუტის, შრომის, საფონდო ბირჟების სახით. მომსახურების მწარმოებელი დარგების ინტეგრირების საფუძველზე შექმნილი ინფრასტრუქტურა საბაზრო ეკონომიკის ნორმალური ფუნქციონირების მნიშვნელოვანი მასსიათებელი გახდა. ეკონომიკის „სერვიზაცია“ მოიცავს ცივილიზებული სამყარო. მატერიალურ–ნივთობრივი წარმოების სფერო მიზეზ–შედეგობრივ კავშირურთიერთობაში აღმოჩნდა მასთან. მეტიც, ამ პროცესმა თვისებრივად ახალი ეტაპი შექმნა საწარმოო ძალების განვითარებაში, რეალობად აქცია ინდუსტრიული საზოგადოების ტრანსფორმაცია უფრო მაღალ ისტორიულ ფაზაში – დასაბამი მისცა პოსტინდუსტრიულ ერას. რაც მთავარია, ამ გადასვლით ყურადღება გამახვილდა არა იმდენად ახალ ტექნოლოგიებზე, რამდენადაც ახალი საზოგადოების ფორმირებაზე, ახალ სოციუმზე. საფუძველი ჩაეყარა სამოქალაქო საზოგადოების ფორმირებას. პოსტინდუსტრიულ ქვეყნებში დაიწყო მაღალი მასობრივი მოხმარების ხანა, რაც გამოიხატა შემდეგში: ა) მკვეთრად გაიზარდა იმ უმაღლესი ხარისხის საქონლისა და მომსახურების მასობრივი მოხმარება, რომლებიც წინათ ხელმისაწვდომი იყო მხოლოდ მოსახლეობის ძალზე მცირე ნაწილისათვის; ბ) საგრძნობლად შემცირდა სიღარიბე; გ) მოსახლეობის 10%-მა ფუფუნების ღონეს მიაღწია (წინათ იგი ხელმისაწვდომი იყო ერთეულებისთვის).

ამ გარემოებამ წინა პლანზე წამოსწია საზოგადოებრივი ინტერესები და დადებითი გავლენა მოახდინა თანამედროვე საზოგადოების პოტენციალის ზრდაზე. ჩამოყალიბდა ძლიერი საშუალო ფენა, რომელიც საფუძველად დაედო ჰუმანიზაციის პროცესის გაღრმავებას. სოციალურ სფეროში აქტიური როლის შესრულებით, კერძო სექტორის სოციალური პასუხისმგებლობის ამაღლებით სახელმწიფომ „კეთილდღეობის სახელმწიფოს“ ნიშნები შეიძინა. საზოგადოების სოციალური დაცვა, ანუ კეთილდღეობის სახელმწიფო პოლიტიკის გატარება ეკონომიკის სტაბილიზაციის ერთ–ერთ მნიშვნელოვან მიმართულებად იქნა აღიარებული. მას შეუერთდა ქრისტიანულ მორალსა და ეთიკაზე დაფუძნებული კერძო ქველმოქმედება.

ასე ჩამოყალიბდა საბაზრო სისტემა, როგორც საკუთრებითი და ორგანიზაციული ინსტიტუტების საფუძველზე წარმოშობილი ურთიერთობების ერთმანეთთან დაკავშირებული და განსაზღვრული წესით მოწესრიგებული ეკონომიკური ელემენტების ერთობლიობა. მასში განმსაზღვრელი ადგილი, განსხვავებით ყველა წინა ეკონომიკური

სისტემისაგან, დაიკავა ბაზარმა (რამაც სახელწოდებაშიც კი პოვა ასახვა) როგორც კვლავწარმოების მთელი პროცესის მომცველმა ფენომენმა.

საბაზრო ეკონომიკაში ბაზარი ჰორიზონტალური კავშირების განვითარების საფუძველზე გამოირიცხავს ადმინისტრაციულ ჩარევას ფასწარმოქმნასა და რესურსების განაწილებაში, რითაც საგრძნობლად ამარტივებს მმართველობის იერარქიულ ვერტიკალურ სტრუქტურას. ისტორიაში ცნობილი ყველა წინა ბაზრისგან განსხვავებით, იგი ექვემდებარება გარკვეულ კანონზომიერებებს. მისთვის დამახასიათებელია: ა) საკუთრების პლურალიზმი, სადაც საკუთრების ნებისმიერ ფორმას თანაბარი უფლებები აქვს მინიჭებული; ბ) მწარმოებელთა დამოუკიდებლობა და ეკონომიკური პასუხისმგებლობა; გ) მეწარმეობაში რეგლამენტაციის არქონა, რაციონალიზმი კონტრაქტის არჩევაში და ა.შ. ბაზარი, შრომითი მოტივაციის ეფექტიანი მექანიზმის შექმნით, პირადი და საზოგადოებრივი ინტერესების გაერთიანების მოქნილი მექანიზმია.

საბაზრო ეკონომიკა, როგორც რეგულირებული ეკონომიკური ურთიერთობების ერთობლიობა, თვითონ ადგენს საზოგადოებამ რა აწარმოოს (ამ საკითხს მომხმარებლები წყვეტენ თავიანთი გადახდისუნარიანი მოთხოვნების მიხედვით), როგორ აწარმოოს (ამას განსაზღვრავენ მწარმოებლები მაღალი შემოსავლის მიღების მცდელობით) და ვისთვის აწარმოოს (ეს საკითხი იმათ სასარგებლოდ წყდება, ვისაც მეტი შემოსავალი აქვს). საბოლოო ანგარიშით, საზოგადოება აღწევს არსებული რესურსების ეფექტიან გამოყენებას, შესაძლებელი ხდება წარმოების ოპტიმალური სტრუქტურული პროპორციებისა და მოცულობის დადგენა, ყალიბდება ისეთი წარმოების წესი, რომელიც უზრუნველყოფს დანახარჯების მინიმიზაციასა და მოგების მაქსიმიზაციას. ამიტომ სახელმწიფოს მონაწილეობა ეკონომიკურ ცხოვრებაში შეზღუდულია.

საბაზრო პრინციპების საფუძველზე განვითარებული ეკონომიკა განაპირობებს ქვეყნის მეურნეობის დეპოლიტიზაციას, მმართველი პოლიტიკური პარტიისაგან დამოუკიდებლობას. მას პრაქტიკულად მინიმუმამდე დაჰყავს პოლიტიკური გზით მიღებულ ეკონომიკურ გადაწყვეტილებათა რიცხვი.

ამასთან, საბაზრო ეკონომიკა „წმინდა“ სახით, სადაც ავტომატურად ხდება ძირითადი ეკონომიკური პრობლემების ეფექტიანი გადაწყვეტა, შეიძლება ითქვას, არ არსებობს. რეალურ საბაზრო ეკონომი-

კაში ბუნებრივია, გვხვდება გადახრები იდეალური მოდელისაგან, რაც აისახება: 1. მონოპოლიების წარმოქმნასა და ფუნქციონირებაში, რომლებიც ფასწარმოქმნის დეფორმაციის იწვევენ და აფერხებენ კონკურენციის მონაწილეთა თავისუფალ შეღწევას ბაზარზე; 2. კაპიტალის თავისუფალი გადაადგილების შეფერხებაში; 3. ინფლაციაში; 4. ეკონომიკური განვითარების ციკლურობაში; 5. შეფარდებით ჭარბწარმოებაში; 6. უმუშევრობაში, რომელიც აღემატება ბუნებრივ დონეს და ა.შ. გარდა ამისა, საზოგადოებაში არსებობს ბევრი მწვავე პრობლემა, რომელთა გადაჭრა ბაზარს არ შეუძლია. ესენია: სოციალური პრობლემები (განათლება, ჯანმრთელობის დაცვა, უმუშევართა შენახვა, ხელმოკლეთა დახმარება და სხვ.), გარემო ბუნების დაცვა, ფუნდამენტური მეცნიერებების განვითარება და ა.შ. ამიტომ სამეურნეო ცხოვრების კოორდინაციისა და მართვისათვის გამოიყენება არა მხოლოდ ბაზრის მექანიზმი, არამედ სახელმწიფო რეგულირებაც ისეთი ბერკეტების მეშვეობით, როგორცაა გადასახადები და სამთავრობო ხარჯები, ფულად-საკრედიტო პოლიტიკა, შემოსავლების რეგულირება, სოციალური, ანტიმონოპოლიური და საგარეო-ეკონომიკური პოლიტიკა.

ეკონომიკური ცხოვრების სტაბილურობის უზრუნველყოფაში სახელმწიფოს მონაწილეობის მაგალითად შეიძლება დავასახელოთ გერმანია და შვედეთი, სადაც მთავრობა ატარებს აქტიურ სოციალურ პოლიტიკას; იაპონია, რომლისთვისაც დამახასიათებელია საერთო-სახელმწიფოებრივი ინდიკატური დაგეგმვის განვითარებული სისტემა; „ახალინდუსტრიული ქვეყნების“ ეკონომიკა (კერძოდ, სამხრეთ კორეის ეკონომიკურ ზრდაზე მნიშვნელოვანი ზემოქმედება მოახდინა მთავრობის მიერ მომზადებულმა ხუთწლიანმა ინდიკატურმა გეგმებმა) და სხვ., მაგრამ სახელმწიფოს მონაწილეობა ეკონომიკურ ცხოვრებაში შესაძლებელია მხოლოდ გარკვეულ საზღვრამდე, რომლის იქითაც ეკონომიკაში არსებობას წყვეტს საბაზრო მექანიზმი. სახელმწიფო, გადასახადების საშუალებით, სარგებლის განაკვეთით, სახელმწიფო ხარჯებით, შეღავათებით და ა.შ. მხოლოდ ინსტიტუტებისა და ინდივიდუუმების ეკონომიკური ქცევის წესებს ადგენს, მაგრამ მათ საქმიანობაში არ ერევა, არ ანგრევს საბაზრო მექანიზმს, პირიქით, მას აძლევს შესაძლებლობას განსაზღვროს ფასები, რესურსების გამოყენების მიმართულებები.

მსოფლიოში მიმდინარე ასეთი პოზიტიური ცვლილებების ფონზე 90-იანი წლების დასაწყისში საქართველომ, სახელმწიფოებრიობის აღიარების საფუძველზე, შეცვალა განვითარ-

რების კურსი, გეზი აიღო საბაზრო ეკონომიკისაკენ, მიზნად დაისახა ეკონომიკის კონვერსია – მთელი საზოგადოებრივი წარმოების რადიკალური გარდაქმნა, რასაც თავად საზოგადოება ითხოვდა. ამრიგად, საქართველო შეუერთდა მსოფლიო ეკონომიკაში მიმდინარე პროგრესულ პროცესებს, რითაც დაიწყო ახალი ეპოქა მის განვითარებაში.

I.3. ეკონომიკის კონვერსიის ლოგიკა: არსი, ობიექტური აუცილებლობა, განხორციელების წინაპირობები

კონვერსია ლათინური წარმოშობის სიტყვაა (conversio) და გარდაქმნას, შეცვლას გულისხმობს. როგორ უნდა განთავისუფლებულიყო ეკონომიკა ადმინისტრაციულ–მბრძანებლური სისტემისაგან, რა გზებით განხორციელებულიყო სახელმწიფო საკუთრების დემონოპოლიზაცია და ეროვნული ეკონომიკის კონვერსია, მისი გადაყვანა საბაზრო რელსებზე? ეს საკითხები საქართველოში სახელმწიფოებრიობის აღდგენისთანავე დაისვა და საზოგადოებაში ცხოველი დისკუსია გამოიწვია. გამოვიდა რიგი კანონებისა,¹ გამოიცა სპეციალური სამეცნიერო ნაშრომები (მონოგრაფიები, ბროშურები, სტატიები), სადაც, უცხოური გამოცდილების შესწავლის საფუძველზე, გაანალიზებულია საქართველოში ეკონომიკის კონვერსიის განხორციელების წინაპირობები და ჩამოყალიბებულია საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის გზები.²

ეკონომიკის კონვერსიის ობიექტურმა აუცილებლობამ ახალი ეკონომიკური ურთიერთობების ფორმირება მოითხოვა, რაც შესაძლე-

1 კანონი „სამეწარმეო საქმიანობის საფუძვლების შესახებ“. საქართველოს რესპუბლიკის უზენაესი საბჭოს უწყებები. თბ., № 7, № 8, 1991; საქართველოს რესპუბლიკის კანონები ბანკების შესახებ. თბ., „სამშობლო“, 1991 და ა.შ.

2 სუვერენული საქართველოს ეკონომიკის განვითარების კონცეფცია. ავტორთა კოლექტივის ხელმძღვანელი **ა. გუნია**. თბ., „მეცნიერება“, 1991; საქართველოს საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის კონცეფცია. ავტორთა კოლექტივის ხელმძღვანელი **გ. პაპაგა**. თბ., 1991; **ა. გუნია**. საბაზრო ურთიერთობათა მექანიზმის ფორმირების საკითხები. პრეპრინტი, თბ., 1991; **გ. პაპაგა**. საბაზრო ეკონომიკაზე საქართველოს გადასვლის საფუძვლები. თბ., 1991; **დ. ძნელაძე**. საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის პრობლემები. „საქართველო“, თბ., 1991; **რ. ასათიანი**. საბაზრო ინფრასტრუქტურა. „ეკონომიკა“, № 7–8, 1991; **რ. ასათიანი**. საკუთრების განსახელმწიფოებრივება: არსი, ფორმები, მეთოდები. „პოლიტიკა“, № 9–10, 1991; **რ. ასათიანი**. პრივატიზაცია: გზა საბაზრო ეკონომიკისაკენ. „ეკონომიკა“, № 11–12, 1991.

ბელი იყო ცხოვრების ყველა სფეროში რადიკალური რეფორმების გატარებით. საქართველოს წინ ელოდა ღრმა ინსტიტუციური ცვლილებები, რეფორმა საბიუჯეტო-საგადასახადო და ფულად-საკრედიტო სფეროებში, საგარეო-ეკონომიკურ ურთიერთობებსა და ა.შ., მაგრამ ეკონომიკის კონვერსიის განხორციელებისათვის აუცილებელი იყო წინაპირობების მომზადება. ასეთ წინაპირობებს ეკონომიკის ლიბერალიზაცია და სახელმწიფო-მონოპოლისტური მარწუხებიდან თავის დაღწევა წარმოადგენდა. აქედან გამომდინარე, საქართველოში დაიწყო 70-წლიანი ექსპერიმენტის შედეგების ნგრევა და საბაზრო ურთიერთობებზე გადასვლის ურთულესი პროცესი. ქვეყანა დაადგა დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრივი მშენებლობის ისტორიულ გზას. ამასთან, აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ რეფორმებს არ შეექმნა სათანადო პოლიტიკური და ეკონომიკური პირობები. საქართველოში სრულიად მოუზადებლად დაიწყო ძველი ეკონომიკური სისტემის ერთი ხელისმოსმით ნგრევის პროცესი. ამას ხელი შეუწყო არახელსაყრელმა სასტარტო პირობებმა და დაბალმა ეკონომიკურმა პოტენციალმა, რასაც დაემატა შექმნილი შინააშლილობა, საზოგადოების დაყოფა ურთიერთდაპირისპირებულ ნაწილებად და ომი ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობის შესანარჩუნებლად. ყოველივე ამან, ბუნებრივია, უარყოფითი გავლენა მოახდინა ეკონომიკური გარდაქმნების საბოლოო შედეგებზე.

მართალია, საქართველოში ეკონომიკის კონვერსიის დაწყებას გარკვეულწილად საფუძვლად დაედო ხელისუფლების მიერ მიღებული ეკონომიკური კანონები, საკანონმდებლო აქტები და დადგენილებები, მაგრამ ამ საქმეში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს საერთაშორისო ორგანიზაციებმა – საერთაშორისო სავალუტო ფონდმა (სსფ), მსოფლიო ბანკმა, ევროკავრთიანებამ* და სხვებმა. მათ მიერ შემუშავებული რეკომენდაციები და წინადადებები, ძირითადად, პოსტ-სოციალისტურ ქვეყნებში, განსაკუთრებით კი რუსეთში მიმდინარე რეფორმის ანალოგიური იყო, ნაკლებად ითვალისწინებდა საქართველოს თავისებურებებს, ეროვნულ ინტერესებსა და ქვეყანაში შექმნილ რთულ სოციალურ-ეკონომიკურ მდგომარეობას. ამგვარ პოლიტიკას ერთგვარი გამართლებაც მოეძებნა, რაც იმით გამოიხატა, რომ რე-

* ევროკავრთიანებას, რომელიც შეიქმნა 1967 წელს და აერთიანებდა დასავლეთ ევროპის 12 ქვეყანას, 1993 წლის 1 ნოემბრიდან მასსტრიტსკის ხელშეკრულების საფუძველზე ეწოდა ევროკავშირი. უფრო ვრცლად იხ.: **ასათიანი რ.** თანამედროვე ეკონომიკის განმარტებითი ლექსიკონი. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2009, გვ. 75–77.

ფორმების დაწყებისას საქართველო სამანეთო ზონაში იმყოფებოდა და მას არ ჰქონდა თავისი ეროვნული ფულადი ერთეული, რაც ხელს უშლიდა საკუთარი მოდელით რეფორმების წარმართვას.* მთავარი მიზეზი კი იყო ის, რომ ქვეყანაში ეკონომიკის კონვერსიასთან დაკავშირებული მოვლენებისა და პროცესების შესწავლა არ ხდებოდა სისტემური კვლევის მეთოდებით, ზოგადი კანონზომიერებებისა და თავისებურებების ინტეგრირებულობის კუთხით.

სისტემური მიდგომა ანალიზისა და სინთეზის საფუძველზე საშუალებას გვაძლევს კომპლექსურად შევისწავლოთ პრობლემა, გამოვყვით პრიორიტეტები და მოვახდინოთ სისტემის ძირითადი პარამეტრების ოპტიმიზაცია. მხოლოდ ამ გზით შეიძლება სისტემურ წინააღმდეგობათა ხასიათის ამოცნობა და პრობლემათა გადაჭრის სტრატეგიის შემუშავება.

სისტემური მიდგომის გარეშე ეკონომიკის კონვერსიის რანგში აყვანილმა რეფორმამ საქართველოში მრავალი ახალი პრობლემა წარმოქმნა და ქვეყნის განვითარების ტრაექტორია შეცვალა.

ამრიგად, საქართველოში ეკონომიკური კონვერსიის წინაპირობები მეტად არასახარბიელო იყო და ქვეყნის რეალური ეკონომიკური სუვერენიტეტის მიღწევისათვის ბრძოლა – ეს უაღტერნატივო პროცესი რთულ ვითარებაში დაიწყო.

გამოყენებული და საორიენტაციო ლიტერატურა

- ანანიაშვილი ი.** მაკროეკონომიკა. ნაწ. I. თბ., „უნივერსალი“, 2003;
- ასათიანი რ.** შრომითი რესურსების რაციონალური გამოყენების პრობლემა საქართველოში. „კომუნისტი“, 3.02, 1985;
- ასათიანი რ.** არაწარმოებითი სფერო ერთიან სახალხო-სამეურნეო კომპლექსში. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1987;

* ამიტომაც იყო, რომ 1992 წელს საქართველოს მთავრობის ეკონომიკური რეფორმების შტაბის ექსპერტთა ჯგუფმა შეიმუშავა ღონისძიებების მთელი პაკეტი, რომელიც ითვალისწინებდა სამანეთო ზონაში მიმდინარე პროცესების უარყოფითი ზემოქმედებისგან საქართველოს ეკონომიკის დაცვას, მაგრამ შინააშლილობის თუ სხვა მიზეზთა გამო იგი ვერ განხორციელდა.

- ასათიანი რ.** მომსახურება და საბაზრო სისტემა. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1993;
- ასათიანი რ.** საქართველოს ეკონომიკა: წარსული, აწმყო, პერსპექტივა. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2002;
- ასათიანი რ.** „ვარდების რევოლუციიდან“ „კეინზიანური რევოლუციისაკენ“. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 28 იანვარი, 2004;
- ასათიანი რ.** პატარა ქვეყანას დიდი შეცდომების უფლება არა აქვს. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2005;
- ასათიანი რ.** თანამედროვე ეკონომიკის განმარტებითი ლექსიკონი. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2009;
- ბალცეროვიჩი ლ.** სახელმწიფო გარდამავალ პერიოდში. თბ., 2002;
- ბასარია რ., მესხია ი.** გარდამავალი პერიოდის მაკროეკონომიკური პრობლემები. თბ., ფსკპი, 1995;
- ბასილია თ., ბაქრაძე პ., ბეგიაშვილი გ.** და სხვები. ეკონომიკური რეფორმა საქართველოში. რეფორმის პირველი შედეგები. თბ., ეკონომიკური რეფორმების საინფორმაციო ცენტრი, 1998;
- ბასილია თ., სილაგაძე ა., ჩიგვაძე თ.** პოსტსოციალისტური ტრანსფორმაცია: საქართველოს ეკონომიკა XXI საუკუნის მიჯნაზე. თავი I, II. თბ., 2001;
- გუნია ა.** საბაზრო ურთიერთობათა მექანიზმის ფორმირების საკითხები. პრეპრინტი. თბ., 1991;
- კახნიაშვილი ვ.** მაკროეკონომიკა. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 1996;
- ლეიაშვილი პ.** ეკონომიკური თეორია და პრაქტიკა გარდამავალ ეტაპზე. თბ., 2002;
- მესხია ი.** ეკონომიკური რეფორმა საქართველოში: რეტროსპექტივა და პროგნოზი. „გარდამავალი პერიოდის საფინანსო-ეკონომიკური პრობლემები საქართველოში“. I ტომი. თბ., ფსკპი, 1996;
- მესხია ი., მურჯიკნელი მ.** ეკონომიკური რეფორმა საქართველოში. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1996;
- პაპაგა გ.** საბაზრო ეკონომიკაზე საქართველოს გადასვლის საფუძვლები. თბ., „ენა“, 1991;

- პაპაგა გ.** საქართველო საბაზრო ეკონომიკის გზაზე. თბ., „მეცნიერება“, 1995;
- პაპაგა გ.** ლეშეკ ბალცეროვიჩი და საქართველო. „მაკრო მიკრო ეკონომიკა“, № 2, 2001;
- პაპაგა გ.** პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის პოლიტიკური ეკონომია და საქართველოს ეკონომიკა. თავი I, II. თბ., პლპ, 2002;
- პაპაგა გ.** პოსტკომუნისტური გარდამავალი პერიოდის მაკროეკონომიკა. თემა I., თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 2005;
- სუვერენული საქართველოს ეკონომიკის განვითარების კონცეფცია. ავტორთა კოლექტივის ხელმძღვანელი **ა. გუნია**. თბ., „მეცნიერება“, 1991;
- საქართველოს საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის კონცეფცია. ავტორთა კოლექტივის ხელმძღვანელი **გ. პაპაგა**. თბ., 1991;
- ჭითანაგა ნ.** საბაზრო ეკონომიკის ფორმირების ორგანიზაციული პრობლემები. თბ., სმსმსპსპი, 1993;
- ჭითანაგა ნ.** გარდამავალი პერიოდის სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემები. ნაწილი I., თბ., სმსმსპსპი, 1997;
- ძნელაძე დ.** საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის პრობლემები. თბ., „საქართველო“, 1991;
- Blanchard O.** The Economics of Postcommunist Transformation. Oxford, Calderon Press, 1997;
- Lipowsky A.** Towards Normality. Overcoming the Heritage of Central Planning Economy in Poland in 1990-1994. Warsaw, Adam Smith Research Center, Center of Social and Economic Research, 1998;
- Fischer S., Dornbusch R., Schmalense R.** Economics. Second Edition. Chapter 40. McGRAW-HILL Book company, 1998;
- Papava V.** The Georgian Economy: From "Shock Therapy" to "Social Promotion". Communist Economies & Economic Transformation, vol. 8, № 8, 1996;
- Papava V.** The Georgian Economy: Problems of Reform. "Eurasian Studies," vol. 2, № 2, 1995.
- Беридзе Т.** Экономические основы суверенитета: новые аспекты взаимодействия экономики и политики. Тб., Издательская фирма "Сиахле", 1995;
- Болотин Б.** Международные сравнения: 1990-1997гг. "МЭ и МО", № 10, 1998;

- Белокрылова О.** Теория переходной экономики. Ростов-на-Дону, "Феникс", 2002;
- Бюкенен Д. М.** Минимальная политика рыночной системы. "Вопросы экономики", № 12, 1990;
- Гайдар Е.** Аномалия экономического роста. М., "Евразия", 1997;
- Кейнс Дж.** Общая теория занятости, процента и денег. Перевод с английского. М., "Прогресс", 1978;
- Крегель Я., Мацнэр Э., Грабхер Г.** Рыночный шок. Вена, 1992;
- Меньшиков С.** Катастрофа или катарсис. М., 1990;
- Мюррел П.** Эволюция экономической теории и экономических реформ в странах с централизованным плановым хозяйством. "Становление рыночной экономики в странах Восточной Европы". Под ред. **Н. Макашевой.** М., РГГУ, 1994;
- Папавა Г.** Периоданто-генетический образ мышления в экономике. „შრომები“. VII ტომი. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია. თბ., საგამომცემლო ფორმა „სიასლე“, 2009;
- Папавა Г.** Методология познания качеств реалий смешанной рыночной экономики и паралогизмы. Стокгольм, Sa&CC Press, 2009;
- Папавა В.** Некроэкономика и посткоммунистическая трансформация экономики. Тб., "Империал", 2001;
- Советский экономический рост: официальные данные и альтернативные оценки. "Вопросы экономики", № 10, 1995;
- Статистический ежегодник стран-членов СЭВ. М., 1986;
- Стиглиц Дж.** Многообразные инструменты, шире цели: движение к поствашингтонскому консенсусу. "Вопросы экономики", № 8, 1998;
- Шаванс Б., Маньян Э.** Постсоциалистические траектории и западный капитализм. "МЭиМО", № 12, 1999;
- Хейне М.** Экономический образ мышления. Перевод с английского. М., "Дело", "Catalaxy", 1991.

ეკონომიკური პრობლემები ღრმა ახროვნებითა და დიდი შრომით უნდა გადაწყვიტოთ.

საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ილია II

II თავი

აოსტკომუნისტური ბარდამავალი პერიოდი საქართველოს ეკონომიკაში: კანონომიმრამბი, თავისმზურამბი, მტაკამბი

ახალი ტიპის გარდამავალი პერიოდი. აოსტკომუნისტური გარდამავალი პერიოდის სტრატეგია. საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლისა და მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის მოდელები. ეკონომიკის კონვერსიის ეტამბები.

II.1. ახალი ტიპის გარდამავალი პერიოდი

„ყაზარმული სოციალიზმის“ კრახი აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებსა და საბჭოთა კავშირში, ამასთან, თითქმის ამ პროცესის პარალელურად საბჭოთა კავშირის დაშლა და მის საფუძველზე დამოუკიდებელი სახელმწიფოების აღმოცენება, რომლებმაც მიზნად დაისახეს ახალი ეკონომიკური სისტემის შექმნა, XX საუკუნის ერთ-ერთი ყველაზე უპრეცედენტო მოვლენაა. ცნობილი ამერიკელი ეკონომისტი და სოციოლოგის ჯონ კენეთ გელბრეთის (1908–2006) აზრით, ეს მოვლენა ორ მსოფლიო ომთან ერთიან რიგში დგას, როგორც ერთ-ერთი ამ სამი უდიდესი ისტორიული მოვლენათაგანი, რითაც გამოირჩევა XX საუკუნე.¹ ამ უდიდესმა ისტორიულმა მოვლენამ ღრმა ტრანსფორმაციული პროცესები გამოიწვია და „დღის წესრიგში თვისებრივად ახალი პრობლემები დააყენა, რომელთა გადაწყვეტაც იმ კლას-

1 Galbraith J. K. Economics in the Century Ahead. In: "The Future of Economics." Oxford, Blackwell, 1992, p. 47.

სიკური სქემების ფარგლებს სცილდება, რომლებიც ეკონომიკური მეცნიერების მიერ მთელი წინა ისტორიის განმავლობაში იქნა შემუშავებული¹. აქედან გამომდინარე, სავსებით ლოგიკურად, პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში, მათ შორის საქართველოში დაიწყო **ახალი ტიპის გარდამავალი პერიოდი**, რომელსაც ანალოგი არ მოეძებნება მსოფლიო ცივილიზაციაში. ამასთან, პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის „ტალღაში“ მოხვედრილი ქვეყნების ეკონომიკა არა მხოლოდ თვისებრივად ახალი პრობლემების წინაშე დადგა, არამედ მეტად არაორდინარული იყო ასეთ ქვეყნებში ეკონომიკური რეფორმების სასტარტო პირობებიც.

მაშინ როდესაც „ველური“ კაპიტალიზმიდან საბაზრო ეკონომიკაზე (კაპიტალიზმის წიაღიდან აღმოცენებულ, მისგან წარმოქმნილ ახალ თვისებრიობაზე) გარდამავალ პერიოდს საფუძვლად ედო წინასწარ შემუშავებული შესაბამისი ეკონომიკური თეორია ჯონ მეინარდ კეინზის „დასაქმების, სარგებლისა და ფულის ზოგადი თეორიის“ სახით, სახელმწიფო-მონოპოლისტური სოციალიზმიდან საბაზრო ეკონომიკაზე გარდამავალი პერიოდი დაიწყო სპონტანურად, ეკონომიკის ნგრევის პირობებში, წინასწარ გააზრებული, არსებულ მდგომარეობასთან მისადაგებული ეკონომიკური თეორიის გარეშე. აქედან გამომდინარე, სულ სხვა სასტარტო პირობები იყო დასავლეთის ქვეყნებში საბაზრო ეკონომიკის ფორმირების დასაწყისში XX საუკუნის 40-იან წლებში და სულ სხვა – 90-იან წლებში პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში, მათ შორის საქართველოში. თუმცა პოსტფაქტუმ, არა მხოლოდ საქართველოსა და სხვა ტრანზიტულ ქვეყნებში, არამედ დასავლეთის განვითარებულ ქვეყნებშიც ფართოდ გაიშალა ახალი ტიპის გარდამავალი პერიოდის კვლევა და, შეიძლება ითქვას, „მცდარი გზით განვითარებული“ ქვეყნების ეკონომიკის ტრანსფორმაციის პირობები და მექანიზმები კვლევის ერთ-ერთი ძირითადი მიმართულება გახდა.

II.2. პოსტკომუნისტური გარდამავალი პერიოდის სტრატეგია

საქართველოში დაწყებულმა სისტემურმა ტრანსფორმაციულმა პროცესებმა, პოლიტიკურთან ერთად, მოიცვა ქვეყნის ეკონომიკური, სოციალური, კულტურული და ა.შ. სფეროები. გარდამავალი პერიო-

¹ **პაპავა ვ.** პოსტკომუნისტური გარდამავალი პერიოდის მაკროეკონომიკა. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 2005, გვ. 11.

დის სტრატეგიად იმთავითვე ერთმნიშვნელოვნად აღიარებულ იქნა შერეული ეკონომიკური სისტემის ფორმირება და საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლა, ხოლო რადიკალური ეკონომიკური რეფორმების ათვლის წერტილად 1992 წლის პირველი ნახევარი გამოცხადდა.¹

საქართველოს წარმატებას, მის მომავალს, მნიშვნელოვანწილად, მისი სოციალურ-ეკონომიკური ტრანსფორმაციის ტემპი და ხარისხი განსაზღვრავდა. თავის მხრივ, სოციალურ-ეკონომიკური ტრანსფორმაციის – ამ მეტად რთული და მრავალწახნაგოვანი პროცესის წარმატება დიდად იყო დამოკიდებული ქვეყნის ეკონომიკის ახალ თვისებრიობაში გადასვლის სასტარტო გარემოზე, ეკონომიკური პროცესების რეგულირების მექანიზმზე, არსებული პოტენციალის სწორად განსაზღვრაზე, ქვეყანაში დაწყებული ინსტიტუციალიზაციის პროცესის დონესა და ხარისხზე და ა.შ. **ხელისუფლება არ აღმოჩნდა მზად კოორდინაცია გაეწია ამ მოულოდნელი პროცესებისათვის, სისტემური გარდაქმნებისათვის, შეემუშავებინა მართვის ბერკეტები და დაეცვა ქვეყნის ეკონომიკა გარედან თავსმოსხვეული დოვგებისაგან.** პირიქით, ასეთ რთულ სიტუაციაში, სრულიად ალოგიკურად, სახელმწიფო სმითისეული „ღამის დარაჯის“ ფუნქციით შემოიფარგლა და ეკონომიკის რადიკალური ლიბერალიზმის დოქტრინაზე დაყრდნობით, ეკონომიკური პროცესები თვითდინებაზე მიუშვა.

საქართველო მაშინ შემობრუნდა წმინდა ლიბერალიზმისაკენ, როცა განვითარებულმა ქვეყნებმა მას ზურგი შეაქციეს. დღეს „სახელმწიფო მინიმუმის“ პოლიტიკა განვლილი ეტაპია ცივილიზებული სამყაროსათვის. მოხდა სახელმწიფოს ეკონომიკური როლის აბსოლუტური მინიმიზაცია. არადა, თავისთავად საინტერესო და მიმზიდველი გარდამავალი პერიოდის სტრატეგია საშინაოების წინაშე აღმოჩნდა. მისი ბედი, ერთიანი მეთოდოლოგიური პრინციპების, ქვეყნის თავისებურებების გაუთვალისწინებლობისა და პოლიტიკური ნების არარსებობის გამო, კითხვის ნიშნის ქვეშ დადგა. ეკონომიკურ პროცესებზე სტიქიურმა ძალებმა მოახდინა დიდი ზემოქმედება. მძიმე აღმოჩნდა წარსულის მემკვიდრეობა. გააქტიურდა კრიმინალური სტრუქტურები. სახელმწიფოებრივი „ნიშა“ მაფიოზურმა ჯგუფებმა დაიკავა, საზოგადოებამ სწრაფად ვერ აუღო ალლო რეალობას. იმატა ზერელე და შიშველ ემოციებზე აგებულმა მსჯელობამ იმის შესახებ, რის გაგებასაც სპეციალური ცოდნა და პროფესიონალიზმი სჭირდება. წინა პლანზე წამოიწია სამშობლოსადმი დამოკიდებულების გამოხატვის

1 „საქართველოს რესპუბლიკა“. 29 ივლისი, 1992.

თავისებურმა ფორმამ – მისადმი მომხმარებლური თვალთ ყურებამ. **ადამიანთა ამ კატეგორიამ, რომელსაც თნორე დე ბალზაკმა თავის დროზე სოციალური ნული უწოდა, მხოლოდ იმაზე დაიწყო ფიქრი, თუ რას მისცემდა მას სამშობლო და არა იმაზე, თვით რას გასცემდა მისთვის.** მათმა მნიშვნელოვანმა ნაწილმა ზედა ეშელონებში მოიკალათა. სამოქალაქო დაპირისპირების ფონზე, ექსტრემალურ სიტუაციაში ახალი ეკონომიკური სისტემისა და, აქედან გამომდინარე, საბაზრო ურთიერთობების ფორმირებაში განმსაზღვრელი როლი ეკონომიკის ლიბერალიზაციას დაეკისრა.

II.3. საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლისა და მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის მოდელები

ეკონომიკის სისტემური გარდაქმნის სტრუქტურაში განმსაზღვრელი ადგილი მაკროეკონომიკურ სტაბილიზაციას უჭირავს.* მისი განხორციელების გარეშე ინსტიტუციური, მიკრო- და მაკროეკონომიკური გარდაქმნები, როგორც სისტემური გარდაქმნის დანარჩენი შემადგენელი ნაწილები, დეფორმირებულ ხასიათს იღებს. მართლაც, ინსტიტუციური გარდაქმნები (საკუთრების განსახელმწიფოებრივება, ახალი საკანონმდებლო ბაზის შექმნა, საბაზრო ინფრასტრუქტურის ჩამოყალიბება, რესურსების, საქონლისა და მომსახურების ბაზრების ფორმირება და სხვ.), ასევე, ფასების ლიბერალიზაცია, ეკონომიკის დემონოპოლიზაცია, ანტიმონოპოლიური რეგულირება, საგარეო-ეკონომიკური ურთიერთობების ლიბერალიზაცია, ჩაკეტილი ეკონომიკიდან ღია ეკონომიკაზე გადასვლა და სხვ. მნიშვნელოვანწილადაა დამოკიდებული ქვეყნის მაკროეკონომიკურ სტაბილიზაციაზე. მაკროეკონომიკური არასტაბილურობის პირობებში საბაზრო ინფრასტრუქტურის ინსტიტუტები აშკარა, დაუფარავ სპეკულაციურ ორიენტაციას იღებს, ფასების ლიბერალიზაცია შეიძლება ჰიპერინფლაციაში გადაიზარდოს და ა.შ. თავის მხრივ, მაკროეკონომიკური სტაბილიზაცია შეუძლებელია ინსტიტუციური, მიკრო- და მეგაეკონომიკური გარდაქმნების გარეშე განხორციელდეს. ჩაკეტილი ეკონომიკის პირობებში, საბაზრო ურთიერთობებისა და შესაბამისი ინსტიტუტების გარეშე, იგი დირექტიულ-ცენტრალიზებულ ფორმას იღებს.

* მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის თეორიული ასპექტები უშუალო კავშირშია საქართველოს გარდამავალი პერიოდის ეკონომიკაში წარმოქმნილ პრობლემებთან. ამიტომ შევეცდებით მოკლედ განვიხილოთ ისინი.

ეკონომიკური რეფორმების წარმატება თუ წარუმატებლობა დიდად არის დამოკიდებული იმ მოდელზე, რომელიც ქვეყანამ სისტემური გარდაქმნის, ეკონომიკის რეფორმირების საწყის ეტაპზე უნდა აირჩიოს.

მსოფლიო პრაქტიკამ ამ თვალსაზრისით წინა პლანზე „შოკური თერაპიისა“ და გრადუალისტური მოდელები წამოწია.

„შოკური თერაპია“, პირველ ყოვლისა, ტრანსფორმაციული პროცესების დაჩქარებული ტემპით, შოკისმომგვრელი ეფექტით წარმართვას გულისხმობს და შემდეგ ძირითად პრინციპებს ემყარება: ფასების განთავისუფლება-აშვებას, თავისუფალი ფასწარმოქმნის საფუძველზე ფასებისა და საგარეო ვაჭრობის სწრაფ ლიბერალიზაციას, საკუთრების განსახელმწიფოებრივებასა და კერძო საკუთრების ჩამოყალიბებას, სახელმწიფოს ეკონომიკური როლის მინიმიზაციასა და ა.შ. მისთვის დამახასიათებელია რადიკალიზმის უაღრესად მაღალი დონე, რაც ზემოაღნიშნული გარდაქმნების პარალელურად, არსებული ეკონომიკის დემონტაჟში, მისი სხვადასხვა მეთოდით ნგრევაში გამოიხატება.

საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის ეს გზა არ იყო გათვლილი საქართველოს წარმოებრივი პოტენციალის განვითარებასა და ფინანსურ სტაბილიზაციაზე. მის მთავარ მიზანს ფასების აშვება და ვაჭრობის ლიბერალიზაცია წარმოადგენდა

გრადუალისტური მოდელისათვის ნიშანდობლივია სახელმწიფო ინსტიტუტების შეცვლა-განახლება ეკონომიკაში სახელმწიფოს როლის მნიშვნელოვანი შენარჩუნებით, ეროვნული მეწარმეობის სტიმულირება და წარმოების სტაბილიზაცია, სახელმწიფო მონოპოლიების არსებობა ეკონომიკის საკვანძო სფეროებში და ა.შ. იგი ძველი ეკონომიკური სისტემის ელემენტების გამოყენების საფუძველზე თანდათანობით, ევოლუციური გზით გარდაქმნას გულისხმობს. ამიტომ ეს მოდელი გრადუალისტური (ევოლუციური) გზის გარდა, სტრუქტურულ-წარმოებრივი მაკროსტაბილიზაციის სახელწოდებითაა ცნობილი. იგი მაკროეკონომიური სტაბილიზაციის სხვა მოდელებისაგან რადიკალურად განსხვავდება და გათვლილია წარმოებრივი პოტენციალის განვითარებაზე, სამამულო წარმოების პროდუქციის კონკურენტუნარიანობის ამაღლებაზე.

საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის აღნიშნული ორი მოდელიდან საქართველომ „არჩევანი“ „შოკურ თერაპიაზე“ გააკეთა. „დიდი აფეთქების“ სახელწოდებით ცნობილი ეს მოდელი „ვამინგტონის კონსენსუსის“ საფუძველზე განხორციელდა და იგი არაოპტიმალური აღმოჩნდა საქართველოსათვის(ისე როგორც ამ ტალღაში მოხვედრილ სხვა ქვეყ-

ნებისთვისაც). აღნიშნულმა მოდელმა ვერ გაამართლა, ვინაიდან ეკონომიკის შოკირებას თერაპია არ მოჰყოლია. შემთხვევითი არაა, რომ „შოკური თერაპია“ თვით „პოსტკაშინგტონის კონსენსუსმაც“ კი უარყოფითად შეაფასა და პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში აქცენტი სახელმწიფოს ახალ როლზე გადაიტანა.

რაც შეეხება მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის მოდელებს, მსოფლიო პრაქტიკაში ცნობილია მათი შემდეგი ძირითადი ტიპები: ორთოდოქსული, ჰეტეროდოქსული და სტრუქტურულ-წარმოებრივი.

ორთოდოქსულ მოდელში აქცენტი კეთდება სახელმწიფო ბიუჯეტის შემცირებაზე სახელმწიფო ხარჯების (სახელმწიფო მმართველობის, თავდაცვის, სოციალური დაცვის ხარჯების, სახელმწიფო ტრანსფერების, სუბსიდიების, კაპიტალდაბანდებებისა და ა.შ.) შემცირების გზით. მისთვის დამახასიათებელია საგადასახადო პოლიტიკის გამკაცრება (საგადასახადო შეღავათების შემცირება, გადასახადების გადიდება და ა.შ.), რასაც თან ახლავს ინფლაციური სპირალის წინააღმდეგ მიმართული ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის გამკაცრებაც. იგი გამოიხატება ცენტრალური ბანკის მიერ ფულის ემისიის შეზღუდვით, საპროცენტო განაკვეთის ამაღლებით, ბანკთაშორისი სარეზერვო ნორმის გადიდებითა და ა.შ. ამიტომ მასზე აგებული ეკონომიკური პოლიტიკა, პირველ ყოვლისა, ითვალისწინებს ფულის მიწოდების შეზღუდვას, რისი ერთადერთი გზაც, ფულის ემისიის შეზღუდვასთან ერთად, კომერციული ბანკების რეზერვების შემცირებაა. ბანკთაშორისი სარეზერვო ნორმის გადიდება ავტომატურად ამცირებს კომერციული ბანკების განკარგულებაში არსებულ ფულად მასას და, შესაბამისად, ფულად მულტიპლიკატორს, ხოლო საპროცენტო განაკვეთის გადიდება ამცირებს კომერციული ბანკების დაინტერესებას გაზარდონ თავიანთი რეზერვები ცენტრალური ბანკისგან სესხის აღების გზით.

მაკროსტაბილიზაციის ორთოდოქსული ტიპისათვის დამახასიათებელია ეკონომიკური სტაბილიზატორების (ე.წ. „ლუზის“) არჩევის ორი ძირითადი გზა: პირველ შემთხვევაში აქცენტი კეთდება მიმოქცევაში ეროვნული ფულის შეზღუდვაზე, ე.ი. „ფულად ლუზაზე“, რომელსაც საფუძვლად მონეტარული მეთოდები უდევს. იგი ემყარება მკაცრ საბიუჯეტო, საგადასახადო, ფულად-საკრედიტო პოლიტიკას „მცურავი“ გადასაცვლელი სავალუტო კურსის პირობებში, როდესაც ანტიინფლაციური ღონისძიებები დაყვანილია ერთობლივი მოთხოვნის შემცირებასა და ფულადი მასის შეზღუდვაზე; მეორე შემთხვევაში აქცენტი კეთდება სავალუტო კურსის სტაბილიზაციაზე

ფიქსირებული კურსისა და სავალუტო „დერეფნის“ დადგენის გზით, ე.ი. „სავალუტო ღუზაზე“. ეს ღონისძიება ხელს უწყობს ინფლაციური მოლოდინის შემცირებას, ბაზრის სუბიექტების ეკონომიკური ქცევის წინასწარ განჭვრეტასა და ა.შ. ამ შემთხვევაში გამახვილებულია ყურადღება უცხოურ ვალუტაზე, პირველ ყოვლისა, აშშ-ის დოლარზე და გადასაცვლელი სავალუტო კურსის სტაბილურ შენარჩუნებაზე.

ამრიგად, მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის ორთოდოქსული მოდელი, ერთი მხრივ, მონეტარული პოლიტიკის („ფულადი ღუზა“), ხოლო, მეორე მხრივ, ფიქსირებული სავალუტო კურსის („სავალუტო ღუზა“) გამომხატველია. სუსტი ეკონომიკის პირობებში იგი წარმოშობს ისეთ მნიშვნელოვან პრობლემებს, როგორცაა: დაბალი საინვესტიციო და საქმიანი აქტიურობა, მეცნიერულ-ტექნიკური პროტენციის შესუსტება, გადაუხდელობის კრიზისის გაღრმავება, წარმოების გაფართოების შესაძლებლობების შეზღუდვა, საშინაო ბაზარზე სამამულო წარმოების პროდუქციის წილის დაცემა, საგადასახადო ბაზის შეკვეცა და სახელმწიფო ბიუჯეტის საშემოსავლო ნაწილის შემცირება, ქვეყნის ეკონომიკური უსაფრთხოების შესუსტება და ა.შ.

ჰეტეროდოქსული მოდელი აქცენტს აკეთებს შემოსავლები-სა და ფასების „გაყინვაზე“, რაც ეკონომიკურ თეორიასა და პრაქტიკაში ფინანსური სტაბილიზაციის „მესამე ღუზის“ სახელწოდებითაა ცნობილი. ეს მოდელი, განსაკუთრებით „შოკის“ ფორმით, იძლევა სწრაფ ანტიინფლაციურ ეფექტს, მაგრამ წარმოქმნის ნეგატიურ შედეგებსაც: ხდება ფასისმიერი იმპულსების დეფორმაცია, ქრება წარმოების განვითარების სტიმულები, ჩნდება სასაქონლო დეფიციტის წარმოქმნის საშიშროება და ა.შ. ჰეტეროდოქსული მოდელისთვის ნიშანდობლივია „შოკური თერაპიისთვის“ დამახასიათებელი სწრაფი ფინანსური სტაბილიზაციის პრინციპის შეხამება ფიქსირებული ან დროებით „გაყინული“ ფასების პრინციპთან. მისი სტრატეგია ნეოლიბერალური და ნეოკეინზიანური თეორიების ძირითადი პოსტულატების მექანიკური შეერთების გამონახატულებაა.¹

მაკროსტაბილიზაციის მესამე მოდელი – **სტრუქტურულ-წარმოებრივი სტაბილიზაცია**, როგორც გრადუალისტური ვარიანტი, „შოკისაგან“ განსხვავებით, ხორციელდება თანდათანობით, ევოლუციურად. მისთვის დამახასიათებელია სახელმწიფოს ეკონომიკური როლის გააქტიურება არა მხოლოდ რეგულირების აპრობირებული მე-

1 **Стиглиц Дж.** Многообразные инструменты, шире цели: движение к пост-Вашингтонскому консенсусу. “Вопросы Экономики”, № 8, 1998, с. 17.

თოდების გამოყენებით, არამედ პროგრესული სტრუქტურული პოლიტიკის გატარებით, სახელმწიფოს მიერ ეკონომიკის საკვანძო სფეროების მართვის შენარჩუნებით, წარმოების მოდერნიზაციით, ადგილობრივ მწარმოებელთა დაცვით, მეცნიერული გამოკვლევების წახალისებითა და ა.შ. სტრუქტურულ-წარმოებრივი სტაბილიზაცია ფინანსური სტაბილიზაციის მიზნით ითვალისწინებს არა ერთობლივი მოთხოვნის შეზღუდვას, არამედ მის სტიმულირებას, როგორც შინამეურნეობების, ისე ფირმების მიმართ. ეს მოდელი, ეკონომიკის კონვერსიის თვალსაზრისით, „შოკური თერაპიის“ ანტიპოლია, ხოლო მაკროსტაბილიზაციის თვალსაზრისით, ორთოდოქსული და ჰეტეროდოქსული სტაბილიზაციის მოდელების ანტიპოლი. თუმცა იგი არ გულისხმობს ანტიინფლაციური პოლიტიკისა და ფინანსური სტაბილიზაციის ყველა მოთხოვნის უგულვებელყოფას. სტრუქტურულ-წარმოებრივი სტაბილიზაცია ითვალისწინებს მაკროეკონომიკური პოლიტიკის ელემენტების სუბორდინაციასა და მისი განხორციელების წესების შეცვლას. ამ მოდელის ფარგლებში ფინანსური სტაბილიზაცია იქცევა თანმხლებ და წარმოებულ ელემენტად, ხოლო ანტიინფლაციური პოლიტიკის განხორციელების წესი პრინციპულად იცვლება. მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის ამ მოდელში გარკვეულწილად გაერთიანებულია როგორც კენზიანური, ისე ნეოკლასიკური თეორიების ძირითადი პოსტულატები და იგი, ჩვენი აზრით, ამითაც იმსახურებს ყურადღებას.

სტრუქტურულ-წარმოებრივი სტაბილიზაციის, გრადუალიზმის გამოყენების ნიმუშად შეიძლება დავასახელოთ **იაპონია**, რომელმაც უკანასკნელ პერიოდში აქტიური მიზანმიმართული პოლიტიკა გაატარა საწარმოო ძალების რესურსული პოტენციალის განვითარებისა და ეკონომიკის სტრუქტურული გარდაქმნების თვალსაზრისით. ასევე, შეიძლება დავასახელოთ **უნგრეთი**, სადაც შემუშავებულ იქნა „კუპას გეგმა“, რომელშიც გრადუალიზმთან ერთად „შოკური თერაპიის“ ელემენტებიც იქნა გათვალისწინებული. საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის გრადუალისტური მოდელი გამოიყენა აგრეთვე **უზბეკეთმა**, სადაც, პოსტსაბჭოთა ქვეყნებს შორის, მშპ-ის ყველაზე დაბალი ტემპით გარდნა აღინიშნა – 1990-1995 წლებში მხოლოდ 18% დაფიქსირდა.¹

გრადუალიზმის თვალსაჩინო მაგალითად თანამედროვე **ჩინეთიც** გამოდგება, რომელმაც „რბილი დაშვების“ პოლიტიკა აირჩია და საბაზრო საწყისებზე ახორციელებს წარმოებრივ-ეკონომიკური პო-

1 **პაპაგა ე.** პოსტკომუნისტური გარდამავალი პერიოდის მაკროეკონომიკა. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 2005, გვ. 25.

ტენციალის მძლავრ მოდერნიზაციას, აქტიური სტრუქტურული, წარმოებრივი და საინვესტიციო პოლიტიკით განაპირობებს წარმოებრივი სიმძლავრეების განახლებას, წარმოების დანახარჯების შემცირებისა და პროდუქციის ხარისხის ამაღლების საფუძველზე სამამულო წარმოების პროდუქციის კონკურენტუნარიანობის ამაღლებას, ერთობლივი მიწოდების ზრდას, რაც, საბოლოო ანგარიშით, ანტიინფლაციურ ეფექტს იწვევს. ჩინეთი პარალელურად ახორციელებს ერთობლივი მოთხოვნის ზრდას, რაც ერთდროულად სოციალური პრობლემების გადაჭრის საწინდარია. აღსანიშნავია, რომ ჩინეთის მშპ-ში მაღალია შიგა ინვესტიციების წილი, რომელიც 40%-ს აღწევს.

სტრუქტურულ-წარმოებრივი სტაბილიზაციის პროგრამები იწვევს საკრედიტო შეზღუდვების შერბილებას, ქმნის დამატებითი ფულადი ემისიის შესაძლებლობას, რაც ინფლაციის გაზრდის საშიშროებას წარმოქმნის. მისი შეკავება შესაძლებელია ინფლაციის კონტროლის გაძლიერებით, რაც გამოიხატება ბუნებრივი მონოპოლიების პროდუქციაზე ფასების კონტროლით, უნაღლო ანგარიშსწორების ფორმების განვითარებითა და, საერთოდ, მაკროეკონომიკური დინამიკისადმი მუდმივი ყურადღებით. ამ გზით წარმოშობილი ინფლაცია მოკლევადიანია. იგი მხოლოდ საწყის ეტაპზე ვლინდება, ხოლო შემდეგ, წარმოების გამოცოცხლებისა და აღმავლობის საფუძველზე, თანდათან ქრება.

ამრიგად, ამგვარი გზით მიღწეული ფინანსური სტაბილიზაცია არსებითად განსხვავდება ლიბერალურ-მონეტარული პოლიტიკის შედეგად მიღწეულისაგან. რაც მთავარია, **იგი იძლევა სამამულო პროდუქციით ბაზრის გაჯერების შესაძლებლობას**, ამასთან, ქვეყნის ეკონომიკური უსაფრთხოების უზრუნველყოფისა და ეროვნული ეკონომიკის „სანედლეულო დანამატად“ გარდაქმნის არდაშვების გარანტიას.

ბუნებრივია, ეკონომიკის სტაბილიზაციის სტრუქტურულ-წარმოებრივი მოდელის განხორციელება რიგ წინააღმდეგობებს აწყდება, მათ შორის, აღსანიშნავია, დასახული მიზნის მისაღწევად მსხვილი ფინანსური რესურსების აუცილებლობა, მოლოდინის პერიოდის საკმაო ხანგრძლივობა, ინფლაციის შეჩერების რისკის მაღალი ალბათობა, მიღებული გადაწყვეტილებების განხორციელებასთან დაკავშირებული ძლიერი ბიუროკრატიული ბარიერები და ა.შ.

მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის მოდელების მოკლე მიმოხილვა შემდეგი დასკვნის გაკეთების საშუალებას იძლევა: **საქართველოში ეკონომიკის სისტემური გარდაქმნების (კონფერისის) მაკროეკონომიკური პოლიტიკა თრეინტირებულ იქნა ორთოდოქ-**

სული ტიპის პირველ გარიანტზე. ეს არის ლიბერალურ-მონეტარული პოლიტიკა, რომელიც „ძირი ფულის“ პოლიტიკით გამოიხატა და, „შოკური თერაპიის“ შემდეგ, გაშინგტონში მიღწეული შეთანხმების საფუძველზე ქვეყნის ეკონომიკურ პოლიტიკაში აისახა.

რაც შეეხება გრადუალისტურ მოდელს, საბაზრო ეკონომიკაზე თანდათანობით, ევოლუციური გზით გადასვლის შესაძლებლობები საქართველომ ხელიდან გაუშვა, თუმცა ამისთვის, გარდა იმისა, რომ არ იყო პოლიტიკური ნება, მიზეზი მრავალი იყო. მათ შორის აღსანიშნავია ქვეყანაში შექმნილი არასტაბილური მდგომარეობა, სამოქალაქო ომი, კონფლიქტები, ომი სამაჩაბლოში, აფხაზეთში და ა.შ.

ამრიგად, მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის ორთოდოქსული მოდელი, ისე როგორც „შოკური თერაპია“, თავსმოხვეული იყო და საფუძვლად დაედო საქართველოს ეკონომიკურ პოლიტიკას.

II.4. ეკონომიკის კონვერსიის ეტაპები

საქართველოში კონვერსიის რანგში აყვანილი ეკონომიკის ტრანსფორმაციული პროცესები, სისტემურ გარდაქმნებში მიღწეული შედეგებიდან გამომდინარე, ახალი ტიპის გარდამავალი პერიოდის ეტაპებად დაყოფის შესაძლებლობას იძლევა. დროის ეს მონაკვეთი სპეციფიკური ნიშნებითა და თავისებურებებით ხასიათდება და საანალიზო პერიოდს (1991–2008 წლები) სამ ეტაპად ყოფს: I ეტაპი მოიცავს 1991–1995 წლებს, II ეტაპი – 1996–2003 წლებს, ხოლო III ეტაპი იწყება 2004 წლიდან და გრძელდება დღემდე. გარდამავალი პერიოდის ძირითადი ტენდენციების გამოვლენისა და ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ობიექტური შეფასებისათვის აუცილებელია თითოეული ეტაპის ცალ-ცალკე გაანალიზება.

I ეტაპი „შოკური თერაპიის“, უფრო ზუსტად, ეკონომიკის შოკირების პერიოდია. იგი „საბაზრო ეიფორიის“, საქართველოს უახლეს ეკონომიკურ ისტორიაში ერთ-ერთი ყველაზე რთული და მძაფრი წინააღმდეგობებით აღსავსე წლებია. ეს პერიოდი, როგორც ეკონომიკური რეფორმების საწყისი ეტაპი, ხასიათდება შემდეგი ძირითადი ნიშნებით: უპირველეს ყოვლისა, იგი დაკავშირებული იყო ადმინისტრაციულ-მბრძანებლური სისტემის უძმიძეს შედეგებთან. კერძოდ, ა). საქართველო (ისე როგორც ზოგიერთი სხვა პოსტსაბჭოთა ქვეყანა), აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებისა და რუსეთისაგან განსხვავებით, პოლიტიკური

დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ, სახელმწიფოებრიობის ატრიბუტების არქონის გამო, დადგა ორი ურთულესი ამოცანის წინაშე: „შოკური თერაპიის“ განხორციელებასთან ერთად, პარალელურად უნდა ჩამოეყალიბებინა სახელმწიფო ინსტიტუტები. საქართველოში ამ უკანასკნელის ფაქტობრივი არარსებობა „შოკური თერაპიის“ წარუმატებლობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მიზეზი გახდა. ამის დასტურია თუნდაც ის, რომ „შოკური თერაპიის“, შეიძლება ითქვას, კლასიკური სქემა — „ბალცეროვიჩის გეგმა“ საქართველოში ბრმა კობირების შედეგად განხორციელდა როგორც რუსულ „სარკეში“ ამ გეგმის ანარეკლი;¹ ბ). საკუთარი ფულად-საკრედიტო სისტემის სახელმწიფო ინსტიტუტებისა და ეროვნული ვალუტის არარსებობის გამო, საქართველო, ჯერ კიდევ, სამანეთო ზონაში იყო და მიმოქცევაში უკვე დაშლილი საბჭოთა კავშირის მანეთი და რუსული რუბლი ჰქონდა, რაც ხელს უშლიდა „შოკური თერაპიის“ სრულყოფილ განხორციელებას. ასეთ ვითარებაში „შოკური თერაპიის“ ძირითადად მხოლოდ ფასების ლიბერალიზაციაზე დაყრდნობით განხორციელებული არასრულფასოვანი მოდიფიკაცია კრახისთვის იყო განწირული.²

ჯონ კენეთ გელბრეითის აზრით, რეფორმა იწყება არა ახალი მთავრობითა და კანონებით, არამედ ჩვენი შეხედულებებით ეკონომიკურ სისტემაზე.³ სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ საქართველოში საბაზრო ეკონომიკაზე გარდამავალი პერიოდის სიძნელებები დაკავშირებული იყო არა მხოლოდ ადმინისტრაციულ-მბრძანებლური სისტემის მძიმე შედეგებთან, არა მხოლოდ ფსიქოლოგიურ სტერეოტიპებთან, რომლებიც დამკვიდრდა საზოგადოების ცნობიერებაში, არამედ ცოდნის მწვავე დეფიციტთანაც. მან განსაკუთრებით მკვეთრად იჩინა თავი სახელმწიფო სტრუქტურებში. **იმდენი არაკვალიფიციური სახელმწიფო მოხელე, რომლებსაც წარმოდგენაც კი არ ჰქონდათ საბაზრო ეკონომიკაზე, რა ფუნქციებს ასრულებდა საქართველოს ხელისუფლებაში? ეს პერიოდი ნამდვილად არ იყო საგარძელში ნებიერთობის დრო!** სასაქონლო დეფიციტთან ერთად, ამკარად იგრძნობოდა რეფორმისტული სულისკვეთებით გამსჭვალულ ადამიანთა დეფიციტიც. საზოგადოება წააწყდა ბევრ ისეთ

1 **პაპაგა ფ.** პოსტკომუნისტური გარდამავალი პერიოდის მაკროეკონომიკა. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 2005, გვ. 32.

2 იქვე, გვ. 38

3 **გალბრეიტ ჯ. კ.** Экономические теории и цели общества. Перевод с английского. М., "Прогресс", 1979, с. 270.

პრობლემას, რომლებიც უცხო იყო მისთვის, მაგრამ კარგად ცნობილი დასავლეთის ქვეყნებისათვის. ეკონომიკურ მეცნიერებას თავისებური დადი დაასვა მსოფლიო ეკონომიკური აზროვნებისაგან ფაქტობრივმა მოწყვეტამ, რკინის ფარდის მიღმა საინფორმაციო ვაკუუმში ყოფნამ. ეკონომიკური ქაოსისაგან ორგანიზებული ეკონომიკური სისტემის შექმნა სპეციალურ ცოდნასა და პროფესიონალიზმს საჭიროებდა. ამიტომ საბაზრო ეკონომიკის თეორიისა და პრაქტიკის სწრაფ დაუფლებაზე ბევრად იყო დამოკიდებული ქვეყნის ბედი, რისთვისაც ამ პერიოდში არ არსებობდა სათანადო პირობები. ცოდნის იმ მარაგით კი, რომელიც ჰქონდა საზოგადოებას, შეუძლებელი და სარისკო საქმე იყო საბაზრო ურთიერთობების რთულ ლაბირინთებში გზის გაკვლევა.

ეკონომიკური რეფორმების წარუმატებელი სტარტის ერთ-ერთი მიზეზი სოციალური და ეროვნებათაშორისი ურთიერთობების გამწვავებაც იყო. სხვადასხვა ჯურის სეპარატიზმმა, შიგა სამოქალაქო და ავტონომიებთან ტერიტორიულმა კონფლიქტებმა აუნაზღაურებელი ზარალი მიაყენა ეროვნულ ეკონომიკას. არც ერთ ქვეყანას არ დაუწყია საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლა ეკონომიკის ისეთი ნგრევის პირობებში, როგორც საქართველოში მოხდა. მართო აფხაზეთის ტერიტორიაზე ომის შედეგად მიყენებული მატერიალური ზარალი 9 მლრდ ლარს აღემატება. ამავე პერიოდში სამეგრელოში საომარი მოქმედების შედეგად მიყენებული მატერიალური ზარალი 78 მლნ ლარს აღწევს, ხოლო თბილისში – 33 მლნ ლარს.¹

აღსანიშნავია ისიც, რომ სახელმწიფო არ თმობდა პოზიციებს, ინარჩუნებდა ტექნოლოგიურად უპერსპექტივო საწარმოებსა და თანამედროვე მოთხოვნების საპირისპირო წარმოების სტრუქტურას, რითაც, შეიძლება ითქვას, აკონსერვებდა ეკონომიკას. ასეთ სიტუაციაში ჰიპერტროფირებული მონოპოლიზმისა და დეფიციტის დაძლევის პრობლემა მთელი სიგრძე-სიგანით დადგა. მაგრამ ამისათვის არც პოლიტიკური ნება იყო და არც ქვეყნის თავისებურებების გათვალისწინებაზე აგებული ერთიანი სტრატეგიული პროგრამა, რომელთა არარსებობა კიდევ უფრო ართულებდა ჯანსაღი საბაზრო ურთიერთობების ფორმირებას. არადა, ადმინისტრაციული გზით საბაზრო ურთიერთობების ელემენტების შემოღება არ ნიშნავდა ბაზარზე გადასვლას. პროდუქციის უკიდურესი დეფიციტის პირობებში ფასების ლიბერალიზაცია ეკონომიკის ადმინისტრაციულ-მბრძანებლური მართვის უკიდურეს ფორმად

¹ საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების 1996-2000 წლების ინდიკატური გეგმა. თბ., 1996, 41.

მოგვევლინა. იგი მძიმე ტვირთად დააწვა საზოგადოებას. აი როგორ შეაფასა ეს მოვლენა ამერიკელმა პროფესორმა ა. ივანოვმა: საბაზრო ეკონომიკისაკენ გზის გაკვლევა სასაქონლო ფარის დეფიციტის პირობებში თვითმკვლელობაა... ეს იგივეა, ავადმყოფს გაუკეთო გულის ოპერაცია ანესთეზიის გარეშე. იგი ხომ ტკივილებისგან შოკში ჩავარდება და საოპერაციო მაგიდაზე დაილუპება.¹

საქართველოში, მართალია, რადიკალური რეფორმა ფასწარმოქმნაში 1992 წლის 1 თებერვლიდან განხორციელდა, მაგრამ თავისუფალი ფასები ზოგიერთი სახეობის საქონელზე პირველად შემოდებულ იქნა 1991 წლის გაზაფხულზე. თუ 1991 წელს სამომხმარებლო ფასების ინდექსი 180%-ს შეადგენდა, 1992 წელს ეს მაჩვენებელი 25-ჯერ, 1993 წელს – 92-ჯერ, ხოლო 1994 წელს – 120-ჯერ გაიზარდა. მნიშვნელოვნად გადიდა რეგულირებადი სამომხმარებლო ფასებიც. 1992 წელს, 1991 წელთან შედარებით, იგი 68-ჯერ გაიზარდა, მაშინ როდესაც მოსახლეობის ფულადი შემოსავლები მხოლოდ 3,4-ჯერ გადიდა.²

ნიშანდობლივია, რომ ფასების აშვებას არ მოჰყოლია შესაბამისი საბაზრო ქცევა – წარმოებისა და, აქედან გამომდინარე, მიწოდების გაზრდა, პირიქით, ამ პროცესმა უკუპროპორციული გავლენა მოახდინა მასზე. ბაზრის გარეშე საბაზრო ინსტრუმენტების დამანგრეველმა მოქმედებამ წარმოების მკვეთრი შემცირება გამოიწვია, შეიძლება ითქვას, ჩაკლა წარმოება. თუ 1989 წელს წარმოების ვარდნა, წინა წელთან შედარებით, 4,8%-ს შეადგენდა, 1990 წელს მან შეადგინა 12%, 1991 წელს – 20,6, 1992 წელს – 44,8, 1993 წელს – 25,4, 1994 წელს – 11,3%.³ მკვეთრად შემცირდა მშპ-ის მოცულობა. 1995 წელს მან შეადგინა 1990 წლის შესაბამისი მაჩვენებლის მხოლოდ 27,3%. ამრიგად, 1990-1995 წლებში საქართველოს მშპ 3,6-ჯერ და მეტად შემცირდა. ასეთ პირობებში ლიბერალური ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის განხორციელებამ (რომელიც არ ჯდებოდა კლასიკურ სქემამდე) მთელი ეკონომიკის მოშლა გამოიწვია. ამასთან, გაუარესდა კრიმინალური სიტუაცია, რასაც ეკონომიკის ძარცვა მოჰყვა.

1993 წლის გაზაფხულზე საქართველოში შემოდებულ იქნა ფულადი ერთეულის სუროგატი – კუპონი. ეს მოხდა სრულიად მოუმზადე-

1 "Аргументы и факты," № 23, 1991.

2 საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების 1996-2000 წლების ინდიკატური გეგმა. თბ., 1996, 15.

3 **ასათიანი რ.** პატარა ქვეყანას დიდი შეცდომების უფლება არა აქვს. თბ., საგა-მომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2005, გვ. 199.

ბლად და იბულებითი ნაბიჯიც იყო, ვინაიდან ქვეყანა, შეიძლება ითქვას, დარჩა ფულადი ერთეულის გარეშე რუსეთიდან რუსული ფულის ბანკნოტების მოუწოდებლობის გამო. ეს სუსტი, შეუქცევადი და ჩაკტილი მიმოქცევის საშუალება იმთავითვე, ფაქტობრივად, ამოვარდნილი იყო ეკონომიკიდან. დიდ მტკიცებას არ საჭიროებს ამ დროს საქართველოში არსებული ნაკლებწარმოების კრიზისის სიღრმე: წარმოების ტემპების სწრაფი დაცემა, სასაქონლო დეფიციტის მკვეთრი გამწვავება და ფულადი მასის დაუსაქონლება, ფასების სწრაფი ზრდა და ინფლაციის მაღალი ტემპი, სახელმწიფო რეგულირების სისუსტე, ფულადი მიმოქცევის უკონტროლობა, საბიუჯეტო დეფიციტის სწრაფი გადიდება, იატაკქვეშა მევაზნეობის ფართოდ გაშლა, უმუშევრობის სწრაფი ზრდა, მაფიური კლანების პარაზი, უაღრესად დაბალი ღონის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა, კვალიფიციური კადრების მკვეთრი დეფიციტი, დათრგუნულ მეწარმეთა ემიგრაცია, ცენტრსა და რეგიონებს შორის ურთიერთობების გამწვავება, აღრიცხვისა და კონტროლის, საანგარიშგებო დისციპლინის მოშლა, კვაზისაბაზრო სტრუქტურებისა და ურთიერთობების ჩამოყალიბება. ყოველივე ამით აგვირგვინებდა და მათი ანარეკლი იყო კუპონი, რომელიც, შექმნილი სიტუაციიდან გამომდინარე, სწრაფად უფასურდებოდა. კუპონის ზღვარს გადასულმა ემისიამ ქვეყანა ჰიპერინფლაციამდე მიიყვანა. 1993 წლის მეორე ნახევრიდან ინფლაციის ტემპი თვეში 60-70%-ს შეადგენდა, სამომხმარებლო ფასების ინდექსმა 7587,9%-ს მიაღწია. ეს იყო სამომხმარებლო ფასების ზრდის პიკი. 1993 წლის ბოლოს ჭუნებადი ინფლაციური პროცესები ჰიპერინფლაციაში გადაიზარდა.

1993-1994 წლებში ქვეყანას დამტკიცებული ბიუჯეტი არ ჰქონდა. 1994 წლის შემოდგომაზე 1 აშშ დოლარი ოფიციალურად 2,5 მლნ კუპონი ღირდა, ხოლო გადასაცემელი კურსი, ფაქტობრივად, 5,4 მლნ კუპონს აღწევდა. ამავე წელს ინფლაციის დონე 7380%-ს შეადგენდა. მოსახლეობა გაუსაძლის მდგომარეობაში აღმოჩნდა. საშუალო ხელფასი თვეში 1,5 აშშ დოლარის, ხოლო პენსია – 10 აშშ ცენტის ეკვივალენტი იყო! პარალელურად სახელმწიფო ბიუჯეტის დეფიციტი იზრდებოდა, ოქროს რეზერვი მცირდებოდა, იმპორტზე ქვეყნის შიგა მოთხოვნა დიდდებოდა, საგადასახდელო ბალანსის სტრუქტურა უარესდებოდა და ა.შ. ამასთან, საფუძველი ჩაეყარა ეროვნული ბანკის კრედიტებით ბიუჯეტის დეფიციტის დაფარვის მავნე პრაქტიკას.

გარდა ამისა, საქართველოს ეკონომიკა პარალიზებული აღმოჩნდა იმ დამანგრეველი ზემოქმედებით, რომელიც გამოიწვია ომმა სა-

მაჩაბლოსა და აფხაზეთში. ქვეყანაში გაჩნდა დევნილთა მთელი არმია, რომელიც მძიმე ტვირთად დააწვა ეკონომიკას. ამასთან, სწრაფად განვითარდა „შავი ბაზარი“, რომელმაც ფაქტობრივად იტვირთა მოსახლეობის ბიოლოგიური არსებობის პრობლემის გადაჭრა.

1994 წლის დასაწყისში მიღებულ იქნა მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციისა და სისტემური ცვლილებების ანტიკრიზისული პროგრამა. თვისებრივად ახალ დონეზე განახლდა თანამშრომლობა საერთაშორისო სავალუტო ფონდთან და მსოფლიო ბანკთან. დიდი იყო მათი ფინანსური მხარდაჭერა სტაბილიზაციის პროგრამების მიღებასა და განხორციელებაში. 1994 წლის მეორე ნახევრიდან დაიწყო მწვავე კრიზისული პროცესების მაჩვენებელთა ზრდის ტემპების შენელება. 1995 წლიდან საქართველოს უკვე ჰქონდა პარლამენტის მიერ დამტკიცებული ბიუჯეტი.

1994 წლის ბოლოს ეროვნულმა ბანკმა დაიწყო მკაცრი ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის გატარება, რამაც შესაძლებელი გახდა ჰიპერინფლაციის მოთოკვა და ობიექტური წინაპირობები შექმნა ფულის რეფორმის წარმატებით განხორციელებისათვის. ამ პერიოდში წლიური ინფლაცია 50%-ის მცირედით აღემატებოდა.

ცნობილი ქართველი მეცნიერი ვლადიმერ პაპავა ჯერ კიდევ 1989 წელს წერდა: „საქართველოს ეკონომიკური დამოუკიდებლობა ეროვნული ქართული ვალუტის გარეშე დღეს ძნელად თუ იქნება ვინმესთვის მისაღები. ეს კი გამოწვეულია არა მარტო ემოციებით, არამედ იმის რეალური გააზრებითაც, რომ ფული არის ქმედითი საშუალება ეკონომიკური დამოუკიდებლობის მისაღწევად... მიმოქცევაში უნდა გამოვადეს საქართველოს საკუთარი ვალუტა – თეთრი“.¹

1995 წლის შემოდგომაზე შემოღებულ იქნა ეროვნული ვალუტა – ლარი, რომელიც გამოცხადდა ერთადერთ საგადასხდელ საშუალებად. დოლართან მიმართებაში მისი გადასაცვლელი კურსი იყო 1 აშშ დოლარი 1,3 ლართან. წარმოების დაცემა, ხუთწლიანი ეკონომიკური ვარდნა შეჩერდა. ამავე წელს აღინიშნა ნულოვანი ზრდა – 0,4%-ის ფარგლებში.

1995 წლის ბოლოდან საქართველოს ეკონომიკურ პოლიტიკაში მოხდა არსებითი ცვლილებები და საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის „მოკური“ გზა ლიბერალურ-მონეტარული მოდელით შეიცვალა. ამით საქართველოში დაიწყო ეკონომიკური რეფორმების **II ეტაპი**. მაკ-

1 „კომუნისტი“, 24 ოქტომბერი, 1989; **პაპავა ვ.** საქართველო საბაზრო ეკონომიკის გზაზე. თბ., „მეცნიერება“, 1995, გვ. 58, 60.

როეკონომიკური სტაბილიზაციის ეს ორთოდოქსული მიმართულება ამ პერიოდთან საფუძვლად დაედო ქვეყნის ეკონომიკურ პოლიტიკას. ამ მოდელს საოცრად მიესადაგება საქართველოს ეკონომიკაში შემდგომ განვითარებული სოციალურ-ეკონომიკური მოვლენები და პროცესები. კერძოდ, დაიწყო სახელმწიფო ბიუჯეტის დეფიციტის შემცირება მკაცრი ფისკალური პოლიტიკის გატარებით, რაც გადასახადების გადიდებაში, საგადასახადო შეღავათების, სახელმწიფო სოციალური ხარჯების, სახელმწიფო ტრანსფერების, სუბსიდიებისა და ა.შ. შემცირებაში გამოიხატა. მკაცრ საბიუჯეტო-საგადასახადო პოლიტიკას მოჰყვა ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის გამკაცრებაც, რაც „ძვირი ფულის“ პოლიტიკაში აისახა. მისი უმთავრესი მიზანი ფულის მიწოდების მკვეთრი შეზღუდვით ინფლაციის მოთოკვა და ლარის კურსის სტაბილიზაცია იყო.

გატარებული ორგანიზაციული და ეკონომიკური ზომების შედეგად დარეგულირდა ინფლაციური პროცესები. 1996 წელს ინფლაციამ 13,5% შეადგინა. ეკონომიკური კრიზისიდან ქვეყნის გამოსვლის საქმეში წინგადადგმულ ნაბიჯს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების 1996-2000 წლების ინდიკატური გეგმის მიღება წარმოადგენდა. ამასთან, განხორციელდა რიგი ინსტიტუციური ცვლილებებისა.

1996-1997 წლებში საქართველოს ეკონომიკის ზრდის მაღალი ტემპი და ინფლაციის ზომიერი ღონე დაფიქსირდა. მშპ-ის მოცულობა საშუალოდ 11%-ით გაიზარდა, მაგრამ რიგი საშინაო და საგარეო ფაქტორების უარყოფითი მოქმედების შედეგად 1998 წელს, 1997 წელთან შედარებით, მშპ-ის ზრდის ტემპი 2,9%-ით დაეცა.

საქართველოში საბიუჯეტო კრიზისი პრაქტიკულად 1998 წლის პირველ ნახევარში დაიწყო. „ძვირი ფულის“ პოლიტიკამ წარმოქმნა ისეთი მნიშვნელოვანი პრობლემები, როგორცაა დაბალი საინვესტიციო და საქმიანი აქტიურობა, გადაუხდელობის კრიზისის გაღრმავება, საგადასახადო ბაზის შეკვეცა, ქვეყნის ეკონომიკური უსაფრთხოების შესუსტება და ა.შ. ყოველივე ეს სახელმწიფო ბიუჯეტის საშემოსავლო ნაწილის მკვეთრ შემცირებაში გამოიხატა. საქართველო ერთ-ერთ ბოლო ადგილზე აღმოჩნდა მშპ-ში ექსპორტის წილის მიხედვით, რაც დაახლოებით 3%-ს შეადგენდა.

საგულისხმოა ის გარემოებაც, რომ როდესაც მთავრობამ, ჰიპერინფლაციის დაძლევის შემდეგ, შეინარჩუნა ინფლაციის დათრგუნვის კურსი, სახელმწიფო ბიუჯეტის დეფიციტის დასაფარავად აქცენტი საგარეო ვალზე გააკეთა. საგარეო ვალის გაზრდამ (მისი წილი მშპ-ში 60%-ს აღემატებოდა) საქართველოს ეკონომიკა მჭიდროდ

დამოკიდებული გახდა მსოფლიო საფინანსო ორგანიზაციებზე და, საერთოდ, მსოფლიო ფინანსური ბაზრების კონიუნქტურაზე, რამაც ხელი შეუწყო სახელმწიფო ხარჯების არარაციონალური სტრუქტურის ჩამოყალიბებას. ამასთან, საგარეოს დაემატა ქვეყნის შიგა ვალიც, ამიტომ 2003 წლის სახელმწიფო ბიუჯეტი, ფინანსთა სამინისტროს განცხადებით, ძირითადად ვალების გასტუმრებაზე იქნა აგებული. ეს იყო საგარეო ვალის მომსახურება, აგრეთვე ხელფასებისა და პენსიების მიმდინარე და ძველი ვალების გასტუმრება. საგულისხმოა, რომ ამ პერიოდში საქართველოში პენსიას იღებდა დაახლოებით 900 ათასი ადამიანი. 14-ლარიანი პენსიის დასარიგებლად წლიურად საჭირო იყო 151 200 ათასი ლარი. ამას ემატებოდა 55 მლნ ლარი დევნილთა დასახმარებლად. სულ წლიურად 200 მლნ-ზე მეტი ლარი იყო საჭირო მხოლოდ ამ მუხლით. გარდა ამისა, ამ თანხას ემატებოდა აგრეთვე საბიუჯეტო ორგანიზაციების ხელფასები, საგარეო ვალის მომსახურება. ყოველივე აღნიშნულის შემდეგ ადვილი წარმოსადგენია თუ რა მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა საქართველო 12-წლიანი რეფორმის შემდეგ.

ინფლაციის დათრეუვნას უნდა შეექმნა პირობები ეკონომიკაში ინვესტირების გადიდებისათვის, მაგრამ მან მხოლოდ ინფლაციის დამუხრუჭების მოკლევადიანი ეფექტი მოგვცა, „ხანძრის ჩაქრობის“ ეფექტი უფრო გამოიწვია, ვიდრე ეკონომიკის განვითარება. ამის გამო, თანდათან შეუძლებელი გახდა ინფლაციური პროცესების ხანგრძლივი დროით შეკავება.

საყოველთაოდ აღიარებულია, რომ ეროვნული ვალუტისა და ფასების რეალური სიმყარე დამოკიდებულია არა მთავრობის მონეტარულ მანიპულაციაზე, არამედ ეროვნულ წარმოებაზე. აქ, როგორც იტყვიან, კომენტარი ზედმეტია: ეკონომიკის კონვერსიის 12-წლიანი რეფორმირების შემდეგ 1990 წელს წარმოებული მშპ-ის ნახევარსაც კი ვერ ვაწარმოებდით. ამასთან, თუ 1990 წელს საქართველოს ეროვნული სიმდიდრე 655 მლრდ ლოლარს შეადგენდა, 2000 წლისათვის იგი 388 მლრდ-მდე შემცირდა, ე.ი. დანაკარგმა 40,8% შეადგინა.¹

ბანკები ფაქტობრივად იზოლირებული აღმოჩნდნენ საინვესტიციო საქმიანობისაგან, ვინაიდან მაღალი საპროცენტო განაკვეთი და დაბალი ერთობლივი მოთხოვნა ზღუდავდა მეწარმეობას. ცხოვრების ნორ-

1 არჩვაძე ა. რა ფერისაა მილიარდი? „მერკური“, თბ., 2002, გვ. 21.

მად იქცა კორუფცია, ფართოდ მოიკიდა ფეხი კონტრაბანდამ, რომელმაც კიდევ უფრო „დააკონსერვა“ ადგილობრივი წარმოება. ჩინში მოექცა ხელისუფლება, რომელმაც არა თუ ვერ დაიცვა, არამედ ვერც კი შექმნა სრულყოფილი, ქვეყნისადმი მისადაგებული კანონები. კაპიტალმა ეროვნული წარმოების ნაცვლად გეზი საზღვარგარეთისკენ აიღო, ვინაიდან ადგილობრივი წარმოება არ იყო მოგებიანი და საიმედო. მაღალი იყო სამეწარმეო რისკი, პარალიზებული – უნაღლო ანგარიშსწორება. სამაგიეროდ არნახულ მასშტაბებს მიაღწია ფარულმა ეკონომიკამ, რომელმაც 60%-ს გადააჭარბა, თუმცა, ზოგიერთ დარგში (მაგალითად, ჯანდაცვაში) 75-85%-საც კი მიაღწია. ქართულ ეკონომიკურ პოლიტიკაში თავი იჩინა დავიანების ეფექტმა, გაჩნდა ლავი. ქვეყანამ მიზნობრივად ვერ გამოიყენა ის შეღავათიანი კრედიტები და გრანტები, რომლებიც თითქმის უწყვეტ ნაკადად მოედინებოდა საქართველოში.

ყოველივე ეს და სხვა ნეგატიური ფაქტორები ხელს უშლიდა ქვეყნის საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლასა და პროგრესს.

დემოკრატიული საზოგადოება დაფუძნებულია კანონის ბატონობაზე, რომლის დეფიციტიც საქართველოში დამოუკიდებლობის მოპოვებიდან დღემდე აშკარად იგრძნობა.

ცნობილია, რომ ბიზნესი თავის ამოცანად არ ისახავს ისეთი უნივერსალური ფასეულობების დაცვას, როგორცაა თავისუფლება, კანონის უზენაესობა და ა.შ. მათ დასაცავად იქმნება ახალი ინსტიტუტები, რაც უსათუოდ გლობალიზაციისგან მიღებული სიკეთეა. საქართველოშიც შეიქმნა ასეთი ინსტიტუტები. დახმარების თვალსაზრისით დიდი იყო ძალისხმევა რიგი საერთაშორისო ორგანიზაციებიდან, მაგრამ იმის გამო, რომ ქვეყანაში არ იყო პოლიტიკური ნება, საქმე ვერ წავიდა წინ. **ამიტომ იმ ერთ ნაბიჯს, რომელიც საქართველომ გადადგა წინ 90-იანი წლების დასაწყისში, მოჰყვა ორი ნაბიჯი უკან, რის შედეგადაც სოციალური სამართლიანობის ღონისძიებებზე აგებული საბჭოური მონობოლია შეიცვალა კლანურ ინტერესებზე აგებული კაპიტალისტური მონობოლით.** აქედან გამომდინარე, კატასტროფულად დაეცა სახელისუფლებო სტრუქტურების პასუხისმგებლობა, სახელმწიფო ინტერესები დაექვემდებარა ერთეულთა ინტერესებს. ჩვენ იმ გზას არ დავადექით, რომელიც დასახულ მიზნამდე მიგვიყვანდა. თუმცა, სამართლიანობა მოითხოვს აღვნიშნოთ, რომ ამ პერიოდში პოზიტიურ ძვრებსაც ჰქონდა ადგილი. გაუმჯობესდა ზოგიერთი მაკროეკონომიკური მაჩვენებელიც, მაგალითად, მშპ-ის მოცულობამ 2003 წელს შეადგინა 1990 წლის დონის 46,8%, ნაცვ-

ლად 27,3%-ისა 1995 წელს. ამავე მაჩვენებელმა მოსახლეობის ერთ სულზე შეადგინა, შესაბამისად, 866 აშშ დოლარი, ნაცვლად 614-ისა და ა.შ. მაგრამ ეს, შეიძლება ითქვას, „ზღვაში წვეთი“ იყო და არსებითი გავლენა არ მოუხდენია ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებაზე.

XXI საუკუნის დასაწყისში, როდესაც მსოფლიო ინოვაციური ეკონომიკის პრიორიტეტებზე ალაპარაკდა, ეკონომიკური რეფორმების 12 წლისთავზე უმძიმესი იყო საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა. რეფორმადელი 1990 წლის ღონის მიღწევას, მშპ-ის წარმოების თვალსაზრისით, 1995-2003 წლების საშუალოწლიური ტემპის გათვალისწინებით (სხვა თანაბარ პირობებში), თითქმის 20 წელი დასჭირდებოდა, მრეწველობის პროდუქციის წარმოების მოცულობის აღდგენას – 40 წელი, სოფლის მეურნეობისას – 8 წელი და ა.შ.

ამ პერიოდში უმოქმედო საწარმოთა რიცხვმა 80%-ს მიაღწია. არ არსებობდა სათანადო რესურსები ძირითადი კაპიტალის განახლებისათვის. ქვეყანაში საკმაოდ მძიმე საინვესტიციო გარემო შეიქმნა. ინვესტიციების წილი ძირითად კაპიტალში 9,6%-ს შეადგენდა. დაშვებული უხეში შეცდომების შედეგად ჩამოყალიბდა ქონებრივად მკვეთრად დიფერენცირებული საზოგადოება, რაც მთავარია, **გერ ჩამოყალიბდა საშუალო ფენა, პირიქით, მოსახლეობის 55% სიღარიბის ზღვარს მიღმა აღმოჩნდა.**

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, გასაკვირი არ არის, რომ საქართველოში შეიქმნა რევილუციის ახალი მოდელი, რომელმაც მიიქცია მსოფლიო საზოგადოების ყურადღება.

12-წლიანი ფიასკოს შემდეგ, საქართველოში 2004 წლიდან დაიწყო რადიკალური რეფორმების **III ეტაპი**, რომელიც დღემდე გრძელდება. **„გარდების რევილუცია“ შეფასდა როგორც ხალხის კონსტიტუციური უფლებების დაცვის გამოხატულება და იგი გლობალიზაციის თავისებური გამოძახილიც იყო.**

დღეს, როდესაც მსოფლიომ გეზი სამოქალაქო საზოგადოების ჩამოყალიბებისაკენ აიღო, მყარი ეკონომიკური ზრდის მიღწევა და უკიდურესი სიღარიბის დაძლევა (ანუ ის, რომ იგი სოციალურად ასატანი იყოს) ამ მიზნის მიღწევის მნიშვნელოვანი პრიორიტეტებია.

ცივილიზებულმა სამყარომ კვლავ მოიხედა საქართველოსკენ. რეფორმების გატარებაში მნიშვნელოვან დახმარებას ითვალისწინებს ევროკავშირის ტექნიკური დახმარების პროგრამა, აშშ-ის საერთაშორისო განვითარების სააგენტოს (USAID) „საქართველოს ბიზნესკლიმატის რეფორმის“ პროექტი, გაეროს განვითარების პროგრამა (UNDP)

და სხვ. განსაკუთრებული ყურადღება გამახვილდა ინსტიტუციურ გარდაქმნებზე სოციალურ-ეკონომიკური სფეროს ყველა მიმართულებით, ადმინისტრაციული და საჯარო სამსახურის რეფორმირებაზე, საგადასახადო კოდექსის დახვეწასა და გამარტივებაზე, სასამართლო სისტემის სტრუქტურის გაუმჯობესებაზე, ფარული ეკონომიკისა და კორუფციის ფართო მასშტაბების ლიკვიდაციის ღონისძიებებზე და ა.შ. საგადასახადო ადმინისტრირების გაუმჯობესებისა და სახელმწიფო ხარჯების შემცირების ხარჯზე დაძლეულ იქნა 2004 წლამდე არსებული სახელმწიფო ბიუჯეტის პერმანენტული დეფიციტი. ამ თვალსაზრისით, განვილილ ხუთ წელიწადში წინ გადაიდა ნაბიჯები. გამართვიდა ფირმების რეგისტრაციის პროცედურა, 2007 წელს მიღებულ იქნა ახალი საბაჟო კოდექსი, რომლის მიხედვითაც საბაჟო გადასახადების რაოდენობა შემცირდა 16-დან 3-მდე, შეიცვალა საბაჟო ტარიფები, რომელიც მერყეობდა 1-დან 25%-ის ფარგლებში. 2008 წლის მონაცემებით, იგი შეადგენს: სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციაზე – 12%-ს, საამშენებლო მასალებზე 5%-ს და სხვა საქონელზე – 0%-ს. განსაკუთრებული ყურადღება გამახვილდა პირდაპირი უცხოური ინვესტიციებისა და საბანკო კრედიტების მოზიდვაზე. ოფიციალური მონაცემებით, 2004-2007 წლებში უცხოეთიდან კერძო კაპიტალის ნაკადების მოცულობა 4,6-ჯერ გაიზარდა და 2,3 მლრდ დოლარს მიაღწია.¹

მიუხედავად პოზიტიური ძვრებისა, საქართველო ჯერ კიდევ რთული სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური პრობლემების წინაშე დგას. უპირველეს ყოვლისა, **გერ მოხერხდა ტრანსფორმაციული პროცესების ეთიკის ნორმებში წარმართვა, ეკონომიკური ინტერესების შეჯერება, წონასწორობის დამყარება საზოგადოებრივ ურთიერთობებში და სოციალური სოლიდარობის მიღწევა, შეიარაღებული კონფლიქტების თავიდან აცილება, საზოგადოებრივი სექტორის განვითარება და ა.შ.** კვაზიდემოკრატიკა ავერხებს ეკონომიკურ განვითარებასა და საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლას. უკიდურესად დაბალი მოთხოვნის პირობებში მწვავეა სოციალური სტრატეფიკაცია, ღრმავდება სოციალური პოლარიზაცია. ნიშანდობლივია, რომ მსოფლიო ბანკის მონაცემებით, სიღარიბის მაღალი მაჩვენებლების მქონე ქვეყნების ჩამონათვალში საქართველო 24-ე ადგილზეა. არსებული პენსია (მიუხედავად მისი ზრდის ტენდენცი-

1 Doing Business. How to Reform. Comparing Regulation in 175 Economies. Washington, DC: The World Bank, 2006, p. 14; http://www.doingbusiness.org/documents/doing-business2007_Overview.pdf.

ისა), საარსებო მინიმუმის 1/3-საც კი ვერ ფარავს. მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი იზოლირებულია საქმიანი აქტიურობისაგან, მითუმეტეს პრივატიზაციის პროცესებისაგან, რაც ფორსირებული ტემპით მიმდინარეობს და არ ითვალისწინებს ქვეყნის თავისებურებებსა და საზოგადოების მოთხოვნებს. სათანადოდ არ არის დაცული კერძო საკუთრება, რაც სერიოზულ საფრთხეს უქმნის საბაზრო ურთიერთობების განვითარებას საქართველოში.¹

სახელისუფლებო წინების ქვეშაა ოფიციალური სტატისტიკური სამსახური. არაჯანსაღი სტატისტიკა ხელოვნურად ცვლის რეალურ სურათს და ართულებს სწორი დასკვნების გაკეთებას.

განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა განათლების სისტემა, ამ სფეროში არასწორად ჩატარებული რეფორმის გამო. ადამიანის განვითარების ინდექსის (რომელიც 1990 წელს პირველად აისახა გაეროს განვითარების პროგრამაში, ხოლო 1991 წელს დაემატა განათლების მიღების საშუალო ხანგრძლივობა, რის საფუძველზეც შეიქმნა ცოდნის მაჩვენებელი) მიხედვით, რომელიც მერყეობს 0-დან 100 ქულამდე, რანჟირებულია 177 ქვეყანა. 80 და უფრო მაღალი ქულის მქონე ქვეყნები მიჩნეულია მაღალგანვითარებულად, 50-მდე – დაბალგანვითარებულად. საქართველო იყო საშუალოგანვითარებული ქვეყნების ჯგუფში 72,9 ქულით. აღნიშნული მაჩვენებლით იგი, მართალია დარჩა საშუალოგანვითარებული ქვეყნების ჯგუფში, მაგრამ გაუარესდა მისი მდგომარეობა. 2005 წლის მონაცემებით, ამ ინდიკატორის მიხედვით საქართველომ, რომელიც 81-ე ადგილზე იყო 2002 წელს, 96-ე ადგილზე გადაინაცვლა.²

მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოში, ოფიციალური მონაცემებით, 2003-2007 წლებში რეალური მშპ-ის ზრდის წლიური საშუალო ტემპი 9% იყო, ხოლო 2005–2007 წლებში 10%-ს გადააჭარბა,³ ჯერ კიდევ ვერ მოხერხდა 1990 წლის დონის მიღწევა. მსოფლიო ბანკისა და სსფ-ის ექსპერტული შეფასებით, საქართველოს ეკონომიკური განვითარების სამინისტროს სტატისტიკის დეპარტამენტის მონაცემებით, 2008 წელს საქართველოში რეალური მშპ (მშპ-ის დეფლატორის – ფასების ჯაჭვური ინდექსის მეთოდ-

1 **Papava V.** The Essence of Economic Reforms in Post-Revolution Georgia: What about the European Choice? "Georgian International Journal of Science and Technology." Vol. 1, Issue 1, 2008, pp. 8-9.

2 Statistics of the Human Development Report. 2008; <http://hdr.undp.org/en/statistics>

3 „საქართველოს ეკონომიკური ტენდენციები“. კვარტალური მიმოხილვა. GEPLAC, ოქტომბერი, 2008, გვ. 7.

დით) შეადგენდა 1990 წლის დონის 71,1%-ს*, მაშინ როდესაც ეს ბარიერი დაძლია აზერბაიჯანმა (192,8%), სომხეთმა (171,6%), ლატვიამ (140,9%), ესტონეთმა (172,7%), ლიტვამ (129,7%), თურქმენეთმა (218,1%), უზბეკეთმა (157,3%), ყაზახეთმა (143,3%), ტაჯიკეთმა (138,5%), ბელორუსიამ (152,7%), რუსეთმა (112,3%). თუმცა, როგორც მსოფლიო ბანკის ანგარიშში – „ბიზნესის კეთება 2008“ – ნათქვამია, საქართველოს ბიზნესის წარმოების სიმარტივის ინდექსის მიხედვით (ბიზნესგარემოს 178 ქვეყნიდან) მე-18 ადგილი უკავია!

სსშ-ის მონაცემებით, მიუხედავად იმისა, რომ გაუმჯობესდა „საქმიანი გარემო“, ჯერ კიდევ, ირღვევა კონტრაქტები, სუსტია სასამართლო სისტემა და ღრმა კორუფციისგან ქვეყანამ თავი ვერ დააღწია.¹

საქართველომ ვერ შეძლო ექსპორტზე ორიენტირებული ქვეყანა გამხდარიყო. დამოუკიდებლობის მოპოვებიდან დღემდე მან თავი ვერ დააღწია უარყოფით საგადასახდელო ბალანსს. სავაჭრო ბალანსის უარყოფითმა საღლომ 2007 წელს 4 მლრდ დოლარს მიაღწია. საქართველოს ფინანსთა სამინისტროს 2007 წლის მონაცემებით, მშპ-ის 12,3% ანუ სახელმწიფო ბიუჯეტის ხარჯების 40% სამხედრო სფეროს მოხმარდა. 2005–2007 წლებში საგადასახდელო ბალანსის მიმდინარე ანგარიშის დეფიციტი უცხოეთიდან კერძო კაპიტალის შემოდინებით, უპირველეს ყოვლისა, პირდაპირი უცხოური ინვესტიციებით იფარებოდა.

საქართველოში მწვავედ დგას დასაქმების პრობლემა. უმუშევრობის ოფიციალური დონე უკანასკნელ წლებში 13%-ს შეადგენდა. ამასთან, დასაქმებულთა ნახევარზე მეტი თვითდასაქმებულია, განსაკუთრებით სოფლის მეურნეობაში.

დღეს საქართველოში უმუშევრობის ძირითადი მიზეზები ახალი წარმოქმნილი არ არის და შიდასისტემურია. უმუშევართა რიგების ზრდის ახალი ტალღა 2008 წლის აგვისტოს ომის შემდეგ დაიწყო. ამის მთავარი მიზეზი არახელსაყრელი ბიზნესგარემო და ამ ფონზე უცხოური კომპანიების მიერ საქართველოში ინვესტიციების ჩაღებაზე უარის თქმა გახდა. ამასთან, მსოფლიოში განვითარებულმა ფინანსურმა კრიზისმა, ბუნებრივია, უარყოფითი გავლენა მოახდინა ქვეყნის ეკონომიკაზე, განსაკუთრებით გაამწვავა უმუშევრობის პრობლემა.

* ამასთან მიახლოებული მაჩვენებელი – 68,2% მოყვანილია გ. მალაშხიას სტატიაში: ეკონომიკაში ქრონიკული კრიზისების ანატომიის შესახებ. „სოციალური ეკონომიკა“, № 4, 2009, გვ. 17.

საქართველოდან სამუშაოდ წასული ემიგრანტები უკან ბრუნდებიან, უცხოეთში მცხოვრებ საქართველოს მოქალაქეთა ფულადი გზავნილები მცირდება, ამას ემატება 30 ათასამდე დევნილი ახლადოკუპირებული ტერიტორიებიდან. აგვისტოს ომში რუსეთის მიერ ოკუპირებულია საქართველოს შემდეგი ტერიტორიები: დიდი ლიახვის ხეობიდან 9 სოფელი (კეხვი, სვერი, ძარწენი, ქემერტი, ხეთი, თამარაშენი, ზემო აჩაბეთი, ქვემო აჩაბეთი, ქურთა), პატარა ლიახვის ხეობიდან 5 სოფელი (ფრისი, ერედვი, ვანათი, დისევი და საცხენეთი) და ფრონეს ხეობიდან 2 სოფელი (აგნევი, ნული), აგრეთვე ახალგორის რაიონი და კოდორის ხეობა (მთლიანად, საქართველოს ტერიტორიის თითქმის 20%).

საქართველო ტოტალური უმუშევრობის საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა. მცირდება ეკონომიკური აქტიურობა, ბუნებრივია, დასაქმებაც შემცირდება. ექსპერტთა შეფასებით, უმუშევრობის მსხვერპლი ქვეყნის მოსახლეობის მინიმუმ 25% აღმოჩნდება.

ამრიგად, საქართველოში თითქმის 18-წლიანმა ეკონომიკურმა რეფორმამ გაცილებით მეტი პრობლემა შექმნა, ვიდრე გადაწყვიტა. ქვეყანა კვლავ ეკონომიკურ ჩიხში მოექცა.

ახალი ეკონომიკური სისტემის მშენებლობა უნდა გამხდარიყო საქართველოში ცხოვრების დონის ამაღლებისა და სამართლიანობის პრინციპებზე აგებული სისტემის ჩამოყალიბების საფუძველი. სამწუხაროდ ასე არ მოხდა. საქართველოში ჯერ კიდევ ლაპარაკია არა ეკონომიკის სოციალურ ორიენტაციაზე, არამედ ადამიანის ბიოლოგიურ არსებობასა და ერის გადარჩენაზე. ქვეყნის არასწორმა მართვამ და არსებულმა ეკონომიკურმა პოლიტიკამ გამოიწვია ეკონომიკის მოშლა. ნაკლებად იქნა გათვალისწინებული ახალი მსოფლიო წესრიგისა და სამოქალაქო საზოგადოების მშენებლობის მოთხოვნები. საქართველო აღმოჩნდა თავისებურ რეპრესიულ რეჟიმში.

მიუხედავად, მძიმე პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობისა, საქართველოს აქვს პოტენციალი გადაჭრას მის წინაშე არსებული რთული პრობლემები. უპირველეს ყოვლისა, მთავარია არსებული შესაძლებლობების გონივრულად გამოყენება და ის 4,5 მლრდ-ზე მეტი დოლარი, რომელიც 2010 წლის ჩათვლით უნდა შემოვიდეს საქართველოში გრანტისა და კრედიტის სახით, მიზანმიმართულად მოხმარდეს ქვეყანას. საქართველოში პრიორიტეტული უნდა გახდეს ექსპორტზე ორიენტირებული წარმოების ხელშეწყობა, ხოლო ხანგრძლივი მოხმარების საქონლის იმპორტთან შედარებით უპირატესობა ტექნოლოგიურ იმპორტსა და ლიზინგის განვითარებას მიენიჭოს. ამასთან,

როგორც უწმინდესი და უნეტარესი ილია II ბრძანებს „ეკონომიკა განვითარდება, თუ საქართველო შეინახავს ეროვნულ ფასეულობებს“.¹

საქართველო რომ ფეხზე დადგეს, ამისათვის, უპირველეს ყოვლისა, აუცილებელია არსებობდეს პოლიტიკური ნება როგორც ქვეყნის შიგნით, ისე მის გარეთ.

გამოყენებული და სათრიენტაციო ლიტერატურა

ანანიშვილი ი., აჩილაშვილი კ., მესხია ი., შაბაგა გ., სილაგაძე ა., წერეთელი გ. მაკროეკონომიკური რეგულირების მეთოდები და მოდელები. თბ., „მეცნიერება“, 2003;

აბესაძე რ. ეკონომიკური რეფორმების განხორციელების ძირითადი შედეგები და მომავლის ამოცანები საქართველოში. „საბაზრო ეკონომიკის განვითარების პრობლემები საქართველოში“. II ტომი. თბ., „მეცნიერება“, 2002;

ამაღლობელი დ. ეკონომიკური თავისუფლების ინდექსი. „ბიულეტენი“. საქართველოს სტრატეგიული კვლევებისა და განვითარების ცენტრი, № 11, 1998;

არჩვაძე ი. რა ფერისაა მილიარდი? თბ., „მერკური“, 2002;

ასათიანი რ. მომსახურება და საბაზრო სისტემა. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1993;

ასათიანი რ. საქართველოს ეკონომიკა XXI საუკუნის მიჯნაზე: სამეურნეო რეფორმის შედეგები და პერსპექტივები. „სოციალურ-ეკონომიკურ გარდაქმნათა სტრატეგია და ტაქტიკა გარდამავალ პერიოდში“. საერთაშორისო სამეცნიერო სიმპოზიუმის მასალები. თბ., 13-14 ნოემბერი, 1997;

ასათიანი რ. ეკონომიკური რეფორმები საქართველოში: ნაბიჯი წინ, ორი ნაბიჯი უკან. „მაკრო მიკრო ეკონომიკა“, № 8, 2000;

ასათიანი რ. საქართველოს ეკონომიკა: წარსული, აწმყო, პერსპექტივა. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2002;

ასათიანი რ. პატარა ქვეყანას დიდი შეცდომების უფლება არა აქვს. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2005;

¹ საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ილია II სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების აქტუალური საკითხების შესახებ. თბ., „გეოკერია“, 2004, გვ. 294.

ასათიანი რ. საქართველოს ეკონომიკა არასაბაზრო კაპიტალიზმის ჩიხში. „ეკონომისტი“, № 1, 2009;

ასვლედიანი ბ., შიხაშვილი გ., ბაკაშვილი ნ. მართლმადიდებელი თეოლოგიური ეკონომიკისა და მართვის საფუძვლები. თბ., „მერიდიანი“, 2009;

ბალცეროვიჩი ლ. სახელმწიფო გარდამავალ პერიოდში. თბ., 2002;

ბასარია რ., მესხია ი. გარდამავალი პერიოდის მაკროეკონომიკური პრობლემები. თბ., ფსპი, 1995;

ბასილია თ., ბაქრაძე პ., ბეგიაშვილი გ. და სხვები. ეკონომიკური რეფორმა საქართველოში. რეფორმის პირველი შედეგები. თბ., ეკონომიკური რეფორმების საინფორმაციო ცენტრი, 1998;

ბასილია თ., სილაგაძე ა., ჩიკვაძე თ. პოსტსოციალისტური ტრანსფორმაცია: საქართველოს ეკონომიკა XXI საუკუნის მიჯნაზე. თავი I, II, III, IV, თბ., 2001;

გოგონია რ. შერეული ეკონომიკური სისტემა: არსი, მოდელები, განვითარების ტენდენციები. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 2004;

გველესიანი მ. რა არის ეკონომიკური პოლიტიკა. თბ., „კომენტარი“, 2000;

გველესიანი რ., გოგრიშვილი ი. ეკონომიკური პოლიტიკა. წიგნი I. თბ., „უნივერსალი“, 2008;

გრიშიაშვილი ა. გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნები: პრობლემები, პერსპექტივები. თბ., სპზ, 1998;

კაკულია რ. საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის თეორიისა და პრაქტიკის პრობლემები. თბ., 2003;

კაკულია მ. ომის შემდგომი საფრთხეები საქართველოში და მათი ნეიტრალიზაციის გზები. „საქართველოს ეკონომიკური ტენდენციები“. კვარტალური მიმოხილვა. GEPLAC, ოქტომბერი, 2008;

კახნიაშვილი ჯ. მაკროეკონომიკა: თეორია და პოლიტიკა. II ნაწილი. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 1997;

კრუგმანი პ. როგორ მოახერხეს ეკონომისტებმა ყველაფრის არასწორად გაგება. თარგმანი ინგლისურიდან. „საქართველოს ეკონომიკა“, № 10, 2009;

ლეიაშვილი მ. ეკონომიკური თეორია და პრაქტიკა გარდამავალ ეტაპზე. თბ., 2002;

მაღალაშია გ. ქვეყნის ეკონომიკური ვექტორი. „შრომები“. VI ტომი. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2008;

მაღალაშია გ. ეკონომიკაში ქრონიკული კრიზისების ანატომიის შესახებ. „სოციალური ეკონომიკა“, № 4, 2009;

მესხია ი., მურჯიკენელი მ. ეკონომიკური რეფორმა საქართველოში. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1996;

მესხია ი., საქართველოს ეკონომიკის თანამედროვე საფორთხეები და ახალი გამოწვევები. „შრომები“. VII ტომი. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2009;

შაპაგა გ. საბაზრო ეკონომიკაზე საქართველოს გადასვლის საფუძვლები. თბ., „ენა“, 1991;

შაპაგა გ. საქართველოს საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის კონცეფცია. თბ., „მეცნიერება“, 1991;

შაპაგა გ. საქართველო საბაზრო ეკონომიკის გზაზე. თბ. „მეცნიერება“, 1995;

შაპაგა გ. ლეშეკ ბალცეროვიჩი და საქართველო. „მაკრო მიკრო ეკონომიკა“, № 12, 2001;

შაპაგა გ. პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის პოლიტიკური ეკონომია და საქართველოს ეკონომიკა. თავი II, III. თბ., პდპ, 2002;

შაპაგა გ. პოსტკომუნისტური გარდამავალი პერიოდის მაკროეკონომიკა. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 2005;

შაპაგა გ. პოსტრევოლუციურ საქართველოში განხორციელებული ეკონომიკური რეფორმების პათოლოგიური ანატომია. „შრომები“. VI ტომი. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2008;

საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების 1996–2000 წლების ინდიკატური გეგმა. თბ., 1996;

საქართველოს ეროვნული ანგარიშები. სტატისტიკური კრებული. საქართველოს ეკონომიკური განვითარების სამინისტროს სტატისტიკის დეპარტამენტი. თბ., 2008;

საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი ილია II სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების აქტუალური საკითხების შესახებ. შემდგენელი გ. შიხაშვილი. თბ., „გეოკერია“, 2004;

ყუფუნია გ. საქართველოს ეკონომიკა (მაკროეკონომიკური ასპექტები). თბ., 2006;

ჩიქავა ლ. საქართველოს ეკონომიკა. ნაწილი I. თბ., „მერიდიანი“, 1995;

ჭითანავა ნ. საბაზრო ეკონომიკის ფორმირების ორგანიზაციული პრობლემები. თბ., სმსსმპსპი, 1993;

ჭითანავა ნ. საქართველოს ეკონომიკის განვითარების ტენდენციები და ორიენტირები. „შრომები“. IV ტომი. საქართველოს ეკონომიკური მეცნიერებათა აკადემია. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2004;

ჭითანავა ნ. გარდამავალი პერიოდის სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემები. თავი II, III. თბ., სმსსმპსპი, 1997;

ჭითანავა ნ., თაკვალანძე ლ. სოციალური ეკონომიკა. I ნაწილი, III თავი. თბ., „ინოვაცია“, 2008;

Asatiani R. Post-communist Transition Period in the Georgian Economy. "The Caucasus & Globalization". Vol. 3, Issue 2-3. Ca&CC Press, Sweden, 2009;

Blanchard O. The Economics of Postcommunist Transformation. Oxford, Calderon Press, 1997;

Galbraith J. K. Economics in the Century Ahead. In: The Future of Economics. Oxford, Blackwell, 1992;

Georgia: Selected Issues//TNF Country Report 06/170. May, 2008;

Doing Business. How to Reform. Comparing Regulation in 175 Economies. Washington, DC: The World Bank, 2006;

International Monetary Fund (IMF). 2008. Georgia: Letter of Intent. Memorandum of Economic and Financial Policies and Technical Memorandum of Understanding. 9 September, 2008. Available at: <http://www.imf.org>;

Papava V. The Georgian Economy: Problems of Reform. "Eurasian Studies," vol. 2, № 2, 1995;

Papava V. The Georgian Economy: From "Shoc Therapy" to "Social Promotion". "Communist Economies & Economic Transformation". vol. 8, № 8, 1996;

Papava V. The Essence of Economic Reforms in Post-Revolution Georgia: What about the European Choice? "Georgian International Journal of Science and Technology." Vol. 1, Issue 1, 2008;

Statistiks of the Human Development Raport. 2008; <http://hdr.undp.org/en/statistics>;

Асатиани Р. Особенности и перспективы развития экономики Грузии в переходный период. "Общество и экономика", № 2, 1998;

Асатиани Р. Феномен глобализации и его влияние на национальные экономики (на примере Грузии). "Кавказ и глобализация", Том 1(3), Sa&CC Press, Швеция, 2007;

Бальцерович Л., Гелб А. Макроэкономическая политика при переходе к рынку: опыт трех лет. М., "МЭиМО", № 3, 1995;

Беридзе Т. Грузия в 2008 году: политические и экономические итоги. „შრომები“. VII ტომი. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2009;

Богомолов О. Реформы в зеркале международных сравнений. М., "Экономика", 1998;

Гайгер Л. Макроэкономическая теория и переходная экономика. М., ИНФРА-М, 1996;

Гэльбрейт Дж. К. Экономические теории и цели общества. Перевод с английского. М., "Прогресс", 1979;

Зарицкий Б. Людвиг Эрхард: секреты "экономического чуда". М., БЕК, 1997;

Колодко Г. От шока к терапии. Политическая экономия постсоциалистических преобразований. М., "Журнал Эксперт", 2000;

Крегель Я., Мацнер Э., Грабхер Г. Рыночный шок. Вена, 1992;

Кузнецов В. К теории переходной экономики. "МЭиМО", № 2, 1994;

Папава В., Беридзе Т. Очерки политической экономии посткоммунистического капитализма (Опыт Грузии). М., "Дело и Сервис", 2005;

Стиглиц Дж. Многообразные инструменты, шире цели: движение к пост-Вашингтонскому консенсусу. "Вопросы экономики", № 8, 1998;

Стиглиц Дж. Куда ведут реформы? (к десятилетию начала переходных процессов). "Вопросы экономики", № 7, 1999;

Тобин Дж. Теорема о "невидимой руке" должна быть модифицирована. "Российский экономический журнал", № 3, 2002;

Эволюционная экономика и "мэйнстрим". Отв. ред. **Абалкин Л. И.** М., "Наука", 2000;

http://www.doingbusiness.org/documents/doingbusiness2007_Overview.pdf

გახსოვდეთ, მთავარი ბრძოლა ბოროტთან მოგებულა. მამ, იბრძოლეთ, ჩვენი გმირი წინაპრების მსგავსად, რათა საკუთარ თავში და თქვენ გარშემო დაიცვათ თქვენი წილი საქართველო.

*საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი
ილია II*

III თავი

ინსტიტუციური რეფორმები

ქართული სახელმწიფოს ინსტიტუციური მოწყობის ონტოლოგიური გარდაქმნის აუცილებლობა. ინსტიტუციური რეფორმების მიმართულებები და პრიორიტეტები. საკუთრების განსახელმწიფოებრივება როგორც პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის ინსტიტუციური ბაზის ფორმირების პროცესი და საფუძველი. საკუთრების განსახელმწიფოებრივების ფორმებისა და მეთოდების გახორციელების თავისებურებები საქართველოს პოსტკომუნისტურ გარდამავალ ეკონომიკაში. პრივატიზაცია – საკუთრების დემოკრატიზაციისა და ეროვნული ეკონომიკის მოდერნიზაციის საფუძველი. „ინსტიტუციური მიზმის“ კონცეფცია და საქართველო.

III.1. ქართული სახელმწიფოს ინსტიტუციური მოწყობის ონტოლოგიური გარდაქმნის აუცილებლობა

ეკონომიკის პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის არსის გარკვევის ერთ-ერთი ქმედითი მიღვამა ინსტიტუციური ანალიზია.¹ საყოველთაოდ აღიარებულია, რომ ჯანსაღი ინსტიტუციური გარემოს ჩამოყალიბება ეკონომიკური განვითარების საწინდარია. ეკონომიკის რეალური ტრანსფორმაცია სწორედ ამით იწყება და მის სწორ წარმართვაზე ბევრად არის დამოკიდებული ეკონომიკური რეფორმების წარმატება თუ წარუ-

¹ **პაპაგა გ.** პოსტკომუნისტური გარდამავალი პერიოდის მაკროეკონომიკა. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 2005, გვ. 47.

მატებლობა.

საბაზრო ეკონომიკაზე გარდამავალმა პერიოდმა საქართველოში (ისე როგორც ამ „ტალღაში“ მოქცეულ სხვა ქვეყნებში) თვისებრივად ახალი ინსტიტუტების შექმნა მოითხოვა, რომელთა ერთი ნაწილი არსებული ინსტიტუტების ტრანსფორმაციის, ხოლო მეორე ნაწილი, მათი რღვევის შედეგად უნდა ჩამოყალიბებულიყო. ეს ურთულესი პროცესი კონცეპტუალურ სისტემურ მიდგომას მოითხოვდა და ისეთი ფასეულობები წამოსწია წინა პლანზე, როგორიცაა სოციალურ-ფსიქოლოგიური განწყობა, ქცევის კულტურა, რაციონალიზმი აზროვნებასა და ქმედებაში და ა.შ. ქართული სახელმწიფოს ინსტიტუციურ მოწყობაში გარდამავალი პერიოდის საწყის ეტაპზე მათ გაცილებით დიდი როლი ენიჭებოდათ, ვიდრე არსებულ მატერიალურ-ტექნოლოგიურ რესურსებს. შერეული ეკონომიკის ფორმირება, ფასებთან ერთად, მთელი სამეწარმეო საქმიანობის ლიბერალიზაციას მოითხოვდა, რაც, თავის მხრივ, დღის წესრიგში აყენებდა ეკონომიკის დემონოპოლიზაციის განხორციელებასა და ანტიმონოპოლიური რეგულირების აუცილებლობას, საკუთრების დემოკრატიზაციისა და პლურალიზმის დამკვიდრებას, საბაზრო ინფრასტრუქტურის ჩამოყალიბებას, გარე სამყაროსთან თავისუფალი ეკონომიკური ურთიერთობების ფართოდ გაშლასა და ა.შ.

ამის პარალელურად, თანამედროვე მსოფლიოში გლობალური ეკონომიკის ფორმირების პროცესი, თავის მხრივ, ჩაკეტილიდან ღია ეკონომიკაზე გადასვლას განაპირობებს, რაც, ბუნებრივია, შესაბამისი ინსტიტუციური რეფორმების გარეშე შეუძლებელია.

ინსტიტუციური რეფორმების ეს მრავალმხრივი და ყოვლისმომცველი პროცესი აუცილებელს ხდის ქვეყნის ეკონომიკური სტრატეგიის მაკროდონეზე გაანალიზებას. ამასთან დაკავშირებით, ხშირად ერთმანეთს უპირისპირდება ორი და მეტი განსხვავებული მეთოდოლოგიური მიდგომა, რომელთაგან ერთი ემყარება ეკონომიკური ინდივიდუალიზმისა და მაქსიმალური ეკონომიკური თავისუფლების, ხოლო მეორე – ეკონომიკური წესრიგისა და ეკონომიკური ზრდის პოზიციებს. ეს დაპირისპირება განსაკუთრებით მკვეთრად იჩენს თავს განვითარებად ქვეყნებში.

პირველი პოზიცია, რომელიც გულისხმობს ეკონომიკური ინდივიდუალიზმისა და მაქსიმალური ეკონომიკური თავისუფლების პრიორიტეტს, სათავეს იღებს ჯერ კიდევ ა. სმითიდან და თავისუფალი კონკურენციის ეპოქიდან. მისი ამოსავალი პრინციპია ეკონომიკური ურთიერთობებში ინდივიდუალური სამეწარმეო ინტერესების, როგორც

განვითარების მამოძრავებელი ძალის, გაძლიერება და ეკონომიკაში სახელმწიფოს ჩარევის მინიმიზაცია. ამ შემთხვევაში შედეგიანობის შეფასებისათვის გამოიყენება შემდეგი წესი: „ის, რაც ხელსაყრელია ეკონომიკური სუბიექტისთვის (ფირმისთვის, ინდივიდისთვის) ავტომატურად ხელსაყრელია მთელი მაკროსისტემისთვის“. ასეთი მიდგომა ხანგრძლივი დროის განმავლობაში არსებობდა კაპიტალისტური ქვეყნების ეკონომიკურ პოლიტიკაში და განვლო გრძელი, ამასთან, წინააღმდეგობებით სავსე ევოლუციური გზა.

მეორე პოზიცია, რომელიც გულისხმობს ეკონომიკური წესრიგისა და ეკონომიკური ზრდის პრიორიტეტს, აქცენტს მაკროსისტემის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მდგრადობაზე აკეთებს და, გარკვეული თვალსაზრისით, შეუზღუდავი ინდივიდუალიზმის იგნორირებას ახდენს.

როგორც მსოფლიო გამოცდილებიდან ჩანს, შეუზღუდავი ინდივიდუალიზმი ეკონომიკაში ადრე თუ გვიან მაკროსისტემის კრიზისს იწვევს. ამასთან, ეს პრინციპი არაადეკვატურია საბაზრო ეკონომიკისთვის, რომელიც თავისი არსითა და ბუნებით განსხვავდება XX საუკუნის 40-იან წლებამდე დამკვიდრებული კაპიტალისტური ეკონომიკური სისტემისაგან.

თანამედროვე პირობებში მდგრადი და ეფექტიანი ეკონომიკური სტრატეგიის ამოცანების შემუშავებასა და გადაწყვეტაში ყურადღება ეკონომიკურ წესრიგსა და ეკონომიკურ ზრდაზეა გამახვილებული. ინსტიტუციური რეფორმების შემუშავებისა და განხორციელების ეს მიმართულება განსაკუთრებით გასათვალისწინებელია საქართველოსთვის ძველის ნანგრევებზე ახალი ეკონომიკური სისტემის მშენებლობის პროცესში.

III.2. ინსტიტუციური რეფორმების მიმართულებები და პრიორიტეტები

პოსტკომუნისტური გარდამავალი პერიოდის თანმხლები პროცესის – ინსტიტუციური გარდაქმნების ძირითადი მიმართულებები თვით ეკონომიკური რეფორმების კონკრეტული მიზნიდან გამომდინარეობს და საბაზრო ეკონომიკის ფუძემდებლური პრინციპებითაა განპირობებული. ახალმა ინსტიტუტებმა უნდა უზრუნველყონ საბაზრო ურთიერთობებისა და ბიზნესის განვითარებისთვის ჯანსაღი, სამართლებრივი და მარეგულირებელი გარემოს შექმნა. აქედან გამომდინარე,

უპირველესი პრიორიტეტი რეფორმის საკანონმდებლო-სამართლებრივ უზრუნველყოფას ენიჭება, რომელიც, თავის მხრივ, ახალი ეკონომიკური სისტემის კონსტიტუციურ უზრუნველყოფასა და შესაბამის კანონთა სისტემის შექმნას გულისხმობს.

ინსტიტუციური რეფორმების შემდეგი ძირითადი მიმართულებაა **ადმინისტრაციული სტრუქტურებისა და ფუნქციების ტრანსფორმაცია**, სახელმწიფო მმართველობის რადიკალური შეცვლა და საბაზრო პრინციპებთან მისადაგება, სახელმწიფოს მართვის ახალი სტრუქტურების (სასამართლო სისტემა, ანტიმონოპოლიური სამსახური, ბუნებრივი მონოპოლიების მარეგულირებელი კომისიები, სახელმწიფო ქონების მართვის ორგანო, გარემოს დაცვის სტრუქტურა და ა.შ.) ჩამოყალიბება და სხვ.

ინსტიტუციური რეფორმების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მიმართულებაა **საკუთრების განსახელმწიფოებრივება** (რასაც თან ახლავს კერძო საკუთრების ინსტიტუტის დამკვიდრება) და მეწარმეობის განვითარება, მცირე, საშუალო და მსხვილი ბიზნესის ხელშეწყობა, ხელსაყრელი საინვესტიციო გარემოს შექმნა, ფერმერული მეურნეობის ჩამოყალიბება და ა.შ.

ინსტიტუციური რეფორმების შემადგენელი ნაწილია **საბაზრო ინფრასტრუქტურის ფორმირება**. საბაზრო ურთიერთობების რთული სისტემა მოითხოვს მის შესაბამის ინფრასტრუქტურას. მასში შედის ცალკეული ბაზრის ფარგლებში მოქმედი სპეციალიზებული ორგანიზაციები. ესენია: საქონლისა და საფონდო ბირჟები, საფინანსო-საგადასახადო სისტემის შესაბამისი ინსტიტუტები, ბანკები, სადაზღვევო და საინვესტიციო კომპანიები, პროფკავშირთა და პენსიონერთა ფონდები და ა.შ.

საბაზრო ურთიერთობების რთული სისტემის ფასეულობების დამკვიდრებისთვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ქვეყანაში პოლიტიკური დემოკრატიისა და სამოქალაქო საზოგადოების მშენებლობას, ისეთი სისტემური ტრანსფორმაციის განხორციელებას, რომელიც განაპირობებს ადამიანის პოლიტიკურ, ეკონომიკურ, კულტურულ, რელიგიურ თავისუფლებას, სოციალური პროგრამების შემუშავების აუცილებლობასა და ეკონომიკისთვის სოციალური ორიენტაციის მიცემას, სოციალური სტაბილურობის უზრუნველყოფას, პოლიტიკურად და ეკონომიკურად სამართლიანი ქვეყნის იმიჯის შექმნით ახალ მსოფლიო წესრიგში სათანადო ადგილის დამკვიდრებასა და ა.შ.

განვითარებული საბაზრო ეკონომიკა არ წარმოადგენს ეკონომიკას წესების გარეშე. ამ წესების დაცვა აუცილებელია ყველა იმ

ქვეყნისათვის, რომელმაც მიზნად ასეთი ეკონომიკის შექმნა დაისახა. ამიტომ, ბუნებრივია, ურთულესი ამოცანების წინაშე დადგა საქართველო სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ და უკიდურესად გამწვავებული პოლიტიკური პროცესების ფონზე, მის კვალდაკვალ დაიწყო ეკონომიკის კონვერსია.

III.3. საკუთრების განსახელმწიფოებრივება როგორც პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის ინსტიტუციური ბაზის ფორმირების პროცესი და საფუძველი

საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის უპირველეს ამოცანად საკუთრების განსახელმწიფოებრივებაა აღიარებული. ეს პროცესი, როგორც საკუთრების მრავალფორმიანობის დამკვიდრების გარანტი, ინსტიტუციური რეფორმების, შეიძლება ითქვას, ათვლის წერტილადაა მიჩნეული. იგი მეწარმეობის განვითარების, კონკურენციული გარემოს შექმნისა და, საბოლოო ანგარიშით, ეკონომიკური ზრდის საწინდარია.

საკუთრების განსახელმწიფოებრივება გულისხმობს სახელმწიფო ქონების უსასყიდლოდ გადაცემას ან სხვადასხვა პირობით გაყიდვას როგორც შრომით კოლექტივებზე, ისე კერძო პირებზე, აქციონერებზე, საზღვარგარეთულ ფირმებსა და ა.შ. მისი მიზანია წარმოების საშუალებებისა და წარმოების შედეგებისაგან უშუალო მწარმოებელთა გაუცხოვების მოსპობა, მეურნეობის აგენტებსა და მათი საქმიანობის შედეგებს შორის დაკარგული კავშირთიერთობების აღდგენა, ბაზრის პოზიტიური შესაძლებლობების აქტივიზაცია და ა.შ. საკუთრების განსახელმწიფოებრივება, როგორც წესი, ხელს უწყობს მეწარმეობის განვითარებას, უყიარათობისა და კორუფციის დაძლევას. მას ახალი ეკონომიკური სტიმულები შეაქვს შრომით საქმიანობაში, ფართო გასაქმანს აძლევს სასაქონლო-ფულად ურთიერთობებსა და ზოგადასაკაცობრიო ფასეულობებს. ასეთ პირობებში არსებითად იცვლება სახელმწიფოს როლი: იგი გვევლინება არა მხოლოდ როგორც მესაკუთრე და მეურნეობრივი სუბიექტი, არამედ როგორც ეკონომიკის რეგულატორი.

საკუთრების განსახელმწიფოებრივების შედეგად წარმოიქმნება თავისუფალი მეწარმეები, რომლებიც შეიძლება წარმოდგენილი იყვნენ ინდივიდუალური მეწარმეების, უმცირესი, მცირე, საშუალო ან მსხვილი ფირმების სახით. ორგანიზაციულ ფორმებს აქ არა აქვთ გადამწყვეტი მნიშვნელობა. მთავარია დაცული იქნეს შემდეგი მოთხოვნები: ა). მეურნეობრივი დამოუკიდებლობის მოპოვება, რომელიც შესამტბუ-

ლი იქნება ბაზრის მოთხოვნებთან, რაც, თავის მხრივ, გულისხმობს სახელმწიფო ორგანოების ჩაურევლად სამოქმედო პროგრამის განსაზღვრას, მოთხოვნა-მიწოდების საფუძველზე ფასების ფორმირებას, მიწოდებლებისა და მომხმარებლების თავისუფალ არჩევანს, სავალდებულო გადასახადების გადახდის შემდეგ შემოსავლების დამოუკიდებლად გამგებლობას და ა.შ.; ბ). საბოლოო შედეგებისათვის ეკონომიკური პასუხისმგებლობის გაძლიერება. რაც უფრო სრულყოფილად იქნება დაცული ეს პირობები, მით უფრო მეტია საბაზრო მექანიზმის მეშვეობით ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების შესაძლებლობები.

საკუთრების განსახელმწიფოებრივება საწარმოთა გამოყვანაა მმართველობის სახელმწიფო ორგანოების უშუალო დაქვემდებარებიდან და მათი გარდაქმნა კერძო საწარმოებად, აქციონერულ საზოგადოებებად, ამხანაგობებად, კოოპერატივებად და სხვა არასახელმწიფოებრივ სტრუქტურებად. იგი შეიძლება განხორციელდეს სხვადასხვა ფორმით, მათ შორის ძირითადია სახელმწიფო საკუთრების პრივატიზაცია, აქციონირება, არენდით გადაცემა და ა.შ.

დასავლეთ ევროპის ქვეყნებისათვის 80-იანი წლებიდან დამახასიათებელია ეკონომიკის რეგულირების პროცესების სწრაფი განვითარება და სახელმწიფო საწარმოთა განსახელმწიფოებრივება, მათ შორის – პრივატიზაცია. მიუხედავად ამისა, ამ ქვეყნებში, აშშ-საგან განსხვავებით, სადაც სახელმწიფო სექტორის წილი მცირეა, დიდ ყურადღებას უთმობენ სახელმწიფო სექტორის შენარჩუნებასა და მისი კონკურენტუნარიანობის ამაღლებას. დასავლეთ ევროპის ბევრი ქვეყნის ძირითად კაპიტალში სახელმწიფო საკუთრების წილი დაახლოებით 1/3-ს შეადგენს. ამასთან, სახელმწიფო მეწარმეობა გააქტიურებულია სოციალური ინფრასტრუქტურის დარგებში, განსაკუთრებით ჯანდაცვაში, განათლებაში და კულტურაში. მისი მნიშვნელოვანი ნაწილი მოდის კავშირგაბმულობასა და ინფორმაციის ეროვნულ სისტემაზე, ენერჯეტიკისა და ტრანსპორტის ზოგიერთ სახეობაზე, ბუნების დაცვის ინსტიტუტებზე, საპოლიციო და სახანძრო სამსახურზე, პენიტენციურ დაწესებულებებზე, აგრეთვე სამხედრო წარმოებაზე, თავდაცვისა და უშიშროებასთან დაკავშირებულ საწარმოებზე და ა.შ. ისინი ფუნქციონირებენ სახელმწიფო ორგანოების პირდაპირი კონტროლით და ფაქტობრივად გამოცალკევებულნი არიან საბაზრო ურთიერთობების სფეროდან.

საფრანგეთში სახელმწიფო საწარმოებს განსაკუთრებული როლი განეკუთვნება ძვირადღირებული, მაღალტექნოლოგიური პროგრამე-

ბის რეალიზაციაში. დიდია სახელმწიფო მეწარმეობის როლი ატომურ ენერგეტიკაში, მაღალი სინქარის მატარებლების წარმოებაში, „აერობუსის“, „ვერიკის“ და „არიანის“ პროგრამების განხორციელებაში. ასევე არ მომხდარა ავიასატრანსპორტო და ავიაკოსმოსური დარგების პრივატიზაცია.

დიდ ბრიტანეთში პრივატიზაციის პოლიტიკამ, რომელიც „ტეტჩერიზმის“ სახელით არის ცნობილი, მკაცრი ფორმა მიიღო. მას, როგორც სახელმწიფო მეწარმეობის შემცირების მიზანდასახულ ღონისძიებათა სისტემას, ფართო სარბიელი მიეცა მ. ტეტჩერის კონსერვატიული მთავრობის მმართველობის პერიოდში, ხოლო შემდეგ იგი ფართოდ გავრცელდა საფრანგეთში, გერ-ში, იტალიასა და სხვა ქვეყნებში. მათში განვითარება პოვა სახელმწიფო საკუთრების როგორც სრულმა, ისე ნაწილობრივმა გამოსყიდვამ, შერეული (სახელმწიფო-კერძო) საწარმოების შექმნამ, რამაც დამატებითი იმპულსი მისცა საბაზრო ეკონომიკის განვითარებას.

აშშ-ში შეიმჩნევა სახელმწიფო აქციონერული კაპიტალის პრივატიზაციის შედარებით სუსტი ტალღა, რაც აიხსნება არა მარტო იმით, რომ ევროპული საზომის მიხედვით, სახელმწიფო მეწარმეობის სექტორის მასშტაბი ამ ქვეყანაში უმნიშვნელოა, არამედ იმითაც, რომ ბევრი საწარმო, რომელიც ეკონომიკური აუცილებლობის გამო შენარჩუნებულია სახელმწიფო საკუთრებაში, მიმზიდველი არ არის კერძო ბიზნესისათვის.

ამრიგად, როგორც განვითარებული ქვეყნების გამოცდილება გვიჩვენებს, საბაზრო ეკონომიკის ფორმირებისათვის არ არის აუცილებელი და ზოგ შემთხვევაში მიზანშეუწონელიცაა სახელმწიფო საკუთრების სრული ტრანსფორმაცია. აუცილებელია წარმოიქმნას საბაზრო ურთიერთობების სრულფასოვანი სუბიექტების საკმაო რაოდენობა, რომელთაც ექნებათ საბაზრო გარემოს ფორმირებისა და კვლავწარმოების შესაძლებლობა.

III.4. საკუთრების განსახელმწიფოებრივების ფორმებისა და მეთოდების განხორციელების თავისებურებები საქართველოს პოსტკომუნისტურ გარდამავალ ეკონომიკაში

როგორ უნდა მომხდარიყო საქართველოში საკუთრების განსახელმწიფოებრივება? ერთი შეხედვით პრობლემა არც ისე რთული იყო

და შეიძლება მისი ადვილად გადაჭრა საწარმოების საუწყებო დაქვემდებარებიდან გამოყვანის, თავისუფლების მინიჭების გზით. მაგრამ, სოციალურ-ეკონომიკური წინააღმდეგობების მკვეთრად გამწვავების ფონზე საქართველოს უხდებოდა კაცობრიობის ისტორიაში ისეთი უპრეცედენტო პრობლემის გადაწყვეტა, რომელიც დაკავშირებული იყო მრავალ სირთულესთან და რომლის ანალოგიც არ მოიძებნება მსოფლიო ცივილიზაციის ისტორიაში. სახელდობრ, **პირველი**, უნდა მომხდარიყო განსახელმწიფოებრივება ძირითადად იმისა, რაც არასდროს არ ყოფილა კერძო საკუთრებაში და თავიდანვე შეიქმნა სახელმწიფო საკუთრების სახით; **მეორე**, განსახელმწიფოებული ქონება უნდა გადასცემოდა ისეთ საზოგადოებას, რომელიც არასდროს არ ყოფილა კერძო მესაკუთრე და რომელსაც არ ჰქონდა კერძო მეწარმეობის გამოცდილება და ჩვევები; **მესამე**, თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ საკუთრება, რომელიც განსახელმწიფოებრივებას ექვემდებარებოდა, შეადგენდა ეროვნული სიმდიდრის სოლიდურ ნაწილს, რომლის ღირებულება, მიწის, მისი წიაღისეულისა და სხვა ბუნებრივი რესურსების ჩათვლით, უზარმაზარია, ადვილი წარმოსადგენია ის სირთულეები და მასშტაბურობა, რაც უკავშირდებოდა ამ პროცესს.

განსაკუთრებული ყურადღება გამახვილებულ იქნა პრივატიზაციაზე, როგორც განსახელმწიფოებრივების ერთ-ერთ ძირითად ფორმაზე. იგი არა მხოლოდ ეკონომიკური, არამედ უდიდესი პოლიტიკური აქტია, რომლის განხორციელება ბევრად განსაზღვრავდა საქართველოში მკვდარი წერტილიდან ეკონომიკური რეფორმების დაძვრას.

პრივატიზაცია სახელმწიფო საკუთრების გარდაქმნაა პერსონიფიცირებულ კერძო საკუთრებად. ასეთ შემთხვევაში ქონების მფლობელი ხდება კონკრეტული პირი.

საქართველოში იმთავითვე დაიწყო მწვავე დისკუსია საკუთრების განსახელმწიფოებრივების ფორმებისა და მეთოდების შესახებ. ამასთან, თვით პრივატიზაციის აქტიურ მომხრეებს შორისაც არ იყო აზრთა ერთიანობა მისი გატარების გზებისა და ვადების შესახებ. ამასთან დაკავშირებით, ეკონომიკური ლიტერატურაში არსებულ მრავალი წინადადების განზოგადებით შეიძლება გამოვყოთ შემდეგი სამი ძირითადი, ერთმანეთისგან პრინციპულად განსხვავებული ვარიანტი: პირველი ვარიანტის მიხედვით სახელმწიფო საკუთრება უსასყიდლოდ და თანაბრად უნდა გადასცემოდა საზოგადოების ყველა წევრს ან იმ მუშაკებს, რომლებიც დასაქმებულნი იყვნენ მატერიალური წარმოების საწარმოებში. მეორე ვარიანტი ითვალისწინებდა სახელმწიფო ქონების

მასობრივ გაყიდვას, ხოლო მესამე ვარიანტი – სახელმწიფო ჰოლდინგების ანუ ისეთი სპეციალური სახელმწიფოებრივი ორგანიზაციების შექმნას, რომელთა განკარგულებაში იქნებოდა პრივატიზებულ საწარმოთა აქციების საკონტროლო პაკეტი, ხოლო მათ ფარგლებში საწარმოები აქციების ჯვარედინი მფლობელები გახდებოდნენ.

უსასყიდლო პრივატიზაციის განხორციელება ყველაზე მარტივი გზაა, რომელიც საშუალებას მოგვცემდა საკმაოდ სწრაფად გაგვეხორციელებინა საკუთრების განსახელმწიფოებრივება, მაგრამ რამდენად სწორი იყო იგი? ამ ვარიანტის მომხრენი ეყრდნობოდნენ იმ მოსაზრებას, რომ სახელმწიფოს ხელთ არსებული წარმოებრივი და არაწარმოებრივი ფონდები (საბჭოური კლასიფიკაციით) მთელი საზოგადოების მიერ არის შექმნილი და ამდენად მის თითოეულ წევრს ეკუთვნის შესაბამისი წილი პრივატიზებული სახელმწიფო ქონებიდან; ამასთან, ამჟამად არსებული სახელმწიფო საკუთრება საარვისსოა და, აქედან გამომდინარე, შეიძლება მისი დაყოფა, მითვისება და ა.შ.

აღნიშნული პრობლემა სერიოზულ მიდგომას მოითხოვდა. რამდენად სწორი იქნებოდა საზოგადოების მიერ საუკუნეების განმავლობაში შექმნილი და მილიონთა სიცოცხლის ფასად დაცული ეროვნული სიმდიდრის ასეთი დენაციონალიზაცია? ამასთან, პიროვნება, რომელიც ყოველგვარი შრომის გარეშე მიიღებდა სახელმწიფო ქონების წილს და გადაიქცეოდა, შეიძლება ითქვას, ნომინალურ მესაკუთრედ, როგორ გამოიყენებდა მას და რა წვლილს შეიტანდა წარმოების პროცესში? სახელმწიფო საკუთრების ასეთი განაწილების გამო მომავალი თაობა ხომ არ დააყენებდა მისი რეველუციის გზით ხელახალი გადანაწილების საკითხს?

პრივატიზაციის ასეთი გზის ნაკლი კიდევ უფრო დიდია სახელმწიფო საწარმოების მათში დასაქმებულთათვის უსასყიდლოდ გადაცემის შემთხვევაში. ასეთი „უზურპატორული“ ღონისძიება მძიმე მდგომარეობაში ჩააყენებდა მასწავლებლებს, ექიმებს და, საერთოდ, იმ მუშაკებს, რომლებიც არ მუშაობდნენ მატერიალური წარმოების სფეროში, აგრეთვე პენსიონერებს, სტუდენტებს და ა.შ. ისინი (საქართველოში მათი რიცხოვნება იმ პერიოდში დაახლოებით დასაქმებულთა 31%-ს შეადგენდა) სახელმწიფო ქონების არავითარ წილს არ მიიღებდნენ, დარჩებოდნენ ყოველგვარი კომპენსაციის გარეშე და, ფაქტობრივად, განცალკევებულნი და გაუცხოებულნი საკუთრებისაგან.

სახელმწიფო საწარმოს კოლექტივის ამ საწარმოს კაპიტალის მესაკუთრედ გამოცხადება გამოიწვევდა აგრეთვე სოციალური სა-

მართლიანობის დარღვევასა და უმართებულო ქონებრივ ღიფერენციაციას. ეს პროცესი თაობიდან თაობას გადაეცემოდა და კიდევ უფრო გაღრმავდებოდა. მოსახლეობის ერთი ნაწილი მემკვიდრეობით მიიღებდა საკუთრებას, ხოლო მეორე – მოკლებული იქნებოდა საარსებო საშუალებებს. ამასთან, საკუთრების საგრძნობლად განსხვავებული წილი შეხვდებოდათ მატერიალური წარმოების სხვადასხვა დარგის მუშაკებს. მაგალითად, საქართველოს მრეწველობაში 80-იანი წლების ბოლოს კაპიტალშეიარაღება დარგობრივ ჭრილში ერთ მომუშავეზე მერყეობდა 7,6 ათასი მანეთიდან (მსუბუქ მრეწველობაში) 215,7 ათას მანეთამდე (ელექტროენერგეტიკაში), ე.ი. ეს თანაფარდობა დაახლოებით 1 : 28-თან იყო.¹ ეს სხვაობა, ტექნიკური აღჭურვილობის დონეში დიდ განსხვავებასთან ერთად, სხვა ფაქტორების გათვალისწინებით, კიდევ უფრო თვალსაჩინო იყო ცალკეული საწარმოების მიხედვით. კარგად აღჭურვილი საწარმოს მუშაკები უფრო მეტი საკუთრების მფლობელნი აღმოჩნდებოდნენ, ვიდრე ისინი, რომლებიც დასაქმებულნი იყვნენ მოძველებულ, არარენტაბელურ საწარმოებში.

ავტორთა აბსოლუტური უმრავლესობა მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ სახელმწიფო საკუთრების უსასყიდლოდ გადაცემის შემთხვევაში მოქალაქეებს (ბავშვებისა და პენსიონერების ჩათვლით) მათ წილ საკუთრებაზე უნდა მიეღოთ დოკუმენტი სერტიფიკატის, აქციის, თამაშუქის და ა.შ. სახით.

ზოგიერთი მკვლევარის აზრით, ფასიანი ქაღალდი მისი მფლობელისათვის წარმოადგენს მოწმობას საკუთრების კუთვნილ წილზე დივიდენდის, პროცენტის, ან შემოსავლის სხვა ფორმის მიღების უფლების შესახებ. ამიტომ არ უნდა მომხდარიყო მისი გაყიდვა, მემკვიდრეობით გადაცემა, გაჩუქება და ა.შ. ამასთან, მის მფლობელს უნდა აკრძალოდა ამ წილის მატერიალური ან ფულადი რესურსების სახით მიღების უფლება.

ავტორთა მეორე ჯგუფის შეხედულებით, ფასიანი ქაღალდების მფლობელს უნდა მინიჭებოდა მესაკუთრის ყველა უფლება: ყიდვის, გაცვლის, გაჩუქების, ახალ საქმეში დაბანდებისა და ა.შ. ასეთ შემთხვევაში ფასიანი ქაღალდების მოქმედების სფერო არ იზღუდება და ისინი ასრულებენ საფონდო საქონლის, ფულადი კაპიტალისა და გადახდის საშუალების ფუნქციებს. ამასთან, ფულად კაპიტალად

1 საქართველოს რესპუბლიკის უზენაეს საბჭოსთან არსებული სოციალურ-ეკონომიკური ინფორმაციის კომიტეტის მასალებიდან.

გადაქცევის შემთხვევაში მათ შეუძლიათ შეასრულონ საინვესტიციო რესურსების როლიც.

ისმის კითხვა: ვინ და რა წყაროებით გადაიხდიდა დივიდენდს ან პროცენტს ფასიან ქაღალდებზე? ძირითადად არსებობს ორი ვარიანტი:

პირველი, თუ სახელმწიფო იკისრებდა ამ ფუნქციას, მაშინ ძალიან კარგი ფინანსური მდგომარეობის პირობებშიც კი გაუჭირდებოდა მისი შესრულება (მის საგარეო თუ საშინაო ვალებს ესეც დაემატებოდა); მაგრამ, დავუშვათ, რომ სახელმწიფომ შეასრულა, შეიძლება ითქვას, ასეთი მევალის ფუნქცია და ფასიანი ქაღალდების მფლობელებს გადაუხადა დივიდენდი, მაშინ იგი უკან დაიბრუნებდა მესაკუთრის როლს, ხოლო ფასიანი ქაღალდების მფლობელები, თავიანთი საკუთრების იურიდიული და ეკონომიკური უფლებების რეალიზაციის მიზნით, იძულებულნი იქნებოდნენ ისევ დაემყარებინათ ურთიერთობა სახელმწიფოსთან. საბოლოო ანგარიშით, ეს ნიშნავდა იმას, რომ განსახელმწიფოებრივება არ მომხდარა ან მოხდა ფორმალურად.

მეორე, თუ სახელმწიფო საკუთრება გადავიდოდა საწარმოს მუშაკთა საკუთრებაში და ამის საფუძველზე ჩამოყალიბდებოდა აქციონერული საზოგადოება, მაშინ ბუნებრივია, ეს უკანასკნელი გადაიხდიდა დივიდენდს იმ შემოსავლიდან, რომელსაც გამოიმუშავებდა თვით „შრომითი კოლექტივი“. განსახელმწიფოებრივების ასეთი ვარიანტი გამოიწვევდა არა მხოლოდ საკუთრების, არამედ მისგან მიღებული შემოსავლების უსამართლო განაწილებას. ბუნებრივია, ელექტრონერგეტიკაში მომუშავე, საკუთრების კუთვნილ წილზე საშუალოდ თანაბარი პროცენტის პირობებში, მიიღებდა გაცილებით მეტ შემოსავალს, ვიდრე მსუბუქ მრეწველობაში დასაქმებული.

საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის პირობებში მოსახლეობაზე უსასყიდლოდ გაცემულ აქციებზე ან სხვა დოკუმენტებზე დივიდენდის გადახდა შეიძლება განხილულ იქნეს როგორც სოციალური დაცვის თავისებური ფორმა, მაგრამ შრომის სტიმულების შესუსტება, ფულადი მიმოქცევის გაუარესება და სხვა შედეგები, რაც თან სდევს მას, საკმაოდ დიდი ფასია ამ დაცვისათვის. ამასთან, განსახელმწიფოებრივების ასეთი მეთოდი, რესურსების გამოყენების თვალსაზრისით, კონტროლის ნაკლებეფექტანნი გზაა. მოცემული საწარმოს რამდენიმე აქციის მფლობელი, რომელიც არ მუშაობს ამ საწარმოში, საეჭვოა, რომ შეაწუხოს ამ აქციების ბედმა. ამასთან, მსოფლიო გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ საკუთრების ძალზე დაქუცმაცება ასუსტებს მესაკუთრეთა კონტროლს საწარმოს საქმიანობასა და რესურსების ეფექტიან გამოყენებაზე, თუმცა, ეს პრობლემა შეიძლება გადაიჭრას ჰოლდინგების შექმნით.

რაც შეეხება განსახელმწიფოებრივების მეორე ალტერნატიულ ვარიანტს – სახელმწიფო ქონების მასობრივ გაყიდვას – მასზე ორინტაცია არარეალური იყო, ვინაიდან დაბალი ცხოვრების დონის პირობებში შეუძლებელია მასობრივი გაყიდვა მცირე საწარმოებისაც კი. მოსახლეობა და არასახელმწიფოებრივი სტრუქტურები მოკლებულნი იყვნენ შესაძლებლობას საკუთარი სახსრებით შეეძინათ სახელმწიფო საწარმოთა კაპიტალი. ამიტომ ეს პროცესი შეიძლება გაგრძელებულიყო ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში. გასათვალისწინებელი იყო აგრეთვე მოსახლეობის ცალკეული ჯგუფების ფულად დანაზოგებში არსებითი განსხვავება, მნიშვნელოვანი უკანონო სახსრების არსებობა და სხვ. ყოველივე ეს ქმნიდა საბაზრო ურთიერთობებზე გადასვლისათვის არათანაბარ და, რაც მთავარია, არასამართლიან სასტარტო პირობებს, რაც მახინჯი ფორმით საზოგადოების სოციალურ ფენებად დაყოფასა და სოციალური სტრატეფიკაციის გამწვავებას გამოიწვევდა. ამასთან, განსახელმწიფოებრივების აღნიშნულ მეთოდს აქვს დადებითი მხარეებიც. მის ღირსებად შეიძლება ჩაითვალოს თანამედროვე დაინტერესებული მეურნის ფორმირება, რომელსაც მიეცემოდა საშუალება თავისი საკუთარი სახსრებით შეეძინა სახელმწიფო ქონება, გაეფართოებინა ფულადი შემოსავლების უზრუნველყოფის სფერო, რაც მთლიანობაში ბიუჯეტის საგადასახადო შემოსავლების გაზრდის საფუძველია.

ჩვენს არსებითად მოშლილ ეკონომიკაში პრივატიზაცია უნდა გატარებულიყო ისე, რომ მაქსიმალურად შესაძლებელი ყოფილიყო თანამედროვე საბაზრო ურთიერთობებისა და ეფექტიანი ბაზრის ფორმირება. ეფექტიანი ბაზარი კი კონკურენციული ბაზარია, ხოლო სრულყოფილ კონკურენციას მხოლოდ საკუთრების მრავალფორმიანობა განსაზღვრავს.

განსახელმწიფოებრივების ერთ-ერთი თავისებური ფორმაა სახელმწიფო ქონების არენდით* (გამოსყიდვის უფლებით) გადაცემა შრომით კოლექტივებზე, სხვა იურიდიულ თუ ფიზიკურ პირებზე. არენდა, როგორც გამოსყიდვით, ისე გამოსყიდვის გარეშე, არსებითად ცვლის სამართლებრივ-ეკონომიკურ პირობებს და, რაც მთავარია, სახელმ-

* მეწარმეობის შესახებ კანონსა და საქართველოს სხვა სამთავრობო დოკუმენტებში „არენდის“ ნაცვლად გამოიყენება სიტყვა „იჯარა“, რაც არ არის სწორი და მოითხოვს დაზუსტებას. ამასთან დაკავშირებით, იხ.: **რ. ასათიანი**, თანამედროვე ეკონომიკის განმარტებითი ლექსიკონი. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2009, გვ. 23, 145.

წიფო საკუთრების გამოყენების ხასიათს. იგი ქმნის სახელმწიფო ორგანოების უშუალო დაქვემდებარებიდან საწარმოთა განთავისუფლების შესაძლებლობას. სახელმწიფო აძლევს არენდირებული ქონების დამოუკიდებლად ფლობისა და გამოყენების უფლებებს არენდატორს, რომელსაც პასუხისმგებლობა მისი შენახვისათვის ენიჭება.

სახელმწიფო საკუთრების სხვა ფორმად გარდაქმნის კლასიკურ მაგალითს წარმოადგენს აქციონერული საზოგადოებების შექმნა. ფორმალური ლოგიკის მიხედვით, სახელმწიფო საწარმოთა გარდაქმნა აქციონერულ საზოგადოებებად ნიშნავს საკუთრების ფორმის შეცვლას. ამ შემთხვევაში ქონება გადადის სახელმწიფო საკუთრებიდან აქციონერთა საკუთრებაში. მაგრამ რეალური განსახელმწიფოებრივება შეიძლება არც კი განხორციელდეს, თუ სახელმწიფო შეინარჩუნებს აქციების საკონტროლო პაკეტს. აქციონერული საზოგადოების მიერ გამოშვებული აქციების ნაწილის შეღავათიან პირობებში შექმნის უფლება აქვთ მათში დასაქმებულებს. პოლონელები ამ პროცესს კომერციალიზაციას უწოდებენ, ხოლო ამერიკელები – კორპორატიზაციას. ვინაიდან პრივატიზაციის ტემპი ბევრად არის დამოკიდებული მოსახლეობისა და სხვადასხვა არასახელმწიფოებრივი სტრუქტურის მოთხოვნაზე, ამიტომ გარკვეული უპირატესობაც კი აქვს სახელმწიფო-აქციონერული საზოგადოებების შექმნას.

თანამედროვე პირობებში **მსგეილი საწარმოების** მიმართ გავრცელებულია სახელმწიფო-აქციონერული საზოგადოებების ჩამოყალიბების ტენდენცია. მსოფლიო გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ მათ მნიშვნელოვანი წვლილი შეაქვთ ქვეყნის ეკონომიკის წინსვლაში. მაგალითად, იაპონიაში რკინიგზის კორპორატიზაციის შედეგად, წინათ ზარალიანმა კომპანიებმა არანაკლებ წარმატებებს მიაღწიეს, ვიდრე იაპონიის ეკონომიკის სხვა სექტორებმა.

რაც შეეხება **საშუალო ზომის საწარმოების** განსახელმწიფოებრივებას, მათ მიმართ გამოიყენება როგორც აქციონერულ საზოგადოებებად, ისე შეზღუდული პასუხისმგებლობის საზოგადოებებად და ამხანაგობებად გარდაქმნის ფორმები, რასაც თვით დარგის სპეციფიკა, წარმოების განვითარების მასშტაბები, ტექნოლოგიის დონე, ორგანიზაციული სტრუქტურა და ა.შ. განსაზღვრავს. იმ საშუალო ზომის საწარმოების მცირე ნაწილში, რომლებიც თავიანთი სიდიდით უახლოვდებიან მსხვილ საწარმოებს, კაპიტალის ღირებულება ზოგჯერ აღემატება კერძო ინვესტორების მოთხოვნას. ასეთ შემთხვევაში, როგორც მსოფლიო გამოცდილება გვიჩვენებს, უპრიანია ჰოლდინგური ფორმის გამოყენებაც.

განვითარებული ქვეყნების მრავალწლიანი პრაქტიკა გვიჩვენებს რომ მცირე ზომის საწარმოების მმართველობა და საკუთრება ახლოსაა ერთმანეთთან. ეს უზრუნველყოფს წარმოების შედეგებით დანტერესების ზრდას, რაც მცირე ბიზნესს ეკონომიკურად ეფექტიანს ხდის. მაშასადამე, **მცირე საწარმოები**, როგორც წესი, მთლიანად გადადის ცალკეული მოქალაქეების, ამხანაგობების თუ კოოპერატივების საკუთრებაში.

პოსტკომონისტური ტრანსფორმაციის პერიოდში საკუთრების ოპტიმალურ სტრუქტურაზე გადასვლა საკმაოდ ხანგრძლივი პროცესია. ამ გრძელ გზაზე მთავარია შერეული ეკონომიკის ისეთი ტიპის შექმნა, რომელიც არ გამოიწვევს სოციალურ დაძაბულობას, კონფლიქტებს და ეკონომიკას გამოიყვანს ბიუროკრატიული ორგანოების კონტროლიდან, რაც საქართველოში ვერ მოხერხდა საანალიზო პერიოდში.

III.5. პრივატიზაცია – საკუთრების დემოკრატიზაციისა და ეროვნული ეკონომიკის მოდერნიზაციის საფუძველი

საბაზრო სისტემაზე გარდამავალ ეკონომიკაში პრივატიზაცია განიხილება, როგორც სახელმწიფო საწარმოების დემონტაჟის საფუძველზე, კერძო სექტორის წარმოქმნისა და გაფართოების ხანგრძლივი ეკონომიკური სტრატეგია. იგი, ეკონომიკურთან ერთად, დიდმნიშვნელოვანი პოლიტიკური აქტია, რომლის განხორციელებაზე ბევრად არის დამოკიდებული ეკონომიკური რეფორმების განხორციელება. საქართველოში, ეკონომიკის კონვერსიის საწყის ეტაპზე, მისი სტრატეგიული მნიშვნელობა მდგომარეობდა კონკურენციული საბაზრო გარემოს რაც შეიძლება სწრაფად შექმნაში, რომლის გარეშეც შეუძლებელი იქნებოდა ეკონომიკური კრიზისისაგან თავის დაღწევა.

საქართველოში მწვავე საბიუჯეტო კრიზისის პირობებში პრივატიზაციის ერთ-ერთ ძირითად ამოცანას წარმოადგენდა ბიუჯეტის ხარჯების შემცირება და პრივატიზებულ საწარმოებში წარმოების ეფექტიანობის ამაღლების გზით საბიუჯეტო შემოსავლების ზრდა. ამის მისაღწევად კი, პრივატიზაციასთან ერთად, აუცილებელი იყო ბაზრების რეალური ლიბერალიზაციის განხორციელება, სახელმწიფოს მიერ რიგი ბარიერის გაუქმებით წარმოებისა და გასაღების დივერსიფიკაცია, მცირე ბიზნესის, როგორც საბაზრო ხვრელების შემავსებელი სემენტი, წახალისება, საიმპორტო საქონელზე საბაჟო და სხვა სახის შეზღუდვების შესუსტება, საბაზრო ინფრასტრუქტურისა და, პირველ

ყოვლისა, საფონდო ბირჟის ჩამოყალიბება-განვითარება და ა.შ.

ბაზრების რეალური ლიბერალიზაცია იწვევს არა მხოლოდ სახელმწიფო მეწარმეობის შეფარდებით შემცირებას, არამედ ეკონომიკის დემონოპოლიზაციასაც, რითაც სახელმწიფო საწარმოები კარგავენ თავიანთ მონოპოლიურ მდგომარეობას ბაზარზე.

საქართველოში ქონების განსახელმწიფოებრივების პროცესი მიმდინარეობდა ეტაპობრივად. პოლიტიკური დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ, 1991 წლის 15 სექტემბერს მიღებული კანონის საფუძველზე, ქვეყანაში არსებული მთელი ქონება საქართველოს საკუთრებად გამოცხადდა.

პრივატიზაციის პრაქტიკულ განხორციელებაზე ჩატარდა დიდი მოსამზადებელი სამუშაოები. 1991 წლის 9 აგვისტოს საქართველოს რესპუბლიკის უზენაესმა საბჭომ მიიღო კანონი – „სახელმწიფო საწარმოთა პრივატიზაციის შესახებ“. პრივატიზაცია ძირითადად განისაზღვრა აუქციონისა და კონკურსის ფორმით. საქართველოს მინისტრთა კაბინეტმა 1992 წლის 18 იანვარს მიიღო დადგენილება – „საქართველოს რესპუბლიკაში სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულების მიწის რეფორმის შესახებ.“ 1992 წლის ნოემბერში შეიქმნა განსახელმწიფოებრივების განხორციელების ერთიანი ორგანო სახელმწიფო ქონების მართვის სამინისტროს სახით. მას წინ უძღოდა (1992 წლის 18 აგვისტოს № 123 დადგენილების საფუძველზე) საქართველოს რესპუბლიკის სახელმწიფო საბჭოს მიერ პრივატიზაციის სახელმწიფო პროგრამის დამტკიცება. იგი ითვალისწინებდა: სახელმწიფო საკუთრების სხვა ფორმებად გარდაქმნას, კერძო საკუთრების დამკვიდრებასა და კერძო მესაკუთრეთა ფენის ჩამოყალიბებას, მცირე ბიზნესის განვითარებას, კონკურენციული გარემოს შექმნას, უცხოური ინვესტიციების მოზიდვას, არარენტაბელური საწარმოების დიდი ნაწილის პრივატიზებით სახელმწიფო ბიუჯეტის განთავისუფლებას სუბსიდირებისაგან, საწარმოთა რესტრუქტურისა და ა.შ.

კერძო სექტორის ჩამოყალიბების **პირველი ეტაპი**, მცირე პრივატიზაციის, პირველ ყოვლისა, მცირე ჰესების გაყიდვით 1992 წლიდან დაიწყო. ეს იყო უაღრესად რთული, წინააღმდეგობებით სავსე პერიოდი. მწვავე პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური ვითარების გარდა, არ იყო სრულყოფილი საკანონმდებლო ბაზა და ეკონომიკური რეფორმების ქვაკუთხედის – პრივატიზაციის წარმართვის სათანადო გამოცდილება. მიიმე კრიმინოგენურმა ვითარებამ და საომარმა მოქმედებებმა, მრეწველობისა და ტრანსპორტის პარა-

ლიზებამ, მწვავე ენერგეტიკულმა კრიზისმა, მოშლილმა საფინანსო-საკრედიტო სისტემამ, ჰიპერინფლაციამ და სხვა ნეგატიურმა პროცესებმა უარყოფითი ზეგავლენა მოახდინა პრივატიზაციაზე, რამაც თავი იჩინა იმ დარღვევებისა და ნაკლოვანებების სახით, რაც დაშვებულ იქნა ამ პერიოდში.

მცირე პრივატიზაცია ძირითადად მოიცავდა მომსახურების სფეროს შემდეგ დარგებს: ვაჭრობის, საყოფაცხოვრებო მომსახურებისა და საზოგადოებრივი კვების მცირე საწარმოებს. გარდა ამისა, მცირე პრივატიზაცია განხორციელდა ჯანდაცვის სფეროში, საქენერგოს სისტემაში და ა.შ.

1992 წლიდან დაწყებული მცირე ჰესების გაყიდვა ფაქტობრივად 1995 წელს დამთავრდა. 1 ივლისის მდგომარეობით, პრივატიზებული იყო 14 მცირე ჰესი: სიონი, ტირიფონი, მისაქციელი, იგოეთი, დმანისი, ხერთვისი, კახარეთი, საცხენისი, ჩითახევი, დაშბაში, ბუჟუა, კაბალი, მარტყოფი, თეთრიხევი. მათი საერთო სიმძლავრე შეადგენდა მთლიანი ენერგოსისტემის 2%-ს, გამოძუშავებული ელექტროენერგია – 1,85%-ს, ხოლო ძირითადი საწარმოო კაპიტალის ღირებულება – 1%-ს.¹

კერძო სექტორის ჩამოყალიბების I ეტაპის დასასრულს – 1996 წლის I კვარტალისათვის საპრივატიზაციოდ დამტკიცებული მცირე საწარმოების 89% გადავიდა კერძო საკუთრებაში. სახელდობრ, ვაჭრობაში 2980 საპრივატიზაციო ობიექტიდან პრივატიზებულ იქნა 2884, საყოფაცხოვრებო მომსახურებასა და საზოგადოებრივ კვებაში – 2997-დან 2667. გარდა ამისა, პრივატიზებული იქნა ჯანდაცვაში – 646-დან 343, საქენერგოს სისტემაში – 30-დან 23, ბენზინგასამართ სადგურებში – 163-დან 163 ობიექტი და ა.შ. სულ 1996 წლისათვის მომსახურების სფეროს 6865 ობიექტიდან პრივატიზებული იყო 5983, მაშინ როდესაც მრეწველობაში, სოფლის მეურნეობასა და მშენებლობაში ერთად აღებული 913 საპრივატიზაციო ობიექტიდან პრივატიზებულ იქნა 545.² ამასთან, საქართველოს სახელმწიფო მეთაურის 1994 წლის 29 მაისის ბრძანებულების საფუძველზე ვაჭრობის, საყოფაცხოვრებო მომსახურებისა და საზოგადოებრივი კვების ობიექტების პრივატიზაცია ძირითადად მოხდა საბალანსო ღირებულებით, პირდაპირი მიყიდვის წესით, ე.წ. შრომით კოლექტივებზე.

1 თაგაძე გ., ჩიომანიძე დ., ქავთარაძე ი., მენაბდე დ. ენერგეტიკის რეგულირება: თეორია და პრაქტიკა. თბ., დანი“, 2006, გვ. 193-194.

2 საქართველოს სახელმწიფო ქონების პრივატიზების საკითხები. თბ., 1996, გვ. 16.

ცნობილია, რომ მატერიალურ-ნივთობრივ წარმოებასთან შედარებით, მომსახურების სფეროს დარგები უფრო იზიდავს ბიზნესს, ვინაიდან გაცილებით მოგებიანია. ამიტომ მათი გაყიდვა თავისუფლად შეიძლებოდა საბაზრო ფასით აუქციონისა და კონკურსის წესით. თუმცა ქვეყანაში არსებული კრიმინოგენური სიტუაცია, მწვავე ენერგოკრიზისი, ტრანსპორტის პარალიზება, ჰიპერინფლაცია, საომარი სიტუაცია და ა.შ. უარყოფითად მოქმედებდა პრივატიზაციის ისედაც რთულ პროცესზე, რომელიც გარკვეული ხარვეზებით წარიმართა.

სახელმწიფო ქონების ერთი და იმავე მესაკუთრეთა ფორმირების პირობებში, საქართველომ დაკარგა უზარმაზარი თანხა, რომელიც ჰაერივით სჭირდებოდა ქვეყნის ეკონომიკას. რატომ აღმოჩნდა ვაჭრობის, საყოფაცხოვრებო მომსახურებისა და საზოგადოებრივი კვების მუშაკები პრიორიტეტულ მდგომარეობაში? გროშებად ჩაუვადეთ ხელში სახელმწიფო ქონება, თანაც მივეცი უფლება ამ ქონების ღირებულების 50-დან 65%-მდე გადახდის, ხოლო შემდეგ საზოგადოებისაგან ჩალის ფასად ნაყიდი ვაუჩერებით მისი დაფარვის შესაძლებლობა. მოკლედ, საქართველოს ხელისუფლებამ გადადგა ასეთი „ჰუმანური“ ნაბიჯი და დროებით ამხანაგობებს პირდაპირი მიყიდვის წესით გადასცა აღნიშნული ქონება საბალანსო ღირებულებით, მიზერულ ფასში, მაგრამ ამის პარალელურად უყურადღებოდ დატოვა ინტელიგენცია – მეცნიერები, პედაგოგები, ექიმები, ხელოვნებისა და კულტურის მუშაკები, რომლებიც შემდეგ, ცხოვრების დონის უკიდურესი დაცემის გამო, აღმოჩნდნენ უძძიმეს მდგომარეობაში. ჩალის ფასად მოხდა აგრეთვე იმ საწარმოების გაყიდვაც, რომელთა 1990–1991 წლებში გამოსასყიდი ფიქსირებული თანხა 1992–1993 წლების ჰიპერინფლაციის პერიოდში სიმბოლურ თანხად იქცა. ასეთი იყო, დაახლოებით, 250-300 უმნიშვნელოვანესი საწარმო.¹

სახელმწიფო ქონების პრივატიზაციას უნდა გაეფართოვებინა საგადასახადო ბაზა და, შესაბამისად, შეევსო სახელმწიფო ბიუჯეტი. ქვეყანაში არსებულმა გამოუყენებელმა შრომითმა პოტენციალმა, რომელიც ტვირთად დააწვა ეკონომიკას, გაზარდა ბიუჯეტის ხარჯების მთლიანი მოცულობა. ამასთან, ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების ფორმები და მეთოდები აბსოლუტურად მოუქნელი იყო, რაც ხელს უშლიდა პრივატიზაციის დემოკრატიული გზით წარმართვას.

¹ ბასილია თ., სილაგაძე ა., ჩიკვაძე თ. პოსტსოციალისტური ტრანსფორმაცია. საქართველოს ეკონომიკა XXI საუკუნის მიჯნაზე. თბ., 2001, გვ. 256–257.

საკუთრების განსახელმწიფოებრივების მეორე ეტაპი 1996 წლის გაზაფხულიდან დაიწყო. იგი მასობრივ პრივატიზაციას მოიცავდა, რაც მოსახლეობაში 30 აშშ დოლარის ეკვივალენტის ნომინალური ღირებულების ვაუჩერების გავრცელებაში გამოიხატა. ვაუჩერიზაციამ გარკვეულწილად დააჩქარა პრივატიზაციის პროცესი, ვინაიდან, დაბალი მოთხოვნის პირობებში, მოსახლეობისათვის სახელმწიფო ქონების უსასყიდლოდ გადაცემის შესაძლებლობა შეიქმნა, მაგრამ იმდენად მიზერული იყო ეს თანხა, რომ მან თავისი როლი ვერ შეასრულა. ამ გზით მოსახლეობა მესაკუთრე ვერ გახდა. ამასთან, სულ დარიგდა 4264541 ვაუჩერი ანუ დაკმაყოფილდა მოსახლეობის 83,6%, ხოლო 16,4%-მა, სხვადასხვა მიზეზის გამო, ვერ მიიღო კუთვნილი ვაუჩერი.

მოსახლეობას თავისუფლად შეეძლო გაეყიდა საკუთარი საპრივატიზაციო ბარათები, მაგრამ სწრაფი ინფლაციური პროცესების გავლენით ვაუჩერების ფაქტობრივი ღირებულება 8-ჯერ და მეტად შემცირდა, ხოლო მათი საბაზრო ფასი 4-5 ლარამდე დაეცა. ამ პერიოდში 40-ზე მეტი საბარათო აუქციონი ჩატარდა. გამომდინარე იქიდან, რომ საქართველოში მოქმედი კანონმდებლობით, პრივატიზაციის პროცესში ადგილობრივი და უცხოელი ინვესტორები თანაბარი უფლებებით სარგებლობენ, უცხოელმა ინვესტორებმა „ვაუჩერიზაციის“ პროცესში შეიძინეს პრივატიზებული ქონების 20%.¹ ამასთან, რიგი მოქალაქეების მიერ თავიანთი კუთვნილი ვაუჩერების გაყიდვის გზით სახელმწიფო საკუთრების მნიშვნელოვანი ნაწილის კონცენტრაცია მოხდა ნომენკლატურის ხელში. ვაუჩერების დაახლოებით 70%-ის მეშვეობით სახელმწიფო ქონება ხელში ჩაიგდო მოსახლეობის მხოლოდ 1%-მა.²

მასობრივ პრივატიზაციას წინ უძღოდა საშუალო და მსხვილ საწარმოთა აქციონირების პროცესი. 1998 წლის 1 იანვრისთვის უკვე აქციონირებული იყო 1121 საწარმო, ანუ აქციონერულ საზოგადოებად გარდასაქმნელ ობიექტთა 86,8%. ამასთან, მათი უმეტესი ნაწილი შეიქმნა სოფლის მეურნეობასა და კვების მრეწველობაში (28,5%), მშენებლობაში (19,2%), მრეწველობაში (15,6%), ხოლო დარჩენილი 36,7% – მომსახურების სფეროს მსხვილ ობიექტებში.³

1 ბასილია თ., სილაგაძე ა., ჩიკვაძე თ. პოსტსოციალისტური ტრანსფორმაცია: საქართველოს ეკონომიკა XXI საუკუნის მიჯნაზე. თბ., 2001, გვ. 259-260.

2 არჩვაძე ა. რა ფერისაა მილიარდი? თბ., „მერკური“, 2002, გვ. 32;

3 საქართველოს სახელმწიფო ქონების მართვის სამინისტროს მონაცემები.

„დიდი პრივატიზაცია“ შეეხო აგრეთვე პურპროდუქტების სისტემას, რომლის საწარმოებში ეტაპობრივად განხორციელდა ფართომასშტაბიანი განსახელმწიფოებრივება. გარდა ამისა, იგი შეეხო ჯანდაცვის სფეროსაც. „დიდი პრივატიზაცია“ განხორციელდა პირდაპირი მიყიდვის, კონკურსისა და აუქციონის ფორმით.

განსახელმწიფოებრივება შეეხო საბანკო სისტემასაც, ერთიარუსიანი შეიცვალა ჯერ სამიარუსიანი, ხოლო შემდეგ, ორიარუსიანი საბანკო სისტემით. 1995-1996 წლებში განხორციელდა შემდეგი ბანკების – „ბინსოცბანკის“, „ექსიმბანკის“, „ინდუსტრიაბანკის“, „შემნახველი ბანკისა“ და „აგრობანკის“ აქციონირება, შესაბამისად, აქციონერულ საზოგადოებებად ჩამოყალიბდნენ: „საქართველოს ბანკი“, „აგრობანკი“ და სამი ბანკის – „ექსიმბანკის“, „ინდუსტრიაბანკის“ და „შემნახველი ბანკის“ – ბაზაზე „გაერთიანებული ქართული ბანკი“. პრივატიზაცია-რესტრუქტურისაცია განხორციელდა ენერგეტიკის, კავშირგაბმულობისა და ტრანსპორტის სფეროებშიც.

საქართველომ მემკვიდრეობით მიიღო ენერგეტიკის ვერტიკალურად ინტეგრირებული სახელმწიფო სტრუქტურები: ელექტროენერგეტიკაში – „საქენერგო“, ხოლო ბუნებრივი გაზით მომარაგების სექტორში – „საქგაზი“. ამ სტრუქტურებმა ქვეყნის დამოუკიდებლობის მოპოვების პირველ წლებში ვერ გაართვეს თავი ენერგეტიკით ქვეყნის უზრუნველყოფის ვალდებულებას. აუცილებელი გახდა რესტრუქტურისაციის განხორციელება. 1996 წლის 4 ივლისის საქართველოს პრეზიდენტის ბრძანებულების – „ელექტროენერგეტიკული სექტორის რესტრუქტურისაციის შესახებ“ – საფუძველზე „საქენერგოს“ ბაზაზე ჩამოყალიბდა სამი დამოუკიდებელი სექტორი: 1. გენერაციის, 2. ელექტროგადაცემის, 3. დისპეჩერიზაციისა და რეალიზაციის სექტორები. რაც შეეხება ელექტროენერჯის გამანაწილებელ კომპანიებს, ისინი, ჯერ კიდევ, 1994 წელს გადავიდნენ მუნიციპალურ მმართველობაში. აქციონერულ საზოგადოებებად გარდაიქმნენ გენერაციისა და დისტრიბუციის სექტორებში შემავალი საწარმოები.

ენერგეტიკაში 90-იანი წლების მეორე ნახევრიდან განხორციელდა ძირეული ცვლილებები. საქართველოს პრეზიდენტის 1998 წლის 5 ივლისის № 403 ბრძანებულებით დამტკიცდა ქვეყნის ენერგოსისტემის პრივატიზაციის სტრატეგია. „საქენერგო“ და „საქგაზი“ დანაწევრდა დამოუკიდებელ საწარმოებად და გაემიჯნათ ფუნქციები. შეიქმნა ელექტროენერგეტიკის მარეგულირებელი კომისია, რომელსაც დაევალა ელექტროენერჯის საბითუმო და საცალო ტარიფების რეგუ-

ლირება. 1997 წლის 1 აგვისტოს „ელექტროენერგეტიკის შესახებ“ საქართველოს კანონის მიღების საფუძველზე ჩამოყალიბდა **საქართველოს ელექტროენერგეტიკის მარეგულირებელი ეროვნული კომისია**. ეს უკანასკნელი, როგორც დამოუკიდებელი ორგანო, საჯარო სამართლის იურიდიული პირი, გამოსცემდა ელექტროენერგეტიკის ნორმატიულ აქტებს. 1999 წლის აპრილში აღნიშნულ კანონში შევიდა ცვლილებები, რის საფუძველზეც მას ეწოდა კანონი „ელექტროენერგეტიკისა და ბუნებრივი გაზის შესახებ“, ხოლო კომისიას – საქართველოს ენერგეტიკის მარეგულირებელი ეროვნული კომისია (სემემკ). 2007 წლის 20 ნოემბრის „ელექტროენერგეტიკისა და ბუნებრივი გაზის შესახებ“ საქართველოს კანონში კიდევ შეტანილ იქნა ცვლილებები. კომისიას დაემატა კიდევ წყალმომარაგების რეგულირების ფუნქცია, რის გამოც მას ამჟამად **ენერგეტიკისა და წყალმომარაგების მარეგულირებელი ეროვნული კომისია** ეწოდება.

პირველი მსხვილი ენერგეტიკული ობიექტი, რომლის პრივატიზაციაც განხორციელდა, იყო „თელასი“. მისი აქციების საკონტროლო პაკეტი (75%) 1998 წელს 25,0 მლნ დოლარად შეისყიდა ამერიკულმა კომპანიამ „AES“-მა („ეი-ი-ეს“-მა). 1999-2000 წლებში კომპანია „ეი-ი-ეს“-ს, შეთანხმების საფუძველზე, მართვის 25-წლიანი უფლებით გადაეცა ჰიდროელექტროსადგურები „ხრამი-1“ და „ხრამი-2“, ასევე, თბილსრესის მე-9 და მე-10 ენერგობლოკები, რომელთა მიმართ მან აიღო ვალდებულება მათი რეაბილიტაციისათვის დონორი ორგანიზაციების მიერ გამოყოფილი კრედიტების (დარიცხულ პროცენტებთან ერთად) – 135 მლნ ლარის დაფარვის შესახებ. ამასთან, მართვის უფლებისთვის კომპანიამ გადაიხადა, შესაბამისად, 2,5 და 3,5 მლნ დოლარი.¹

2001 წლის 1 აპრილის მდგომარეობით, საქართველოს ენერგეტიკის დარგში კომპანია „ეი-ი-ეს“-ის მიერ ჩადებული იყო 555 მლნ ლარი, ხოლო 1999-2002 წლებში გადასახადების სახით სახელმწიფო ბიუჯეტში გადახდილი იყო 89152 ათასი ლარი.² 2001 წლის 1 ივნისის მდგომარეობით, საქართველოში სულ პრივატიზებული იყო 35 დიდი და მცირე ელექტროსადგური. 2002 წელს ამერიკულმა კომპანია „ეი-ი-ეს“-მა თავისი აქტივები მიჰყიდა რუსულ კომპანია „PAOEЭC“-ს. ამჟამად მის საკუთრებაშია „თელასი“, ჰიდროელექტ-

1 **თაგაძე გ., ჩომახიძე დ., ქავთარაძე ი., მენაბდე დ.** ენერგეტიკის რეგულირება: თეორია და პრაქტიკა. თბ., დანი“, 2006, გვ. 195.

2 საქართველოს სახელმწიფო ქონების მართვის სამინისტროს მონაცემები.

როსადგურები „ხრამი-1“ და „ხრამი-2“, ასევე, თბილსრესის მე-9 და მე-10 ენერგობლოკები.

საქართველოში 2006 წლიდან დაიწყო განსახელმწიფოებრივების **მესამე ეტაპი**. 2006 წლის 12 მაისს „გაერთიანებული სატელეკომუნიკაციო კომპანია“ 90 მლნ დოლარად შეიძინა ყაზახურმა ბანკმა „TuranAlen“-მა. ამასთან, ეს ბანკი, რომლის აქტივები 5,5 მლრდ დოლარია, ახორციელებს თბილისში სასტუმრო „ივერიის“ რეკონსტრუქციას. იგი, ასევე, 21 სასტუმროს მფლობელია აჭარაში.¹

გასაყიდად გამოტანილ იქნა ენერგეტიკის შემდეგი ობიექტები: სადისტრიბუციო კომპანიები: აჭარის ენერგოკომპანია, საქართველოს გაერთიანებული სადისტრიბუციო ენერგოკომპანია, კახეთის სადისტრიბუციო ენერგოკომპანია, ლაჯანურჰესი, რიონჰესი, გუმათჰესი, შაორჰესი, ძეგრულჰესი და აწჰესი. საპრივატიზაციო კონკურსში მონაწილეობა მიიღო მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნის 8 კომპანიამ. 2007 წლის 3 ივლისს ტენდერში გაიმარჯვა ჩეხურმა კომპანია "Energo-Pro"-მ, რომელმაც შეისყიდა ყველა საპრივატიზაციო ობიექტი, გარდა კახეთის სადისტრიბუციო ენერგოკომპანიისა. ეს უკანასკნელი შეიძინა ქართულმა კომპანიამ TBC+Enerგj-მ, რომელმაც საწყის ფასზე 2,5-ჯერ მეტი გადაიხადა და თანხამ 5,1 მლნ დოლარი შეადგინა. ჩეხური კომპანია "Energo-Pro"-ს საკუთრებაში 32 მლნ დოლარად ოფიციალურად გადავიდა საქართველოს გაერთიანებული ენერგოკომპანიის და აჭარის სადისტრიბუციო ენერგოკომპანიის აქტივები, რაც ქვეყნის ენერგოგამანაწილებელი ქსელის 60%-ზე მეტს შეადგენს, აგრეთვე 6 ჰიდროელექტროსადგური, რომელთა საერთო სიმძლავრე 350 მეგავატზე მეტია. ამჟამად ეს კომპანია ფუნქციონირებს „ენერგო-პრო-ჯორჯიას“ სახელწოდებით.

2007 წლის 5 იანვარს გაერთიანებულ სამეფოში რეგისტრირებული კომპანია „Stemcor“-ის ფილიალმა – „საქართველოს მანგანუმმა“ 57 მლნ დოლარად იყიდა „ვარციხეჰესი“, ხოლო 20 მლნ დოლარად – „ჭიათურმანგანუმი“. „Stemcor“-ის საკუთრებაშია ზესტაფონის ფეროშენადნობთა ქარხანა. „საქართველოს მანგანუმმა“ ვალდებულება აიღო დააბანდოს 100 მლნ დოლარის ინვესტიცია და მანგანუმის წლიური მოპოვება გაზარდოს არსებული 200 ათასი ტონიდან 300 ათას ტონამდე, ხოლო მინიმუმ 200 ათასი ტონა მოპოვებული მან-

¹ მნიშვნელოვანი ეკონომიკური მოვლენები. „საქართველოს ეკონომიკური ტენდენციები“. კვარტალური მიმოხილვა. GEPLAC, ივნისი, 2006, გვ. 13.

განუმი გადაამუშაოს ზესტაფონის ფეროშენადნობთა ქარხანაში.¹

2007 წლის 30 ივლისს ბათუმის აეროპორტი 20 წლით მართვის უფლებით საინვესტიციო პროგრამით გადაეცა თურქულ კომპანია "TAV Batumi Operation"-ს, რომელმაც მართვის უფლების სანაცვლოდ სიმბოლურად ერთი დოლარი გადაიხადა. სამაგიეროდ მას დაევალა ბათუმის აეროპორტის დავალიანების დაფარვა, თუმცა, აეროპორტის მთელი საქმიანობიდან მიღებული მოგება კომპანიას დარჩება. აეროპორტის მშენებლობაში კომპანიამ 28,5 მლნ დოლარის ინვესტიცია განახორციელა. ამავე კომპანიამ ააშენა თბილისის საერთაშორისო აეროპორტიც.²

ყაზახურმა სახელმწიფო კომპანია – "KazMunaiCas"-მა 2008 წლის 6 თებერვალს "Greenoak Group"-ისგან იყიდა ბათუმის ნავთობტერმინალი და საზღვაო პორტი. ამ უკანასკნელმა კი 1996 წელს შეიძინა ბათუმის ნავთობტერმინალი, ხოლო 1999 წელს – ბათუმის საზღვაო პორტი.

2008 წლის 29 ოქტომბერს თბილისის წყალმომარაგების კომპანია „თბილისის წყალი“ 85,662 მლნ დოლარად შეიძინა შვეიცარიულმა კომპანია „Multiplex Solutions“-მა. საპრივატიზაციო პაკეტში ასევე წარმოდგენილი იყო უნივალჰესი, მცხეთის წყლით მომარაგების სისტემა და გარდაბნის კანალიზაციის გამწმენდი ნაგებობები. ტენდერში გამარჯვებულმა შვეიცარიულმა კომპანიამ პირობა დადო, რომ წყლის განაწილების ქსელის რეაბილიტაციაში განახორციელებს 350 მლნ დოლარის ინვესტიციას და წყლის ტარიფებს არ გაზრდის მომდევნო ორი წლის მანძილზე.³

აღნიშნული და სხვა ობიექტების პრივატიზაციიდან მიღებული თანხით 2003–2008 წლებში საგრძნობლად გაიზარდა საქართველოს ნაერთი ბიუჯეტის შემოსავლები. სახელდობრ, თუ 2003 წელს იგი შეადგენდა 23,6 მლნ ლარს, 2004 წელს შეადგინა 72,6 მლნ ლარი, 2005 წელს – 419,4, 2006 წელს – 564,9 2007 წელს 643,8, ხოლო 2008 წელს – 551,0 მლნ ლარი, მაშინ როდესაც ეს მაჩვენებელი 2001 წელს შეადგენდა 5,6 მლნ ლარს, ხოლო 2002 წელს

1 მნიშვნელოვანი ეკონომიკური მოვლენები. „საქართველოს ეკონომიკური ტენდენციები“. კვარტალური მიმოხილვა. GEPLAC, აპრილი, 2007, გვ. 9.

2 მნიშვნელოვანი ეკონომიკური მოვლენები. „საქართველოს ეკონომიკური ტენდენციები“. კვარტალური მიმოხილვა. GEPLAC. ოქტომბერი, 2007, გვ. 9.

3 მნიშვნელოვანი ეკონომიკური მოვლენები. „საქართველოს ეკონომიკური ტენდენციები“. კვარტალური მიმოხილვა. GEPLAC. თებერვალი, 2008, გვ. 12.

8,7 მლნ ლარს.¹

საქართველოში საკუთრების სხვადასხვა ფორმით განსახელმწიფოებრივების განხორციელებას, მათ შორის, პრივატიზაციის სწორად ჩატარებას ეკონომიკის რეფორმირების ნებისმიერ ეტაპზე სერიოზულად აფერხებდა არაჯანსაღი გარემო, რაც გამოიხატა კორუფციის ფართო მასშტაბებით, ქვეყნის თავისებურებების ნაკლებად გათვალისწინებით, სახელმწიფოებრივი მიდგომის დაბალი დონითა და ა.შ. საქართველოში მეცნიერულად დასაბუთებული გადაწყვეტილების გარეშე სახელმწიფო ყიდის ყველაფერს. „აბა ახლა რა გავყიდოთ“ პრინციპზე აგებულმა საკუთრების განსახელმწიფოებრივების თავაშეკრულმა პროცესმა არ დაინდო სტრატეგიული მნიშვნელობის ბევრი ობიექტი. საზოგადოება უძღური აღმოჩნდა შეეჩერებინა ეს პროცესი. ამ მხრივ, სახელმწიფოს პოლიტიკურ ნებას გადამწყვეტი როლი ენიჭება ინსტიტუციური რეფორმების ცივილიზებული ფორმით წარმართვაში.

სოციალურად ორიენტირებული საბაზრო ეკონომიკის ფორმირებისათვის არ არის მიზანშეწონილი სახელმწიფო საკუთრების სრული ტრანსფორმაცია. ნაწილობრივი პრივატიზაციის, შერეული მეწარმეობის დასავლეთში აპრობირებული ფორმა საქართველოს ეკონომიკის განვითარების ორგანული ნაწილი უნდა გამხდარიყო.

საქართველოში მეწარმეობის დიდი ტრადიციები, არსებული სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური სიტუაცია პრივატიზაციისადმი საკუთარ (ეროვნულ) მიდგომას მოითხოვს. ილია ჭავჭავაძე წერდა: „სამი ღვთაებრივი საუნჯე დაგვრჩა ჩვენ მამა-პაპათაგან: მამული, ენა და სარწმუნოება. თუ ამათაც არ უპატრონეთ, რა კაცები ვიქნებით, რა პასუხს გავცემთ შთამომავლობას?“² ამათ გარეშე ჩვენ „ჩვენ“ არ ვიქნებით და მათი მარადიული დაცვა თითოეული ჩვენგანის წმინდათა წმინდა ვალია – დასძენდა წმინდა ილია მართალი.

საკუთრების განსახელმწიფოებრივების პროცესში გასათვალისწინებელია ეროვნული ფასეულობები, ეროვნულ თვითმყოფადობაზე დაფუძნებული საზოგადოებრივი ინტერესები და ქვეყნის განვითარების თავისებურებები, ბუნებრივია, ევროპის განვითარებული ქვეყნების გამოცდილებაც, „ევროპის... მმართველობა და გამგებლობა ქვეყნისა, ევროპის წესი და რივი“ (ილია ჭავჭავაძე).

1 საქართველოს სტატისტიკური წელიწდეული – 2008. საქართველოს ეკონომიკური განვითარების სამინისტროს სტატისტიკის დეპარტამენტი. თბ., 2008, გვ. 148.

2 ჭავჭავაძე ი. თხზ. ტ. III, გვ. 26–27.

III.6. „ინსტიტუციური მიზმის“ კონცეფცია და საქართველო

აღსანიშნავია, რომ საქართველოში ეკონომიკის ინსტიტუციონალიზაციის კანონზომიერი პროცესი თავიდანვე წარიმართა გარკვეული თავისებურებებით, რაც აისახა კიდევ მის ძირითად მიმართულებებში. ამ მეტად რთულ და წინააღმდეგობებით სავსე პროცესზე გარკვეული გავლენა მოახდინა წარსულის მექვიდრობამ, რაც გამოიხატა ავტორიტარულ და ბიუროკრატიულ სახელმწიფო ადმინისტრირებაში, გამოცდილების არარსებობასა და სამართლიანი ეკონომიკური ქცევის დეფიციტში.

უკანასკნელ პერიოდამდე საქართველოს ინსტიტუციური გარემო ძალიან ჰგავდა რუსეთისას. ამჟამად სიტუაცია შეიცვალა. საქართველო ცდილობს გადავიდეს დასავლური ინსტიტუციური მოწყობის მოდელზე. ინსტიტუციური სივრცეების შექმნა მნიშვნელოვნად უწყობს ხელს ქვეყნებს შორის ეკონომიკური თანამშრომლობის გაფართოებასა და გაღრმავებას. თანამედროვე პირობებში აშშ და ევროკავშირი ცდილობენ თავიანთი ინსტიტუციური მოდელი დანერგონ და, აქედან გამომდინარე, შესაბამისი გარემო შექმნან სხვა ქვეყნებში, მათ შორის ტრანზიტულ ქვეყნებშიც, რათა ამით ხელი შეუწყონ ამ ქვეყნებში ღია ეკონომიკის რეალურად ჩამოყალიბებასა და ინტეგრაციული პროცესების განვითარებას. დღეს ევროკავშირის ბაზარი ყველაზე ორგანიზებულია მსოფლიოში. ამიტომ საქართველოს ინსტიტუციური გარემოც ევროკავშირზეა ორიენტირებული.

თანამედროვე პირობებში ქვეყნის ინსტიტუციური განვითარება, როგორც დემოკრატიზაციისა და ეკონომიკური საქმიანობის წესების, ეკონომიკური წესრიგის ჩამოყალიბების გამოხატულება, ეყრდნობა „**ინსტიტუციური მიზმის**“ კონცეფციას და აქცენტს აკეთებს სტაბილური და ქმედითი ინსტიტუტების მოდელზე. ამ პროცესის ორიენტირად საქართველოს ხელისუფლებამ ევროკავშირის კანონმდებლობა აირჩია, რაც 1996 წელს დაფიქსირდა პარტნიორობისა და თანამშრომლობის ხელშეკრულებაში და საბოლოოდ დადასტურდა 2004 წელს ევროპის სამეზობლო პოლიტიკასთან საქართველოს მიერთებით. ჯერ კიდევ 1997 წლის სექტემბერში საქართველოს პარლამენტმა მიიღო დადგენილება, რომლის თანახმადაც „საქართველოს პარლამენტის მიერ 1998 წლის პირველი სექტემბრიდან მიღებული ყველა კანონი და ნორმატიული აქტი უნდა შეესაბამებოდეს ევროკავშირის მიერ დაწესებულ სტანდარტებსა და წესებს.“ ამ დადგენილების ამოქმედება შეიძლება

ჩაითვალოს საქართველოს საკანონმდებლო სისტემის ევროკავშირის საკანონმდებლო სისტემასთან დაახლოების მიმართულებით გადადგმულ მნიშვნელოვან ნაბიჯად.¹

დღეს საქართველოს ინსტიტუციური განვითარების გარკვეულ ჩარჩოებში მოქცევის პროცესი ახლოსაა **გერმენგრონის კონვენციის თეორიასთან**, რომელიც „ჩამორჩენილობის უპირატესობის“ სახელითაა ცნობილი. „ლოგიკურია, ისეთმა ქვეყანამ, როგორც საქართველოა, ინსტიტუციური განვითარება ნულიდან კი არ უნდა დაიწყო, არამედ ევროკავშირის გამოცდილება გამოიყენოს... ევროკავშირი ქვეყნების ერთ-ერთი ყველაზე განვითარებული ნაკრებია მსოფლიოში, რომელსაც მაღალი ეკონომიკური და სოციალური მწარმოებლურობა ახასიათებს.“² მართლაც, განვითარებული ქვეყნების ინოვაციების იმიტირება, რომელიც თავისთავად არ იძლევა ინსტიტუციური რეფორმების განხორციელების საშუალებას, ხელს შეუწყობს საქართველოს ეკონომიკას ნაკლები დანახარჯებით მაღალი უკუგების მიღებასა და ბიზნესგარემოს გაჯანსაღებაში. ამასთან, ინსტიტუციური განვითარება, როგორც ეკონომიკური ქცევის ფორმალური წესებისა და ფარული ნორმების ერთობლიობა (**დეგლას ნორთი**), ურთულესი პროცესია, რომელსაც ისეთი სპეციალური საკომუნიკაციო არხების მობილიზება სჭირდება, როგორიც არასამთავრობო ორგანიზაციებია.

გამოყენებული და საორიენტაციო ლიტერატურა

არჩვაძე ი. რა ფერისაა მილიარდი? თბ., „მერკური“, 2002;

ასათიანი რ. საკუთრების განსახელმწიფოებრივება: არსი, ფორმები, მეთოდები. „პოლიტიკა“, № 9–10, 1991;

ასათიანი რ. პრივატიზაცია: გზა საბაზრო ეკონომიკისაკენ. „ეკონომიკა“, № 11–12, 1991;

ასათიანი რ. მომსახურება და საბაზრო სისტემა. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1993;

1 მნიშვნელოვანი ეკონომიკური მოვლენები. „საქართველოს ეკონომიკური ტენდენციები“. კვარტალური მიმოხილვა. GEPLAC. თებერვალი, 2008, გვ. 12.

2 **სამსონი ი.** განვითარების გზების ძიება: საქართველოს ამოცანები. „საქართველოს ეკონომიკური ტენდენციები“. კვარტალური მიმოხილვა. GEPLAC. მარტი, 2006, გვ. 89.

ასათიანი რ. საით მივყავართ რეფორმებს?(ეკონომიკის რეფორმირების ალტერნატიული სტრატეგია). „ეკონომიკა“, № 4, 2004;

ასათიანი რ. პატარა ქვეყანას დიდი შეცდომების უფლება არა აქვს. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიანლე“, 2005;

ასათიანი რ. პრივატიზაცია, ინსტიტუციური მიბმის კონცეფცია და საქართველო. „სოციალური ეკონომიკა“, № 3, 2009;

ბალარჯიშვილი ი. ინსტიტუციური ეკონომიკა და განუსაზღვრელობის შემცირების ეფექტები. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 2005;

ბასილია თ., სილაგაძე ა., ჩიკვაძე თ. პოსტსოციალისტური ტრანსფორმაცია: საქართველოს ეკონომიკა XXI საუკუნის მიჯნაზე. თავი V, VI. თბ., 2001;

თაგაძე გ., ჩომახიძე დ., ქავთარაძე ი., მენაბდე დ. ენერგეტიკის რეგულირება: თეორია და პრაქტიკა. თბ., დანი“, 2006;

კაკულია ნ. ინსტიტუციური გარემოს სახელმწიფო რეგულირების აუცილებლობა პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პირობებში. „ეკონომისტი“, № 2, 2009;

კანდელაკი ე. ინსტიტუციური თეორიის ეკონომიკურ პოლიტიკაში გამოყენების საკითხები. „შრომები“. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიანლე“, 2005;

მალაშხია გ. ეკონომიკის თვითრეგულირებისა და ინსტიტუციურ-სოციალური რეგულირების ერთიანობა. „საბაზრო ეკონომიკის ფორმირებისა და ფუნქციონირების პრობლემები საქართველოში“. IV ტომი. თბ., სქსსმპსპი, 1999;

მესხია ი. პრივატიზაციის თანამედროვე პრობლემები. „ეკონომიკა“, № 9–12, 1994;

მესხია ი. ეკონომიკური რეფორმა საქართველოში: რეტროსპექტივა და პროგნოზირება. „გარდამავალი პერიოდის საფინანსო-ეკონომიკური პრობლემები საქართველოში“. I ტომი. თბ., ფსპი, 1996;

მეჭვანიშვილი ე. საბაზრო ეკონომიკის ინსტიტუციურ-სამართლებრივი ინფრასტრუქტურის შექმნის საკითხისათვის. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები. 329, ეკონომიკა, 1999;

პაგლიაშვილი ს. პრივატიზაციის ფენომენი და პრობლემები საქართველოში. თბ., „ტექნიკური უნივერსიტეტი“, 2009;

პაპაგა გ. საბაზრო ეკონომიკის ნორმალიზაციის საფუძვლები და დემოკრატია. „ეკონომისტი“, № 1, 2009;

პაპაგა გ. საქართველო საბაზრო ეკონომიკის გზაზე. თბ., „მეცნიერება“, 1995;

პაპაგა გ., ხადური ნ. პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის ინსტიტუციური ანალიზი. „მეცნიერება და ტექნიკა“, № 1-3, 1998;

პაპაგა გ. პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის პოლიტიკური ეკონომია და საქართველოს ეკონომიკა. თავი VIII, თბ., პლპ, 2002;

პაპაგა გ. პოსტკომუნისტური გარდამავალი პერიოდის მაკროეკონომიკა. თემა II, IX, X. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 2005;

პაპაგა გ. საქართველოს ეკონომიკაში დაშვებული შეცდომები, შექმნილი საფრთხეები და მათი დაძლევის გზები. „ეკონომიკა და ბიზნესი“, № 5, 2008;

სამსონი ი. განვითარების გზის ძიება: საქართველოს ამოცანები. „საქართველოს ეკონომიკური ტენდენციები.“ კვარტალური მიმოხილვა. ეკონომიკური პოლიტიკისა და სამართლებრივი საკითხების ქართულ-ევროპული საკონსულტაციო ცენტრი. GEPLAC. მარტი, 2006;

სამსონი ი. საქართველოს რეფორმის საშუალოვადიანი პროგრამისა და ევროკავშირი-საქართველოს სამოქმედო გეგმის თავსებადობის შესახებ. „საქართველოს ეკონომიკური ტენდენციები.“ კვარტალური მიმოხილვა. GEPLAC. ოქტომბერი, 2006;

საქართველოს სახელმწიფო ქონების პრივატიზების საკითხები. თბ., 1996;

ჩომახიძე დ. ენერგეტიკა და საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება. თბ., „სოციალური ეკონომიკა“, № 1, 2009;

ჭითანაგა ნ. საქართველოს ეკონომიკის მეტამორფოზები. „ბიზნესი და კანონმდებლობა“. ივლისი, აგვისტო, 2009;

ჯიბუტი ა. საქართველოში სახელმწიფო ქონების პრივატიზების წინააღმდეგობრივი ასპექტები. „შრომები“. IV ტომი. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2001;

ჯიბუტი ა. საქართველოში საკუთრების განსახელმწიფოებრიების სოციალურ–ეკონომიკური შედეგები. „გლობალიზაცია და საქართველოს ეკონომიკის მდგრადი განვითარების პერსპექტივები“. I საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები. 22–24 ოქტომბერი, 2008. თბ., „უნივერსალი“, 2008;

Asatiani R. Post-communist transition Period in the Georgian Economy. "The Caucasus & Globalization". Vol. 3(2-3), Ca&CC Press, Sweden, 2009;

Horth D. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge, Cambridge University Press, 1990;

The Frontiers of the New Institutional Economics. Ed by **J. N. Drobak**, J. V. C. Wye. San Diego, Academic Press, 1999;

Берулава Г. Основные направления институционального развития экономики Грузии. „შრომები“. IV ტომი. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2004;

Завельский М. Институциональные изменения и экономическое развитие. "Экономика и математические методы". т. 34, вып. 3, 1998;

Институциональная экономика. Под ред. **Д. Львова**. М., "ИНФРА-М", 2001;

Конев Д. Проблемы институционального анализа переходной экономики. Курган, "Зауралье", 1999;

Олейник А. Институциональная экономика. М., "ИНФРА-М", 2000;

Папава В., Хадური Н. Институциональная трансформация посткоммунистической экономики и человеческий фактор. "Известия Академии наук Грузии". Серия экономическая, т. 8, № 3-4, 2000;

Тамбовцев В. Институциональная динамика в переходной экономике. "Вопросы экономики", № 5, 1998;

Шастико А. Условия и результаты формирования институтов. "Вопросы экономики", № 3, 1997.

*ეკონომიკურმა პრობლემებმა ბევრი საფეხ-
რალი გაგვიჩინა. ჩვენ არ უნდა შევეჩვიოთ
სხვებისგან მოწვდილ ჰუმანიტარულ დახმა-
რებებს, არამედ ჩვენ თვითონ უნდა ვიბრუნოთ
გამოსავალი შექმნილი მძიმე მდგომარეობიდან...
ჩვენ გონიერ შრომისმოყვარე ფუტკარს უნდა
დავემსგავსოთ, რომელიც ნექტარს მხოლოდ
იმ ყვავილებისგან აგროვებს, რომლებიც თავ-
ლისთვისაა გამოსადეგი.*

*საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი
ილია II*

IV თავი

საბიუჯეტო-საბადასახადო სისტემა და ფისკალური პოლიტიკა

ფინანსური სისტემის ტრანსფორმაცია — საქართველო ეკონომიკის კონვერსიის უმნიშვნელოვანესი მიმართულება. ახალი ტიპის საბიუჯეტო-საგადასახადო სისტემისა და სახელმწიფო ბიუჯეტის ფორმირება. საბიუჯეტო რეგულირება და სახელმწიფო ხარჯების ოპტიმიზაციის პრობლემა. საქართველოს ფისკალური პოლიტიკა. საგადასახადო ტვირთი: მძიმე თუ მსუბუქი საქართველოს ეკონომიკისთვის? ბიუჯეტთაშორისი ურთიერთობების რეგულირება და ფისკალური ფედერალიზმის ფორმირების თავისებურებები საქართველოში.

IV.1. ფინანსური სისტემის ტრანსფორმაცია — საქართველოს ეკონომიკის კონვერსიის უმნიშვნელოვანესი მიმართულება

საბაზრო გარდაქმნათა პროცესს საქართველო მოშლილი ფინანსური სისტემით შეხვდა. ამიტომ ეკონომიკის კონვერსიის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს მიმართულებას მისი ტრანსფორმაცია წარმოადგენდა, ხოლო ეკონომიკური რეფორმის წარმატებით განხორციელება დიდად იყო დამოკიდებული საბაზრო ურთიერთობების ადეკვატური საბი-

უჯვეტო-საგადასახადო ინსტრუმენტების დროულ ამოქმედებაზე. აუცილებელი იყო ფინანსური რესურსების წარმოქმნის, განაწილებისა და გამოყენების პროცესში სახელმწიფოს, ფირმებსა და საოჯახო მეურნეობებს შორის ახალი ფინანსური ურთიერთობების ჩამოყალიბება და ცივილიზებული გზით წარმართვა-განვითარება. წარსულს უნდა ჩაჰბარებოდა ეკონომიკის ცენტრალიზებული მართვის ბერკეტები, ფინანსური რესურსების უწყებრივი განაწილების საბჭოური წესი. ამას საბაზრო სისტემაზე გადასვლის ამოცანები მოითხოვდა.

ფინანსური სისტემა, როგორც ფინანსური ურთიერთობებისა და მათი მარეგულირებელი ინსტიტუტების ერთობლიობა, მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს ქვეყანაში მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის ხარისხს. მისი მეშვეობით სახელმწიფო წყვეტს ისეთ სოციალურ-ეკონომიკურ პრობლემებს, რომელთა წინაშე უძღურია საბაზრო მექანიზმი. ამიტომ საქართველოს ეკონომიკური რეფორმების პროგრამაში ერთ-ერთი წამყვანი ადგილი დაფინანსების მთელი მექანიზმის ფაქტობრივად თავიდან შექმნამ დაიკავა. თავის მხრივ, იგი მოითხოვდა ფინანსური რესურსების როგორც მიკრო-, ისე მაკროდონეზე ჩამოყალიბებისა და ხარჯვის თანამედროვე მეთოდებით რეგულირებას. მიკროდონეზე – შინამეურნეობებსა და ფირმებში წარმოქმნილ პირველად ფინანსებს, რომელიც ქმნის მუნიციპალურ (ადგილობრივ) ბიუჯეტს, მაკროდონეზე უნდა ჩამოყალიბებინა სახელმწიფო ფინანსები, ხოლო ამ უკანასკნელს, როგორც სახელმწიფო შემოსავლებისა და ხარჯების ერთობლიობას და მთელი ფინანსური სისტემის ცენტრალურ რგოლს, – სახელმწიფო შემოსავლებისა და ხარჯების გეგმა – ახალი დამოუკიდებელი სახელმწიფო (ფედერალური) ბიუჯეტი. ამიტომ, სავსებით ლოგიკურად, საქართველოში ეკონომიკური რეფორმების I ეტაპზე, სახელმწიფოებრიობის მოპოვების შემდეგ, ფინანსების სფეროში სრულიად განსხვავებული ტიპის ეკონომიკური ურთიერთობების ფორმირება დაიწყო, ვიდრე ეს იყო მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული მმართველობის პირობებში.

საბაზრო ურთიერთობებზე აგებული ფინანსური სისტემის ჩამოყალიბება მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრავდა პოსტკომუნისტური გარდამავალი პერიოდის ხანგრძლივობასა და ეკონომიკის კონვერსიის შედეგებს. ამისათვის კი არსებით გარდაქმნებს მოითხოვდა მთელი ეკონომიკის ფინანსური სექტორი, როგორც სახელმწიფო, ისე საწარმოთა ფინანსური სისტემები, აგრეთვე ინსტიტუციური ინვესტირების სისტემა. აქედან გამომდინარე, სახელმწიფო ფინანსები, რომელიც მოიცავს ცენტრალური, რეგიონული და ადგილობრივი ერთეულების ფინანსებს,

საწარმოთა ფინანსები, რომელიც აერთიანებს მსხვილი, საშუალო და მცირე ფირმების ფინანსებს და ინსტიტუციური ინვესტირების სისტემა, რომელიც ქმნის ინვესტიციური და საპენსიო ფონდების, აგრეთვე სადაზღვევო კომპანიების ერთობლიობას, რეფორმირების პროცესში თვისებრივ გარდაქმნებს დაექვემდებარა.

თუ მბრძანებლურ-ადმინისტრაციულ ეკონომიკურ სისტემაში ქვეყნის მთელი ფინანსური რესურსი ძირითადად სახელმწიფო საკუთრებაში იყო თავმოყრილი, საბაზრო სისტემაში ფინანსური რესურსების უმეტესი ნაწილი დეცენტრალიზებულია, მეურნე სუბიექტების საკუთრებაა და სახელმწიფოსგან დამოუკიდებლად ფუნქციონირებს. ამიტომ საქართველოში იმთავითვე დაიწყო ფინანსური რესურსების დეცენტრალიზაციის პროცესი და მისი ძირითადი ნაწილი სახელმწიფო მმართველობიდან არასახელმწიფო სტრუქტურების დაქვემდებარებაში გადავიდა. აქედან გამომდინარე, მნიშვნელოვნად შემცირდა სახელმწიფო ხარჯები ეკონომიკის დარგთა განვითარებისათვის, ასევე, სახელმწიფო კაპიტალური დაბანდებები. მაგალითად, 1993 წელს ქვეყნის ეკონომიკის განვითარებისათვის გამოყოფილ იქნა მთელი საბიუჯეტო ხარჯების 7%, მაშინ როდესაც 1992 წელს იგი 33%-ს შეადგენდა.¹

ამის პარალელურად სახელმწიფო ფინანსების სფეროში დაიწყო ცენტრალური, რეგიონული და ადგილობრივი მართვის ღონეების უფლებებისა და პასუხისმგებლობების გადანაწილება. სახელმწიფო ფინანსების ოპერატიული მართვა დაეკისრა საქართველოს მთავრობას, სახელმწიფო საფინანსო და ადგილობრივ აღმასრულებელ ორგანოებს, ხაზინას, საგადასახადო სამსახურებსა და სახელმწიფო არასაბიუჯეტო ფონდების ხელმძღვანელობას. ამასთან, სახელმწიფო ფინანსებს, როგორც ეკონომიკის ყველა სექტორის ფინანსური რესურსების მობილიზაციის უმნიშვნელოვანეს ინსტრუმენტს, განმსაზღვრელი როლი დაეკისრა საშინაო და საგარეო პოლიტიკის განხორციელებასა და იმ საერთო-სახელმწიფოებრივი ამოცანების გადაჭრაში, როგორცაა სახელმწიფო მმართველობა, თავდაცვა, ეკონომიკური, ტექნოლოგიური, სასურსათო და ეკოლოგიური უსაფრთხოების უზრუნველყოფა, ინფრასტრუქტურის განვითარება, საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვა და ა.შ. ამისათვის კი ერთ-ერთი პირველი რიგის ამოცანას ახალი ტიპის საბიუჯეტო-საგადასახადო სისტემისა და სახელმწიფო ბიუჯეტის ფორმირება წარმოადგენდა.

1 საქართველოს ფინანსთა სამინისტროს მონაცემები.

IV.2. ახალი ტიპის საბიუჯეტო-საგადასახადო სისტემისა და სახელმწიფო ბიუჯეტის ფორმირება

საქართველოში ფინანსური რესურსების მნიშვნელოვანი ნაწილის დეცენტრალიზაციასთან ერთად, როდესაც მოხდა სახელმწიფო მართვის სფეროდან არასახელმწიფო სტრუქტურების დაქვემდებარებაში მათი გადასვლა, დაიწყო საბაზრო ეკონომიკის მოთხოვნებისადმი მისადაგებული დამოუკიდებელი საბიუჯეტო-საგადასახადო სისტემის ფორმირება. ამას თვით საბაზრო ურთიერთობებზე გადასვლის ამოცანები მოითხოვდა. ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური და საინვესტიციო პრობლემები, რომლებიც ადრე სამინისტროებისა და უწყებების დონეზე წყდებოდა, ახლა მნიშვნელოვანწილად საბიუჯეტო-საგადასახადო სისტემას უნდა გადაეწვევია და შესაბამისი რეგულირებით განეხორციელებინა. მის ჩამოყალიბებას საფუძველი ჩაუყარა 1993 წლის 30 მარტს საქართველოს პარლამენტის მიერ მიღებულმა კანონმა „საბიუჯეტო სისტემისა და უფლებების“ შესახებ, რომლითაც განისაზღვრა ყველა ღონის ბიუჯეტის შედგენის, განხილვის, დამტკიცებისა და ხარჯების გამიჯვნის ძირითადი პრინციპები და მმართველობის ორგანოების უფლებამოსილებანი.

საქართველოს ფინანსთა სამინისტროსთან შეიქმნა სახაზინო სამსახური, რომელსაც დაევალა ცენტრალური ბიუჯეტის შესრულების ორგანიზაცია და კონტროლი, ფინანსური ურთიერთობების რეგულირება ბიუჯეტსა და ბიუჯეტგარეშე ფონდებს შორის, ბიუჯეტგარეშე ფონდების შემოსავლებსა და მათ გამოყენებაზე კონტროლი, ინფორმაციის შეკრება, დამუშავება და ანალიზი სახელმწიფო ფინანსების მდგომარეობის შესახებ, ფინანსური რესურსების ოპერატიული მართვა და პროგნოზირება, საბიუჯეტო სისტემის მდგომარეობის შესახებ ანგარიშის მომზადება და წარდგენა ხელისუფლების ორგანოებისთვის და ა.შ.

ეკონომიკის რეფორმირების კვალობაზე, გარდამავალი პერიოდის I ეტაპზე წინგადადგმულ ნაბიჯად და პოზიტიურ მოვლენად უნდა ჩაითვალოს ბიუჯეტის საშემოსავლო და საგასავლო ნაწილში არასაბიუჯეტო ფონდების ასახვა, რამაც შესაძლებელი გახადა არასაბიუჯეტო ფონდებისა და მათი ფორმირების წყაროების ბიუჯეტთან ერთად საკანონმდებლო წესით დამტკიცება. ასევე, ამ ეტაპის დადებით მოვლენად უნდა ჩაითვალოს საბიუჯეტო კლასიფიკაციის ნაწილობრივ მოწესრიგება. ამით შესაძლებელი გახდა სხვადასხვა პოზიციიდან მისი მაჩვენებლების ანალიზი, თუმცა საბიუჯეტო მაჩვენებლების საერთაშორისო შესადარისობის მიღწევა ჯერ კიდევ შეუძლებელი

იყო. ამასთან, აღსანიშნავია, რომ საბიუჯეტო-საგადასახადო სისტემის ფორმირების პროცესი მიმდინარეობდა შესაბამისი თეორიულ-მეთოდოლოგიური წინამძღვრების სათანადო შესწავლისა და მომზადების გარეშე, რის გამოც დაშვებულ იქნა ბევრი შეცდომა. ამას მოჰყვა საბიუჯეტო-საგადასახადო კანონმდებლობის ხშირი კორექტირება, შესაბამის კანონებში პერმანენტულად შესწორებების შეტანა. მაგალითად, გადასახადების ყველა სახეობაზე კანონში გამუდმებით ხდებოდა ცვლილებები, რაც გაურკვევლობას წარმოშობდა გადასახადების გადამხდელებში და იწვევდა დაძაბულობას, წინააღმდეგობას მათსა და შესაბამისი სახელმწიფო ორგანოების წარმომადგენლებს შორის. აქედან გამომდინარე, მოქმედი საგადასახადო სისტემა აფერხებდა მეწარმეობისა და ბიზნესის განვითარებას, რასაც 1991-1995 წლების ეკონომიკური ანალიზი გვიჩვენებს.

1991 წლიდან მოყოლებული სერიოზული სირთულეები შეიქმნა საქართველოს სახელმწიფო ბიუჯეტში*. 1991 წლის ბიუჯეტი მართალია შესრულდა და შემოსავლის გადამტეხამ გასავალზე დაახლოებით 7% შეადგინა, მაგრამ ეს ძირითადად განპირობებული იყო საბიუჯეტო ხარჯების 25%-მდე შემცირებით.¹

განსაკუთრებით რთული მდგომარეობა შეიქმნა 1992 წლიდან, როდესაც საქართველოში ჩამოყალიბებულმა მძიმე ეკონომიკურმა კრიზისმა სახელმწიფო ბიუჯეტის მწვავე დეფიციტი წარმოქმნა. ამ წელს ბიუჯეტის დეფიციტმა მშპ-ში 28% შეადგინა. ამას განსაკუთრებით ხელი შეუწყო თავდაცვისა და სამართალდამცავი ორგანოების ხარჯების ასახვამ ქვეყნის ბიუჯეტში, რაც ადრე საკავშირო ბიუჯეტიდან იფარებოდა. ამასთან, ამავე წლიდან ქვეყანაში დაწყებულმა საომარმა კონფლიქტებმა, თავის მხრივ, უარყოფითი გავლენა მოახდინა მთელ საბიუჯეტო-საგადასახადო სფეროზე. მოიშალა სახელმწიფო შემოსავლების სისტემა, გაიზარდა სახელმწიფო ხარჯები.

მდგომარეობა კიდევ უფრო გაუარესდა 1993 წელს. ბიუჯეტის დეფიციტმა მშპ-ში უკვე 47% შეადგინა.² მის დასაფარავად სახელმწიფომ ჯერ კიდევ 1992 წელს დაიწყო უცხოური სესხების, ტრანსფერებისა და ეროვნული ბანკის ემისიური კრედიტების გამოყენება.

* 1990 წელს საქართველოს რესპუბლიკის ბიუჯეტი უდეფიციტო იყო. შემოსავალი მთლიანად ფარავდა გასავალს და შესაბამისად 100,7 და 96,8%-ს შეადგენდა.

1 მესხია ი., მურჯიანი მ. ეკონომიკური რეფორმა საქართველოში. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1996, გვ. 121.

2 იქვე.

მაგალითად, 1992 წელს ეროვნული ბანკის კრედიტით დაიფარა მთელი საბიუჯეტო ხარჯების 60%, 1993 წელს კი – 84%.¹ ამ გარემოებაში ხელი შეუწყო საბიუჯეტო და საგადასახადო დისციპლინის მოშლას, ბიუჯეტის ხარჯებზე სახელმწიფო კონტროლის მკვეთრ შესუსტებასა და, საბოლოო ანგარიშით, ინფლაციის სწრაფ ზრდას. 1993 წელს სახელმწიფო ბიუჯეტის დეფიციტმა კულმინაციას მიაღწია.

1994 წელს, მართალია, იგი შემცირდა 3%-მდე, მაგრამ მდგომარეობა მაინც უკიდურესად მწვავე იყო. 1993-1994 წლების ბიუჯეტი პარლამენტს არ დაუმტკიცებია და მისი განხილვა-მიღება ხდებოდა კვარტალების მიხედვით. დიდი სირთულეების წინაშე დადგა სახელმწიფო ბიუჯეტის საშემოსავლო ნაწილის ფორმირება. მასობრივი ხასიათი მიიღო შემოსავლების გადამალვისა და გადასახადებისგან თავის არიდების პრაქტიკამ. 1994 წელს სახელმწიფო შემოსავლების წილი მშპ-ში 1991 წლის 31%-დან 4,2%-მდე შემცირდა, ხოლო საგადასახადო შემოსავლების წილმა 1994 წლის დასაწყისისათვის მხოლოდ 2% შეადგინა.²

1994 წლის მეორე ნახევარამდე ეროვნული ბანკი ახდენდა სხვადასხვა ორგანიზაციებზე დიდი ოდენობის სესხების გაცემას, რამაც კიდევ უფრო მოშალა საბიუჯეტო-საგადასახადო სისტემა და ხელი შეუწყო ჰიპერინფლაციის წარმოქმნას. ამ და სხვა მიზეზების (წარმოებრივი კავშირების გაწყვეტა როგორც ქვეყნის შიგნით, ისე მის საზღვრებს გარეთ, პოლიტიკური არასტაბილურობა და ა.შ.) გამო პარალიზებული აღმოჩნდა რეალური სექტორი. ასეთ ვითარებაში ეკონომიკის შოკირებაში თერაპიის გარეშე, ვერ გამოიწვია წარმოების ზრდის სტიმულირება, რაც, ბუნებრივია, ნეგატიურად აისახა მთელ საბიუჯეტო-საგადასახადო სისტემაზე. უკვე 1995 წლის ნაერთი (კონსოლიდირებული) ბიუჯეტის შემოსავალში, ნახევარზე მეტს (53,9%) საერთაშორისო საფინანსო ორგანიზაციებისა და სხვადასხვა ქვეყნების მიერ გამოყოფილი დანმარებები, გრანტები და კრედიტები შეადგენდა.³

ამის პარალელურად მკვეთრად შეიცვალა ბიუჯეტის ხარჯების სტრუქტურა. 1993–1995 წლებში მნიშვნელოვნად შემცირდა ეროვნულ ეკონომიკაზე გამოყოფილი საბიუჯეტო ასიგნებათა მოცულობა, სამა-

1 **ზურაბიშვილი გ.** საქართველოს საბიუჯეტო-საგადასახადო კანონმდებლობის სრულყოფისათვის. „შრომები“. IV ტომი. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია. თბ., საგამომცემლო ფორმა „სიანლე“, 2004, გვ. 162.

2 **ბასილია თ., სილაგაძე ა., ჩიკვაძე თ.** პოსტსოციალისტური ტრანსფორმაცია: საქართველოს ეკონომიკა XXI საუკუნის მიჯნაზე. თბ., 2001, გვ. 309.

3 საქართველოს ფინანსთა სამინისტროს მონაცემები.

გიეროდ გაიზარდა სახელმწიფო მმართველობისა და სამართალდამცავი ორგანოების შენახვის ხარჯები. მაგალითად, თუ 1992 წელს ბიუჯეტის მთლიან ხარჯებში იგი შეადგენდა 5%-ს, 1993 წელს 10% შეადგინა. რაც შეეხება სოციალური ინფრასტრუქტურის დარგებს – განათლებას, მეცნიერებას, ჯანდაცვას, კულტურასა და ა.შ., მათი წილი საბიუჯეტო ხარჯებში მკვეთრად დაეცა. კერძოდ, სსშ-ის საექსპერტო შეფასებით, თუ მშპ-ში განათლებისა და კულტურის წილი 1991 წელს 7,3%-ს შეადგენდა, 1993 წელს 0,9% შეადგინა. მეცნიერების წილი, შესაბამისად, იყო 0,4 და 0,09%, ჯანდაცვისა და სპორტის – 3,9 და 0,3% და ა.შ.¹

1995 წელს, ორწლიანი პაუზის შემდეგ, საქართველოს პარლამენტმა დაამტკიცა სახელმწიფო ბიუჯეტი, დაბალანსებულ იქნა შემოსავალი-ხარჯები, ყურადღება გამახვილდა ეროვნული ბანკის მიერ საკრედიტო და არაემისიური წყაროების (საერთაშორისო საფინანსო ორგანიზაციებიდან მიღებული კრედიტები და სხვა წყაროები) გამოყენების გზით ინფლაციის დონის შეზღუდვასა და ბიუჯეტის მაჩვენებელთა რეგულირების მიღწევაზე.

უდფეციტო ბიუჯეტის შედგენას საფუძვლად დაედო მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციისა და სტრუქტურული ცვლილებების ანტიკრიზისული პროგრამა, რომელიც ითვალისწინებდა ქვეყანაში ეკონომიკური ზრდის მიღწევას. საქართველოს ეკონომიკაში დადებითი ტენდენციები გამოიკვეთა, რამაც გააუმჯობესა ქვეყნის საბიუჯეტო-საგადასახალო მოწყობა. გაძლიერდა საბიუჯეტო ხარჯების კონტროლი, აღრიცხვა-ანგარიშგება, ამაღლდა სახელმწიფო ბიუჯეტის შემოსავლების მობილიზების დონე და ა.შ. 1995 წელს ბიუჯეტის დეფიციტის წილი მშპ-ში, 1994 წელთან შედარებით, თითქმის სამჯერ შემცირდა და 4,8% შეადგინა. 1996 წლის 29 მაისს პარლამენტმა მიიღო „კანონი საბიუჯეტო სისტემისა და საბიუჯეტო უფლებამოსილებათა შესახებ“. ამას მოჰყვა სახელმწიფო ბიუჯეტის შემოსავლების ზრდის ტენდენცია. 1996 წელს ბიუჯეტის შემოსავლებმა 518,1 მლნ ლარი შეადგინა და შემოსავლების გეგმა 92,0%-ით, ხოლო 1997 წელს 87,2%-ით შესრულდა. თუმცა ამ პერიოდში ბიუჯეტის ხარჯები იმდენად მიზერული იყო, რომ სოციალური სფეროს მინიმალურ მოთხოვნილებებსაც კი ვერ აკმაყოფილებდა (არაფერს ვამბობთ ეკონომიკის განვითარების სხვა პრიორიტეტებზე). სამაგიეროდ, სწრაფი

¹ მესხია ი., მურჯიგელი მ. ეკონომიკური რეფორმა საქართველოში. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1996, გვ. 123-126.

ზრდის ტენდენცია გამოიკვეთა საგარეო ვალების მომსახურებაში, რაც მძიმე ტვირთად დააწვა სახელმწიფო ბიუჯეტს და, აქედან გამომდინარე, ქვეყნის ეკონომიკას. საბიუჯეტო შემოსავლების ზრდის ტენდენცია გაგრძელდა 1997 წელსაც და 621,8 მლნ ლარი შეადგინა, თუმცა ხარჯებმა – 797,2 მლნ ლარი. ზრდის ტენდენცია გაგრძელდა 1998 წლის პირველ ნახევარშიც, ხოლო მეორე ნახევარში საბიუჯეტო შემოსავლების ზრდის ტემპების შემცირება გამოიკვეთა და, 1995 წლის შემდეგ, პირველად დაფიქსირდა წარმოების მოცულობის ვარდნა. ასეთმა მდგომარეობამ მნიშვნელოვნად განაპირობა 1998 წლის მეორე ნახევრიდან საბიუჯეტო კრიზისის გამწვავება, რომელიც გაგრძელდა 1999 და 2000 წლებშიც. ამასთან, 1999 წელს საბიუჯეტო შემოსავლების გეგმამ, 1998 წელთან შედარებით, 8,2 პროცენტული პუნქტით ნაკლები შეადგინა. ასეთმა მდგომარეობამ განაპირობა 1999 წლის ნაერთი ბიუჯეტის ხარჯების შესრულების ძალზე დაბალი დონე – 76,4%. თუ 1996 წელს ხარჯების გადამეტება შემოსავლებზე 24%-ს შეადგენდა, 1997 წელს შეადგინა 31, 1998 წელს – 28, 1999 წელს – 41,8, ხოლო 2000 წელს – 43%.¹ ამასთან, ამ პერიოდში ნაერთი ბიუჯეტის შემოსავლებისთვის დამახასიათებელი იყო: ა) საკუთარი შემოსავლების წილის შემცირებისა და გრანტების წილის გადიდების ტენდენცია; ბ) საკუთარ შემოსავლებში საგადასახადო შემოსავლების წილის ზრდა; გ) მთლიან შემოსავალში არაპირდაპირი გადასახადების, კერძოდ, დამატებული ღირებულების, აქციზისა და საბაჟო გადასახადების მაღალი ხვედრითი წონა (58%).²

საქართველოს 2001, 2002, 2003 წლების ნაერთი ბიუჯეტის საშემოსავლო ნაწილი, წინა წლებთან შედარებით, ხასიათდება ზრდის ტენდენციით (შესაბამისად, 15,7, 15,1 და 13,9%). 2000–2003 წლებში ქვეყნის ნაერთი ბიუჯეტის შემოსავლები 43,7%-ით გაიზარდა.³ ამასთან, სუსტი ეკონომიკური ზრდა შედარებით მაღალი ტემპით შეიცვალა. მიუხედავად ამისა, ამ წლების საბიუჯეტო შემოსავლების გეგმები არ სრულდებოდა, თუმცა, მათი შეუსრულებლობისათვის არ ტარდებოდა სათანადო ღონისძიებები, როგორც საბიუჯეტო-საგადასახადო სისტემის, ისე მთლიანად ქვეყნის ეკონომიკის განვითარებისათვის.

1 რა უნდა ვიცოდეთ საქართველოს სახელმწიფო ბიუჯეტის შესახებ. საქართველოს პარლამენტის საბიუჯეტო ოფისი. თბ., 1999, გვ. 25.

2 ანგარიში 2000 წლის საქართველოს საგადასახადო სისტემის მუშაობის შესახებ. საქართველოს საგადასახადო შემოსავლების სამინისტრო. თბ., 2001, გვ. 68-70.

3 **ზურაბიშვილი ვ.** საქართველოს საბიუჯეტო სისტემა საბაზრო ეკონომიკის ფორმირების პერიოდში. თბ., 2005, გვ., 36, 47.

2003 წელს სახელმწიფო ბიუჯეტის შემოსავლები წლიური გეგმის მხოლოდ 76%-ს შეადგენდა, ხოლო საგადასახადო დეპარტამენტის შემოსავლები – გეგმის 86%-ს. დიდი იყო კონტრაბანდის მასშტაბები. ამ წლებში საბაჟო დეპარტამენტის შემოსავლებმა მხოლოდ 74% შეადგინა. რაც შეეხება არასაგადასახადო შემოსავლებს, ამ მხრივ გეგმა მხოლოდ 73%-ით შესრულდა.¹ რთული სიტუაცია ჩამოყალიბდა საბიუჯეტო ხარჯების სტრუქტურაში. მკვეთრად შემცირდა ეკონომიკის ცალკეული დარგების დაფინანსება. თუ 1990 წელს საქართველოს ეკონომიკის დაფინანსებაზე მთელი საბიუჯეტო ხარჯების 43,9% მოდიოდა, 2003 წლისთვის 11,5% შეადგინა. განსაკუთრებით შემცირდა ასიგნებები სათბობ-ენერგეტიკული კომპლექსის დაფინანსებაზე – 1990-2003 წლებში 8,7%-დან 2,3%-მდე დაეცა, თავდაცვის ხარჯები შემცირდა 8,3%-დან 3,5%-მდე, ჯანდაცვის – 6,1%-დან 4,9%-მდე. აღსანიშნავია, რომ 2003 წელს გარემოსა და ბუნებრივი რესურსების დაცვის ხარჯები ბიუჯეტის მხოლოდ 0,5%-ს შეადგენდა. ამასთან, დიდად გაიზარდა საერთო დანიშნულების სახელმწიფო მომსახურების ხარჯები (10,1%-დან 18,5%-მდე), რომელიც გარდა ფუნდამენტური გამოკვლევებისა (რომელთა წილი ბიუჯეტში, საერთოდ, მიზერულია), ძირითადად ხელისუფლებისა და მმართველობის ორგანოების შენახვის ხარჯებს მოიცავდა. ამასთან, სწრაფად გაიზარდა ისეთი ხარჯები, რომლებიც არ განეკუთვნება ძირითად განყოფილებებს (ამ ხარჯების უმეტესი ნაწილი მოდიოდა საგარეო და სამინაო ვალის მომსახურებაზე). მათი ნაერთი წილი ბიუჯეტის საერთო ხარჯებში 1990–2003 წლებში 10,9%-დან 20,8%-მდე გაიზარდა.² ყოველივე ეს მიუთითებდა საბიუჯეტო სახსრების არამიზნობრივ ხარჯვაზე. ამ პერიოდში უმოქმედო საწარმოთა რიცხვმა 80%-ს მიაღწია. ქვეყანაში მძიმე საინვესტიციო გარემო შეიქმნა. ინვესტიციების წილი ძირითად კაპიტალში მხოლოდ 9,6%-ს შეადგენდა.

საბიუჯეტო კრიზისის დასაძლევად ყურადღება გადატანილი იყო საბიუჯეტო ხარჯების შემცირებაზე და არა შემოსავლების გაზრდაზე. ამასვე ემსახურებოდა საკანონმდებლო ბაზაც. ქვეყნის ეკონომიკისთვის არაადეკვატურ კანონმდებლობას თან ახლდა უპასუხისმგებლობა ყველა დონეზე, განუკითხაობა და დაუსჯელობა. ასე, რომ 12-წლიანი რეფორმირების შემდეგ საქართველომ თავი ვერ დააღწია

1 ასათიანი რ. პატარა ქვეყანას დიდი შეცდომების უფლება არა აქვს. თბ., საგა-მოცემლო ფირმა „სიახლე“, 2005, გვ. 506–507.

2 საქართველოს ფინანსთა სამინისტროს მონაცემები.

მწვავე საბიუჯეტო კრიზისს, რაც სისტემურ კრიზისში გადაიზარდა.

ამიტომ საქართველოს საბიუჯეტო-საგადასახადო სისტემა და, აქედან გამომდინარე, ქვეყნის სახელმწიფო ბიუჯეტი არსებით ცვლილებებს მოითხოვდა. ამ თვალსაზრისით, ვარდებით მოსულ ახალ ხელისუფლებას მემკვიდრეობით არაერთი გადაუჭრელი, მწვავე პრობლემა დახვდა, რაც დაუყოვნებლივ გადაწყვეტას მოითხოვდა. შექმნილი სიტუაციიდან (საბიუჯეტო-საგადასახადო სისტემაში გამეფებული კორუფცია, სახელმწიფო ბიუჯეტის პერმანენტული დეფიციტი, დაგროვილი გაუცემელი ხელფასები საბიუჯეტო სფეროში დასაქმებულთათვის, გადაუხდელი პენსიები და ა.შ.) გამომდინარე, რადიკალური რეფორმების გატარება გადაუდებელ ამოცანას წარმოადგენდა.

2004 წლიდან დაიწყო რევოლუციურ პათოსზე მორგებული რეფორმების ახალი ტალღა. თებერვალში პარლამენტმა საქართველოს კონსტიტუციაში შეიტანა ცვლილებები (მორიგი ცვლილებები კი 2006 წლის მიწურულს განხორციელდა), რამაც საპრეზიდენტო ძალაუფლების გაძლიერება გამოიწვია. მართალია „ძალაუფლების კონცენტრაციას სულაც არ მოჰყოლია დემოკრატიის განვითარება, მაგრამ პოსტრევოლუციურ მთავრობას შეაძლებინა გაეზარდა საგადასახადო შემოსავლები, დაეძლია მწვავე საბიუჯეტო კრიზისი, რამაც შესაძლებელი გახდა დაგროვილი საპენსიო და სახელფასო (საბიუჯეტო სექტორში) დავალიანებების დაფარვა.“¹ ამას გარკვეულწილად ხელი შეუწყო კორუფციაში დადანაშაულებული თანამდებობის პირების დაპატიმრების შემდეგ მათ მიერ პატიმრობიდან გასათავისუფლებლად სოლიდური თანხის ე.წ. „თავისუფლების საფასურის“ გადახდამ. თუმცა ეს „დამატებითი შემოსავლები“ ძალიან უწყებების ბიუჯეტგარეშე ანგარიშებზე იქნა აკუმულირებული.

დასავლეთის ყურადღება მიიპყრო და მოწონება დაიმსახურა ფირმების რეგისტრაციის პრაქტიკის გამარტივებამ, გადასახადებისა და ტარიფების შემცირებამ. საერთაშორისო სავალუტო ფონდმა საქართველოსთან განაახლა 2003 წელს შეჩერებული პროგრამა.

2004 წელს ნაერთი ბიუჯეტის შემოსავლები (გრანტებთან ერთად), 2003 წელთან შედარებით, 69,2%-ით გაიზარდა და 2283 მლნ ლარს მიაღწია. საბიუჯეტო შემოსავლების წილი მშპ-ის მიმართ 14,9%-დან 21,4%-მდე გაიზარდა.

1 **შაბაგა გ.** პოსტრევოლუციურ საქართველოში განხორციელებული ეკონომიკური რეფორმების პათოლოგიური ანატომია. „შრომები“. VI ტომი. საქართველოს ეკონომიკური მეცნიერებათა აკადემია. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2008, გვ. 20–21.

საბიუჯეტო შემოსავლების ზრდის ტენდენცია მომდევნო 2005 წელსაც გაგრძელდა. წინა წელთან შედარებით, იგი (გრანტებთან ერთად) 53,3%-ით გაიზარდა და 3257,2 მლნ ლარს მიაღწია. 2006 წელს, წინა წელთან შედარებით, 3,6%-ით დაეცა ზრდის ტემპი და აბსოლუტურ მონაცემებში ამ მაჩვენებელმა 3139,2 მლნ ლარი შეადგინა. ყველაზე ნორმალური იყო 2007 წელი. წინა წელთან შედარებით, იგი 42,4%-ით გაიზარდა და 4469,1 მლნ ლარს მიაღწია. 2008 წელს ზრდამ, წინა წელთან შედარებით, შეადგინა 22,3% და 5469,6 მლნ ლარს მიაღწია.¹

განსხვავებულ სტატისტიკას გვთავაზობს ეკონომიკური პოლიტიკისა და სამართლებრივი საკითხების ქართულ-ევროპული საკონსულტაციო ცენტრი. სახელდობრ, გრანტების გარეშე მთლიანმა შემოსავალმა 2005 წელს 3152,7 მლნ ლარი შეადგინა და მშპ-ის 27,2%-ს მიაღწია, 2006 წელს, შესაბამისად, 4235,6 მლნ ლარი და მშპ-ის 30,7% შეადგინა, ხოლო 2007 წელს – 5915,6 მლნ ლარი და 34,8%.²

2008 წლის 1 იანვრიდან საქართველოში ამოქმედდა ახალი საბიუჯეტო კლასიფიკატორი, რომლის მიხედვით ბიუჯეტის აღრიცხვა წარმოებს სსფ-ის 2001 წლის სახელმწიფო ფინანსების სტატისტიკის სახელმძღვანელოს შესაბამისად.

IV.3. საბიუჯეტო რეგულირება და სახელმწიფო ხარჯების ოპტიმიზაციის პრობლემა

საქართველოში საბაზრო ურთიერთობების ფორმირების კვალობაზე საბიუჯეტო-საგადასახადო სფეროში გატარებული რეფორმა არ აღმოჩნდა საკმარისი იმისათვის, რომ ქვეყანას თავი დაეღწია მძიმე ეკონომიკური სიტუაციისაგან, განსაკუთრებით საბიუჯეტო კრიზისისაგან. ამის მთავარი მიზეზი საქართველოში მიმდინარე ტრანზიტული პროცესების მაკროეკონომიკური რეგულირების სისუსტე და ეკონომიკურ პოლიტიკაში დაშვებული შეცდომებია.

საბიუჯეტო რეგულირება მაკროეკონომიკური რეგულირების ღერძია, რომლის სწორად წარმართვაზეც ბევრად არის დამოკიდებული ქვე-

1 საქართველოს ფინანსთა სამინისტროს მონაცემები (იხ. საქართველოს 2009 წლის სახელმწიფო ბიუჯეტის პროექტი).

2 „საქართველოს ეკონომიკური ტენდენციები“. კვარტალური მიმოხილვა. GEPLAC. ოქტომბერი, 2008, გვ. 29; განსხვავებული ვარიანტია მოცემული სტატისტიკურ კრებულში: სტატისტიკის წელიწადული – 2008. საქართველოს ეკონომიკური განვითარების სამინისტროს სტატისტიკის დეპარტამენტი. თბ., 2008, გვ. 247.

ნის განვითარება. იგი ეკონომიკის ტრანსფორმაციის პროცესების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი და რთული კომპონენტია, რომელშიც, როგორც სარკეში, აირეკლება სხვა სფეროებში წარმოქმნილი პრობლემები.

შეხედულება იმის შესახებ, რომ სახელმწიფო ხარჯები არ უნდა აღემატებოდეს მშპ-ის 40%-ს, საკმაოდ აპრობირებულია განვითარებულ ქვეყნებში. ამ იდეის ავტორი მილტონ ფრიდმანია. სახელმწიფო ხარჯების დონის განსაზღვრისადმი ასეთი ემპირიული მიდგომა ეფუძნება სახელმწიფო ხარჯების მიზანმიმართულ გამოყენებას ეკონომიკური ზრდის სფეროში მაკროეკონომიკური ამოცანების გადასაჭრელად. ამასთან, იმის გათვალისწინებით, რომ ყოველ ქვეყანას, თავისი თავისებურებებიდან გამომდინარე, აქვს საკუთარი პრობლემები საბიუჯეტო-საგადასახადო, ფულად-საკრედიტო, საზოგადოებრივი სექტორისა და ა.შ. სფეროებში, სახელმწიფო ხარჯების მისაღები დონე გრძელვადიან პერიოდში, სპეციფიკურია ცალკეული ქვეყნისათვის. გარდა ამისა, გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ სახელმწიფო ხარჯების დონეს რაოდენობრივად სხვადასხვა წესით განსაზღვრავენ. მისი შეფასების კრიტერიუმი მეტად რთულია და დაკავშირებულია ეკონომიკის სტაბილიზაციის, სტრუქტურული გარდაქმნების, რესურსების განაწილებისა და სხვა პრობლემებთან.

თუ სახელმწიფო ხარჯები დაუსაბუთებლად იზრდება, მაშინ იგი დესტაბილიზაციის ფაქტორად იქცევა, მაგრამ თუ სახელმწიფო ხარჯებისაგან უკუგება მალაღია, მაშინ საკითხი იმის შესახებ, რამდენად მისაღებია ამ ხარჯების არსებული დონე, არ ექვემდებარება განხილვას. მაგრამ როგორ უნდა ანაზღაურდეს ეს ხარჯები – ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საკითხია და ძირითადად ორი გზით წყდება: პირველ შემთხვევაში ყურადღება მახვილდება გადასახადების გაზრდაზე ან სახელმწიფო ხარჯების შემცირებაზე, ხოლო მეორე შემთხვევაში ბიუჯეტის დეფიციტი იფარება ფულის ემისიით, საგარეო და საშინაო სესხებით (აგრეთვე გრანტებით).

ფულის ემისია ორგანულად უკავშირდება ქვეყნის მშპ-ის საერთო მოცულობას. მისი ზღვარსგადასული ზრდა იწვევს ფასების დონის ზრდასა და წარმოქმნის ინფლაციურ გადასახადს. საგარეო სესხების აღებაც უკავშირდება დაბეგვრას, ოღონდ იგი გარკვეული დროითაა გადავადებული და წინა პლანზე სახელმწიფოს გადახდის-უნარიანობის საკითხს აყენებს. ამ უკანასკნელს კი, როგორც ცნობილია, განსაზღვრავს ქვეყნის წარმოებრივი პოტენციალი.

საქართველოში, ბიუჯეტის დეფიციტის ინფლაციური დაფინანსე-

ბის შეწყვეტასთან ერთად, გამოვლინდა სახელმწიფო ხარჯების მჭიდროდ დამოკიდებულება საგადასახადო შენატანებთან. საქმიანი (სამეურნეო) აქტიურობის მკვეთრმა დაცემამ გამოიწვია დასაბევრი ბაზის შემცირება და საბიუჯეტო კრიზისის გაღრმავების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორი გახდა.

საქართველოს საბიუჯეტო კრიზისი ფინანსურ დილემად გადაიქცა. საბიუჯეტო ხარჯების გადაძვლებამ შემოსავლებზე, ფაქტობრივად, პერმანენტული ხასიათი მიიღო. მაგალითად, 1996 წელს საბიუჯეტო შემოსავლების გეგმა შესრულდა 92,0%-ით, 1997 წელს – 87,2%-ით, 1998 წელს – 82,7%-ით, ხოლო 1999 წელს კიდევ უფრო გაღრმავდა საბიუჯეტო კრიზისი და შემოსავლების გეგმა მხოლოდ 70,5%-ით შესრულდა. საბიუჯეტო შემოსავლების მობილიზების დონის მიხედვით ეს წელი ყველაზე წარუმატებელი აღმოჩნდა. ბიუჯეტს დააკლდა 272,3 მლნ ლარი.¹

ბუნებრივია, შემოსავლების შემცირების ტენდენცია გამოიკვეთა ქვეყნის მშპ-შიც. თუ 1997 წელს საგადასახადო შემოსავლები მშპ-ის 10,1%-ს შეადგენდა, 1998 წელს 9% შეადგინა. აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ეს მაჩვენებელი СНГ-ს ქვეყნების უმრავლესობაში ამ პერიოდისთვის 27%-ს, ხოლო რუსეთში – 30%-ს შეადგენდა.² რაც შეეხება განვითარებულ ქვეყნებს, მათი საბიუჯეტო შემოსავლების წილი მშპ-ში მაღალია. ქვეყნების ძირითადი ჯგუფისათვის ეს მაჩვენებელი 40–45%-ის ტოლია, საერთოდ კი მერყეობს 30%-დან (აშშ) 52%-მდე (შვედეთი). აღნიშნული ფაქტი ადასტურებს საგადასახადო შემოსავლების მჭიდროდ დამოკიდებულებას მშპ-ის დინამიკასთან.

საგადასახადო შემოსავლების მობილიზება, ეროვნული წარმოების განვითარების კვალობაზე მისი გაზრდა ქვეყნის საბიუჯეტო-საგადასახადო სფეროს ერთ-ერთ მთავარ პრობლემად დარჩა. საბიუჯეტო კრიზისის გაღრმავებას დიდად შეუწყო ხელი იმ გარემოებაც, რომ მთავრობა არ წავიდა სახელმწიფო ხარჯების ეფექტიანობის ამაღლებისა და სტრუქტურის გაუმჯობესების გზით. იგი, საბიუჯეტო დეფიციტის შემცირების მიზნით, შემოიფარგლა მხოლოდ სახელმწიფო ხარჯების საერთო შემცირებით. დაფინანსების უზრუნველყოფისათვის მან აირჩია შედარებით ადვილი გზები: ჯერ რე-

1 მოხსენება 1999 წლის სახელმწიფო ბიუჯეტის შესრულების შესახებ. საქართველოს პარლამენტის საბიუჯეტო ოფისი. თბ., 2000, გვ. 25.

2 Экономика переходного периода. Руководитель авторского коллектива Гайдар Е. М., 1998, с. 135.

ფორმების დაწყების პირველ ეტაპზე დაარღვია ფულადი პოლიტიკისადმი საბიუჯეტო პოლიტიკის დაქვემდებარების მოთხოვნა – ფულის მასის ზრდის ტემპის შესაბამისობა მშპ-ის ზრდის ტემპთან, რამაც წარმოქმნა ინფლაციური გადასახადი და გაზარდა საშინაო ვალი, ხოლო შემდეგ, შეინარჩუნა რა ინფლაციის დათრგუნვის კურსი, აირჩია მეორე გზა – ძირითადად აქცენტი საგარეო ვალზე გადაიტანა.

სახელმწიფო ვალის გაზრდამ საქართველოს ეკონომიკა მჭიდროდ დამოკიდებული გახადა მსოფლიო საფინანსო ბაზრების კონიუნქტურაზე, რამაც ხელი შეუწყო სახელმწიფო ხარჯების არარაციონალური სტრუქტურის ჩამოყალიბებას.

ინფლაციის დათრგუნვას უნდა შეექმნა ეკონომიკური პირობები ეროვნული კაპიტალის ფორმირების პროცესის დაწყებისათვის, დანაზოგისა და ინვესტიციების გადიდებისათვის, მაგრამ არსებული ფინანსური დილემა აფერხებდა ეკონომიკური ზრდის ამ უმნიშვნელოვანესი ფაქტორების ამოქმედებას. საქართველოსათვის საგულისხმო პარადოქსი გახდა, ერთი მხრივ, ქვეყნის მზარდი მოთხოვნა ინვესტიციებზე (განსაკუთრებით ეროვნულ ინვესტიციებზე) და, მეორე მხრივ, კაპიტალის გადინება საზღვარგარეთ.

სახელმწიფო სექტორში სტრუქტურული რეფორმის გარეშე სახელმწიფო შემოსავლებისა და ხარჯების მკვეთრმა დაცემამ უარყოფითი გავლენა მოახდინა სოციალური დაცვის, განათლების, ჯანდაცვის, მეცნიერებისა და კულტურის სფეროებზე, მკვეთრად შეამცირა მათი ფუნქციონირების ეფექტიანობა. ხელი შეუშალა ეკონომიკის რესტრუქტურისაციის პროცესების განვითარებას.

საბიუჯეტო კრიზისმა მკვეთრად დააჩქარა შემოსავლების დიფერენციაციის პროცესი, გაზარდა სოციალური დამაბულობა. მაგალითად, 1999 წელს საქართველოში მოსახლეობის უმდიდრეს 10%-ზე მოდიოდა ფულადი შემოსავლების 37%, ე.ი. თითქმის 2/5, ყველაზე ღარიბ ნაწილზე – მხოლოდ 1%-მდე.¹ ქვეყანაში ფეხი მოიკიდა მკვეთრი ქონებრივი დიფერენციაციის ტენდენციამ, როგორც ეს სუსტად განვითარებული ქვეყნებისთვისაა დამახასიათებელი. დენაციონალიზაცია საზოგადოებას შემოუბრუნდა სახელმწიფო ქონების განთავსებით, მომხმარებლის მონოპოლიური ჩაგვრით. საქართველოში უგულებელყოფილია ცივილიზებულ სამყაროში აპრობირებული მოსაზრება, რომ ინვესტიციები ადამიანისეულ კაპიტალში გრძელვადიანი ეკონომიკური

1 საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტის მასალები.

ზრდის უზრუნველყოფის მნიშვნელოვანი გარანტია.¹

ეკონომიკის რეფორმირების საანალიზო პერიოდში საქართველოს საგარეო ვალის ზრდის ტემპი აღემატებოდა მშპ-ის ზრდის ტემპს. მაგალითად, 1998 წელს საგარეო ვალის მომსახურებისათვის სახელმწიფო ბიუჯეტიდან გამოყოფილი იყო 52 მლნ დოლარი, რაც ბიუჯეტის ხარჯების 10%-ზე მეტს შეადგენდა, 1999 წელს კი იგი 81,6 მლნ დოლარამდე გაიზარდა. ეს გაცილებით მეტია იმ თანხაზე, რაც სახელმწიფო ბიუჯეტიდან მოხმარდა ჯანმრთელობის დაცვას, გარემოსა და ბუნებრივი რესურსების დაცვას, მშენებლობასა და ენერგეტიკას, ერთად აღებულს. იგი მეტად მძიმე ტვირთად დააწვა მოსახლეობას.

ამ პერიოდისთვის საქართველოში პრაქტიკულად ამოიწურა სახელმწიფო ხარჯების შემცირების ყველა შესაძლებლობა. მაგალითად, 2004 წელს იგი მშპ-ის მხოლოდ 17,4%-ს შეადგენდა. თუმცა, 2008 წლის ოფიციალური მონაცემებით, სახელმწიფო ხარჯებმა 4936,3 მლნ ლარი შეადგინა, ანუ მშპ-ის 25,9%.² შედარებისთვის – აშშ-ში ეს მაჩვენებელი 42%-ია.

ყოველივე ზემოაღნიშნულმა შეასუსტა საბაზრო ეკონომიკის სტიმულები და გააჭიანურა გარდამავალი პერიოდი. ამიტომ აუცილებელი გახდა რადიკალური რეფორმის განხორციელება მაკროეკონომიკური რეგულირების სფეროში, მეცნიერულ დონეზე ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების მოდელის შემუშავება და აღეკვამური ეკონომიკური პოლიტიკის გატარება.

IV.4. საქართველოს ფისკალური პოლიტიკა

საგადასახადო პოლიტიკა, რომელიც საბიუჯეტოსთან ერთად ფისკალურ პოლიტიკას ქმნის, ქვეყნის ეკონომიკური პოლიტიკის განუყოფელი ნაწილია. ეს კონცეფცია დღეს საყოველთაოდაა აღიარებული, მაგრამ ეროვნული ეკონომიკის შესაბამისი და პერსპექტივის მქონე საგადასახადო პოლიტიკის შერჩევა ერთ-ერთი ურთულესი საკითხია. ამიტომაცაა იგი საქართველოში გაცხოველებული მსჯელობის საგანი. ამ პრობლემის მოგვარება სახელმწიფოებრიობის განმტკიცების უმნიშვნელოვანესი პრობლემაა. ცნობილი ჭეშმარიტებაა: ჯანსაღი საგადასახადო სისტემის შექმნა (ე.ი. ისეთი საგადასახადო სისტემის

1 Lucas R. On the Mechanics of Economy Development. Journal of Monetary Economics. Vol. 22, 1988, p. 22.

2 საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტის მასალები.

შექმნა, რომელიც ფისკალურთან ერთად შეასრულებს მარეგულირებელ და მასტიმულირებელ ფუნქციებს) ჯანსაღი საბაზრო ურთიერთობების ჩამოყალიბების საწინდარია. როგორი სახელმწიფო იქნება მომავალში საქართველო, ბევრადაა დამოკიდებული იმაზე, თუ როგორი ეკონომიკა ჩამოყალიბდება ამჟამად პოლიტიკურად დამოუკიდებელ, მაგრამ ეკონომიკურად გარე სამყაროსთან მეტისმეტად დამოკიდებულ ქვეყანაში. ამ საქმეში გადასახადებს სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის ფუნქცია აკისრიათ. სახელმწიფო ბიუჯეტის საშემოსავლო ნაწილის შესრულებაში დიდი მნიშვნელობა სწორი, ქვეყნის ეკონომიკისათვის ადეკვატური საგადასახადო პოლიტიკის გატარებას ენიჭება. იგი მაკროეკონომიკური რეგულირების მნიშვნელოვანი მიმართულების – ფისკალური რეგულირების შემადგენელი ნაწილი და მთავარი ბერკეტია. გადასახადებთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული ყველა დღევანდელი მწვავე პრობლემა – უმუშევრობა, ინფლაცია, ბიუჯეტის დეფიციტი, სიღარიბე, ბიზნესის სამთავრობო რეგულირება, გარემოს გაჭუჭყიანებაც კი და ა.შ. ამ და სხვა სოციალურ-ეკონომიკურ პრობლემებს, შეიძლება ითქვას, ფეხები გადასახადებში აქვთ გართხმული.

საქართველოში თეორიული პარადიგმების შეცვლამ მოითხოვა, ფისკალურ პოლიტიკაში მსოფლიო თეორიისა და პრაქტიკის შესწავლის საფუძველზე, ქვეყანაში მიმდინარე ეკონომიკური პროცესების გაანალიზება.

მიუხედავად იმისა, რომ საგადასახადო პრაქტიკას ხანგრძლივი ისტორია აქვს, დაბეგრის თეორია მხოლოდ XVIII საუკუნეში წარმოიშვა. აქედან მოყოლებული იგი „დულილს“ განიცდის და დღესაც ნელ-ნელა იწმინდება.

ქვეყნის ეკონომიკაში გადასახადების განსაკუთრებულ როლს მსოფლიოში ცნობილი ისეთი ეკონომისტებიც ამტკიცებენ, როგორებიც არიან რ. ფრიში (ნორვეგია), ი. ბინბერგენი (ნიდერლანდი), უ. ბეკერიჯი (ინგლისი), კ. ლანდაუერი, უ. მიჩელი (აშშ) და ა.შ.

სახელმწიფოს წარმოშობიდანვე გადასახადები ეკონომიკის სახელმწიფო მოწყობის აუცილებელ რგოლს წარმოადგენდა. ბიბლიაში ნათქვამია, რომ მოსავლის 1/10 უნდა დარჩეს გადანაწილებისა და საეკლესიო მრევლისათვის. მართლაც, თავდაპირველად გადასახადები შემოსავლის 10%-ს შეადგენდა. ეკონომიკური სისტემების განვითარების კვალობაზე იცვლებოდა საგადასახადო სისტემაც. „დაბეგრის თეორიის“ ევოლუცია ეკონომიკური აზრის განვითარების პარალელურად მიმდინარეობდა.

ა. სმითმა (1723–1790) პირველმა შექმნა დაბეგვის თეორია. მისი აზრით, „გადასახადი, რომლის გადახდაც ყველასათვის სავალდებულოა, უნდა განისაზღვროს ზუსტად და არა თვითნებურად... საგადასახადო ტვირთის შემცირებით სახელმწიფო მეტს მოიგებს, ვიდრე მისი გაზრდით. ამასთან, გამამხდლები თავისუფლად შეძლებენ გადახდას, რაც სახელმწიფოს გაათავისუფლებს გადასახადების აკრეფასთან დაკავშირებული დამატებითი ხარჯებისაგან.“¹

მაშინ როდესაც კლასიკური თეორია გადასახადებს მიიჩნევს წმინდა ფისკალურ იარაღად, კეინზიანური თეორია ინვესტიციების მოზიდვაში განსაკუთრებულ როლს გადასახადებს ანიჭებს. კეინზიანელების აზრით, გადასახადები გამოყენებული უნდა იქნეს ინფლაციისა და უმუშევრობის წინააღმდეგ, შეასრულოს „ჩამენებული სტაბილიზატორის როლი“ და ამით ხელი შეუწყოს ეკონომიკის მდგრად განვითარებას.

ნეოკლასიკური თეორიის ძირითადი იდეა, რომელიც აისახა მიწოდების თეორიაში, კორპორაციებისათვის საგადასახადო შეღავათების დაწესებასა და სამომხმარებლო მოთხოვნის ხელშეწყობის მიზნით, მოსახლეობის გადასახადების შემცირებაში მდგომარეობს. ნეოკლასიკოსების აზრით, მაღალი გადასახადები აფერხებს სამეწარმეო ინიციატივასა და ამუხრუჭებს საინვესტიციო პოლიტიკას. იგი ხელს უშლის ბაზრის ნორმალურ ფუნქციონირებას. ამასთან, საგადასახადო განაკვეთები არ უნდა იყოს მინიმალური. წინააღმდეგ შემთხვევაში დაირღვევა ბიუჯეტის მოთხოვნა და გადასახადები შეწყვეტენ ეკონომიკური რეგულატორის ფუნქციის შესრულებას.

XX საუკუნის 20-იან წლებში პოლიტიკური ეკონომიის კემბრიჯის სკოლის თვალსაჩინო წარმომადგენელმა არტურ პიგუმ (1877–1959) თავის ნაშრომში „სახალხო ფინანსები“ განავითარა აზრი იმის შესახებ, რომ კონფისკატორული დაბეგვა არაეფექტიანია და სწორმა საგადასახადო პოლიტიკამ შუალედური გზა უნდა იპოვოს. მისი აზრით, გადასახადებმა რიგითი მოქალაქის კეთილდღეობა მინიმალურად უნდა დაახარალოს. იოზეფ შუმპეტერი (1883–1950) 1918 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში – „სახელმწიფო გადასახადების კრიზისი“ – ხაზგასმით აყალიბებს აზრს იმის შესახებ, რომ გადასახადებით სახელმწიფო შეიძლება შეეჯახოს ისტორიულ ბარიერს და დაინგრეს.

XX საუკუნის 80-იან წლებში მიწოდების თეორია აშშ-ში განავითარეს მ. ბერნსონმა, ა. ლაფერმა, მ. უეიდენბაუმმა, გ. სტიანომმა

1 სმითი ა. გამოკვლევა ხალხთა სიმდიდრის ბუნებისა და მიზეზების შესახებ. თარგმანი ინგლისურიდან **ფ. გოგინაიშვილის** მიერ. თბ., 1938, გვ. 588–589.

და სხვებმა. მათი მსჯელობა ეყრდნობა ზღვრული საგადასახადო განაკვეთების რადიკალური შემცირების იდეას. ეკონომისტებისათვის კარგად ცნობილი „ლაფერის მრუდი“ ამ იდეის ილუსტრირების ნათელი მაგალითია. ა. ლაფერის აზრით, რაც უფრო მაღალია ზღვრული საგადასახადო განაკვეთები, მით უფრო ძლიერია გადამხდელთათვის თავის არიდების წამქეზებელი მოტივი... ადამიანები იმისათვის კი არ მუშაობენ, რომ გადასახადები იხადონ. გადასახადების გამოქვეითვით წმინდა შემოსავალი განსაზღვრავს, კონკრეტული პიროვნება მუშაობს თუ „პლაჟზე ზის“.¹

ნეოკლასიკოსების მტკიცებით, ბიუჯეტში საგადასახადო შენატანების ზღვრული განაკვეთი 30%-ია, რომლის ფარგლებშიც ბიუჯეტი იზრდება. გადასახადებით შემოსავლის 40–50%-ის ამალღებისას, როდესაც საგადასახადო განაკვეთი „აკრძალულ ზონაში“ მოხვდება, მოსახლეობის დანაზოგი მცირდება, რაც ახშობს ინვესტირებისადმი ინტერესს და ამცირებს საგადასახადო შენატანებს. მართალია, გადასახადების გაზრდა, ერთი მხრივ, ბიუჯეტის დეფიციტის შემცირების ან დაძლევის ყველაზე მარტივი გზაა, მაგრამ, მეორე მხრივ, მზარდი გადასახადები მხოლოდ აღრმავენს დეფიციტს. გადასახადების მაღალი პროცენტი ასოცირდება დიდ დეფიციტთან, უმუშევრობის დონის ზრდასა და მოულოდნელ ინფლაციასთან.

გადასახადების ფისკალური ფუნქციით ძირითადად ფორმირდება სახელმწიფო ფინანსური რესურსები, ანუ ამ ფუნქციით ხდება მშპ-ის მნიშვნელოვანი ნაწილის ფულადი ფორმით გასახელმწიფოებრივება. საგადასახადო ტვირთის დონეს, პირველ ყოვლისა, სახელმწიფო ხარჯების სიდიდე განსაზღვრავს. 1995 წლის მონაცემებით, განვითარებულ ქვეყნებში სახელმწიფო ხარჯების საგადასახადო დაფარვის კოეფიციენტი პირველ ადგილზე იყო აშშ (82,8%), მეორეზე – გერმანია (79,4%), მესამეზე – დიდი ბრიტანეთი (77,2%), შემდეგ – იაპონია (75,7%), საფრანგეთი (73,1%) და ა.შ.²

ეკონომიკურ თეორიასა და პრაქტიკაში ცნობილი, ცივილიზებულ სამყაროში საკმაოდ აპრობირებული დაბეგვრის მოწინავე გამოცდილება არ იქნა გათვალისწინებული დამოუკიდებელი საქართველოს ეკონომიკურ პოლიტიკაში. არასწორმა საგადასახადო პოლიტიკამ სახელმწიფო

1 ციტირებულია შემდეგი ნაშრომის მიხედვით: Налоговые реформы 80-ых годов в США. М., 1995, с. 9-12.

2 **Стиглиц Дж. Ю.** Экономика общественного сектора. Перевод с английского. М., 1997, с. 387.

ბიუჯეტი დაანგრია. ამის დამადასტურებელია თუნდაც ის, რომ საქართველოში სახელმწიფო ხარჯების საგადასახადო დაფარვის კოეფიციენტი მხოლოდ 60–65%-ს აღწევდა. ამ ნგრევის საფუძველი ეკონომიკური განვითარების თეორიის უგულებელყოფაშია, რამაც, ბევრ სხვა მიზეზთან ერთად, საგადასახადო ბაზის უკიდურესი სივიწროე გამოიწვია.

გარდამავალი პერიოდის პირველივე წლებიდან საქართველოში გამოიკვეთა ეკონომიკაზე საგადასახადო სისტემის პოზიტიური ზემოქმედების შესუსტების სიმპტომები. გადასახადებს არა მხოლოდ ეკონომიკის მასტიმულირებელი და მარეგულირებელი, არამედ ფისკალური ეფექტიც კი არ ჰქონდა. აბსოლუტურად მოუქნელი იყო საგადასახადო შეღავათების სისტემა. იმთავითვე ამკარად გამოიკვეთა საგადასახადო სისტემის მარგი ქმედების კოეფიციენტის დაცემის ტენდენცია. არსებული საგადასახადო სისტემა კიდევ უფრო ამწვავებდა ეკონომიკის კრიზისულ მდგომარეობას და იგი ეკონომიკური რეფორმის ყველაზე სუსტ რგოლს წარმოადგენდა.

საბაზრო პრინციპებზე მორგებული დამოუკიდებელი საგადასახადო სისტემის შექმნა მრავალი ობიექტური თუ სუბიექტური წინააღმდეგობის დაძლევის მოითხოვდა. ჩვენში ახლო წარსულში საგადასახადო სამართალი არ არსებობდა, ხოლო საგადასახადო სამსახურის დონე უპასუხებდა არა საბაზრო, არამედ ეკონომიკის მართვის ცენტრალიზებული სისტემის მოთხოვნებს. საგადასახადო საქმის მცოდნე კვალიფიციური კადრების ნაკლებობასთან ერთად, ამ სისტემაში ფეხი მოიკიდა განუკითხობამ, განსაკუთრებით აღრიცხვა-ანგარიშგების სფეროში, ასევე, არასახელმწიფოებრივ სექტორში, რის გამოც დიდი ოდენობის თანხა იკარგებოდა და თავს არ იყრია ბიუჯეტის შემოსავლებში. მოკლედ, საგადასახადო სისტემაში (ისე როგორც მთელ მაკროსისტემაში) საქართველოს მკვეთრად გამოხატული განვითარების კურსი არ ჰქონდა. სიტყვით თითქოს გადავდიოდით საბაზრო ეკონომიკაზე, საქმით კი სულ სხვა სურათი იყო.

1992 წელს ღრობითმა მთავრობამ მიიღო დოკუმენტი – „საქართველოს რესპუბლიკის ეკონომიკური რეფორმების ძირითადი მიმართულებები“, რომელიც ეკონომიკური დაქვეითების პროცესის შეჩერებისა და სამეურნეო ცხოვრებაში წესრიგის დამყარების მიზნით, მრავალ სხვა საკითხთან ერთად, საბიუჯეტო-საგადასახადო სისტემის რეორგანიზაციას ითვალისწინებდა. მაგრამ ქვეყანაში შექმნილი მასობრივი უწყესრიგობა და მკვეთრად გამოხატული პოლიტიკური დესტაბილიზაცია აფერხებდა რეალური ეკონომიკური რეფორმების დაწყებას.

1993 წლის 21 დეკემბერს მიღებულ იქნა კანონი „საგადასახადო სისტემის საფუძვლების შესახებ“. ეს ის პერიოდია, როდესაც ქვეყანაში მძვინვარებდა ჰიპერინფლაცია. საწარმოთა დიდი უმრავლესობა არ მუშაობდა. ქვეყანაში თანდათან იზრდებოდა გამოუყენებელი შრომითი პოტენციალის რაოდენობა, რომელიც მძიმე ტვირთად აწვებოდა ეკონომიკას. მდგომარეობა არა მხოლოდ კრიზისული, არამედ კატასტროფულიც იყო.

ეს პერიოდი საქართველოს ისტორიაში შევიდა ქვეყნის ნგრევის, პოლიტიკური ღოზუნგებისა და რიტორიკული მოწოდებების ხანად.

ასეთ ქაოსურ სიტუაციაში გააქტიურდა საერთაშორისო საფინანსო ორგანიზაციები. 1994 წლის მიწურულს საქართველოს მთავრობამ, საერთაშორისო სავალუტო ფონდის სპეციალისტებთან ერთად, შეიმუშავა ერთწლიან პერიოდზე გათვლილი დოკუმენტი – „განცხადება ეკონომიკური პოლიტიკის შესახებ“.¹ წარმოების დაცემის შეჩერებისა და ეკონომიკური აღმავლობისთვის მყარი პირობების შექმნის მიზნით, აღნიშნული დოკუმენტი ერთ-ერთ ძირითად ამოცანად ითვალისწინებდა საბიუჯეტო-საგადასახადო სისტემის ინსტიტუციური სტრუქტურის გაუმჯობესებას. ნავარაუდევია იყო საბიუჯეტო სუბსიდიების გაუქმება და სახელმწიფო შემოსავლების გაზრდა საგადასახადო რეჟიმის გამკაცრების გზით. ამ მიზნების მისაღწევად 1994 წლის სექტემბერში ქვეყანაში გაიზარდა გაზის, ელექტროენერჯის და პურის ფასი, სახელმწიფო სექტორში მინიმალური და მაქსიმალური ხელფასების სიდიდე (რაც თავისთავად მიზერული იყო) არსებითად გაუთანაბრდა ერთმანეთს, მინიმუმამდე იქნა დაყვანილი საზოგადოებრივი ტრანსპორტის სუბსიდირება და ა.შ. ამავე 1994 წლის ბოლოს საქართველოს პარლამენტმა მიიღო კანონები: „საგადასახადო სისტემის საფუძვლების შესახებ“, „საქართველოს სახელმწიფო საგადასახადო სამსახურის შესახებ“, „საწარმოთა მოგების გადასახადის შესახებ“, „დამატებული ღირებულების გადასახადის შესახებ“, „აქციზის შესახებ“, „ფიზიკურ პირთა ქონების გადასახადის შესახებ“ და ა.შ. დამატებულ ღირებულებაზე გადასახადი გაიზარდა 14-დან 20%-მდე, ბენზინზე აქციზი – 10-დან 15%-მდე და ა.შ. ასევე გაიზარდა ჯარიმები საფინანსო და სამეურნეო კანონმდებლობის დარღვევისათვის. 1996 წლის ბოლოს მიღებულ იქნა კანონი „საბაჟო გადასახადის შესახებ“. საბაჟო გადასახადი 2-დან 12%-მდე გაიზარდა.

1 „საქართველოს რესპუბლიკა“. 20–21 ოქტომბერი, 1994.

1997 წლის 13 ივნისს საქართველოს პარლამენტმა, ძალზე დაგვიანებით (მასზე მუშაობა 1993 წლიდან დაიწყო), როგორც იქნა მიიღო საგადასახადო კოდექსი (საფუძვლად ყაზახური საგადასახადო კოდექსი დაედო). არ იქნა გათვალისწინებული საერთაშორისო სავალუტო ფონდის რიგი რეკომენდაციებისა (მაგალითად, გადასახადების განაკვეთების სიდიდის განსაზღვრისას არ იქნა გათვალისწინებული რეალური საგადასახადო ტვირთის ოპტიმალური გაანგარიშების მაჩვენებლები). ამიტომ 1998 წლიდან, არსებული შეცდომების გასწორების მიზნით, საგადასახადო კოდექსში შესწორებების შეტანა დაიწყო. 2004 წლამდე 270-ზე მეტი ცვლილება იქნა შეტანილი. გადამხდელთათვის ისედაც რთული ენით წარმოდგენილი კანონი, მრავალჯერადი ცვლილებით კიდევ უფრო რთული გასაგები გახდა. მიუხედავად ამისა, საგადასახადო კანონმდებლობაში განხორციელდა გარკვეული პოზიტიური ცვლილებები (მოხდა სანქციების ლიბერალიზაცია, დამატებული ღირებულების გადასახადისგან განთავისუფლდა სამედიცინო აპარატურა, ფარმაცევტული საქონელი, პრესა, საგამომცემლო პროდუქცია...), მაგრამ, მიუხედავად ამისა, საგადასახადო კოდექსი არასრულყოფილი იყო, რამაც მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ქვეყანაში არაჯანსაღი კონკურენციული გარემოსა და დაბალი საგადასახადო კულტურის ჩამოყალიბებაში.

სახელმწიფო ხარჯების დაფინანსებაში მუდმივ დამახულობას იწვევდა გადასახადების აკრეფის არაჯანსაღი მექანიზმი. არადიფერენცირებული გადასახადები ხელს უწყობდა ფარული ეკონომიკის ზრდას. საგადასახადო შეღავათების სისტემა არ შეესაბამებოდა ეკონომიკის რეალურ მოთხოვნებს. ქვეყანაში ადმინისტრაციის მიმართ ჩამოყალიბდა უნდობლობის გარემო. ამ გარემოებამ დალი დაასვა ქვეყნის ფისკალურ პოლიტიკას და უარყოფითი გავლენა მოახდინა ეროვნული ეკონომიკის განვითარებაზე.

პოზიტიური ძვრებიდან აღსანიშნავია ის, რომ ახალი საგადასახადო კანონმდებლობით დაწესდა მოგების გადასახადის ერთიანი განაკვეთი – 20%-ის ოდენობით. წინა წლებში მოგების გადასახადი ძალიან მაღალი იყო და, მაგალითად, 1993 წელს 40%-ზე მეტს აღწევდა.¹ ერთიანი განაკვეთის დაწესებით საკრედიტო დაწესებულებებისა და სადაზღვევო ორგანიზაციების მოგების გადასახადის განაკვეთი 35%-დან 20%-მდე შემცირდა.

1 მესხია ი., მურჯიანელი მ. ეკონომიკური რეფორმა საქართველოში. თბ., თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1996, გვ. 122.

საგადასახადო კოდექსში, რომელშიც ხშირი ცვლილებები და შესწორებები ხდებოდა, არ იყო ასახული განაკვეთების დაწესების მეთოდოლოგია. საგადასახადო განაკვეთების დადგენისადმი გათვალისწინებული იყო მხოლოდ ფისკალური მიდგომა. გერმანელი ექსპერტების აზრით, სოფლის მეურნეობის პროდუქციაზე 20%-იანი დღგ (გვრ-ში 8%-ია) გააჩანაგებდა ქართულ სოფელს. სამაგიეროდ, საქართველოში აზარტულ თამაშებზე გადასახადი 15%-ს შეადგენდა, მაშინ როდესაც ევროპის ქვეყნებში იგი 58%-ია.

ყურადღებას იპყრობს საქართველოში პირდაპირი და არაპირდაპირი გადასახადების თანაფარდობის საკითხი. განვითარებულ ქვეყნებში მათ შორის თანაფარდობა, შესაბამისად, მერყეობს 2,0 : 1-თან ფარგლებში. მაგალითად, 1995 წლის მონაცემებით, იგი აშშ-ში შეადგენდა 1,7 : 1-თან, კანადაში – 1,3 : 1-თან, შვედეთში – 1,4 : 1-თან, შვეიცარიაში – 2,0 : 1-თან და ა.შ.¹ საქართველოში კი პირდაპირ და არაპირდაპირ გადასახადებს შორის თანაფარდობა 1995 წელს შეადგენდა 1 : 1,02-თან, (49,5 და 50,5%), 1996 წელს 1 : 1,6-თან (46,3 და 53,7%), ხოლო 1997 წელს – 1 : 6,8-თან (12,8 და 87,2%). 1994 წელს მოგების გადასახადის წილიც მთლიან საგადასახადო შემოსავლებში იყო 28,2%, 1997 წელს კი მხოლოდ 8%, ხოლო მშპ-ში, შესაბამისად, – 0,8 და 0,6%.²

ამრიგად, საქართველოს სახელმწიფო ბიუჯეტის საგადასახადო შემოსავლების ძირითადი ნაწილი არაპირდაპირ გადასახადებზე მოდიოდა, რაც არ ითვლება ნორმალურ მოვლენად. მოუქნელთან ერთად, არასტაბილური საგადასახადო სისტემა დიდ სიძნელეებს ქმნიდა მეწარმეობის განვითარებისათვის. ზოგჯერ ინსტრუქცია წინა რიცხვით შედიოდა ძალაში, რაც უხერხულობას იწვევდა წესიერ გადამხდელებშიც კი და მათ კანონის დამრღვევთა რიგებში აყენებდა. საგადასახადო სისტემაში ერთ-ერთი სერიოზული პრობლემა იყო საგადასახადო დავალიანების ზრდა. მაგალითად, 1996 წლის 1 ივლისის მდგომარეობით, მსხვილ გადამხდელთა საგადასახადო დავალიანებამ 6 მლნ ლარს მიაღწია, მათ შორის 75%-ზე მეტი მოდიოდა ჯარიმებზე, სახელმწიფო საგადასახადო ინსპექციის საგადასახადო დავალიანებამ კი შეადგინა

1 Жильцов Е. Н. Экономика общественного сектора и некоммерческих организаций. М., "Издательство московского университета", 1998, с. 67.

2 „საქართველოს ეკონომიკის მიმართულებები“. კვარტალური მიმოხილვა. ეკონომიკური პოლიტიკისა და სამართლებრივი საკითხების ქართულ-ევროპული საკონსულტაციო ცენტრი. Tacis, პირველი კვარტალი, 1998, გვ. 21; „ბიულეტენი“. № 7, 1998, გვ. 28.

61,2 მლნ ლარი.

ნიშნდობლივია ის გარემოებაც, რომ ზოგიერთ საწარმოში, სადაც არ აღინიშნებოდა წარმოების დაცემა, გადასახადების გადახდა მცირდებოდა. ეს ტენდენცია უკავშირდებოდა გადასახადებისაგან კანონსაწინააღმდეგო გადახრას, გადაუხდელობის სინდრომის განვითარებას, ბიუჯეტის წინაშე ეკონომიკური აგენტების დავალიანების დაგროვებას, დაუსაბუთებელი საგადასახადო შეღავათების მასშტაბების გაფართოებას (მაგალითად, 1998 წლისათვის გადაუხდელი გადასახადების მოცულობამ თითქმის 1 მლრდ ლარს მიაღწია, ხოლო 2004 წლისათვის – 2 მლრდ ლარზე მეტს) და ა.შ. ამას ემატებოდა კანონმდებლობის არასრულყოფილება, საგადასახადო ადმინისტრირების სისუსტე და სხვ. ტრანზიტულ პროცესებზე აგებული ეკონომიკის დამახასიათებელმა თავისებურებამ – მოკლევადიან პერიოდში პრივატიზაციის პროცესსა და საგადასახადო შენატანების ზრდას შორის პირდაპირი დამოკიდებულების არსებობამ (ეს კონცეფცია ცნობილია დასავლურ ეკონომიკურ ლიტერატურაში და იგი განვითარებულია მ. ფრიდმენის, გ. იეროუსა და სხვათა ნაშრომებში.)¹ ვერ პოვა ასახვა საქართველოში. იყიდებოდა ქონება, ბიუჯეტი კი ცარიელი იყო.

2004–2008 წლებში საქართველოს ეკონომიკის ფუნქციონირებაში მომხდარმა არსებითმა ცვლილებებმა, გარკვეული პოზიტიური ტენდენციები შექმნა ფისკალურ კონსოლიდაციაში. საგადასახადო ადმინისტრირების გაუმჯობესების საფუძველზე, ნაერთი ბიუჯეტის საგადასახადო შემოსავლები მშპ-ის მიმართ 2003 წლის 13,9%-დან 2004 წელს 18,6%-მდე გაიზარდა, 2005 წელს – 20,8, 2006 წელს – 22,9, 2007 წელს – 25,8, ხოლო 2008 წელს 26,8%-მდე გაიზარდა.² 2008 წლის ნაერთი ბიუჯეტის მთლიან შემოსავლებში, ახალი საბიუჯეტო კლასიფიკაციის მიხედვით, თავი მოიყარა საგადასახადო შემოსავლებმა, გრანტებმა, სხვა შემოსავლებმა, ფინანსურმა და არაფინანსურმა აქტივებმა. აღსანიშნავია, რომ ამ წლის გრანტებმა სულ შეადგინა 593 მლნ ლარი. აქედან, 2008 წლის აგვისტოში საქართველოში განვითარებული მოვლენებიდან გამომდინარე, საზღვარგარეთის მთავრობებისგან მიღებული გრანტები 412,5 მლნ ლარს,

1 **Friedman M.** Capitalism and freedom. Chicago. Univ. of Chicago press, 1992; **Yarrow G.** Privatization on Theory and Practice. Economic Policy. Cambridge University press, April, 1986.

2 „საქართველოს ეკონომიკური ტენდენციები“. კვარტალური მიმოხილვა. GEPLAC. ოქტომბერი, 2008, გვ. 29.

ანუ გრანტების მთელი მოცულობის 70%-ს შეადგენდა.¹

საგადასახადო შემოსავლების წლიურ ზრდაზე მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა 2008 წლის 1 იანვრიდან საშემოსავლო გადასახადის განაკვეთის 12-დან 25%-მდე აწევამ.* აღსანიშნავია, რომ 2008 წელს (და არა მხოლოდ ამ წელს) არაფინანსური აქტივები მთლიანად პრივატიზებიდან მობილიზებული თანხებით იყო წარმოდგენილი და 4,5-ჯერ აღემატებოდა წინა წელს შემოსულ თანხებს.

მთლიანობაში საქართველოს ხელისუფლებამ ვერ შეძლო მაკროეკონომიკური რეგულირების ცივილიზებული ფორმებისა და მეთოდების (და არა ადმინისტრაციული მეთოდების) დანერგვა და მათ შესრულებაზე მკაცრი კონტროლის დაწესება, საბიუჯეტო წონასწორობის უზრუნველყოფისა და გრძელვადიან პერიოდში მისი შენარჩუნებისათვის სახელმწიფო ფინანსებში სტრუქტურული რეფორმების გატარება.

ხელისუფლებამ ვერ შექმნა საბაზრო სისტემის ეფექტიანი ფუნქციონირების ხელშემწყობი სამართლიანი ბაზა, რომელიც დააჩქარებდა ბიზნესის განვითარებას, დაიცავდა კონკურენციას, უზრუნველყოფდა ბაზრის მიერ უსამართლოდ განაწილებული შემოსავლების სამართლიან გადანაწილებას, ეკონომიკური კონიუნქტურის მერყეობით გამოწვეული ინფლაციის დათრგუნვასა და ეკონომიკური ზრდის სტიმულირებას. როგორც იტყვიან, ველოსიპედის ხელახლა გამოგონება არ იყო საჭირო. ასეთი სამართლებრივი ბაზა უკვე საკმაო ხანია არსებობს განვითარებულ ქვეყნებში, მას მხოლოდ გულდასმით შესწავლა და დანერგვა სჭირდება ჩვენი კულტურული და ისტორიული თავისებურებების, წეს-ჩვეულებებისა და ტრადიციების გათვალისწინებით.

IV.5. საგადასახადო ტვირთი: მძიმე თუ მსუბუქი საქართველოს ეკონომიკისათვის?

გადასახადებზე დიდად არის დამოკიდებული ქვეყნის ეკონომიკა და საზოგადოებრივი ყოფიერება. ძნელია იპოვო ადამიანი, რომელსაც არ აწუხებდეს ეს პრობლემა – საგადასახადო ტვირთთან დაკავ-

¹ **ბაბაგა გ.** ბრიუსელის კონფერენციის გადაწყვეტილებათა ფარგლებში დონორთა ფინანსური დახმარების ასახვა საქართველოს 2008 და 2009 წლების სახელმწიფო ბიუჯეტებში. ანგარიში მომზადდა კოალიცია „გააჭვირვალე ფინანსური დახმარება საქართველოს“ ფარგლებში. თბ., აპრილი, 2009, გვ. 8.

* ამ საკითხის ახსნა იხილეთ 137-ე გვერდზე.

შირებით წარმოქმნილი დილემა. ნებისმიერი სამეურნეო სუბიექტი, ეს იქნება სახელმწიფო, ფირმა თუ შინამეურნეობა, უხილავი თუ ხილული დაფებითაა დაკავშირებული გადასახადებთან.

2005 წლამდე საქართველოს საგადასახადო სისტემა კანონმდებლობის მიხედვით ხასიათდებოდა საგადასახადო ტვირთის გაცილებით მაღალი დონით, ვიდრე ეს გადასახადების აკრეფის პრაქტიკაშია აპრობირებული. არსებული საგადასახადო წნეხი არ შეესაბამებოდა საერთაშორისო სტანდარტებს, რაც საქართველოს ეკონომიკისათვის მიუღებელი და შეუსაბამო იყო.

საქართველოში ფისკალური კრიზისი, შეიძლება ითქვას, თვით-გამაძლიერებელ ხასიათს ატარებდა. ეკონომიკური აგენტების მაღალ დაბეგვრასა და საგადასახადო ამონაგების დაბალ დონეს შორის წინააღმდეგობას კიდევ უფრო აძლიერებდა საგადასახადო ტვირთის უთანაბრობა. საგადასახადო სისტემა არ იყო ნეიტრალური იმ გადაამხდლების მიმართ, რომლებიც ერთნაირ ეკონომიკურ პირობებში იმყოფებოდნენ. იგი, გარკვეული თვალსაზრისით, ავიწროებდა კეთილსინდისიერი გადაამხდლების წრეს. როგორც ცნობილია, საგადასახადო ტვირთს ძირითადად მსხვილი გადაამხდლები ატარებენ (მათი წარმოებრივი საქმიანობა უფრო გამჭვირვალეა საგადასახადო სამსახურისათვის), ფიზიკური პირებიდან კი – საშუალოშემოსავლიანი გადაამხდლები. დიდი შემოსავლების მქონე ფიზიკური პირები სშირად სხვადასხვა გზით ნიღბავენ თავიანთ შემოსავლებს. ასეთი მდგომარეობა, რომელიც ხელს უშლის მეწარმეობის განვითარებას, ტიპური იყო საქართველოსთვისაც. საქართველოს ხელისუფლებისთვის ვერ იქნა აღქმული ის მარტივი ჭეშმარიტება, რომ **გადასახადებით რეგულირება საზოგადოების ჰარმონიული განვითარებისა და ეკონომიკის სტაბილიზაციის უმნიშვნელოვანესი ბერკეტია**. მისი სწორად წარმართვა საქმიანი აქტიურობის გამოცოცხლებისა და სამამულო წარმოების არა მხოლოდ გაზრდის, არამედ მისი კონკურენტუნარიანობის ამაღლების საწინდარია.

„რეივანომიკის“ ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი მახასიათებელი სწორედ გადასახადების ლიბერალიზაცია და ფისკალური პოლიტიკის კონსერვატიული მიმართულებით შემობრუნება იყო.

საქართველოში, მიუხედავად დაბეგვრის საკითხებსა და საგადასახადო სისტემის აგების შესახებ გაცხოველებული პოლემიკისა, ვერ იქნა შემუშავებული დაბეგვრის ერთიანი კონცეფცია. არსებულმა საგადასახადო კოდექსმა (რომელიც, შეიძლება ითქვას, ერთი დაკვრით

შეიქმნა) ვერ შეძლო ახალ ეკონომიკურ პირობებთან ადაპტირება. ვერ გამარტივდა საგადასახადო სისტემა საგადასახადო კოდექსში შესაბამისი ცვლილებების შეტანის საფუძველზე. თავიდან ვერ იქნა აცილებული ორმაგი დაბეგვრა, გადასახადების (განსაკუთრებით დამატებული ღირებულების გადასახადის და ა.შ.) ლიფერენციაცია. მცირე საწარმოების მიმართ არ იქნა შემოღებული ფიქსირებული გადასახადი, ვერ განხორციელდა შეღავათების ვარირება, რომელთა ლიფერენციაცია წარმოების დინამიკისა და სტრუქტურაზე ზემოქმედების საშუალებას იძლევა და ა.შ. როგორც ცნობილია, ცივილიზებულ ქვეყნებში საგადასახადო მექანიზმი სტიმულს აძლევს საქველმოქმედო საქმიანობას. ნებისმიერი სახის ქველმოქმედება თავისუფლდება გადასახადებისაგან, რის გამოც ასეთი ქმედება არა მხოლოდ მორალურადაა პრესტიჟული, არამედ ეკონომიკურადაც ხელსაყრელია. ეს მოწინავე გამოცდილება არ იქნა გათვალისწინებული საქართველოს ეკონომიკურ პოლიტიკაში.

აღნიშნული ღონისძიებები გააუმჯობესებდა საგადასახადო კულტურასა და დისციპლინას, აიძულებდა არაგადამხდელებს მოეხდინათ თავიანთი საწარმოების რესტრუქტურირება, შემდეგ კი ვალები დაეფარათ, გააძლიერებდა ბრძოლას ფარული ეკონომიკის წინააღმდეგ, საბოლოო ანგარიშით, სახელმწიფო ბიუჯეტში გაზრდიდა საგადასახადო შემოსავლების მოცულობასა და ხელს შეუწყობდა მის სტაბილიზაციას.

საგადასახადო პოლიტიკის შემუშავებისას არ იქნა გათვალისწინებული ორი მნიშვნელოვანი გარემოება: მისი ეფექტიანობისა და სამართლიანობის უზრუნველყოფა.

ეფექტიანია ის საგადასახადო სისტემა, რომელიც გადასახადის გადამხდელთა ხარჯების მინიმიზაციისა და ეკონომიკის სტიმულირების გაზრდის საშუალებას იძლევა. საგადასახადო პოლიტიკა ისე უნდა იყოს აგებული, რომ წაახალისოს ფირმები წარმოებაში დანაზოგის დასაბანდებლად, რაც, თავის მხრივ, ერთობლივი ინვესტიციების ზრდას განაპირობებს.

ქვეყნის სიცოცხლისუნარიანობის დონეს განსაზღვრავს მისი უნარი, აწარმოოს საქონელი და მომსახურება, რომელიც, თავის მხრივ, მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული დანაზოგისა და ინვესტიციების დონეზე. დანაზოგის დონესა და ეკონომიკური კეთილდღეობის მაჩვენებლებს შორის მჭიდრო ურთიერკავშირია. დანაზოგის მაღალი დონე საინვესტიციო რესურსების გადიდებას, შრომის მწარმოებლურობისა და,

აქედან გამომდინარე, შემოსავლების ზრდას განაპირობებს. თუ კანონმდებლობა მიმართულია ქვეყანაში დანაზოვის სტიმულირებისაკენ, ბუნებრივია, მოსახლეობა თავისი შემოსავლის მნიშვნელოვან ნაწილს გამოიყენებს დაგროვებისთვის, რაც, საბოლოო ანგარიშით, უზრუნველყოფს ცხოვრების დონის ამაღლებას.

იმ თეორიას, რომელიც საქართველოს ეკონომიკურ პოლიტიკას ამ პერიოდში ედგა საფუძვლად, „სტაგნაციის ახალი თეორია“ შეიძლება ეწოდოს. სახელმწიფომ ვერ დაიცვა წარმოება, რომელიც გაკოტრების ზღვარზე მივიდა, სახელმწიფომ ვერ დაიცვა ბაზარი, რომელიც სპეკულაციური ბიზნესით იყო გაჯერებული.

სოციალური სამართლიანობის პრინციპი საგადასახადო სისტემის აგების ერთ-ერთი ცენტრალური პრინციპია, რაც ნაკლებად იქნა გათვალისწინებული საქართველოს პოსტკომუნისტურ გარდამავალ ეკონომიკაში. ხელისუფლებამ ვერ გაითვითცნობიერა ის, რომ გადასახადების დადგენის საკითხისადმი მხოლოდ ფისკალური მიდგომა ქვეყნის დამლუპველია.

ცნობილია, რომ ლუდვიგ ერჰარდის პოლიტიკაში მთავარი სწორედ გადასახადების შემცირება იყო. ომით გაპარტახებულმა გერმანიამ ამ გზით ბიუჯეტში სამჯერ მეტი შემოსავალი მიიღო. პრეზიდენტ ჯონსონის აზრით, გადასახადების შემცირება ყველაზე მნიშვნელოვანი და ისტორიული ნაბიჯი იყო, რომელიც აშშ-მა გადადგა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ეკონომიკის განმტკიცებისათვის. მაშინ როდესაც ბიუჯეტის მნიშვნელოვანი დეფიციტი იყო, პრეზიდენტი და კონგრესი ამცირებდნენ გადასახადებს 11,5 მლრდ დოლარით წელიწადში. რეიგანის ადმინისტრაციამ ახალ დარგებში შეამცირა გადასახადი ინვესტიციებიდან შემოსავლებზე, რამაც გაზარდა წარმოებაში კაპიტალდაბანდებაც და შრომის მწარმოებლურობაც. აშშ-ში 1974 წლიდან მოქმედებს კანონი საგადასახადო შეღავათების იმ კომპანიებზე მიცემის შესახებ, რომლებიც აქციებს ანაწილებენ მუშებს შორის. ამისათვის კომპანიები ქმნიან მოგებიდან ანარიცხების ფონდს, რომლის სახსრებიც ხმარდება მუშების მიერ აქციების გამოსყიდვას. რა თქმა უნდა, მათ საკუთრებაში აქციების საკონტროლო პაკეტი არ გადადის, მაგრამ მუშები რეალურად ერთგებიან საწარმოს მართვაში და ღებულობენ მოგების ნაწილს დივიდენდების სახით.

საზღვარგარეთული გამოცდილებიდან ჩანს, რომ საგადასახადო შეღავათები ფართოდ გამოიყენება საწარმოების ახალ პირობებთან შეგუებისა (მათ „ადაპტაციური“ შეღავათები ეწოდებათ) და სტიმუ-

ლირებისათვის. განვითარებულ ქვეყნებში ეს შეღავათები განსაკუთრებით გამოიყენება სოფლის მეურნეობის განვითარებისათვის, ენერგომატარებლების წარმოებაში, მეცნიერულ-ტექნოლოგიური პროცესების დაჩქარებასა და ა.შ.

აშშ-ში საგადასახადო კანონმდებლობა ნებას რთავს ფირმებს, თავიანთი შეწირულობანი გამოაკლონ დასახეური მოგების თანხას.

ცივილიზებულ მსოფლიოში ფართოდ არის აპრობირებული მცირე საწარმოების განთავისუფლება მოგების გადასახადისაგან შესაბამისი ბიზნეს-გეგმის წარდგენისა და ანალიზის საფუძველზე, აგრეთვე მათთვის დაბეგვის ერთიანი სისტემის შემოღება, როდესაც გადასახადის განაკვეთის ზღვრული სიდიდე არ აღემატება მთლიანი შემოსავლების 20%-ს. ამასთან, ამ ერთიანი გადასახადის 70% (ანუ განაკვეთის 14%) რჩებათ ტერიტორიულ ბიუჯეტებს, ხოლო 30% (ანუ განაკვეთის 6%) გადადის ცენტრალურ ბიუჯეტში.

მსოფლიოში ფართოდ აპრობირებული საგადასახადო რეგულირებით მეწარმეობის განვითარების სტიმულები არ იქნა გათვალისწინებული საქართველოს ფისკალურ პოლიტიკაში, რამაც უარყოფითი გავლენა მოახდინა ეკონომიკის განვითარებაზე, შეიძლება ითქვას, ჩაკლა წარმოება.

ვერავითარ კრიტიკას ვერ უძლებდა არსებული საგადასახადო კოდექსი, რომელშიც ახლებურად არ იყო გათვალისწინებული გადასახადების მასტიმულირებელი ფუნქცია. საქართველოში მოქმედებდა 21 საერთო-სახელმწიფოებრივი და ადგილობრივი გადასახადი. მაღალი იყო საგადასახადო ტვირთი, რომელიც ანგრევდა ისედაც სუსტ ეკონომიკას და სიღარიბისკენ უბიძგებდა ქვეყანას. ძალიან დიდი გარღვევა იყო თვით საგადასახადო ტვირთის დონესა და აკრეფილ გადასახადებს შორის. ბიუჯეტში არ შედიოდა აკრეფილი გადასახადის მნიშვნელოვანი ნაწილი.

2004 წლის 22 დეკემბერს საქართველოს პარლამენტმა მიიღო ახალი საგადასახადო კოდექსი, რომელიც ამოქმედდა 2005 წლის 1 იანვრიდან. აღებულ იქნა გადასახადების ლიბერალიზაციის კურსი. განხორციელდა ცვლილებები საგადასახადო კანონმდებლობაში. წინა პერიოდთან შედარებით, გამარტივდა ადმინისტრაციული მექანიზმები, შემცირდა გადასახადების რაოდენობა, გამკაცრდა კონტროლის მექანიზმი, შემოღებულ იქნა საგადასახადო დავების წარმოების წესი. 2005 წელს გადასახადების რაოდენობა შემცირდა 7-მდე. გადასახადების შემდგომი ლიბერალიზაცია განხორციელდა 2008 წელს. საგადასახადო კოდექსში შეტანილი ცვლილებების საფუძველზე საგრძნობლად

გამარტივდა საგადასახადო რეგისტრაცია და საიდენტიფიკაციო კოდის მინიჭების პროცედურა, გაუმჯობესდა საგადასახადო ადმინისტრირება. გადასახადების რაოდენობა დავიდა 6-მდე. ეს გადასახადებია: საშემოსავლო გადასახადი, მოგების გადასახადი, დღგ, აქციზი, ქონების გადასახადი, საპროცენტო შემოსავალსა და დივიდენდიდან მიღებულ შემოსავალზე გადასახადი (დივიდენდის დაბეგვრა), ამასთან, ცვლილებები მოხდა საგადასახადო განაკვეთებშიც. 12%-იან საშემოსავლო გადასახადს შეუერთდა 20%-იანი სოციალური გადასახადი (რომელიც 2005 წლამდე იყო 33%) და დაწესდა 25%-იანი ერთიანი საშემოსავლო გადასახადი, მოგების გადასახადი 20%-დან 15%-მდე შემცირდა, დღგ – 20%-დან 18%-მდე (2006 წლიდან). რაც შეეხება ქონების გადასახადს, იგი 1%-ის ფარგლებში მერყეობდა.¹ აღსანიშნავია, რომ საქართველოს არა აქვს არანაირი გადასახადი მემკვიდრეობით მიღებულ ქონებაზე, ასევე, – გადასახადი კაპიტალის ზრდით გამოძეგვებულ მოგებაზე.

მართალია, საქართველოში საანალიზო პერიოდში განხორციელდა საგადასახადო რეფორმა და მნიშვნელოვანი ნაბიჯები გადაიდგა ამ მიმართულებით, მაგრამ ქვეყანაში, ჯერ ერთი, უკვე თავი იჩინა დაგვიანების ეფექტმა, ამოქმედდა ლაგის ფაქტორი და, მეორეც, ამ პოზიტიური პროცესის პარალელურად დაიწყო საშუალო და მსხვილ ბიზნესზე ზეწოლა, რაც შეუიარაღებელი თვალითაც კარგად ჩანდა და ისედაც მძიმე მდგომარეობაში მყოფ ეკონომიკას თავისი დაღი დაასვა.

ის გარემოება, რომ რეკეტით, კერძო საკუთრების ხელყოფითა და სხვა ნეგატიური ფაქტორებით ეროვნული ეკონომიკა მძიმე მდგომარეობაში იყო, ეს გარედან, ქვეყნის საზღვრებს გარეთ არ ჩანდა, ხოლო „ვარდების რევოლუციის“ შემდეგ რომ მოხდა გადასახადების ნაწილობრივი ლიბერალიზაცია, ეს კარგად გამოჩნდა და ამიტომაც იყო, რომ საქართველო მსოფლიოში ერთ-ერთ ყველაზე მიმზიდველ საგადასახადო სისტემის იურისდიქციად გამოცხადდა.

IV.6. ბიუჯეტთაშორისი ურთიერთობების რეგულირება და ფისკალური ფედერალიზმის ფორმირების თავისებურებები საქართველოში

ქვეყნის ფინანსური რესურსების გამოყენების ოპტიმიზაცია, სხვა ღონისძიებებთან ერთად, მათ ტერიტორიულ განაწილებასაც გულისხმობს. სხვაგვარად შეუძლებელია ქვეყნის ტერიტორიული ერთეულებ-

1 WWW.georgia.gov.ge საქართველოს ეკონომიკის მიმოხილვა. თებერვალი, 2009, გვ. 25.

ისათვის გარკვეული ეკონომიკური დამოუკიდებლობის მინიჭება, რაც ცივილიზებულ სამყაროში ნებისმიერი სახელმწიფოს უმნიშვნელოვანესი ფუნქცია და პოლიტიკური სტაბილურობის ნორმაა. ამას მოითხოვს ქვეყნის მთელ ტერიტორიაზე მაკროეკონომიკური პროპორციების შენარჩუნების, კონკურენციული გარემოს შექმნისა და, საბოლოო ანგარიშით, ეკონომიკური ეფექტიანობის ამაღლების აუცილებლობა. წინააღმდეგ შემთხვევაში წარმოიქმნება რეგიონული დისპროპორციები, რაც გამოვლინდება საბიუჯეტო რესურსების არარაციონალურ ხარჯვაში, ბიუჯეტთაშორისი პრობლემების გაღრმავებაში, უმუშევრობის ზრდასა და ა.შ. ამიტომ, ნებისმიერი საბიუჯეტო სისტემის პირობებში, ეს იქნება ფედერაციული თუ უნიტარული, ცენტრსა და რეგიონებს შორის საბიუჯეტო უფლებამოსილებისა და პასუხისმგებლობების განაწილება (რაც კანონმდებლობით იქნება განმტკიცებული) ბიუჯეტთაშორისი ურთიერთობების რეგულირების მთავარი პრობლემა და ფისკალური ფედერალიზმის* ღერძია.

ბიუჯეტთაშორისი ურთიერთობები მეტწილადაა დამოკიდებული მოცემული ქვეყნის ეკონომიკის განვითარების დონეზე და გაცილებით ნაკლებად – სახელმწიფოებრივ მოწყობაზე (უნიტარული, ფედერაციული).

ფისკალური ფედერალიზმი ასახავს ქვეყნის ფინანსური სისტემის ფუნქციონირების წესს. იგი, როგორც საბიუჯეტო მოწყობის ფორმა, გულისხმობს ერთიან პროცესში საბიუჯეტო სისტემის ყველა რგოლის მონაწილეობას, ცენტრსა და რეგიონებს, ხელისუფლების ყველა დონეს (ცენტრალური, რეგიონული და ადგილობრივი ორგანოები) შორის ფინანსური რესურსების, საგადასახადო უფლებებისა და საბიუჯეტო პოლიტიკისადმი პოლიტიკური პასუხისმგებლობის განაწილებას.

საქართველოში ახალ ეკონომიკურ სისტემაზე გადასვლასთან დაკავშირებით, სახელმწიფოსა და რეგიონების ურთიერთობების რეფორმამდელმა მოდელმა ამოწურა თავისი თავი და დღის წესრიგში დადგა ამ მიმართულებით ახალი ეკონომიკური ურთიერთობების ფორმირების აუცილებლობა.

* ეს ტერმინი გამოიყენება იმ ქვეყნების მიმართაც, რომლებიც არ წარმოადგენენ ფედერაციას. მოცემულ შემთხვევაში ფედერალიზმში იგულისხმება სახელმწიფოს საბიუჯეტო სისტემის განცალკევებული რგოლების არსებობა. არც პოლიტიკურ, არც სამართლებრივ და არც ეკონომიკურ ჭრილში ფედერალიზმი არ დაიყვანება ადმინისტრაციულ დეცენტრალიზაციამდე.

ფისკალური ფედერალიზმის ჩამოყალიბების პროცესს გარკვეული დიდი დასვა წარსულის მემკვიდრეობამ – მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული ეკონომიკისათვის დამახასიათებელმა ბიუჯეტთაშორისი ურთიერთობების მანკიერმა ტრადიციებმა. საბჭოურმა საბიუჯეტო პოლიტიკამ გამოიწვია ცალკეული რეგიონების სტრუქტურული დეფორმაცია და რესურსული პოტენციალის დაქვეითება. საბაზრო ეკონომიკაზე გარდამავალ პერიოდში ფისკალური ფედერალიზმის ძირითადი პრინციპების რეალიზაციისათვის თითქოსდა შეიქმნა სამართლებრივი სივრცე, მაგრამ სინამდვილეში ყველა დონის ბიუჯეტმა ქმედითუწნარობა გამოავლინა. ეკონომიკის რეფორმირების პირველ ეტაპზე ახლად ჩამოყალიბებული ბიუჯეტთაშორისი ურთიერთობები გაცილებით ახლოს აღმოჩნდა მართვის ცენტრალიზებულ სისტემასთან, ვიდრე საბაზრო პრინციპებთან. თუ საბჭოურ ეკონომიკაში დაუბალანსებობა ვლინდებოდა, პირველ ყოვლისა, ეკონომიკის არაეფექტიან სტრუქტურაში, რაც სხვა მიზეზებთან ერთად, სასაქონლო დეფიციტს წარმოქმნიდა, პოსტკომუნისტური გარდამავალი პერიოდის დაწყებიდან მოყოლებული იგი ყველა დონის ბიუჯეტის საშემოსავლო ბაზის მკვეთრ შემცირებასა და ნაკისრი ვალდებულებების შეუსრულებლობაში გამოვლინდა. მათ ფაქტობრივად დაკარგეს სანვესტიციო ფუნქცია და სამომხმარებლო ბიუჯეტებად გადაიქცნენ.

ფისკალური ფედერალიზმისთვის ნიშანდობლივი ჰორიზონტალური ურთიერთობები ფაქტობრივად ვერტიკალურმა ურთიერთობებმა დაფარა. მისი ერთ-ერთი ძირითადი პრინციპი – საშემოსავლო უფლებამოსილების შესაბამისობა ხარჯების კომპეტენციასთან – ფარატიანა ქალაქდად დარჩა. ბიუჯეტთაშორისი ურთიერთობების დაურეგულირებლობამ გაამწვავა ფინანსური ურთიერთობები ცენტრსა და რეგიონებს შორის. ხელისუფლება საბიუჯეტო კრიზისის დაძლევის საბიუჯეტო ხარჯების უბრალო შემცირებით ცდილობდა. ამასთან, მაღალმა გადასახადებმა მკვეთრად დააქვეითა რეგიონების ბუნებრივ-ეკონომიკური პოტენციალის გამოყენების დონე და ხარისხი. დაეცა სახელმწიფო ფინანსური რესურსების ეფექტიანობა, სამაგიეროდ სწრაფი ტემპით დაიწყო ზრდა ფარული ეკონომიკის მასშტაბებმა. ქვეყანაში იმპლავრა კონტრაბანდამ. მწვავე საბიუჯეტო კრიზისმა პერმანენტული ხასიათი მიიღო. საბიუჯეტო საგადასახადო სფეროში ერთიანი სტრატეგიის, დასაბუთებული ფისკალური პოლიტიკის უქონლობის გამო ქვეყანაში შეიქმნა არასახარბიელო ეკონომიკური გარემო, რამაც სამეწარმეო საქმიანობის დაქვეითება და ეკო-

ნომიკური ზრდის ტემპების მკვეთრი დაცემა გამოიწვია. შიგა საინვესტიციო პოლიტიკის წარმართვის შეუძლებლობამ საქართველო საგარეო-საკრედიტო პოლიტიკის გავლენის ქვეშ მოაქცია.

როგორც სპეციალისტები აღნიშნავენ, ბიუჯეტის დეფიციტი დასაშვებია 20-30%-ის ფარგლებში. ამიტომ არ შეიძლება საბიუჯეტო კრიზისის დაძლევის გაიგივება უდეფიციტო ბიუჯეტის შექმნასთან, რომლის შედეგის აუცილებლობის შესახებ რეკომენდაციებს საერთაშორისო სავალუტო ფონდი იძლეოდა. ცნობილია, რომ უდეფიციტო ბიუჯეტი რიგი განვითარებული ქვეყნებისთვისაც კი არ არის დამახასიათებელი. მთავარია, ჯერ ერთი, ეს დეფიციტი არ იყოს ზღვარსგადასული და, მეორე, ბიუჯეტის დეფიციტის წარმომქმნელი საბიუჯეტო ხარჯები გამოყენებული იქნეს საინვესტიციო და არა სამომხმარებლო მიზნებისათვის.

1993 წლის 24 აპრილს მიღებულმა კანონმა „საქართველოს საბიუჯეტო სისტემის შესახებ“ განსაზღვრა სახელმწიფო ბიუჯეტიდან რეგიონულ ბიუჯეტებში ანარიცხების ნორმატივები, ხოლო 1996 წელს მიღებული კანონით „საბიუჯეტო სისტემისა და საბიუჯეტო უფლებამოსილების შესახებ“ განისაზღვრა საქართველოს სახელმწიფო ბიუჯეტის, ავტონომიური ბიუჯეტების, ქვეყნის სხვა ტერიტორიული ერთეულების (ქალაქების, რაიონების, სოფლების) ბიუჯეტებისა და ბიუჯეტგარეშე სახელმწიფო ფონდების შემოსავლისა და ხარჯების შედგენასთან, დამტკიცებასა და შესრულებასთან დაკავშირებული საკითხები.

ფისკალური ფედერალიზმის შემაღენელი ნაწილია ცენტრალური და ტერიტორიული ხელისუფლების სტრუქტურებს შორის საგადასახადო უფლებამოსილებისა და პასუხისმგებლობის განაწილება, რაც საგადასახადო ფედერალიზმში აისახება. რაც უფრო ნაკლებდემოკრატიულია სახელმწიფო, მით უფრო მწკვედ დგას ეს პრობლემა და საგადასახადო ფედერალიზმის პრინციპების რეალიზაცია რიგ წინააღმდეგობებს აწყდება. მის სწორ ორგანიზაციაზე კი დიდად არის დამოკიდებული ცენტრსა და რეგიონებს შორის საგადასახადო შემოსავლების განაწილება, რაც სხვადასხვა იერარქიული დონის ბიუჯეტებს შორის ურთიერთობების ყველაზე მნიშვნელოვანი სფეროა.

საქართველოში საბიუჯეტო-საგადასახადო სფეროში შექმნილმა კრიზისულმა მდგომარეობამ დაღი დაასვა საგადასახადო უფლებამოსილებისა და პასუხისმგებლობის განაწილებას მმართველობის იერარქიულ დონეებს შორის. ამ პრობლემამ, რომელიც მეტად მნიშ-

ვენელოვანია ახალი ეკონომიკური სისტემის ფორმირების პროცესში, კიდევ უფრო გაამწვავა ბიუჯეტთაშორისი ურთიერთობები. დაირღვა ფისკალური ფედერალიზმის პრინციპები, დემოკრატიული დეცენტრალიზაციის პროცესი. ადგილობრივი ბიუჯეტების დამოუკიდებლობა ფიქციად იქცა. გადასახადების ადმინისტრირების დაბალმა დონემ წარმოქმნა შეუსაბამო გადასახადების ფაქტობრივ დონესა და რეგიონების პოტენციურ შესაძლებლობებს შორის. საგადასახადო უფლებამოსილების ტერიტორიული განაწილება და ხელისუფლების ქვემდგომი ორგანოებისათვის ავტონომიის მინიჭების კანონმდებლობა ნაკლებად ეყრდნობოდა ევროკავშირსა და სხვა საერთაშორისო ორგანიზაციებში მიღებულ სტანდარტებს და არ ითვალისწინებდა „სახელმწიფოს დემოკრატიული განვითარების კრიტერიუმს“, რომელიც საკუთარი შემოსავლებისა და სუბსიდირებული სახსრების თანაფარდობით გამოითვლება. საგადასახადო ფედერალიზმის განვითარებას აფერხებდა უმოქმედო საწარმოთა დიდი რაოდენობა, გამოუყენებელი შრომითი პოტენციალის მაღალი დონე, გადასახადების სიმრავლითა და მაღალი განაკვეთებით დამძიმებული 1997 წელს მიღებული საგადასახადო კოდექსი. ტერიტორიული ერთეულების (ავტონომიური რესპუბლიკების, რაიონების, ქალაქების) ბიუჯეტებში, მართალია მთლიანად ჩაირიცხებოდა ადგილობრივი გადასახადები, (სამეწარმეო საქმიანობისთვის გადასახადი, სათამაშო ბიზნესის გადასახადი, საკურორტო გადასახადი, სასტუმროს გადასახადი, რეკლამის გადასახადი, მანქანების პარკირების გადასახადი, გადასახადი ადგილობრივი სიმბოლიკის გამოყენებისათვის), მაგრამ ეს არ იყო საკმარისი მათი სოციალურ-ეკონომიკური განვითარებისათვის. არსებული საგადასახადო კოდექსი არ იძლეოდა ადგილობრივი გადასახადებიდან მიღებული შემოსავლების სწორი განსაზღვრის შესაძლებლობას. არ იყო დაზუსტებული ტერიტორიული ერთეულების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარებისათვის საერთო-სახელმწიფოებრივი გადასახადების რა წილი უნდა შესულიყო მათ ბიუჯეტებში. იგნორირებული იყო ტერიტორიული ერთეულების ბიუჯეტების საგადასახადო შემოსავლების მარეგულირებელი როლი. აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის გრძელვადიანი ნორმატივები მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა სხვა ტერიტორიული ერთეულების ნორმატივებისაგან. მას რჩებოდა გადასახადებისგან მიღებული შემოსავლების გაცილებით დიდი ნაწილი, ვიდრე საქართველოს სამხარეო მოწყობის ტერიტორიულ-ადმინისტრაციულ ერთეულებს (კახეთის, ქვემო ქართლის,

შიდა ქართლის, იმერეთის, გურიის, სამეგრელოსა და ზემო სვანეთის, სამცხე-ჯავახეთის, რაჭა-ლეჩხუმის მხარეები). ეს გარემოება ხელს უშლიდა რეგიონების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარებისათვის თანაბარი პირობების შექმნასა და რეგიონული თანხმობის მიღწევას. დარღვეული იყო საქართველოს კანონი „საბიუჯეტო სისტემისა და საბიუჯეტო უფლებამოსილებათა შესახებ“, რომლის მიხედვით მთლიანად უნდა ჩარიცხულიყო ტერიტორიული ერთეულების ბიუჯეტებში ისეთი ადგილობრივი ხასიათის გადასახადები, როგორცაა მიწის გადასახადი, ქონების გადასახადი, გადასახადი ქონების გადაცემისთვის, გადასახადი ბუნებრივი რესურსებით სარგებლობისთვის, გადასახადი მავნე ნივთიერებებით გარემოს დაბინძურებისთვის. ეს გადასახადები კანონის დარღვევით თავმოყრილი იყო საერთო-სახელმწიფოებრივი გადასახადების ჯგუფში.

ჯერ კიდევ შემორჩენილი იყო ტოტალიტარული სახელმწიფოს ტრადიციები ხელისუფლების ადგილობრივი ორგანოებისათვის საგადასახადო უფლებამოსილების მინიჭებაში. კერძოდ, მათ არ ჰქონდათ უფლება თავად განესაზღვრათ საგადასახადო ბაზა, საგადასახადო განაკვეთები და გადახდის პირობები. მათთვის ამ უფლების მინიჭების მსოფლიოში აპრობირებული პრაქტიკის იგნორირება ხელს უშლიდა ტერიტორიული ერთეულების ხელისუფლების ავტონომიურობის ამაღლებას მათი კომპეტენციის ფარგლებში. დარღვეული იყო ხელისუფლების სხვადასხვა დონეებს შორის საგადასახადო შენატანების განაწილებაში წილობრივი მონაწილეობის პრინციპი, ასევე, ტრანსფერების გადაცემის პრაქტიკა. ტრანსფერებს მნიშვნელოვანწილად იმ ტერიტორიულ ერთეულებს კი არ გამოუყოფდნენ, რომლებიც განიცდიდნენ საბიუჯეტო უზრუნველყოფის დეფიციტს, არამედ კანონის იგნორირებით, სუბიექტური თვალსაზრისით წყვეტდნენ ამ პრობლემას.

საგადასახადო ფედერალიზმის ფორმირების პროცესში ნაკლები ყურადღება ექცეოდა რეგიონული და ადგილობრივი ბიუჯეტების როლის განსაზღვრას მცირე ბიზნესის განვითარებაში, რაც აისახა კიდევ რეგიონების სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებაზე. შეიძლება ითქვას, პარალიზებული იქნა საქმიანი აქტიურობა.

2005 წლიდან, ახალი საგადასახადო კოდექსის ამოქმედებასთან დაკავშირებით, შემცირდა ადგილობრივი გადასახადების რაოდენობა და მხოლოდ 2 გადასახადი – ქონების გადასახადი და სათამაშო ბიზნესის გადასახადი – დაეკისრათ ტერიტორიულ ერთეულებს, ხოლო 2008 წელს მასში შეტანილი ცვლილებების საფუძველზე – მხო-

ლოდ ქონების გადასახადი. გარკვეული თვალსაზრისით, ამ სფეროში ლიბერალური პოლიტიკის გატარების მიუხედავად, საქართველოს რეგიონების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების კომპლექსური პროგრამის შეუქმნავლობის გამო ფისკალური ფედერალიზმი დარჩა პრიმიტიულ დონეზე და სათანადო როლი ვერ შეასრულა ქვეყნის რეგიონულ განვითარებაში. თავის მხრივ, ტერიტორიული მოწყობის ადეკვატური რეგიონული ფისკალური ფედერალიზმის უქონლობის გამო, ვერ მოხერხდა საგადასახადო ბაზის გაფართოება, ეკონომიკური პროპორციების დამყარება და, საბოლოო ანგარიშით, ეკონომიკური ზრდის სტიმულირება. ყოველივე აღნიშნულმა განაპირობა ფისკალური ფედერალიზმის დაბალი მულტიპლიკაციური ეფექტი.

გამოყენებული და საორიენტაციო ლიტერატურა

ანანიშვილი ი., პაპაგა გ. გადასახადები, მოთხოვნა და მიწოდება: ლაფერ-კეინზიანური სინთეზი. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2009;

ასათიანი რ. საქართველოს ფინანსური კრიზისი და ტრანზიტული პროცესების მაკროეკონომიკური რეგულირება. „შრომები“. I ტომი. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2000;

ასათიანი რ. მაკროეკონომიკური სტაბილიზაცია და საქართველოს ფინანსური დილემა. „შრომების კრებული“. III ტომი. გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, გორი, 2000;

ასათიანი რ. პატარა ქვეყანას დიდი შეცდომების უფლება არა აქვს. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2005;

ასათიანი რ. საქართველოს საბიუჯეტო-საგადასახადო სისტემა და ფისკალური პოლიტიკა 1991–2008 წლებში. „შრომები“. VII ტომი. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2009;

ბასილია თ., სილაგაძე ა., ჩიკვაძე თ. პოსტსოციალისტური ტრანსფორმაცია: საქართველოს ეკონომიკა XXI საუკუნის მიჯნაზე. თავი VIII. თბ., 2001;

ზურაბიშვილი გ. საქართველოს საბიუჯეტო-საგადასახადო კანონმდებლობის სრულყოფისათვის. „შრომები“. IV ტომი. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“;

2004;

ზურაბიშვილი გ. საქართველოს საბიუჯეტო სისტემა საბაზრო ეკონომიკის ფორმირების პერიოდში. თბ., სმსსმპსპი, 2005;

თაგართქილაძე ა. საქართველოში საგადასახადო პოლიტიკის ფორმირების თავისებურებები თანამედროვე ეტაპზე. „მაკრო მიკრო ეკონომიკა“, № 1, 2004;

კაკულია რ. საგადასახადო პოლიტიკა და საგადასახადო სისტემის შეფასების კრიტერიუმები. „შრომები“. I ტომი. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიანსლე“, 2000;

კაკულია რ. გლობალური ეკონომიკა და სახელმწიფოს ეკონომიკური რეგულირების ასპექტები. „შრომები“. V ტომი. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიანსლე“, 2005;

კაკულია რ. საქართველოს თანამედროვე ფინანსური სისტემის აქტუალური პრობლემები. „შრომები“. VI ტომი. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიანსლე“, 2008;

კახნიაშვილი ჯ. მაკროეკონომიკა. თეორია და პოლიტიკა. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიანსლე“, 1997;

ღიაშვილი ბ. ქართველი „სეპლაისაიდერების“ საგადასახადო პოლიტიკა. № 6, 2001;

ღორთქიფანიძე გ. საქართველოს ტერიტორიული მოწყობა (ისტორიულ-ეკონომიკური მიდგომა). „საბაზრო ეკონომიკის ფორმირებისა და ფუნქციონირების პრობლემები საქართველოში“. შრომების კრებული. IV ტომი. თბ., 1999;

მაღლაკელიძე თ. გადასახადები და მაკროეკონომიკური რეგულირება. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიანსლე“, 1999;

მენჭიუ გ. ეკონომიკის პრინციპები. თარგმანი ინგლისურიდან. ნაწ. IX, თავი 25. ნაწ. XII, თავი 32. თბ., „დიოგენე“, 2000;

მესხია ი., მურჯიგენელი მ. ეკონომიკური რეფორმა საქართველოში. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1996;

მესხია ი., ბასარია რ. საქართველოს საგადასახადო სისტემის სრულყოფის საკითხები. თბ., **ფსპი**, 2001;

მესხია ი., ნიკოლეიშვილი თ. გადასახადები და დაბეგვრა. თბ., **ფსპი**, 2002;

მესხია ი. საქართველოს საგადასახადო სისტემის ოპტიმიზაციის ძირითადი მიმართულებები. „სოციალური ეკონომიკა“, № 2, 2000;

მესხია ი. ბიუჯეტთაშორისი ურთიერთობების მეთოდოლოგია და პრაქტიკა რადიკალურ ტრანსფორმაციას საჭიროებს. „გადასახადები“, № 7, 2003;

მესხია ი. სახელმწიფო ბიუჯეტის ახალი ორიენტირები: პროფიციტური თუ დეფიციტური. „ბიზნესი და კანონმდებლობა“, № 1, 2008;

ორგელაშვილი ნ. და სხვ. საქართველოს ახალი საგადასახადო სისტემის კონცეფცია. „საქართველოს ეკონომიკური მიმართულებები“, № 1, 2002;

პაპაგა გ. საგადასახადო ფედერალიზმი: თანხმობა თუ სეპარატიზმი? თბ., „ფინანსები“, 2000;

პაპაგა გ. პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის პოლიტიკური ეკონომია და საქართველოს ეკონომიკა. თავი XI, თბ., პლპ, 2002;

პაპაგა გ. პოსტკომუნისტური გარდამავალი პერიოდის მაკროეკონომიკა. თემა 6, 7, თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 2005;

პაპაგა გ. პოსტრევოლუციურ საქართველოში განხორციელებული ეკონომიკური რეფორმების პათოლოგიური ანატომია. „შრომები“. VI ტომი. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია. თბ., საგამომცემლო ფორმა „სიახლე“, 2008;

პაპაგა გ. ბრიუსელის კონფერენციის გადაწყვეტილებათა ფარგლებში დონორთა ფინანსური დახმარების ასახვა საქართველოს 2008 და 2009 წლების სახელმწიფო ბიუჯეტებში. ანგარიშები, ანალიზი, რეკომენდაციები. ანგარიში მომზადდა კოალიცია „გამჭვირვალე ფინანსური დახმარება საქართველოს“ ფარგლებში. თბ., აპრილი, 2009;

სილაგაძე ა., თოქმაზიშვილი მ. პოსტკომუნისტური ფინანსური პოლიტიკა. თბ., „ინოვაცია“, 2008;

სმითი ა. გამოკვლევა ხალხთა სიმდიდრის ბუნებისა და მიზეზების შესახებ. თარგმანი ინგლისურიდან ფ. გოგიჩაიშვილის მიერ. თბ., 1938;

ქერნოუ ბ. საგადასახადო ადმინისტრირების რეფორმა საქართველოში. „საქართველოს ეკონომიკური ტენდენციები“. კვარტალური მიმოხილვა. GEPLAC. იენისი, 2006;

ჭითანაგა ნ. სახელმწიფოს რეგიონული პოლიტიკის ფორმირების თავისებურებები. „ბიზნესი და კანონმდებლობა“, № 2, 2005;

ჭითანაგა ნ. „ვარდების რევოლუცია“ და სახელმწიფოს ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის ფორმირების აუცილებლობა. „ბიზნესი და კანონმდებლობა“, № 3, 2005;

ჯაბუტი მ. საქართველოს ფინანსური ბაზარი ეკონომიკის რე-
ფორმირების პროცესში. „შრომები“. III ტომი. საქართველოს ეკონო-
მიკურ მეცნიერებათა აკადემია. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიანლე“,
2002;

Asatiani R. Post-communist Transition Period in the Georgian Economy.
"The Caucasus & Globalization". Vol. 3, Issue 2-3. Ca&CC Press, Sweden, 2009;

Friedman M. Capitalism and freedom. Chicago. Univ. of Chicago press, 1992;
Georgia: Tax Policy Review. Washington, IMF, 2000;

Lucas R. On the Mechanics of Economic Development. "Journal of Mon-
etary Economics". Vol. 22, 1988;

North D. C. Institution and Economic Theory. The New Institutional Eco-
nomics and Third World Development. Ed. by **Harris J.** N.Y., 1995;

Yarrow G. Theory and Policy of Privatization. Cambridge University press,
1986.

Асатиани Р. Особенности экономики Грузии в переходный период.
"Общество и экономика", № 2, 1998;

Балацкий Е. Эффективность фискальной политики государства.
"Проблемы прогнозирования", № 5, 2000;

Жильцов Е. Н. Экономика общественного сектора и некоммерческих
организации. М., 1998;

Лившиц А. Я. Основные ориентиры финансовой политики. "Финансы",
№ 1, 1997;

Налогово-бюджетная политика в странах с экономикой переходного
периода. Перевод с английского. Под ред. **В. Танзи.** Вашингтон, МВФ, 1993;
Налоговые реформы 80-ых годов в США. М., 1995;

Папава В. Лафферов эффект с последствием. "МэиМо", № 7, 2001;
Переход к рынку: изучение реформ в налогово-бюджетной сфере. Под
ред. **В. Танзи.** Вашингтон, МВФ, 1994;

Стиглиц Дж. Ю. Экономика общественного сектора. Перевод с
английского. М., 1997;

Экономика налоговой политики. Под ред. **М. П. Девере.** М., "Филинь",
2002;

Экономика переходного периода. Руководитель авторского коллектива
Гайдар Е. М., 2002.

*ქართველები გლობალურად ძალიან კარ-
გად გაზროვნებით, ვადგენთ გენიალურ გეგ-
მებს, მაგრამ, როგორც წესი, ვერ ვახორცი-
ელებთ მათ, რადგან სწორად საქმის დაწყება,
დიდისგან მცირის, მაგრამ მნიშვნელოვანის
გამოყოფა გვიჭირს. ჩვენში, როგორც ჩანს,
თეორიული აზროვნება სჭარბობს პრაქტიკულს.*

*საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი
ილია II*

V თავი

ფულად-საკრედიტო სისტემა და პოლიტიკა

მყარი ფულად-საკრედიტო სისტემა – ქვეყნის მდგრადი ეკონომიკური განვითარების მნიშვნელოვანი ატრიბუტი. ფულის თეორიების როლი ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის ფორმირებაში. ფულად-საკრედიტო პოლიტიკა – ქვეყნის მაკროეკონომიკური რეგულირების ინსტრუმენტი. ფულად-საკრედიტო სისტემის სტრუქტურული გარდაქმნები და მონეტარული პოლიტიკა საქართველოში. საქართველოს თანამედროვე საბანკო სისტემა. მცდარი მონეტარული პოსტულატები და მკაცრი ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის მულტიპლიკაციური ეფექტი საქარ-თველოში.

V.1. მყარი ფულად-საკრედიტო სისტემა — ქვეყნის მდგრადი ეკონომიკური განვითარების მნიშვნელოვანი ატრიბუტი

ფულად-საკრედიტო სისტემა ქვეყნის მაკროეკონომიკური რეგუ-ლირების უმნიშვნელოვანესი ინსტიტუტია. იგი ეკონომიკის განვი-თარების ერთ-ერთი მძლავრი ბერკეტია, რომლის სიმყარეზე თანამედ-როვე პირობებში დიდად არის დამოკიდებული ქვეყნის ეკონომიკის დაცვა გარე უარყოფითი ფაქტორებისაგან, გლობალიზაციის ნეგატი-ური პროცესებისაგან. ამასთან, ცნობილია, რომ არ არსებობს უფრო

ქმედითი ხერხი არსებული ეკონომიკური სისტემის საფუძვლების შესარყევად, ვიდრე ფულად-საკრედიტო სისტემის მოშლაა, რომელშიც განმსაზღვრელი როლი ფულს, როგორც ეკონომიკის უნივერსალურ ინსტრუმენტს, აკისრია.

გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ ეკონომიკური მეცნიერების მრავალი პრობლემა დაკავშირებულია ფულის, როგორც ეკონომიკური კატეგორიის, განხილვასთან. დაწყებული ანტიკური სამყაროს უდიდესი მოაზროვნეებიდან (ქსენოფონტი, პლატონი, არისტოტელე), ფულის ფენომენი ყველა დროის სწავლულთა ყურადღების ცენტრშია და დღესაც თვალსაჩინო ადგილი უკავია ეკონომიკურ მეცნიერებაში.

ფულის შესახებ ორიგინალურ მოსაზრებას გამოთქვამს ინგლისელი ეკონომისტი ვ. კარლეილი. მისი აზრით, ფული ის ღერძია, რომლის ირგვლივაც ტრიალებს ეკონომიკა.

ცნობილი ინგლისელი ეკონომისტი, ზღვრული სარგებლიანობის თეორიის ერთ-ერთი ფუძემდებელი უ. ჯეონსი (1835–1882) წერდა: ეკონომიკური მეცნიერებისათვის ფული იგივეა, რაც წრის კვადრატურა გეომეტრიისათვის.

დიდი ივანე ჯავახიშვილის განმარტებით, არც ერთი ქვეყნის წარსული ეკონომიკური ცხოვრების სურათის აღდგენა არ შეიძლება, თუ ხელთ არ გვექნება უტყუარი ცნობები ფულის შესახებ.

გერმანელი ეკონომისტის ო. შტილიხის აზრით, ვარსკვლავების მოძრაობაში გაცილებით უკეთ ვართ გარკვეულნი, ვიდრე ფულის მიმოქცევაში; მეცნიერებისა და პრაქტიკისათვის ფულის არსი დღემდე ბნელით მოცულ „კონტინენტად“ რჩება.

ცნობილი ინგლისელი პოლიტიკოსი გლადსტონი წერდა: სიყვარულს არ გაუგიაჟებია იმდენი ადამიანი, რამდენიც ფულის არსის გარკვევისთვის „ტვინის ჭყლეტას“.

ფული მუდმივ ევოლუციას განიცდის და იგი მჭიდრო კავშირშია საფინანსო-საკრედიტო სისტემასთან, რომელიც მუდმივი „ღულილის“ პროცესშია და მისი ზეგავლენა ადეკვატურად აისახება ფულზე. თავის მხრივ, ფულის უაღრესად რთული ფენომენი უდიდეს გავლენას ახდენს მთელ საბიუჯეტო-საგადასახადო და საკრედიტო სისტემაზე. მასზე მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული ქვეყნის ფინანსური სტაბილიზაცია და სოციალური პროგრესი.

ფულის დიდ როლზე ეკონომიკაში მეტყველებს სახელმწიფოს მიერ დადგენილი ფულადი მიმოქცევის ორგანიზაციის ფორმა – ფულადი სისტემა, რომელიც ქვეყნის აქტივების ერთობლიობის გამო-

ხატველია და მოიცავს: ნაღდ ფულს – ქალაქისა (90–95%) და ლითონის (5–10%) ფულს (აქტივების პირველი სახე), საბანკო ფულის ერთ ნაწილს, რომელშიც შედის მიმდინარე ანგარიშებზე არსებული მთლიანი თანხა – ანაბარი მოკითხვამდე (აქტივების მეორე სახე) და საბანკო ფულის მეორე ნაწილს ე.წ. „თითქმის ფულს“, რომელშიც შედის ვადიანი ანაბრები, არასაჩეკო შემნახველი ანგარიშები და სახელმწიფო ობლიგაციები (აქტივების მესამე სახე). ასე, რომ ფულადი სისტემა ორგანულადაა დაკავშირებული საკრედიტო სისტემასთან, როგორც საკრედიტო ურთიერთობების ერთობლიობასთან და მთლიანობაში ფულად-საკრედიტო სისტემითაა წარმოდგენილი. ამის გამოხატულება ქვეყანაში არსებული ფულადი მასა (M) თავისი აგრეგატებით: M1 – მოიცავს მიმოქცევაში არსებულ ნაღდ ფულს, ანაბარს მოკითხვამდე და სხვა საჩეკო ანაბრებს, ასევე, საგზაო ჩეკებს; M2 – მოიცავს M1 პლუს არასაჩეკო შემნახველი და მოკლევადიანი დეპოზიტები; M3 – მოიცავს M2 პლუს გრძელვადიანი ანაბრები, ლიკვიდური ფასიანი ქალაქები (სერტიფიკატები, ობლიგაციები, სახაზინო ვალდებულებები), საბიუჯეტო საზოგადოებრივი ორგანიზაციების ანგარიშებზე არსებული თანხა, ბიუჯეტის სახსრები, ინვესტირებისათვის გამოყოფილი სახსრები; M4 – მოიცავს M3 პლუს ბანკებში შენახული არაფულადი ლიკვიდური სახსრები.

თანამედროვე ეკონომიკაში საკრედიტო ფულის განვითარებამ, ნაღდი ბრუნვის უნაღდოთი თანდათანობითმა შევიწროებამ და ამ სფეროში სახელმწიფო რეგულირების როლის გაზრდამ ხელი შეუწყო ფულის ანალიზისადმი ახლებური მიდგომის ფორმირებას.

თუ XIX საუკუნეში ყურადღება ძირითადად გადატანილი იყო ფულის წარმოშობის, მისი არსის, ფორმების, მსყიდველობითი უნარისა და სხვა საკითხებზე, თანამედროვე პირობებში წინა პლანზე დადგა ეკონომიკურ ზრდაზე ფულის ზემოქმედების პრობლემები.

საბაზრო ეკონომიკა წარმოუდგენელია განვითარებული ფულად-საკრედიტო სისტემის გარეშე, რაც ქვეყანაში ჯანსაღი ეკონომიკური ურთიერთობების ფორმირების გარანტია. საერთაშორისო სტანდარტების დონეზე ფუნქციონირებადი ფულად-საკრედიტო სისტემა მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ეკონომიკურ ზრდაში.

ეკონომიკის ადეკვატური, მისი განვითარების თავისებურებების შესაბამისი ფულად-საკრედიტო სისტემის შექმნა ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის სწორად წარმართვის საფუძველია.

V.2. ფულის თეორიების როლი ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის ფორმირებაში

ფულის პრობლემატიკას, განსხვავებული ინტერპრეტაციებით, მაკროეკონომიკასთან მჭიდრო კავშირში განიხილავენ ეკონომიკის დარგში ნობელის პრემიის ლაურეატები კ. ჰიკსი, ჯ. ტობინი, პ. სამუელსონი, ფ. მოდილიანი და სხვები, თუმცა, ფულის შესახებ განსხვავებული კონცეფციები, ჯერ კიდევ XVII–XVIII საუკუნეებში იღებს სათავეს. მსოფლიო ეკონომიკურ ისტორიაში ძირითადად ცნობილია მეტალისტური, ნომინალისტური, რაოდენობრივი, კეინზიანური და მონეტარული თეორიები.

მეტალისტური თეორია (სტაფორდი, მენი, ნორსი, კნისი, ლასბურგი, ლექსისი და ა.შ.) ფულს აიგივებს კეთილშობილ ლითონებთან და მათ მიაწერს ფულის თვისებებს.

მეტალისტური თეორიის მოდიფიცირებულმა ფორმამ, ნეომეტალიზმის სახით, XX საუკუნის 50–60-იან წლებში იჩინა თავი, როდესაც რიგი ეკონომისტებისა, როგორც იყვნენ ჯ. რუეფი (საფრანგეთი), მ. ჰეილპერინი (აშშ) და სხვები გამოვიდნენ ოქროს სტანდარტის აღდგენის იდეით. ისინი, ძველი მეტალისტური თეორიისგან განსხვავებით, აღიარებდნენ ქაღალდის ფულისა და დაუხურდავებელი ბანკნოტების გამოყენების აუცილებლობას, მაგრამ მოითხოვდნენ ბანკნოტების ოქროზე თავისუფალ გადახურდავებას. 1970 წელს რუეფი ისევ გამოვიდა მოწოდებით მსოფლიო მასშტაბით ოქროს სტანდარტის, როგორც მისი სიტყვებით რომ ვთქვათ, აყვავების ძვირადღირებული იარაღის, აღდგენისათვის.

ნომინალისტური თეორია, რომლის ფუძემდებელი არიან ინგლისელი ფილოსოფოსი ჯ. ბერკლი (1635–1753) და შოტლანდიელი ეკონომისტი ჯ. სტიუარტი (1712–1780), ფულს წმინდა საანგარიშო ერთეულად მიიჩნევს და მის ფუნქციებს მხოლოდ ქაღალდის ფულის ფუნქციებით ფარგლავს. გერმანელი ეკონომისტი გ. კნაპი თავის ნაშრომში – „ფულის სახელმწიფო თეორია“ (1905) ავითარებს აზრს იმის შესახებ, რომ ქაღალდის ფულს არავითარი კავშირი არა აქვს ოქროსთან და იგი ფულის უმაღლესი ფორმაა. კნაპის იდეები შემდეგ განავითარეს ჯ. კეინზმა, პ. სამუელსონმა, ტ. კრამპმა, ჯ. ჰოუტრიმ და სხვებმა.

ფულის რაოდენობრივი თეორია XVIII საუკუნეში წამოაყენეს ფრანგმა შ. მონტესკიემ და ინგლისელმა დ. იუჰმა (1711–1776), ხოლო XIX საუკუნის დასაწყისში – დ. რიკარდომ (1772–1823). იგი ერთ-ერთი

ყველაზე გავრცელებული თეორიაა, რომლის მიხედვით საქონლის ფასები და ფულის ღირებულება განისაზღვრება მიმოქცევაში არსებული ფულის რაოდენობით. ამასთან, საქონლის ფასები პირდაპირპროპორციულ, ხოლო ფულის ღირებულება უკუპროპორციულ დამოკიდებულებაშია ფულის რაოდენობასთან. დ. იუმის მტკიცებით, მიმოქცევაში ფულის რაოდენობის დაუსაბუთებელი მატება არ ნიშნავს ქვეყნის სიმდიდრის ზრდას, იგი ხელს უწყობს მხოლოდ საქონლის ფასების ზრდას.

ფულის რაოდენობრივი თეორიის შემდგომი განვითარება ცნობილი ამერიკელი ეკონომისტის ირვინგ ფიშერის (1867–1947) სახელთანაა დაკავშირებული. თავის ნაშრომში „ფულის მსყიდველობითი უნარი“ (1911) იგი იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ ფულის ღირებულება მისი რაოდენობის უკუპროპორციულია, ხოლო საქონლის ფასები – მიმოქცევაში არსებული ფულის პირდაპირპროპორციული. ეკონომეტრიკული აპარატის გამოყენებით შექმნილი ფიშერის გაცვლის ფორმულა ასახავს ტოლობას საქონლის შესაძენად გადახდილი ფულის რაოდენობასა და გაყიდული საქონლის ფასების ჯამს შორის.

ეკონომიკურ მეცნიერებაში ცნობილია აგრეთვე **ფიშერის განტოლება**, რომლის მიხედვით სარგებლის ნომინალური განაკვეთი სარგებლის რეალური განაკვეთისა და ინფლაციის ტემპის ჯამის გამოხატველია. ფიშერის მტკიცებით, ინფლაციის ტემპის 1%-ით გაზრდა იწვევს სარგებლის ნომინალური განაკვეთის გადიდებას 1%-ით. ინფლაციის ტემპსა და სარგებლის ნომინალურ განაკვეთს შორის ეს თანაფარდობა **ფიშერის ეფექტის** სახელწოდებითაა ცნობილი.

ამრიგად, ფულის რაოდენობრივი თეორია ფულსა და საქონელს შორის კავშირის მიმოქცევის სფეროს პოზიციებიდან განიხილავს და უარყოფს წარმოების სფეროში მიმდინარე პროცესებს, რომელსაც ძირითადად შრომის ბაზარზე ჩამოყალიბებული პირობებით განსაზღვრავს. ამ თეორიის მომხრეა აგრეთვე კემბრიჯის სკოლის წარმომადგენელი ა. პიგუ.

ფულის ერთ-ერთი თეორია ჯონ მენინარდ კეინზის სახელთანაა დაკავშირებული და ფულის კეინზიანური თეორიის სახელწოდებითაა ცნობილი.

კეინზის პირველი ნაშრომები ფულის პრობლემებს ეძღვნებოდა. 1913 წელს (ინდოეთში მოგზაურობის შემდეგ) მან გამოაქვეყნა წიგნი „თანამედროვე ინდოეთი და ფინანსები“, 1923 წელს – „ფულადი რეფორმა“ და „მოსაზრებები ფრანკის შესახებ“. 1930 წელს კეინზმა გამოსცა ფუნდამენტური ნაშრომი „ტრაქტატი ფულის შესახებ“,

ხოლო 1936 წელს, როგორც ითქვა, მსოფლიოში გახმაურებული წიგნი, XX საუკუნის ეკონომიკური მეცნიერების შედეგრი – „დასაქმების, სარგებლისა და ფულის ზოგადი თეორია“.

კეინზის მოძღვრება ფულის შესახებ ფულის რაოდენობრივი თეორიის მოდიფიცირებული ვარიანტია, რომლის მიხედვით, მიმოქცევაში არსებული ფულადი მასა, განსხვავებული ფასებით, იყოფა ორ ნაკადად: სამომხმარებლო დოვლათისა და საინვესტიციო დოვლათის მოძრაობის მომსახურე ნაკადებად, რომელთა ფასების დონე ერთმანეთზე არ არის დამოკიდებული. კეინზის აზრით, სანამ არსებობს უმუშევრობა, დასაქმება იცვლება იმ პროპორციით, რა პროპორციითაც ფულის რაოდენობა, ხოლო თუ სრულია დასაქმება, მაშინ ფასები იცვლება იმ პროპორციით, როგორითაც ფულის რაოდენობა.

კეინზი ფულს განიხილავდა როგორც ლიკვიდურ ქონებას. იგი სასესხო სარგებელსა და მის ნორმას უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდა ქვეყნის ეკონომიკაში. კეინზი სარგებლის ნორმას განიხილავდა როგორც ინვესტიციების მოცულობის განსაზღვრის ერთ-ერთ გადამწყვეტ ფაქტორს.

ფულად-საკრედიტო რეგულირების თეორიაში კეინზი უმუშევრობის მიზეზებს ფულად-საკრედიტო ფაქტორებს უკავშირებდა. მისი აზრით, არასრული დასაქმების მიზეზი არასაკმაო ეფექტიანი მოთხოვნაა, რაც ძირითადად განპირობებულია ინვესტიციების უკმარისობით. ამის მიზეზად კი კეინზი სარგებლის მაღალ ნორმას ასახელებდა და ინფლაციისა და სარგებლის განაკვეთის შემცირების მომხრე იყო. იგი ფულად-საკრედიტო სისტემას სახელმწიფო რეგულირების, ქვეყნის კრიზისისგან დაცვისა და მაკროეკონომიკური რეგულირების მნიშვნელოვან ბერკეტად განიხილავდა, მაგრამ **წინა პლანზე საბიუჯეტო-საგადასახადო რეგულირებას აყენებდა.**

ჯ. მ. კეინზის თეორიის გამოძახილი და მისი ანტიპოლია მონეტარიზმი, რომელიც წარმოიშვა XX საუკუნის 50-იანი წლების შუა ხანებში აშშ-ში. იგი იკვლევს ფულის მრავალწახნაგოვან ასპექტებს და მის გავლენას ეკონომიკაზე. მონეტარული სკოლის წარმომადგენლებმა დიდი წვლილი შეიტანეს კეინზიანური თეორიის დისკრედიტაციაში. თანამედროვე მონეტარული თეორია ეფუძნება „ჩიკაგოს სკოლის“ დამაარსებლის მილტონ ფრიდმენის (1912–2006) გამოკვლევებს. კეინზისაგან განსხვავებით, იგი იცავს დებულებას ეკონომიკური სისტემის თვითრეგულირების შესახებ, ხოლო ეკონომიკის არასტაბილურობას არამყარი ფულადი სისტემით ხსნის, აქედან გამომდინარე, ეკონომიკა-

ში სახელმწიფოს ჩარევის წინააღმდეგია. მონეტარისტებისთვის ეკონომიკა, პირველ ყოვლისა, ბაზარია, ბაზარი კი თვითრეგულირებადი სისტემა, რომელზედაც ზემოქმედება შესაძლებელია უპირატესად ფულადი მასის მოცულობის რეგულირებით. მონეტარიზმი (როგორც თვით დასახელებიდან ჩანს) ეკონომიკაში მთავარ როლს ფულს ანიჭებს, ხოლო მაკროეკონომიკური წონასწორობის მთავარ პირობად მიმოქცევაში ფულადი მასის მყარ ზრდას მიიჩნევს, წლიური 3–5%-ის ფარგლებში. მ. ფრიდმენმა, ი. ფიშერის თეორიაზე დაყრდნობით, სიახლე შეიტანა ფულის რაოდენობრივ თეორიაში. მან ნაშრომებში – „ფულის რაოდენობრივი თეორია. ახალი ფორმულირება“, „ფულის მიმოქცევის ისტორია ამერიკის შეერთებულ შტატებში 1867–1960 წლებში“ (ა. შვარცთან ერთად) დაასაბუთა ფულის ახალი როლი თანამედროვე ეკონომიკაში და ფულად-საკრედიტო რეგულირების პრიორიტეტი ეკონომიკის სტაბილიზაციაში: ნაშრომში – „ფულადი ანალიზის თეორიული ჩარჩოები“ (1971) ფრიდმენი შეეცადა მოექებნა კავშირი ფულადი მასის დინამიკასა და ეკონომიკის მერყეობას შორის. იგი უდიდეს როლს ანიჭებდა ფულად მასას ფასების დონის განსაზღვრაში. ფრიდმენის აზრით, ფულადი ფაქტორი გადამწყვეტ გავლენას ახდენს ეკონომიკის ციკლურ ხასიათზე, ამასთან, ფულის მიწოდებამ შეიძლება გამოიწვიოს წარმოებისა და დასაქმების რეალურ მოცულობაში მოკლევადიანი ცვლილებები, მაგრამ ხანგრძლივ პერიოდში ფულის მიწოდების ცვლილება გავლენას ახდენს ფასების დონეზე. მონეტარული თეორიის თანახმად, ფულის მიწოდების სტაბილური გადიდება მთელ ეკონომიკას დააყენებს აღმავლობის რელსებზე, ეკონომიკურ სისტემას კი საშუალებას მისცემს გამოავლინოს თავისი ბუნებრივი დინამიზმი. თუ ეკონომიკა დაღმა წავა, შენიშნავს ფრიდმენი, მაშინ ფულის მიწოდების მუდმივი მატება მოხმარდება საბანკო რეზერვების გადიდებას, ხელს შეუწყობს იმას, რომ ბანკებმა გასცენ სესხები და, ამდენად, ეკონომიკა გამოიყვანონ კრიზისიდან. თუ ქვეყანაში წარმოიქმნება ინფლაციის მოულოდნელი პიკი, მაშინ ფულის მიწოდების მატების უცვლელი კოეფიციენტი თავისებური ლაგამი იქნება ინფლაციის შესაჩერებლად. მ. ფრიდმენის ამ დებულების და, საერთოდ, მიწოდების თეორიის მიმართ სკეპტიციზმს გამოხატავენ რ. ჰაილბრონერი და ლ. თაროუ.¹ მათი აზრით, ფრიდმენის ეს ვარაუდი ფატალურია.

¹ Хайлбронер Р., Тароу Л. Экономика для всех. Перевод с английского. Лондон, "Overseas Publications Interchange Ltd, 1991, с. 47.

ფულის ესა თუ ის თეორია სხვადასხვა ეპოქასა და დროში აისახა სახელმწიფოების მიერ დადგენილ ქვეყნის ფულად სისტემასა და შესაბამის პოლიტიკაში. მაგალითად, **მეტალისტურმა თეორიამ** პრაქტიკული ასახვა პოვა ღირებულების ფორმების განვითარების უმაღლეს საფეხურზე, როდესაც აღმოცენდა მისი ფულადი ფორმა – ერთიანი საყოველთაო ეკვივალენტი და ეს როლი კეთილშობილმა ლითონებმა – ვერცხლმა და ოქრომ დაისაკუთრა. ეს იყო ბიმეტალიზმის ეპოქა. იგი გავრცელდა XVI–XVIII საუკუნეებში და არსებობდა XIX საუკუნეშიც კი. ამ პერიოდში მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნებმა თანდათან დაიწყეს ოქროს ვალუტაზე გადასვლა, რის გამოც ბიმეტალური ფულადი სისტემა მონომეტალურით შეიცვალა. მაგალითად, აშშ-ში ეს მოხდა 1832 წელს, იაპონიაში – 1897 წელს, გერმანიაში – 1875 წელს, რუსეთში – 1898 წელს, საფრანგეთში – 1878 წელს, ავსტრია-უნგრეთში – 1892 წელს, ბელგიასა და შვეიცარიაში ეს პროცესი განხორციელდა ფაქტობრივად XX საუკუნის დასაწყისში. რაც შეეხება ინგლისს, იქ ეს მოხდა შედარებით ადრე, ჯერ კიდევ XVIII საუკუნის ბოლოს.

ნეომეტალისტური თეორია უკავშირდება მსოფლიო სავალუტო სისტემის ჩამოყალიბებას, რომელმაც თავის განვითარებაში ოთხი ეტაპი განვლო. I ეტაპზე, რომელიც იწყება XIX საუკუნის 70-იანი წლებიდან და გრძელდება პირველ მსოფლიო ომამდე, არსებობდა ოქრომონეტური სტანდარტი, რომელიც გულისხმობდა არა მხოლოდ ოქროს მონეტების მოჭრას, არამედ მათზე ღირებულების ნიშნების თავისუფალ გადახურდავებასაც. ოქროს სტანდარტის მეორე ფორმაც – ოქროზოდური სტანდარტისთვისაც, რომელიც მოქმედებდა I მსოფლიო ომიდან 30-იან წლებამდე (მსოფლიო სავალუტო სისტემის II ეტაპი), დამახასიათებელი იყო ღირებულების ნიშნების გადახურდავება ოქროს ზოდებზე. ზოგიერთ ქვეყანაში (მეტწილად კოლონიურ ქვეყნებში), ოქროს ფონდის სიმცირის გამო, შემოიღეს ოქროდებიზური სტანდარტი, რომელიც ითვალისწინებდა ბანკნოტების უცხოურ ვალუტაზე გადახურდავებას.*

„დიდი დეპრესიის“⁴ წლებმა დიდი დარტყმა მიაყენა ოქროს სტანდარტს და საბოლოოდ დაუსვა წერტილი მის არსებობას.

მსოფლიო სავალუტო სისტემის III ეტაპზე ბრეტონ-ვუდსის სავალუტო სისტემის ჩამოყალიბებამ განაპირობა ოქროსავალუტო სტანდარტის შექმნა, რითაც საფუძველი ჩაეყარა სხვადასხვა ქვეყნის სავალუტო კავშირების სახელმწიფოთაშორის რეგულირებას. სავალუტო რეზერვს

* ოქროდებიზური სტანდარტი იურიდიულად გაფორმდა 1922 წელს გენუის საერთაშორისო კონფერენციაზე.

ოქროსთან ერთად წამყვანი ვალუტებიც შეადგენდა. მსოფლიო სავალუტო მექანიზმის განმსაზღვრელი ძირითადად ამერიკული დოლარი გახდა.

ნომინალისტური თეორიის ძირითადი პოსტულატების პრაქტიკული რეალიზაცია უკავშირდება მსოფლიო სავალუტო სისტემის განვითარებაში IV ეტაპის დაწყებას, როდესაც სსშ-ის გადაწყვეტილებით (1976) ოქროს პარიტეტი გაუქმდა 1978 წელს. იამაიკის სავალუტო სისტემის ჩამოყალიბებით მოხდა ოქროს საბოლოო დემონტირება და იგი გამოვიდა საერთაშორისო ანგარიშსწორების სფეროდან. ოქროსავალუტო სტანდარტი დოლარის სტანდარტით (SDR) შეიცვალა. მთავარი ვალუტის სტატუსი ამერიკულ დოლარს მიენიჭა. ეს ძირითადად განაპირობა აშშ-ის უდიდესმა ეკონომიკურმა პოტენციალმა და მსოფლიოში მისმა ყველაზე დიდმა ოქროს მარაგმა.*

ფულის რაოდენობრივ თეორიას ნეოკლასიკური თეორიის საფუძვლად მიიჩნევენ, იმ თეორიისა, რომელსაც ნეოკენზიანური თეორიის შემდეგ წამყვანი როლი ეჭირა განვითარებული ქვეყნების ეკონომიკურ პოლიტიკაში.

ფულის კეინზიანურმა თეორიამ ეკონომიკური ზრდის კეინზიანურ მოძღვრებაში მნიშვნელოვანი ადგილი დაიმკვიდრა და სათანადოდ აისახა „კეინზიანურ რევილუციაში“.

ფულის მონეტარულმა თეორიამ, უკანასკნელ პერიოდში, მსოფლიო ფინანსური კრიზისის დაწყებამდე, გადამწყვეტი როლი შეასრულა განვითარებული ქვეყნების ეკონომიკურ პოლიტიკაში. მაკროეკონომიკურ რეგულირებაში მონეტარულ თეორიაზე დაფუძნებულ ფულად-საკრედიტო პოლიტიკას „პირველი ვიოლინოს“ ფუნქციები ჰქონდა დაკისრებული. თუმცა, 2008 წელს დაწყებულმა გლობალურმა ფინანსურმა კრიზისმა მსოფლიო ეკონომიკური პოლიტიკის გადასინჯვა მოითხოვა და კეინზის „რეაბილიტაციის“ კონტურები გამოსახა.

მილტონ ფრიდმენმა შეცვალა ჯონ მენარდ კეინზის ფილოსოფია, ამ უკანასკნელმა კი ადამ სმიტის ფილოსოფია. დღეს მსოფლიო, ახალი გლობალური ფინანსური კრიზისის ბირობებში, მილტონ ფრიდმენის ფილოსოფიის შეცვლის მოლოდინშია, რომლის კონტურებიც უკვე გამოიკვეთა და ამ ცვლილების გარეშე გართულდება მსოფლიო ფინანსური კრიზისიდან თავის დაღწევა, რომელმაც სათავე სწორედ მ. ფრიდმენის სამშობლოში — აშშ-ში აიღო.

* აშშ-ის ოქროს მარაგი მსოფლიო მარაგის (35,8 ათასი ტონა) თითქმის მეოთხედია და 8,14 ათას ტონას შეადგენს.

V.3. ფულად-საკრედიტო პოლიტიკა — ქვეყნის მაკროეკონომიკური რეგულირების ინსტრუმენტი

ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის ავკარგიანობაზე, იმაზე თუ რამდენად არის იგი მისადაგებული ეროვნული ეკონომიკის განვითარებასთან და, აქედან გამომდინარე, როგორ ასრულებს თავის ამოცანებს, ბევრადაა დამოკიდებული ეკონომიკური წესრიგის დამყარება ქვეყანაში. ამ თვალსაზრისით, ოპტიმალური შეხამების მიღწევის მეტად რთული პრობლემის გადაჭრა სახელმწიფოს ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ფუნქციაა.

ფულის, როგორც ეკონომიკური ურთიერთობების ერთ-ერთი ყველაზე „მგრძობიარე“ ელემენტის, მიმოქცევის ეფექტიან რეგულირებასა და ბაზრის ფუნქციონირებისათვის ნორმალური პირობების შექმნას ემსახურება ქვეყნის ფულად-საკრედიტო პოლიტიკა. აქედან გამომდინარე, იგი ეკონომიკური კონიუნქტურის მნიშვნელოვანი ინსტრუმენტია, რომლის სწორად წარმართვით ქვეყნის მაკროეკონომიკურ რეგულირებაში შესაძლებელია შემდეგი ძირითადი ამოცანების გადაჭრა: ფულზე მოთხოვნა-მიწოდების დაბალანსება, ფულის ბაზარზე წონასწორობის შენარჩუნება, მიმოქცევის სფეროში ფულადი მასის რეგულირება და კონტროლი, ეროვნული ვალუტის კურსისა და ეკონომიკური ციკლის რეგულირება, ინფლაციის დონის მინიმიზაცია, იაფი საკრედიტო რესურსებით ეკონომიკის რეალური სექტორის უზრუნველყოფა, ინვესტირების სტიმულირება და ა.შ. ამ ამოცანების რეალიზაციის გარეშე ფულად-საკრედიტო პოლიტიკა მოწვევტილია ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ პროცესებს და ეკონომიკის დესტაბილიზაციის ფაქტორად იქცევა.

ამრიგად, ფულად-საკრედიტო პოლიტიკაზე დიდად არის დამოკიდებული ეკონომიკის სტაბილიზაცია და ეკონომიკური ზრდის მიღწევა.

ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის მიმდინარეობასა და ინფლაციის დინამიკაზე დიდ გავლენას ახდენს ისეთი ფაქტორები, როგორცაა ინფლაციური მოლოდინი, საინვესტიციო ნაკადები, შრომის მწარმოებლურობის ცვლილება, ეკონომიკის მონეტიზაციის დონე, გადასაცვლელი კურსის მოსალოდნელი დინამიკა, მშპ-ის ზრდის ტემპი და ა.შ. თავის მხრივ, ამ ფაქტორებზე გარკვეულ ზემოქმედებას ახორციელებს ცენტრალური ბანკი თავისი მონეტარული ინსტრუმენტებით. ამ მიზნით იგი იყენებს ისეთ არაპირდაპირ ინსტრუმენტებს, როგორცაა ბანკთა-შორისი კრედიტის განაკვეთი, სავალდებულო რეზერვების ნორმა,

ფასიანი ქაღალდების ბაზარზე სახელმწიფო საგადასახადო ვალდებულებათა ყიდვა-გაყიდვასთან დაკავშირებული ოპერაციები, და ისეთ პირდაპირ (ადმინისტრაციულ) ინსტრუმენტებს, როგორცაა მიზნობრივი დაკრედიტება, „საკრედიტო ჭერი“, სარგებლის განაკვეთის დონისადმი პირდაპირი კონტროლი და ა.შ.

ბანკთაშორისი კრედიტის განაკვეთით ფულად-საკრედიტო რეგულირება ანუ დისკონტის პოლიტიკა ინფლაციასთან ბრძოლის ეფექტიანი საშუალებაა. საქმე ისაა, რომ ბანკთაშორისი კრედიტის განაკვეთი არის პროცენტი იმ კრედიტზე, რომელსაც აძლევს ცენტრალური ბანკი ყველა სხვა ბანკს. თუკი ქვეყანაში შეიმჩნევა ინფლაციური პროცესების დაჩქარება, ცენტრალური ბანკი მაღლა სწევს ამ განაკვეთს, რის საფუძველზეც ეცემა ფულზე მოთხოვნა და შედარებით ნელა იზრდება მიმოქცევაში ფულადი მასა. მართალია, იგი უარყოფით გავლენას ახდენს წარმოების განვითარებაზე, მაგრამ სახელმწიფოს მოქნილი საგადასახადო პოლიტიკით შესაძლებელია თანმხლები ნეგატიური ეფექტების დაძლევა.

რაც შეეხება სავალდებულო რეზერვების ნორმას, იგი კომერციული ბანკების ფულადი თანხაა, რომლის სესხად გაცემის უფლება მათ არა აქვთ და ვალდებულნი არიან თავიანთ ანგარიშზე იქონიონ ცენტრალურ ბანკში. ეს უკანასკნელი კი სიტუაციის მიხედვით მოქმედებს: ფულადი მასის ზრდის შენელების საჭიროების შემთხვევაში ამაღლებს სავალდებულო რეზერვების ნორმას და, პირიქით, როცა არის იმის აუცილებლობა, რომ მიმოქცევაში გაიზარდოს ფულის რაოდენობა, მაშინ ცენტრალური ბანკი დაბლა წევს სავალდებულო რეზერვების ნორმას, რითაც შესაძლებლობას აძლევს კომერციულ ბანკებს თავიანთი სახსრების დროებით „გაყინული“ ნაწილი გადააქციონ კრედიტად.

ცენტრალური ბანკი ღია ბაზარზე აწარმოებს ოპერაციებს სახელმწიფო საგადასახადო ვალდებულებებით, რომლებიც სამთავრობო ფასიანი ქაღალდების ერთობლიობაა და მათი მეშვეობით, არაპირდაპირი გზით, ხორციელდება ზემოქმედება ფულად-საკრედიტო ბაზარზე. ეს ვალდებულებები სახელმწიფო ვალაია მოსახლეობისადმი, რომელიც იყოფა საბაზრო და არასაბაზრო კატეგორიებად. საბაზროს მიეკუთვნება სახაზინო თამასუქი (სამ და ექვსთვიანი, 91-დღიანი და წლიური დაფარვის ვადით), საშუალოვადიანი სახაზინო თამასუქი (ერთიდან 10 წლამდე დაფარვის ვადით) და სახაზინო ობლიგაცია.

არასაბაზრო ფასიანი ქაღალდებიდან ყველაზე გავრცელებული ფორმაა შექმნილი ობლიგაცია. გარდა ამისა, მას მიეკუთვნება აგრეთვე

სამთავრობო ანგარიშების სერიები, უცხოური სამთავრობო სერიები, ხელისუფლების ადგილობრივი ორგანოების სერიები და სხვ. ამ ფასიანი ქაღალდების ყიდვა-გაყიდვასთან დაკავშირებული ოპერაციებით, ცენტრალური ბანკი ზემოქმედებს მიმოქცევაში არსებულ ფულად მასაზე.

ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის ელასტიკურობა და ფუნქციონირების ხასიათი მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული იმაზე, თუ რამდენად ეფექტიანად იყენებს ცენტრალური ბანკი დისკონტის პოლიტიკას, ოპერაციებს ღია ბაზარზე და სავალდებულო რეზერვების პოლიტიკას. დისკონტის პოლიტიკის მიზანია საკრედიტო ინსტიტუტების რეფინანსირების (ძველი გრძელვადიანი ვალის დაფარვა ახალი გრძელვადიანი სესხით) პირობების ცვლილებებით გავლენა მოახდინოს ფულად-საკრედიტო ბაზარზე. ამასვე ემსახურება ოპერაციები ღია ბაზარზე, რომლის მექანიზმი დაფუძნებულია სახელმწიფო ფასიანი ქაღალდების, საბანკო აქცეპტებისა და სხვა საკრედიტო ვალდებულებების ყიდვა-გაყიდვაზე.

ცივილიზებულ ქვეყნებში მონეტარული პოლიტიკის საერთაშორისო სტანდარტებთან მიახლოების ღონეს მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრავს ფულად-საკრედიტო რეგულირების პირდაპირი ინსტრუმენტებიდან არაპირდაპირ ინსტრუმენტებზე გადასვლის ხანგრძლივობა. ეს უკანასკნელი განსხვავებულია ქვეყნების მიხედვით და მერყეობს 1-დან 5 წლამდე, საშუალოდ კი 3,7 წელია. მაგალითად, ჩეხეთმა ჯერ კიდევ 1992 წელს პრაქტიკულად გააუქმა პირდაპირი რეგულირების ყველა ფორმა, ბულგარეთმა კი – 1994 წელს. განვითარებულ ქვეყნებს პრაქტიკულად გაუქმებული აქვთ პირდაპირი რეგულირების ფორმები, სხვა ქვეყნები კი მეტ-ნაკლებად ცდილობენ მათ გაუქმებას.

V.4. ფულად-საკრედიტო სისტემის სტრუქტურული გარდაქმნები და მონეტარული პოლიტიკა საქართველოში

ფულად-საკრედიტო სისტემის სტრუქტურული რეფორმა საქართველოში ღრმა ეკონომიკური კრიზისის დროს დაიწყო. აღმოსავლეთ ევროპის ბევრი სახელმწიფოსა და ბალტიისპირეთის ქვეყნებისაგან განსხვავებით, სადაც ეკონომიკის სტაბილიზაცია შედარებით სწრაფად მოხდა, საქართველოში ეს პროცესი საკმაოდ ნელა და არაორდინარულად წარიმართა. ამ გარემოებამ შეაფერხა ლიკვიდური ფულის წარმოქმნა და საკრედიტო ბაზრების ჩამოყალიბება. ეს მდგომარეობა

კიდევ უფრო გაამწვავა საქართველოს ეკონომიკის ისეთმა მძიმე „დაავადებამ“, როგორც იყო რეფორმირების I ეტაპზე ინფლაციის მაღალი ტემპები და ჰიპერინფლაცია. მიუხედავად ამისა, საბჭოთა კავშირის დაშლისა და საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ, პოზიტიური ნაბიჯები გადაიღვა ფულად-საკრედიტო სისტემის სტრუქტურული გარდაქმნების თვალსაზრისით. საქართველოს უზენაესი საბჭოს გადაწყვეტილებით, საქართველოს საკუთრებად გამოცხადდა მის ტერიტორიაზე არსებული საკრედიტო სისტემის ყველა სტრუქტურა. საკავშირო სახელმწიფო ბანკის ბაზაზე 1991 წელს დაფუძნდა საქართველოს რესპუბლიკის ეროვნული ბანკი, რომელსაც ქვეყნის ცენტრალური ბანკის ფუნქციები დაეკისრა.*

საქართველოს ფულად-საკრედიტო სისტემაში ერთ-ერთი საიხლეს და პოზიტიური ნაბიჯი იყო არასახელმწიფო ბანკების შექმნა. ეს პროცესი, მართალია, ჯერ კიდევ 1989 წლიდან დაიწყო, მაგრამ მაშინ მათ რეგისტრაციას საკავშირო სახელმწიფო ბანკი ახდენდა, რომლის ხელში მონოპოლიზებული იყო მთელი საბანკო სისტემა და იგი ცენტრალიზებულად წარმართავდა ფულად-საკრედიტო პოლიტიკას. ამიტომ ახლად ჩამოყალიბებულ საქართველოს ეროვნულ ბანკს დაევალა ქვეყანაში არსებული ყველა ბანკის ხელახალი რეგისტრაცია. ამასთან, ერთიარუსიანი საბანკო სისტემა, რომელიც ნიშანდობლივი იყო აღმინისტრაციულ-მბრძანებლური ეკონომიკისათვის, სამიარუსიანი (სამსაფეხურიანი) საბანკო სისტემით შეიცვალა, სადაც პირველი იარუსი დაიკავა ეროვნულმა ბანკმა, მეორე – სახელმწიფო-კომერციულმა და მესამე – კომერციულმა ბანკებმა. სახელმწიფო-კომერციულ ბანკებად გარდაიქმნა „ინდუსტრიაბანკი“, „ბინსოცბანკი“, „შემნახველი ბანკი“, „ექსიმბანკი“ და „აგრომრეწვბანკი“. შემდეგ მოხდა მათი კომერციულ ბანკებად გარდაქმნა და ასეთმა სტრუქტურულმა ცვლილებებმა განაპირობა საერთაშორისო პრაქტიკაში აღიარებული ორიარუსიანი საბანკო სისტემის შექმნა. ჩამოყალიბდა კომერციული ბანკების საქმიანობის სამართლებრივი ფორმები. კანონით „კომერციული ბანკების საქმიანობის შესახებ“ და შესაბამისი ნორმატიული აქტებით რეგლამენტირებულ იქნა კომერციული ბანკების საქმიანობა საქართველოში, საფუძველი ჩაეყარა საკრედიტო კავშირების ინტერნაციონალიზაციას, გაიხსნა საკრედიტო ხაზები.

1992 წლის ბოლოს რუსეთის ცენტრალური ბანკის მიერ მანეთის მიწოდების საქართველოსთვის შეწყვეტისა და 1993 წლის

* პირველი ცენტრალური ბანკი საქართველოში 1919 წელს შეიქმნა.

აპრილში კუპონის შემოღების შემდეგ, ეროვნულმა ბანკმა ითავა ქვეყნის მონეტარული და საკრედიტო პოლიტიკის გატარება, მაგრამ იმდენად მიშვებული და აბსოლუტურად უმართავი იყო პროცესები (თანაც ადგილი ჰქონდა ეროვნული ბანკის საქმიანობაში ხელისუფლების პირდაპირ ჩარევას), რომ შეუძლებელი იყო ეფექტიანი პოლიტიკის გატარება. შედეგმაც არ დააყოვნა: წლიურმა ინფლაციამ 1993–1994 წლებში, შესაბამისად, 7500 და 6500% შეადგინა. 1993 წლის აპრილიდან 1994 წლის აგვისტოს ჩათვლით, მიმოქცევაში არსებული ფულის მასა 150-ჯერ გაიზარდა, რასაც, სხვა ფაქტორებთან ერთად, ეროვნული ბანკის მიერ მთავრობის დაკრედიტება უწყობდა ხელს.¹

1995 წლის ოქტომბრიდან, მას შემდეგ, რაც საქართველოში განხორციელდა ფულად–საკრედიტო რეფორმა და შემოღებულ იქნა ლარი, სიტუაცია შეიცვალა, შესაძლებელი გახდა ინფლაციის მნიშვნელოვანი შემცირება. ამავე წელს მიღებულ იქნა კანონი „საქართველოს ეროვნული ბანკის შესახებ“, რომელიც საანალიზო პერიოდის ბოლომდე მოქმედებდა, ოღონდ, 2008 წლის 14 მარტს მასში შეტანილ იქნა ცვლილებები და დამატებები, რაც, თვისებრივად, ახალი კანონის ტოლფასი იყო.

განისაზღვრა საქართველოს ეროვნული ბანკის, როგორც ქვეყნის ერთიანი ფულად–საკრედიტო პოლიტიკის გამტარებელი ორგანოს, პასუხისმგებლობისა და უფლებამოსილების საკითხები. ეროვნულმა ბანკმა საკორესპონდენტო ურთიერთობა დაამყარა აშშ-ის, დიდი ბრიტანეთის, გერმანიის, საფრანგეთის, შვეიცარიის ბანკებთან.

ეროვნული ბანკი წარმოდგენილია საკუთრივ ეროვნული ბანკის, საფინანსო ზედამხედველობის სააგენტოსა და ფინანსური მონიტორინგის სამსახურით. ეროვნული ბანკის უმთავრესი ფუნქციაა მონეტარული პოლიტიკის განხორციელება (რაც, თავის მხრივ, მოიცავს ფულად–საკრედიტო და სავალუტო პოლიტიკის შემუშავებასა და განხორციელებას). საფინანსო ზედამხედველობის სააგენტო ახორციელებს ქვეყნის ფინანსური სექტორის (კომერციული ბანკები, სადაზღვევო და საბროკერო კომპანიები, მიკროსაფინანსო ორგანიზაციები) რეგულირებას (ამასთან, იგი პასუხისმგებელია კომერციული ბანკებისა და საფინანსო სექტორის სხვა მონაწილეთათვის ლიცენზიების გაცემაზე), ხოლო ფინანსური მონიტორინგის სამსახური – ძირითადად უკანონო შემოსავლის გამოაშკარავებას.

¹ საქართველოს ეროვნული ბანკი. ძირითადი მიმართულებები და ფუნქციები. პირველი გამოცემა. თბ., 2008, გვ. 20.

2007 წლამდე საქართველოს საფინანსო ზედამხედველობის სააგენტო, როგორც ფინანსური სექტორის მარეგულირებელი ერთიანი ორგანო, არ არსებობდა. 2007–2008 წლებში შესაბამის კანონებში განხორციელებული ცვლილებების შესაბამისად, სამი საზედამხედველო ორგანოს – ეროვნული ბანკის ზედამხედველობის დეპარტამენტის, ფასიანი ქაღალდების ეროვნული კომისიისა და დაზღვევის სახელმწიფო ზედამხედველობის სამსახურის ბაზაზე ჩამოყალიბდა დამოუკიდებელი ორგანო ფინანსური ზედამხედველობის სააგენტოს სახით. იგი სწავლობს ცალკეული საფინანსო ორგანიზაციების რისკებს, მაშინ როდესაც ეროვნული ბანკის პრეროგატივაა მთლიანად საფინანსო სექტორის რისკების გამოკვლევა, იმ მოვლენების გაანალიზება, რომელთა მოხდენის ალბათობა დაბალია, მაგრამ პოტენციური უარყოფითი გავლენა ძალზედ მაღალი (მაგალითად, ფინანსური კრიზისების წარმოშობა).

როგორც ყველა ცენტრალურ ბანკს, ეროვნულ ბანკსაც მინიჭებული აქვს ბოლო ინსტანციის კრედიტორის ფუნქცია. მას უფლება აქვს კომერციულ ბანკს, ფინანსური სირთულეების პირობებში, გამოუყოს ბოლო ინსტანციის სესხი, მათ შორის გრძელვადიანიც და არაუზრუნველყოფილიც, რათა გადაარჩინოს იგი გაკოტრებისაგან.

საქართველოს კომერციული ბანკები და ფინანსთა სამინისტროს სახაზინო სამსახური ქვეყნის მასშტაბით ლარით უნაღლო ანგარიშსწორების ოპერაციებს ეროვნული ბანკის ელექტრონული ანგარიშსწორების სისტემის მეშვეობით ახორციელებენ. მაგალითად, 2007 წლის მონაცემებით, განხორციელდა ასეთი სახის 5,1 მლნ ერთეულის გადარიცხვა და მთლიანმა თანხამ 37 მლრდ ლარი შეადგინა.¹

გარდა თავისუფალი ინდუსტრიული ზონების შესახებ კანონით გათვალისწინებული შემთხვევებისა, ლარი გადახდის ერთადერთი კანონიერი საშუალებაა საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე. ქართული ფულის ნიშნები, რომელიც მზადდება წამყვან ევროპულ ორგანიზაციებში, მოსახლეობას კომერციული ბანკების მეშვეობით მიეწოდება. 2007 წლის მონაცემებით, მიმოქცევაში არსებული ნაღდი ფულის რაოდენობამ 1327,5 მლნ ლარი შეადგინა, მათ შორის ბანკნოტია 1302,2 მლნ ლარის, ხოლო მონეტა – 25,3 მლნ ლარის.²

ეროვნული ბანკი წარმოადგენს საქართველოს ტერიტორიაზე მიმოქცევაში არსებული ეროვნული და უცხოური ვალუტის მთავარ

1 საქართველოს ეროვნული ბანკი. ძირითადი მიმართულებები და ფუნქციები. პირველი გამოცემა. თბ., 2008. გვ. 30.

2 იქვე, გვ. 31.

ექსპერტს. იგი ახორციელებს ფალსიფიცირებული, ყალბი ფულადი ნიშნების მიმოქცევიდან ამოღებას, საბანკო მომსახურებას უწევს საქართველოს მთავრობას და მისი ფისკალური აგენტია, ატარებს სახელმწიფო ფასიანი ქაღალდების პირველად აუქციონებს, აწარმოებს რეალიზებული ფასიანი ქაღალდების რეესტრს და სახაზინო სამსახურს უწევს სხვადასხვა სახის დახმარებას.

საქართველოს ეროვნული ბანკის უმთავრესი ამოცანა ფასების სტაბილურობის უზრუნველყოფაა და არა მოგების მიღება. მის ძირითად აქტივებს წარმოადგენს სახაზინო ობლიგაციები და უცხოური ვალუტების (აშშ დოლარი და ევრო) რეზერვები, ხოლო ძირითად ვალდებულებებს – უმეტესწილად ლარით გამოხატული კომერციული ბანკების მიმართ დავალიანება და მიმოქცევაში არსებული ფულის ნიშნები.

ეროვნული ბანკის შემოსავლების ძირითადი წყაროა სახაზინო ობლიგაციებზე მთავრობის მიერ გადახდილი პროცენტები და უცხოური ვალუტის რეზერვების მართვით მიღებული შემოსავლები, ხოლო ძირითადი ხარჯებია სესხების მომსახურებისა და ადმინისტრაციული ხარჯები.

ეროვნული ბანკი საქართველოს წარმოადგენს ისეთ საერთაშორისო ორგანიზაციებში, როგორცაა სსფ, საერთაშორისო ანგარიშსწორების ბანკი, ევროპის რეკონსტრუქციისა და განვითარების ბანკი, შავი ზღვის ვაჭრობისა და განვითარების ბანკი. ეს ურთიერთობები მისთვის კანონით მინიჭებული უფლებების ფარგლებში ხორციელდება.

საქართველოს ეროვნულ ბანკთან ერთად, ქვეყნის ეკონომიკური პოლიტიკის შემუშავებასა და განხორციელებაში მონაწილეობს საქართველოს ფინანსთა სამინისტრო თავისი ფისკალური პოლიტიკით და ეკონომიკური განვითარების სამინისტრო, რომლის ძირითადი საქმიანობის სფეროს განეკუთვნება საგარეო ვაჭრობის ხელშეწყობა, სახელმწიფო ქონების მართვა, უცხოური და ადგილობრივი ინვესტიციების მოზიდვის წახალისება, სახელმწიფო ქონების განსახელმწიფოებრივების პროცესის უზრუნველყოფა.

ეროვნული ბანკის დამოუკიდებლობა საქართველოს კონსტიტუციითაა გარანტირებული, თუმცა, საანალიზო პერიოდის მთელ მანძილზე, მან თავი ვერ დააღწია საერთაშორისო ორგანიზაციებისა და ხელი-სუფლებისაგან ზეწოლას, რაც ნეგატიურად აისახა მის მიერ მონეტარული პოლიტიკის შემუშავებასა და განხორციელებაზე, ფინანსური სტაბილურობის უზრუნველყოფაზე.

ეროვნული ბანკი ეკონომიკურადაც დამოუკიდებელია და ყველა

ხარჯს უზრუნველყოფს საკუთარი სახსრებით. ამასთან, მას არ ეკისრება პასუხისმგებლობა მთავრობის ვალდებულებებზე, თუმცა საქართველოში საანალიზო პერიოდში კონსტიტუციის ეს მუხლიც ირღვეოდა. მაგალითად, არაერთხელ მომხდარა ეროვნული ბანკის ხარჯებით ბიუჯეტის დეფიციტის დაფარვა, მთავრობის დაფინანსება და ა.შ.

ეროვნული ბანკი პასუხისმგებელია პირდაპირი თუ არაპირდაპირი ინსტრუმენტების გამოყენებით მასზე დაკისრებული ფუნქციების შესრულებაზე. მას ექსკლუზიური უფლება აქვს საქართველოს ტერიტორიაზე განახორციელოს ეროვნული ფულის ნიშნების ემისია, ასევე, სამახსოვრო მონეტების მოჭრა. იგი უფლებამოსილია მომსახურება გაუწიოს იმ საერთაშორისო ორგანიზაციებს, რომელთა წევრიც საქართველოა, ან თვითონ არის, ან კიდევ, მომსახურება გაუწიოს სხვა ქვეყნების მთავრობებსა და ფულად-საკრედიტო ორგანოებს.

1995 წელს ეროვნული ბანკის ინიციატივით დაარსდა ბანკთაშორისი საკრედიტო აუქციონი, რომელმაც მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა საბანკო სისტემის განვითარებაში. ამასთან, ამ პროცესს ხელი შეუწყო სახაზინო ვალდებულებების ბაზრის ჩამოყალიბებამ, რომელსაც საფუძველი ჩაეყარა 1997 წლის მეორე ნახევარში, აგრეთვე საბანკო საქმის დივერსიფიკაციის განხორციელებამ. საკრედიტო ურთიერთობების მართვასთან ერთად, ბანკებმა დაიწყეს სადაზღვევო ოპერაციებისა და ფასიანი ქაღალდების ყიდვა-გაყიდვასთან დაკავშირებული ოპერაციების განხორციელება.

საქართველოში 1994 წლისთვის უკვე რეგისტრირებული იყო 200 ბანკი, 1995 წელს კი მათმა რაოდენობამ პიკს მიაღწია (229 ბანკი). ამ პერიოდთან იწყება ბანკების რაოდენობის შემცირების პროცესი. 1996 წელს (1 იანვრის მდგომარეობით) მათი რაოდენობა 84-მდე დავიდა, 1997 წელს – 59-მდე, 1998 წელს – 52-მდე, 1999 წელს – 43-მდე, 2000 წელს – 36-მდე, ხოლო 2001 წლისათვის საქართველოში 27 კომერციული ბანკი და 2 უცხოური ბანკის ფილიალი იყო.¹ კომერციული ბანკების რაოდენობის შემცირების ტენდენცია შემდგომ პერიოდშიც გაგრძელდა, მაგალითად, 2003 წლის ბოლოსათვის სულ 25 ბანკი იყო, 2004 წელს – 21, 2005 წელს – 19, 2006 წელს – 17, ხოლო 2007 წელს ისევ 19 გახდა.² 2008 წელს საქართველოს საბანკო სექტორს ახალი ბანკები შეუერთდნენ: ყაზახური „ხალიკბანკი საქართველო“ (რომელ-

1 საქართველოს ეროვნული ბანკის მონაცემები.

2 საქართველოს სტატისტიკური წელიწადი – 2008. საქართველოს ეკონომიკური განვითარების სამინისტროს სტატისტიკის დეპარტამენტი. თბ., 2008, გვ. 253.

მაც იმავე წელს საქართველოში დაახლოებით 50 მლნ ლარის ინვესტიცია განახორციელა), „HSBC ბანკი“, „პირველი ბრიტანული ბანკი“ (რომელიც ჩამოყალიბდა ბანკი „თეთრის“ ბაზაზე). ამავე წელს „სტანდარტ ბანკი“ იყიდა „კორ ბანკმა“ 42 მლნ დოლარად და 2008 წლის ბოლოსათვის იგი „დაბი ჯგუფის“ საკუთრებაში გადავიდა. „ვითიბი ბანკში“ რუსული შესაბამისი ბანკის კაპიტალის წილი 7,13%-ით გაიზარდა და 84,7% გახდა.

2008 წლის ბოლოსათვის საქართველოში 20 კომერციული ბანკი დაფიქსირდა (აქედან, 17 ბანკი უცხოური კაპიტალის მონაწილეობითაა შექმნილი), აქტივების მიხედვით კი პირველ და მეორე ადგილებს „საქართველოს ბანკი“ და „თი-ბი-სი ბანკი“ ინაწილებდნენ. შემდეგ ადგილებზე მოდიოდა „ბანკი რესპუბლიკა/ჯგუფი სოსიეტე ფენერალი“, „პროკრედიტ ბანკი საქართველო“ და ბანკი „ქართუ“.

საქართველოს ეროვნული ბანკი ეკონომიკის რეფორმირების I ეტაპზე ახორციელებდა ვაშინგტონის კონსენსუსის მიერ თავსმოხვეულ „იაფი ფულის“ პოლიტიკას, II ეტაპზე – „ძვირი ფულის“ პოლიტიკას, ხოლო III ეტაპზე – ნეოლიბერალურ პოლიტიკას. არც ერთი ეტაპის პოლიტიკა არ განხორციელებულა კლასიკური მოდელის ჩარჩოებში და მათში ანარქიულობის ელემენტები ჭარბობდა.

ინფლაციასთან ბრძოლის მიზნით, ეროვნული ბანკის მონეტარული პოლიტიკა, ძირითადად, ფულის მიწოდებასა და კრედიტის მოცულობაზე ზემოქმედებით გამოიხატა. ბანკთაშორისი სარგებლის განაკვეთების აწევით, იგი, ფაქტობრივად, ზრდიდა საბანკო სესხებზე სარგებლის განაკვეთს, რითაც ამცირებდა ქვეყანაში ფულის მიწოდებას. ეს, მართალია, სუსტი ეკონომიკური ზრდის პირობებშიც კი ანელებს ინფლაციის ტემპებს, მაგრამ, სამაგიეროდ, ეკონომიკის ინვესტირებისა და საქმიანი აქტიურობის შეფერხებით, უარყოფით გავლენას ახდენს წარმოების განვითარებაზე. ამასთან, მონეტარული პოლიტიკით სარგებლის განაკვეთების ცვლილება ფასებზე მყისიერ გავლენას ვერ ახდენს. ამისათვის საჭიროა გარკვეული დრო, სანამ, ჯერ ერთი, ფირმები და შინამეურნეობები საინვესტიციო და სამომხმარებლო ქცევას შეცვლიან და, მეორე, მათი ქცევის ცვლილებები აისახება ფასებზე. ამიტომ მონეტარული პოლიტიკა გარკვეულწილად პროგნოზებზეა გათვლილი, რომლის საფუძველზეც შესაძლებელია მისი გამკაცრებით ან შემსუბუქებით სარგებლის განაკვეთების მანევრირება.

V.5. საქართველოს თანამედროვე საბანკო სისტემა

საქართველოს საბანკო სისტემა, მიუხედავად ბოლო წლებში მიღწეული წარმატებებისა, მრავალი შიგა თუ გარე ფაქტორების გავლენით, ვერ ჩამოყალიბდა ისეთ მდგრად ინსტიტუტად, რომელიც გაართმევდა თავს ქვეყანაში კაპიტალის ქრონიკულ უკმარისობასა და, აქედან გამომდინარე, ეკონომიკური ზრდის ამოცანებს. ეს მოსაზრება არ არის მხოლოდ ავტორისეული, ასეთ დასკვნებს ადგილობრივი თუ უცხოელი ექსპერტებიც აკეთებენ.¹

საქართველო გამოირჩევა დანაზოგების ძალზე დაბალი დონით და ამ მაჩვენებლის მიხედვით განიხილება საპარის სამხრეთით მდებარე განვითარებადი ქვეყნების ჯგუფში.² ამიტომ, ვინაიდან დეპოზიტების ბაზა საკმარისი არ იყო ეროვნული ეკონომიკის სესხებით უზრუნველყოფისათვის, ეს ართულებდა სიტუაციას და ამ პრობლემის გადაჭრის მიზნით ბანკები ახერხებდნენ საგარეო ბაზრებიდან სესხების მოზიდვას. ამ კამპანიამ იმდენად მასობრივი ხასიათი მიიღო, რომ უცხოური ინვესტიციების მოზიდვა გახდა არა ქვეყნის შიგა დანაზოგების დეფიციტის შევსების წყარო, არამედ, შეიძლება ითქვას, ეკონომიკის განვითარების მამოძრავებელ ძალად გადაიქცა.

საქართველოს საბანკო სისტემას ბზარი 2008 წლის მსოფლიო ფინანსური კრიზისის დაწყებამდე გაუჩნდა. თუმცა გლობალურმა ფინანსურმა კრიზისმა, რომელსაც აშშ-ის ფედერალური სარეზერვო სისტემის ყოფილმა ხელმძღვანელმა ალან გრინსპენმა უწოდა „კრიზისი, რომელიც 50 წელიწადში ერთხელ ან, შესაძლოა საუკუნეში ერთხელ მოხდეს“,³ ეს ბზარი კიდევ უფრო გააღრმავა და თვალჩინადაა განაღდა. შემთხვევით არ იყო, რომ ქვეყნის საბანკო სექტორმა 2008 წელი 215 მლნ ლარის ზარალით დაასრულა.

1 **კორდონიუ კ.** კერძო დანაზოგები, მაკროეკონომიკური სტაბილურობა და ფინანსური სექტორის განვითარება საქართველოში. „საქართველოს ეკონომიკური ტენდენციები“. კვარტალური მიმოხილვა. GEPLAC, ოქტომბერი, 2008, გვ. 63–64; საქართველოს ეკონომიკური საფრთხეებისა და მთავრობის კრიზისისგან დაცვის სტრატეგიის ანალიზი და რეკომენდაციები. ანგარიში მომზადდა კოალიცია „გამჭვირვალე ფინანსური დახმარება საქართველოს“ ფარგლებში. თბ., თებერვალი, 2009, გვ. 12.

2 **კორდონიუ კ.** კერძო დანაზოგები, მაკროეკონომიკური სტაბილურობა და ფინანსური სექტორის განვითარება საქართველოში. „საქართველოს ეკონომიკური ტენდენციები“. კვარტალური მიმოხილვა. GEPLAC, ოქტომბერი, 2008, გვ. 62;

3 საქართველოს ეკონომიკური საფრთხეებისა და მთავრობის კრიზისისგან დაცვის სტრატეგიის ანალიზი და რეკომენდაციები. ანგარიში მომზადდა კოალიცია „გამჭვირვალე ფინანსური დახმარება საქართველოს“ ფარგლებში. თბ., თებერვალი, 2009, გვ. 20.

2008 წლის ბოლომდე საქართველოს საბანკო სისტემა ბაზელის საზედამხედველო კომიტეტის მიერ შემუშავებულ საბანკო ზედამხედველობის რეგულირების „ბაზელი-I“-ის სისტემას ეყრდნობოდა. თუმცა, ჯერ კიდევ 2004 წლის ივნისში შემუშავებულ იქნა უფრო სრულყოფილი „ბაზელი-III“-ის სისტემა, რომლის ძირითადი მოთხოვნებია: საკრედიტო და საოპერაციო სისტემების შეფასება და გამჭვირვალობა, კომერციული ბანკების მიერ კრედიტების გაცემის პროცესში საკუთარი კაპიტალის განმტკიცების მიზნით ერთიანი კონკურენციული პირობების შექმნა და ახალი ფინანსური ინსტრუმენტების დანერგვა.

საქართველოს საბანკო სისტემის ფუნქციონირების დონის გასაანალიზებლად მნიშვნელოვანია მშპ-თან საბანკო სესხების ოდენობის შეფარდების ინდიკატორის გამოყენება. ეს მაჩვენებელი 2007 წელს აშშ-ში თითქმის 230%-ს აღწევდა, ხოლო საშუალო ევროპული მაჩვენებელი 200%-ის ფარგლებში მერყეობდა, მაშინ როდესაც საქართველოში მხოლოდ 31%-ს შეადგენდა, ანუ მშპ-თან მიმართებაში საკრედიტო პორტფელის ოდენობა კატასტროფულად დაბალი იყო.¹

ცნობილია, რომ საქართველოში მშენებლობის გრძელვადიანი დაკრედიტება იმპორტის დაფინანსებას უწყობდა ხელს და არა წარმოების განვითარებას. გრძელვადიანი კრედიტების 20%-ზე მეტი იპოთეკურზე მოდიოდა. 2007 წელს იპოთეკური სესხების მოცულობა, 2006 წელთან შედარებით, 50%-ით, ანუ 600 მლნ ლარით გაიზარდა. ამასთან, სამშენებლო კომპანიების საკუთრებაში არსებული (ან ჯერ მხოლოდ „ჰაერში“ არსებული) ბინების უმეტესობა კრედიტით იყიდებოდა. დეველოპერების უმრავლესობა ფულს ბანკებიდან სესხეულობდა. ბანკებს, სადაზღვეო და სამშენებლო კომპანიებს შორის ძლიერი ურთიერთდამოკიდებულება ჩამოყალიბდა. სამომხმარებლო ბაზარზე საბანკო სექტორის მზარდი აქტიურობა მათი მხრიდან სერიოზულ რისკებს უკავშირდებოდა, რასაც უმთავრესად მოსახლეობის არასტაბილური და დაბალი შემოსავალი განაპირობებდა. ამასთან, მაღალი იყო ბანკების ლიკვიდურობის რისკი. მის გადაფარვას ბანკები საერთაშორისო საფინანსო ინსტიტუტების საკრედიტო ხაზების მეშვეობით ცდილობდნენ. 2007 წელს მათი მოცულობა 127%-ით გაიზარდა, მაშინ როდესაც დეპოზიტების მოცულობამ მხოლოდ 55%-ით იმატა. ჩამოყალიბდა ლიკვიდურობის კრიზისი, რომელიც საერთაშორისო ორგანიზაციებიდან საკრედიტო რესურსების შემდგომ მოზიდვას ართულებდა. ამასთან, ბანკების საზედამხედველო კაპიტალის ადეკვატურობის კოეფიციენტი,

1 „საქართველოს ეკონომიკა“, №3 (136), 2009, გვ. 8.

ანუ კაპიტალის შეფარდება რისკების მიხედვით შეწონილ აქტივებთან, 2008 წლის ბოლოსთვის 14%-ზე მეტი იყო, რაც საქართველოს საბანკო სექტორში დადგენილ ნორმატივზე (12%) მაღალია.¹ ეს, გარკვეულწილად, ხელს უწყობდა საბანკო რისკების შემცირებას.

საერთაშორისო სავალუტო ფონდის მისიის მიერ საქართველოში გატარებული რეფორმების შედეგად კომერციული ბანკები თანდათან ეროვნული ბანკის კონტროლიდან გამოვიდნენ. ამით ეროვნული ბანკის პასუხისმგებლობის სფერო შეიზღუდა. 2008 წლის ბოლოსთვის გამოიკვეთა ბანკების სამი ჯგუფი: 1. მსხვილი ბანკები („საქართველოს ბანკი“, „თი-ბი-სი ბანკი“, „რესპუბლიკა ბანკი/ჯგუფი სოსიეტე ჯენერალი“), რომლებმაც უცხოური სახსრები მოიზიდეს და კვლავ ლიდერ-ბანკებად დარჩნენ; 2. სამშენებლო და სამთომომპოვებელ ბიზნესთან მჭიდროდ დაკავშირებული (მიბმული) ბანკები, რომლებსაც ნაკლებად დივერსიფიცირებული აქტივები ჰქონდათ და კლიენტებიც არც თუ ისე ბევრი ჰყავდათ („სახალხო ბანკი“); 3. დივერსიფიცირებული აქტივების მქონე, მაგრამ სამშენებლო და სამთომომპოვებელ ბიზნესთან ნაკლებად დაკავშირებული ბანკები („პროკრედიტ ბანკი საქართველო“, ბანკი „ქართუ“).

აღსანიშნავია, რომ ბანკებს 2008 წლის აგვისტოს ომამდე შეექმნათ სერიოზული პრობლემები. არ გაამართლა იმ ვარაუდმა, რომ მსოფლიო ბაზარზე დაწყებული საბინაო სექტორის დამანგრეველი ტალღა საქართველომდე ვერ მოაღწევდა და უძრავ ქონებაზე ფასების ზრდის ტენდენცია გაგრძელდებოდა. ამ თვალსაზრისით, საქართველოს ბანკებს ლიკვიდურობის მხრივ დიდი პრობლემები შეექმნათ. 2008 წლის 1 აგვისტოსთვის საბანკო სექტორში განთავსებული არასაბანკო დეპოზიტების მოცულობა 3,1 მლრდ ლარი იყო, ხოლო 1 თვეში იგი 2,7 მლრდ ლარამდე შემცირდა. აგვისტოს ომის შემდეგ ვადაგადაცილებული სესხების რაოდენობამ 268 მლნ ლარი შეადგინა. 2008 წლის პირველი 11 თვის მონაცემებით, საბანკო სექტორმა მთლიანად 158 მლნ ლარის ზარალი განიცადა. ამასთან, საბანკო პროდუქტებზე მოთხოვნა მკვეთრად დაეცა. ამ პერიოდისთვის კვლავ მაღალი იყო უცხოური ვალუტის წილი დეპოზიტების მთლიან მოცულობაში და 84,8%-ს შეადგენდა. აგვისტოში საქართველოს ბანკებმა დიდი ზარალი ინვესტირების მხრივაც განიცადეს. ეროვნული ბანკის 2008 წლის პირველი 9 თვის მონაცემებით, საქართველოს საბანკო სექტორში, გასულ 2007 წელთან შედარებით, მთლიანი ინვესტიციების მოცულობა 37%-ით

¹ http://www.mbg.ge/uploads/depositarycorporeshenqartulad/assets_liabilities_of_commercial_banks_totalgeo.xls

ნაკლები იყო და მან მხოლოდ 73,6 მლნ ლოლარი შეადგინა.¹

2007 წელთან შედარებით, 2008 წელს საქართველოს საბანკო სექტორის ლიკვიდურობის დონემ საგრძნობლად დაიწია. საბანკო სექტორის საშუალო ლიკვიდურობის კოეფიციენტი 2008 წლის ივნისის მდგომარეობით 32,9% შეადგინა, მაშინ როდესაც 2007 წლის ივნისში 40,6% იყო.²

2008 წლის დასასრულისთვის საგრძნობლად იკლო საქართველოს საკრედიტო ბაზარზე ბანკების საინვესტიციო აქტიურობამ. მათ ყურადღება სესხების ამოღებაზე გადაიტანეს.

საქართველოს საბანკო სექტორში არსებულ პრობლემებზე საერთაშორისო საბანკო რეიტინგებიც მეტყველებს. საერთაშორისო სარეიტინგო სააგენტო Moody's-მა „საქართველოს ბანკსა“ და „თი-ბი-სი ბანკს“ რეიტინგები შეუმცირა. ორივე ბანკის დეპოზიტების რეიტინგი (ეროვნულ ვალუტაში) „B1“-დან „B3“-მდე შემცირდა, ხოლო ვადაგადაცილებული ვალების რეიტინგი – „B2“-მდე. უცხოურ ვალუტაში დეპოზიტების მოცულობაც უარყოფითი პროგნოზით ხასიათდება. ამასთან, „საქართველოს ბანკის“ აქციები ლონდონის საფონდო ბირჟაზე ვარდნით დაფიქსირდა.³

თანამედროვე საბანკო პანიკა, რომელსაც სპეციალისტები „დაიმონდ-დებივის“ მოდელით აღწერენ, განსაკუთრებით ისეთი საბანკო სისტემისთვისაა ნიშანდობლივი, რომელშიც დეპოზიტებსა და სესხებს შორის ვადიანობის მნიშვნელოვანი დისბალანსია. ეს თვალშისაცემი ნაკლოვანება საქართველოს საბანკო სისტემისთვისაცაა დამახასიათებელი, რაც, „დაიმონდ-დებივის“ მოდელიდან გამომდინარე, საქართველოს ბანკებს იძულებულს გახდის გამოაცხადონ საბანკო არდადეგები ან მენაბრეებს შეუზღუდონ დეპოზიტების უკან გამოთხოვა.

2008 წლის ბოლოსათვის საქართველოში პრაქტიკულად არ მუშაობდა გრძელვადიანი დაზოგვის მექანიზმი. ქვეყანაში დაახლოებით 2170 ათასი ფიზიკური და იურიდიული პირის დეპოზიტი ირიცხებოდა, რომელთაგან ერთ თვემდე დეპოზიტების რაოდენობა დეპოზიტების მთლიანი რაოდენობის 99%-ს შეადგენდა. განსაკუთრებით დიდი შეუსაბამობა იყო დეპოზიტებისა და სესხების საშუალო სიდიდეებს შორის.

1 http://www.mbg.ge/uploads/depositarycorporeshenqartulad/assets_liabilities_of_commercial_banks_totalgeo.xls

2 http://www.nbg.gov.ge/nbg_new.geo/banking_system/consept

3 **დავითაშვილი მ.** როგორ ებრძვის ფინანსურ კრიზისს საქართველოს საბანკო სისტემა? „საქართველოს ეკონომიკა“, №3, 2009, გვ. 6.

საშუალო სესხი საშუალო დეპოზიტს თითქმის სამჯერ აღემატებოდა, რაც ძალზე საშიშია და, როგორც სპეციალისტები ვარაუდობენ, საბანკო პანიკის გავრცელების შემთხვევაში, საქართველოს საბანკო სისტემა, ფაქტობრივად, მოზიდული თანხების გარეშე დარჩება.¹

საქართველოს საბანკო სისტემაში 2008 წლის ბოლოსათვის ჩამოყალიბებულ მძიმე ვითარებაზე ნათელ წარმოდგენას იძლევა №2 ცხრილი.
№2 ცხრილი

დეპოზიტებსა და სესხებს შორის სხვაობა ვადიანობის მიხედვით 2008 წლის ბოლოსათვის (ათასი ლარი)²

ვადიანობის ხანგრძლივობა	სხვაობა გაცემულ სესხებსა და დეპოზიტებს შორის	დეპოზიტების საშუალო სიდიდე	სესხების საშუალო სიდიდე
1 თვემდე ვადიანობის	1.993,650	0,97	0,60
1 თვიდან 3 თვის ჩათვლით	82,000	17,95	0,97
3 თვიდან 6 თვის ჩათვლით	-25,840	7,47	4,23
6 თვიდან 12 თვის ჩათვლით	-316,557	12,10	2,10
12 თვეზე მეტი	-3.881,310	5,22	11,91
სულ	-2.148,056	1,61	4,75

საქართველოს საბანკო სისტემაში შექმნილ რთულ მდგომარეობას ხელი შეუწყო მსოფლიოში საკმაოდ აპრობირებული დეპოზიტების დაზღვევის ინსტიტუტის არარსებობამ. ამასთან, საბანკო პანიკისაგან თავდაცვის ეს ეფექტიანი საშუალება ქვეყანაში ინვესტიციების დაბანდების ხელშემწყობი ფაქტორიცაა. ამასთან დაკავშირებით, საერთაშორისო საფინანსო ინსტიტუტებმა არაერთი რეკომენდაცია მისცეს საქართველოს. საერთაშორისო სავალუტო ფონდის ოფიციალური წარმომადგენელი საქართველოში ედვარდ გარდნერი ურჩევდა მთავრობას, რომ შემოედო საბანკო დეპოზიტების დაზღვევა, როგორც ბანკებისადმი ნდობის აღდგენის ერთ-ერთი საშუალება. ამიტომ, ბუნებრივია, ქვეყნის სტრატეგიული განვითარების პროგრამაში იგი სათანადოდ უნდა აისახოს. მითუმეტეს, მსოფლიო ფინანსური კრიზისის დაწყე-

1 საქართველოს ეკონომიკური საფრთხეებისა და მთავრობის კრიზისისგან დაცვის სტრატეგიის ანალიზი და რეკომენდაციები. ანგარიში მომზადდა კოალიცია „გამჭვირვალე ფინანსური დახმარება საქართველოს“ ფარგლებში. თბ., თებერვალი, 2009, გვ. 20.

2 http://www.mbg.ge/uploads_depositorycorporeshenqartulad/assets_liabilities_of_commercial_banks_totalgeo.xls

ბასთან დაკავშირებით, საქართველოს მოსახლეობის ნდობა ბანკების მიმართ მკვეთრად დაეცა და საბანკო ოპერაციების უმეტესობა უცხოური ვალუტით ხორციელდება.

შექმნილ არაორდინარულ სიტუაციაში, 2008 წლის ბოლოსათვის, საქართველოს ბანკებში რისკ-მენეჯმენტისა და სტრატეგიული მენეჯმენტის შეცვლის აუცილებლობა დადგა, რისთვისაც მათ ახალი სტრატეგიის შემუშავება დაიწყო. ზოგიერთმა მათგანმა გლობალური ფინანსური კრიზისის წინ საერთაშორისო ფინანსური ინსტიტუტებიდან თანხების მოზიდვაც კი შეძლეს, რითაც ლიკვიდურობის მწვავე პრობლემა დაძლიეს. მაგალითად, „საქართველოს ბანკი“ 200 მლნ დოლარი მიიღო „საერთაშორისო ფინანსური კორპორაციისა“ და „ევროპის რეკონსტრუქციისა და განვითარების ბანკისგან“. 2008 წლის 22 ოქტომბერს ბრიუსელში გამართულ დონორთა საერთაშორისო კონფერენციაზე, საქართველოს საბანკო სექტორის მხარდასაჭერად, სესხებისა და გრანტების სახით 850 მლნ დოლარი გამოიყო.

V.5. მცდარი მონეტარული პოსტულატები და მკაცრი ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის მულტიპლიკაციური ეფექტი საქართველოში

ღრმა ნეგატიური ეკონომიკური პროცესები, რომლებმაც თავი იჩინა ეკონომიკის რეფორმირების წლებში დამოუკიდებელ საქართველოში და გადაიზარდა ყოვლისმომცველ, სისტემურ კრიზისში, ძირითადად ქვეყნის განვითარების დონისა და თავისებურებების, არსებული რეალიების არაადეკვატური ეკონომიკური პოლიტიკის შედეგია. ასეთი დასკვნის გაკეთების უფლებას გვაძლევს არა მხოლოდ საქართველოში არსებული მძიმე სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა, არამედ ის თეორიული მემკვიდრეობა, რომელმაც აპრობაცია წარმატებით გაიარა დასავლეთში და ახლა ცივილიზებულ ქვეყნებში „ეკონომიკური სასწაულის“ ათვლის წერტილადაა აღიარებული.

ეკონომიკურ მეცნიერებაში ცნობილია დებულება იმის შესახებ, რომ თეორია, რომელიც ორიენტირებულია წონასწორობით მდგომარეობაზე, შეუძლებელია ქმედუნარიანი იყოს და სარგებლობა მოუტანოს უწონასწორობის მდგომარეობაში მყოფ ქვეყანას რადიკალური ეკონომიკური ცვლილებების პერიოდში. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, არ შეიძლება ქვეყნის წონასწორობის მდგომარეობაზე ორიენტირებული ეკონომიკური თეორია საფუძვლად დაედოს უწონასწორობის

მდგომარეობაში მყოფი ქვეყნის ეკონომიკურ პოლიტიკას.

ეს აქსიომური ჭეშმარიტება არ იქნა გათვალისწინებული საქართველოს ეკონომიკურ პოლიტიკაში. მეცნიერულად დაუსაბუთებელი ეკონომიკური პოლიტიკის პირობებში კი ეკონომიკის კონვერსიის რანგში აყვანილი რეფორმა იმთავითვე განწირული იყო მარცხისათვის და ობიექტური თუ სუბიექტური ფაქტორებით გამოწვეული მრავალი ნეგატიური მოვლენის წარმოქმნის მიზეზი გახდა. ამიტომაცაა, რომ გარდამავალმა პერიოდმა საქართველოში უფრო მეტი პრობლემა წარმოშვა, ვიდრე გადაჭრა. რაც დრო გადიოდა, ქვეყანა სულ უფრო სცილდებოდა დასახულ მიზანს – სოციალურად ორიენტირებულ საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლას, რამაც სერიოზული საფრთხის წინაშე დააყენა იგი.

ვარაუდი, რომ ტრანსფორმაციული დაცემის მოკლე პერიოდის შემდეგ, ახალი სისტემის პირობებში, სწრაფად აღდგებოდა ეკონომიკა და მიღწეული იქნებოდა ეკონომიკური ზრდის მაღალი ტემპი, არ გამართლდა. ტრანსფორმაციული დაცემა გაცილებით დიდხანს გაგრძელდა და ბევრად უფრო ღრმა აღმოჩნდა, ხოლო ეკონომიკის აღდგენის პროცესი არც ისე უმტკივნეულოდ წარიმართა, როგორც ამას დაინტერესებული საერთაშორისო ორგანიზაციები, ცალკეული ქვეყნების მთავრობები და ამ პროგრამაში ჩართული მეცნიერები ფიქრობდნენ. ტრანსფორმაციული დაცემა გადაიზარდა ღრმა ეკონომიკურ კრიზისში, რომელმაც თანდათან სისტემური კრიზისის სახე მიიღო. ეფექტიანი და კონკურენტუნარიანი ეკონომიკის ნაცვლად, მივიღეთ ნახევრად რეფორმირებული, კლანურ ინტერესებზე აგებული არაეფექტიანი ეკონომიკა, რომელმაც მოსახლეობის ბიოლოგიური არსებობის ფუნქციაც კი ვერ იკისრა.

აუცილებელია ვადიაროთ, რომ ასეთი წარუმატებლობის მთავარი მიზეზი დაკავშირებული იყო ქვეყანაში გატარებულ ეკონომიკურ პოლიტიკასთან, რომელსაც არასწორად შერჩეული ეკონომიკური თეორია დაედო საფუძვლად, ანუ უკიდურესი უწონასწორობის მდგომარეობაში მყოფი საქართველოსთვის, უკიდურესად არაეფექტიანი აღმოჩნდა წონასწორობითი მდგომარეობისათვის მისადაგებული ეკონომიკური პოლიტიკა. ქვეყნის ეკონომიკურ პოლიტიკაში დაშვებულია უხეში შეცდომები, რომელთა უმთავრესი მიზეზი ის არასწორად შერჩეული მოდელია, რომელიც პროამერიკული უფროა, ვიდრე პროქართული, თუმცა იგი არც პროამერიკულია, ვინაიდან ამ მოდელს სწორად მუშაობის საშუალებას არ აძლევს საქართველოს ეკონომიკური გან-

ვითარების არსებული დონე და არაორდინარული მწვავე სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემები.

საქართველოში მიმდინარე რადიკალურ ეკონომიკურ ცვლილებებს, არსებულ რეალიებს არ იქნა მორგებული ისეთი ეკონომიკური თეორია, რომლის საფუძველზე აგებული ეკონომიკური პოლიტიკა ქვეყანას გამოიყვანდა ღრმა ეკონომიკური კრიზისიდან. არ იქნა გათვალისწინებული ის გარემოება, რომ **არ არსებობს ისეთი ციფილიზებული ქვეყანა, რომლის ეკონომიკურ პოლიტიკას საფუძვლად არ დაედოს ესა თუ ის ეკონომიკური თეორია და ვერ დაგვასახელებთ ქვეყანას, რომელსაც „მგირი ფულის“ პოლიტიკით დაედწია თავი ისეთი ღრმა კრიზისიდან, რომელშიც საქართველო აღმოჩნდა.**

თუ გავითვალისწინებთ ეკონომიკის დარგში ნობელის პრემიის ლაურეატის – დაგლას ნორფის აზრს, „ნეოკლასიკური თეორია არ არის მისაღები იარაღი და ხელსაწყო ეკონომიკური განვითარების სწორი პოლიტიკის შესაქმნელად. ამასთან, **ნეოკლასიკური თეორია წარმატებულია მაშინ, როდესაც ლაბარაკია ბაზრის ფუნქციონირებაზე და არა იმაზე, თუ როგორ უნდა მოხდეს ბაზრის შექმნა და განვითარება!**“ (ხაზგასმა ჩვენია რ. ა.).

საქართველომ თავი ვერ დააღწია შეზღუდულ მენტალურ აზროვნებას. საქართველოს სჭირდებოდა არა ნეოკლასიკურ თეორიაზე აგებული მკაცრი ფისკალური და ფულად-საკრედიტო პოლიტიკა (ისიც თავისებური შოკია), არამედ ისეთი ეკონომიკური პოლიტიკა, რომელიც ეტაპობრივად, ევოლუციური განვითარების გზით, ენდოგენური ფაქტორების ეფექტიანი გამოყენებით მიგვაახლოებდა ცივილიზებულ ქვეყნებს.

საქართველოში არსებული მძიმე ეკონომიკური მდგომარეობიდან თავის დასაღწევად ხელისუფლებამ ქვეყნის ინტერესები ვერ მორგო გლობალიზაციის მსოფლიო პროცესს, რომლის გაუთვალისწინებლობა, რბილად რომ ვთქვათ, სიბრძავეა. იმაზე, თუ რამდენად გახდება საქართველო ერთიანი გლობალური სამყაროს ნაწილი და როგორ მოერგება ამ უკუქცევად პროცესს, ბევრად არის დამოკიდებული მისი მომავალი. ვგულისხმობთ ქვეყნის მართვის ისეთ მოდელს, რომელიც ხელისუფლებას მისცემდა საშუალებას მაქსიმალურად და რაც შეიძლება ეფექტიანად გამოიყენოს გლობალიზაციის პოზიტიური მხარეები, ხოლო მინიმალურად შეამციროს მისი ნეგატიური გავლენა ეროვნულ ეკონომი-

კაზე და თავიდან აიცილოს შოკების წარმოქმნის საშიშროება.

მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის ევოლუციური გზა – გრადუალიზმი, როგორც ცნობილია, წარმატებით გამოიყენა ჩინეთმა, რომელმაც საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლა, ჩვენგან განსხვავებით, დაიწყო არა უკიდურესი რადიკალიზმითა და არსებული მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის განადგურებით, არამედ, როგორც აღინიშნა, აქცენტი სტრუქტურულ-წარმოებრივ მაკროსტაბილიზაციაზე გადაიტანა. მან წინა პლანზე დააყენა ქვეყნის წარმოებრივი პოტენციალის განვითარება, პროგრესული სტრუქტურული პოლიტიკის გატარება, მეწარმეობის სტიმულირება მოქნილი საგადასახადო მექანიზმით თუ სხვა მეთოდებით, მიზიდველი საინვესტიციო გარემოს შექმნა, წარმოების მოდერნიზაცია და საინვესტიციო საქმიანობის ფართოდ გაშლა, ეკონომიკის საკვანძო დარგებსა და სფეროებში სახელმწიფო მმართველობის სხვადასხვა ფორმით შენარჩუნება და, საერთოდ, ეკონომიკაში სახელმწიფოს მარეგულირებელი როლის განმტკიცება. პოსტსაბჭოური ქვეყნებისაგან რადიკალურად განსხვავებული ეკონომიკური პოლიტიკის შედეგია ის, რომ დღეს ჩინეთი ესოდენ დიდ აღმავლობას განიცდის. მაშინ როდესაც 2000 წელს ჩინეთში, 1990 წელთან შედარებით, მთლიანი შიდა პროდუქტი გაორკეცდა, საქართველო აწარმოებდა 1990 წლის დონის მხოლოდ 1/3-ს. ვთქვათ, საქართველო ბევრად უფრო მცირე ქვეყანაა, ვიდრე ჩინეთი და მათი შედარება, გარკვეული თვალსაზრისით, შეიძლება არ იყოს გამართლებული (თუმცა კანონზომიერების ჩამოყალიბების თვალსაზრისით, ჩვენი აზრით, ქვეყნის სიდიდეს არ უნდა ჰქონდეს გადამწყვეტი მნიშვნელობა), მაგრამ საერთოდ, განვითარების შედეგების მიხედვით, სურათი რადიკალურად განსხვავებულია და კონტრასტი მეტად მკვეთრია ჩინურ გზასა, ანუ გრადუალისტური განვითარების გზით მიმავალ ქვეყანასა და ჯერ „შოკური“, ხოლო შემდეგ ორთოდოქსული განვითარების გზით მიმავალ პოსტსაბჭოთა ქვეყნებს შორის.

„ჩინური სასწაულის“ უმთავრეს ფაქტორად, როგორც ნაშრომის II თავში აღინიშნა, სამამულო წარმოების პროდუქციის კონკურენტუნარიანობის ამაღლებაა აღიარებული, რაც, ბუნებრივია, თანამედროვე მეცნიერულ-ტექნოლოგიურ პროგრესს ეყრდნობა და რამაც განვითარების აქამდე არნახული შესაძლებლობები შეუქმნა ამ ქვეყანას.

გრადუალისტურ თეორიაზე აგებული ეკონომიკური პოლიტიკისაგან განსხვავებით, ორთოდოქსულ თეორიაზე დაფუძნებული ეკონომიკური პოლიტიკა სრულიად განსხვავებული პოსტულატების მატარებელია. „არის მრავალი ასპექტი, რომლის მიხედვითაც ორთოდოქსულ თეო-

რიას ჩვენ მივიჩნევთ მცდარად, არაადეკვატურად.“¹

საქართველოში „ძვირი ფულის“ პოლიტიკა, რომელიც საბაზრო ურთიერთობების არარსებობის პირობებში ვერ ახდენს ფულზე მოთხოვნისა და მიწოდების დაბალანსებას, გამიზნული იყო მხოლოდ ინფლაციის დათრგუნვისა და ლარის სიმყარის შენარჩუნებისათვის. საერთაშორისო სავალუტო ფონდის რეკომენდაციებით, ქვეყნის ეკონომიკის ინტერესების უგულვებელყოფის გზით, ლარის კურსის ხელოვნურმა შენარჩუნებამ განაპირობა ლარის დეფიციტი, მწვავე ფულადი „შიშხილი“ და ეროვნულ ბანკს მკვეთრად შეუზღუდა ფულად-საკრედიტო რეგულირების ფუნქცია. მყარი ინსტიტუციური ბაზის არარსებობის პირობებში არასწორად გატარებულმა ფულად-საკრედიტო პოლიტიკამ, რომელიც ითვალისწინებდა მხოლოდ ინფლაციის „დირექტიულ“ შემცირებას, შეამცირა რეალური მშპ-ის ზრდის ტემპები და სერიოზული პრობლემები შეუქმნა ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებას.

როგორც საერთაშორისო პრაქტიკა გვიჩვენებს, ეკონომიკის დესტაბილიზაციის პირობებში შეუძლებელია ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის არაპირდაპირი ინსტრუმენტების ეფექტიანი გამოყენება.

„ძვირი ფულის“ პოლიტიკის მულტიპლიკაციური ეფექტი, რაც განსაკუთრებით საბიუჯეტო დაფინანსების მთელი სისტემის ნეგატიურ პროცესებში აისახა, ეკონომიკის არასტაბილურობისა და სტრუქტურული დეფორმაციის უმთავრესი მიზეზი გახდა. თანდათან ჩამოყალიბდა სისტემური კრიზისი, რომელშიც დომინირებული როლი საბიუჯეტო-საგადასახადო, საანგარიშსწორებო-საგადამხდელი კრიზისმა დაიკავა. ამას დაემატა სახელმწიფო ბიუჯეტის დეფიციტის ეროვნული ბანკის კრედიტით დაფინანსების მანეჟ პრაქტიკა, სახელმწიფო საგადასახადო ვალდებულებების იგნორირება, გადაუხდელობის კრიზისი და ბიუჯეტის სეკვესტრირება, რამაც კიდევ უფრო დასცა მოთხოვნა და უკიდურესად გაამწვავა სოციალური პრობლემები.

ღია ეკონომიკაზე გადასვლამ ვერ აამალა ჩვენი სამეურნეო კულტურა. დაბალი მოთხოვნისა და მაღალი საპროცენტო განაკვეთის გამო, ქვეყნის მკვიდრი მოსახლეობა ფაქტობრივად იზოლირებული აღმოჩნდა საინვესტიციო საქმიანობისაგან. ამასთან, კაპიტალმა ეროვნული წარმოების ამოქმედების ნაცვლად გეზი საზღვარგარეთისკენ აიღო, ვინაიდან ადგილობრივი წარმოება არ შეიქმნა საიმედო და მოგებიანი

1. **Нельсон Р., Уинтер С.** Эволюционная теория экономических изменений. Перевод с английского. М., „Дело“, 2002, с. 47.

მაღალი სამეწარმეო რისკისა და სხვა ნეგატიური ფაქტორების გამო.

ცხოვრების ნორმად იქცა კორუფცია, მათ შორის სახელისუფლებო ეშელონებში. შეიძლება ითქვას, დაკონსერვდა ადგილობრივი წარმოება, ჩიხში მოექცა ხელისუფლება, რომელმაც არა თუ ვერ დაიცვა, არამედ ვერც კი შექმნა სრულყოფილი კანონები. კანონგარეშე ეკონომიკამ წარმოქმნა არაჯანსაღი გარემო, გამოიწვია საზოგადოების ერთი ნაწილის ზნეობის დეგრადაცია, სამაგიეროდ, დანაშაული აქცია ქცევის ნორმად. გამოიკვეთა ნეგატიური ფორმით საზოგადოებრივ ფასეულობათა გადაფასება, წინა პლანზე დადგა კერძო ინტერესები. იგი მკვეთრად გაემიჯნა საზოგადოებრივს, მათ შორის წარმოიშვა კონფლიქტი, რამაც კიდევ უფრო დაძაბა ქვეყანაში არსებული სოციალური ფონი.

ასეთი რეპრესიული რეჟიმის პირობებში საგრძნობლად გაიზარდა ხელისუფლებისადმი უნდობლობა, რაც მრავალი პოზიტიური პროცესის განვითარების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი შემაფერხებელი ფაქტორი გახდა, სამაგიეროდ, გზა გაეხსნა ისეთ ნეგატიურ პროცესებს, როგორცაა დოლარიზაციის მასშტაბების გაფართოება, ექსპორტის მკვეთრი დაცემა, უარყოფითი საგადასახდელო ბალანსის ჩამოყალიბება, საგარეო ვალის მნიშვნელოვანი გადიდება, რომლის მოცულობის ზრდამ ქვეყნის დაკაბალების საფრთხე შექმნა და ა.შ.

ამრიგად, საქართველო მცდარ მონეტარულ პოსტულატებზე დაყრდნობით, კვლავ ილუზიების ტყვეობაში აღმოჩნდა.

არსებული არაორდინარული მდგომარეობიდან თავის დასაღწევად, ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის შემუშავება იყო საჭირო ქვეყნის ეკონომიკური აღორძინებისთვის და არა კოსმეტიკური ღონისძიებების გატარება.

გავიხსენოთ „კეინზიანური რევილუცია“. 1929–1933 წლების მსოფლიო ეკონომიკურმა კრიზისმა გამოააშკარავა თვითრეგულირებადი ბაზრის ნაკლოვანებები. იმ პერიოდში, კლასიკურ ეკონომიკურ თეორიაზე აგებული ეკონომიკური პოლიტიკა კეინზიანურ თეორიაზე აგებული ეკონომიკური პოლიტიკით რომ არ შეცვლილიყო, აშშ–იც კი ვერ დააღწევდა თავს ღრმა ეკონომიკურ კრიზისს. მართალია, საქართველოში დღეს დიდია ლაგის გავლენა და იგი უარყოფითად მოქმედებს საქართველოს ეკონომიკაზე, მაგრამ ბოლოს და ბოლოს სახელმწიფომ უნდა იკისროს ქვეყნის მაკროეკონომიკური რეგულირების საპასუხისმგებლო ფუნქცია. ამაში არ ვგულისხმობთ მხოლოდ ფასადის შეცვლას. აუცილებელია მკაცრად განისაზღვროს სახელმწიფოს როლი ეკონომიკაში, რადიკალურად შეიცვალოს ქვეყნის მარ-

თვის მეთოდები და წინა პლანზე დადგეს ჯანსაღი საბაზრო ურთიერთობები. ამასთან, უნდა ვიზრუნოთ საბაზრო სისტემის ფუნქციონირების ხელშემწყობი ინსტიტუციური ბაზის ჩამოყალიბება-განვითარებისათვის, რისთვისაც გადაუდებელ ამოცანად მიგვაჩნია განხორციელდეს ინსტიტუციური რეფორმა მარეგულირებელ ორგანოებში.

საქართველო თვითმყოფადობასა და სახელმწიფოებრიობას ვერ შეინარჩუნებს თუ გადაიქცევა სხვა ქვეყნებში შექმნილი სიმდიდრის პასიურ მომხმარებლად, ქვეყნის აღმშენებლობის ათვლის წერტილი კი უნდა იყოს ერთობლივი მოთხოვნის გაზრდა. ამის გარეშე ვერ გამოცოცხლდება ბაზარი, რომელიც წარმოების განვითარებისა და რეალური ეკონომიკური ზრდის საფუძველთა საფუძველია. სახელმწიფო ბიუჯეტის შევსება სოციალურად დაუცველი მოსახლეობის მიზერული შემოსავლების ხარჯზე არარეალურიცაა და, რბილად რომ ვთქვათ, არალოგიკურიც, მითუმეტეს ბიზნესის რეკეტირებით მისი შევსება. საქართველოში იყო პერიოდი, როდესაც კონტრაბანდაც კი გამოიყენებოდა სოციალურად დაუცავი ფენების მსყიდველობითი უნარის ასამაღლებლად (იგი ხომ დაბლა სცემს ფასებს). ეროვნული წარმოების განვითარების მიზნით, ზოგიერთ სამომხმარებლო პროდუქტიაზე აუცილებელია პროტექციონისტული პოლიტიკის გატარება.

უკანასკნელ პერიოდადღე, ეკონომიკური თეორია კვალიფიციურ სამუშაო ძალაში განივთებულ ცოდნას განიხილავდა მხოლოდ როგორც წარმოების დანახარჯს, XXI საუკუნეში კი იგი განიხილება როგორც პრიორიტეტული წარმოების ფაქტორი. ეს მეტად მნიშვნელოვანი რესურსია, რომლის პოტენცია საკმაოდ არის ქართულ გენში, ოღონდ საჭიროა მისი გამოვლენა და განვითარება. **სხვაგვარად ვერ შედგება ქართული სახელმწიფო და ვერ შეგქმნით ისეთ ეკონომიკას, რასაც დღეს ცივილიზაციის უდიდეს მონაპოვარს უწოდებენ.** ეს არის სოციალურად ორიენტირებული საბაზრო ეკონომიკა, რომლის გარეშე მხოლოდ საუკუნისწინანდელ „ველურ“ კაპიტალიზმში დავრჩებით.

გამოყენებული და საორიენტაციო ლიტერატურა

არგელაძე ნ. ქართული ბანკების სიძნელების დაწყების რეალური დრო. „საქართველოს ეკონომიკა“, № 3, 2009;

ასათიანი რ. ფული და ფულადი სისტემები. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 1996;

ასათიანი რ. მცდარი მონეტარული პოსტულატები და საქართველო ილუზიების ტყვეობაში. „შრომები“. IV ტომი. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2004;

ასათიანი რ. პატარა ქვეყანას დიდი შეცდომების უფლება არა აქვს. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2005;

ასათიანი რ. საქართველოს საბანკო სისტემა და გლობალური ფინანსური კრიზისი. „ეკონომისტი“, № 4, 2009;

ასათიანი რ. გლობალური ფინანსური კრიზისი და ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის მულტიპლიკაციური ეფექტი საქართველოში. „სოციალური ეკონომიკა“, № 6, 2009;

გველესიანი მ. ეკონომიკის. თავი VIII. თბ., „კომენტარი“, 2000;

გველესიანი მ. რა არის ეკონომიკური პოლიტიკა. თბ., „კომენტარი“, 2008;

გველესიანი რ., გოგორიშვილი ი. ეკონომიკური პოლიტიკა. წიგნი I. თბ., „უნივერსალი“, 2008;

ეკონომიკური თეორია. **გ. ადგიშვილისა და რ. ასათიანის** რედაქციით. თავი V, XX, XXIV. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 1998;

იაკობიძე დ. საქართველო და მსოფლიო ფინანსური კრიზისი. თბ., „კომენტარი“, 2009;

იაშვილი რ. საქართველოს საბანკო სისტემა (თეორია და პრაქტიკა). თბ., სმსმსპსპი, 2001;

კაკულია მ. მაკროეკონომიკური საფრთხეების გაძლიერება რუსული აგრესიის შემდეგ და მათი განეიტრალების შესაძლებლობა. „2008 წლის კრიზისი საქართველოში. წინაპირობა, რეალობა, პერსპექტივა“. დამოუკიდებელ ექსპერტთა კლუბი. თბ., 2009;

კახნიშვილი ჯ. მაკროეკონომიკა. I ნაწ. თავი VIII. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 1996;

კახნიშვილი ჯ. მაკროეკონომიკა: თეორია და პოლიტიკა. II ნაწ. თავი III, V. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 1997;

კოფჩანაძე ი. პრობლემური ბანკების მართვის ზოგიერთი საკითხი. „ეკონომიკა და ბიზნესი“, № 5, 2008;

კორდონიე კ. კერძო დანაზოგები, მაკროეკონომიკური სტაბილიზაცია და ფინანსური სექტორის განვითარება საქართველოში.

„საქართველოს ეკონომიკური ტენდენციები“. კვარტალური მიმოხილვა. GEPLAC. ოქტომბერი, 2008;

ლეიაშვილი ზ. ქართული რეფორმები „ინსტიტუციონალურ ხაზანგში“. თბ., „აისი“, 2003;

ლომიძე დ. საქართველოს საბანკო სისტემა. „ბიულეტენი“. საქართველოს სტრატეგიული კვლევებისა და განვითარების ცენტრი. № 11, 1998;

ლომიძე დ. საქართველოს ეროვნული ბანკის პოლიტიკა. „ბიულეტენი“. საქართველოს სტრატეგიული კვლევებისა და განვითარების ცენტრი. № 24, 1999;

მაისაშვილი გ. ქართული სახელმწიფოს მშენებლობისათვის. ჰიუსტონი–თბილისი, 2003;

მანაგაძე ი. ინფლაციური ტარგეტების რეჟიმი განვითარებად და გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნებში. „ბანკი“, № 3, 2004;

მესხია ი. საქართველოს ეკონომიკის თანამედროვე საფრთხეები და ახალი გამოწვევები. „შრომები“. VII ტომი. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2009;

მესხია ი. საქართველოს ეკონომიკური უსაფრთხოების ინდიკატორების პროგნოზები. „სოციალური ეკონომიკა“, № 4, 2009;

პაპაგა გ. პოსტკომუნისტური გარდამავალი პერიოდის მაკროეკონომიკა. თბ., თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2005;

პაპაგა გ. ბრიუსელის კონფერენციის გადაწყვეტილებათა ფარგლებში ღონორთა ფინანსური დახმარების ასახვა საქართველოს 2008 და 2009 წლების სახელმწიფო ბიუჯეტებში. ანგარიში მომზადდა კოალიცია „გამჭვირვალე ფინანსური დახმარება საქართველოს“ ფარგლებში. თბ., აპრილი, 2009;

პაპაგა გ. საქართველოს ეკონომიკა: შეცდომები, საფრთხეები, მათი დაძლევის გზები. „2008 წლის კრიზისი საქართველოში. წინაპირობა, რეალობა, პერსპექტივა.“ დამოუკიდებელ ექსპერტთა კლუბი. თბ., 2009;

რიკარდო დ. პოლიტიკური ეკონომიის და დაბეგვრის საფუძვლები. თარგმანი ინგლისურიდან. თავი I, XXVII. თბ., 1937;

საქართველოს ეკონომიკური საფრთხეებისა და მთავრობის კრიზისისგან დაცვის სტრატეგიის ანალიზი და რეკომენდაციები. ანგარიში

მომზადდა კოალიცია „გამჭვირვალე ფინანსური დახმარება საქართველოს“ ფარგლებში. თბ., თებერვალი, 2009;

საქართველოს ეროვნული ბანკი. ძირითადი მიმართულებები და ფუნქციები. პირველი გამოცემა. თბ., 2008;

საქართველოს პარლამენტის დადგენილება საქართველოს 2008 წლის ფულად-საკრედიტო და სავალუტო პოლიტიკის ძირითადი მიმართულებების შესახებ. თბ., 2007 წლის 18 დეკემბერი;

საქართველოს სტატისტიკური წელიწადეული – 2008. საქართველოს ეკონომიკური განვითარების სამინისტროს სტატისტიკის დეპარტამენტი. თბ., 2009;

სილაგაძე ა., თოქმაზიშვილი მ. საბანკო სისტემის განვითარების ასპექტები საქართველოში. „შრომები“. VI ტომი. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2008;

ქისტაური შ. ფულის, კრედიტისა და სარგებლის თეორიები. თბ., 1992;

ქისტაური შ. ეროვნული ვალუტა (წარსული, დღევანდლობა, მომავალი). თბ., 1993;

დანიაშვილი მ. როგორ ებრძვის ფინანსურ კრიზისს საქართველოს საბანკო სისტემა? „საქართველოს ეკონომიკა“, № 3, 2009;

ჩიქავა ლ. ეკონომიკური თეორიის მოკლე კურსი. თავი XII. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 1997;

ჭითანავა ნ. საქართველოს ეკონომიკის მეტამორფოზები. „ბიზნესი და კანონმდებლობა“, ივლისი, აგვისტო, 2009;

ჯგერენაია ე. საქართველოში ფულის რეფორმის გენეზისის საკითხები. „მაკრო მიკრო ეკონომიკა“, № 9, 2000;

ჯიბუტი მ. ლარის ისტორიის ნაკლებად ცნობილი ფურცლები. „ბანკი“. 2000, № 1;

Calvo G., Vegh C. Inflation, Stabilization and Nominal Anchors. IMF Working paper, 92/4, 1992;

Jarocinski M. Money Demand and Monetization in Transition Economics. Case Warsaw. Working papers series, № 13, 1998;

North D. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

Friedman M. Capitalism and Freedom. Chicago. "Univ. of Chicago Press", 1992;

Гэлбрейт Дж. К. Экономические теории и цели общества. Перевод с английского. Гл. XIX, XX. М., 1979;

Долан Э. Дж., Кэмпбелл К. Д., Кэмпбелл Р. Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. Перевод с английского. Москва-Ленинград, 1991;

Жирный А., Ярочинский М. Монетарная политика и инфляция в Грузии в 1996-1998 годах. "Исследования и анализ", № 14, Варшава, ЦСЭИ;

Какулия Р. Реформа денежно-кредитной системы Грузии. "Общество и экономика", № 2, 1998;

Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Перевод с английского. Гл. XV, XVII. М., "Прогресс", 1978;

Клёц К. Центральный банк и коммерческие банки в Грузии. "Исследования и анализ", № 113, Варшава, ЦСЭИ, 2007;

Ковзанадзе И. Тенденции и перспективы развития экономики и банковского сектора трансформационных стран. М., "Финансы и статистика", 2005;

Месхия Я., Яшвили Р. Денежно-кредитная политика Грузии. "Вопросы экономики", № 9, 1998;

Нельсон Р., Уинтер С. Эволюционная теория экономических изменений. Перевод с английского. М., "Дело", 2002;

Сравнительный анализ денежно-кредитной политики в переходных экономиках. Институт экономики переходного периода. М., 2003;

Харрис Л. Денежная теория. Перевод с английского. Часть I, гл. I; Часть II, гл. IV, XI, XII; Часть III, гл. VIII, IX, XIV; Часть V, гл. XIX; Часть VI, гл. XXI. М., 1990;

Хайлбронер Р., Тароу Л. Экономика для всех. Перевод с английского. Лондон, "Overseas Publications Interchange Ltd", 1991.

http://www.mbg.ge/uploads/depositarycorporeshenqartulad/assets_liabilities_of_commercial_banks_totalgeo.xls;

http://www.nbg.gov.ge/nbg.new.geo/banking_system/consept.

ჩვენი ყოფა დადებითისკენ რომ შეიცვალოს აუცილებელია ხელისუფლებამ ხელი შეუწყოს საშუალო ფენის ჩამოყალიბებას, რაც მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარებით მიიღწევა... საშუალო ფენა არის სახელმწიფოს დასაყრდენი, ამიტომაც მეწარმეობის განვითარება დროის მოთხოვნა და ჩვენი გადარჩენის გარანტიაა.

**საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი
ილია II**

VI ტაპი

მეწარმეობის ახალი ტიპის ფორმირება საქართველოში და ეკონომიკური ზრდა

ეკონომიკური საქმიანობის რეგულირების აუცილებლობა. მეწარმეობის ახალი ტიპის ფორმირება. მცირე ბიზნესის განვითარების თავისებურებები საქართველოში. გარე ეფექტები და „გადასხმის“ ხარჯები. ეკონომიკური ზრდის მოდელები და საქართველო. ეკონომიკური ზრდა და საქართველოს ეკონომიკური განვითარება.

VI.1. ეკონომიკური საქმიანობის რეგულირების აუცილებლობა

ეკონომიკური საქმიანობის რეგულირების დონე და ხარისხი განსხვავებულია სხვადასხვა ეპოქასა და ეკონომიკურ სისტემაში. მეტიც, ქვეყნების მხრივაც შეუძლებელია რეგულირების ერთიანი ფორმებისა და მეთოდების გამოყენება. მათ მოცემული ქვეყნის განვითარების სოციალურ-ეკონომიკური პირობები განსაზღვრავს. ამ მხრივ, არც საქართველოა გამონაკლისი. თუმცა, ეკონომიკური საქმიანობის რეგულირებას ახასიათებს ზოგადი კანონზომიერებები, რომლებიც, პირველ ყოვლისა, სახელმწიფოს მიერ ჯანსაღი სამართლებრივი ბაზის უზრუნველყოფასა და კონკურენციის დაცვაში ვლინდება. ისინი ეკონომიკურ

საქმიანობაზე სახელმწიფო რეგულირების იმანენტური ინსტრუმენტებია, რომლებიც, შეიძლება ითქვას, განსაზღვრავენ თამაშის წესებს და, აქედან გამომდინარე, აყალიბებენ ურთიერთობებს ეკონომიკურ აგენტებს შორის. ამასთან, სამართლებრივი ბაზის უზრუნველყოფის ხარისხი თვით განსაზღვრავს კონკურენციის დაცვის მექანიზმს და, საერთოდ, ეკონომიკური საქმიანობის მთელი სისტემის საფუძველია.

მართალია, ბაზარი თვითრეგულირებადი სისტემაა, მაგრამ თანამედროვე ეკონომიკის, როგორც საბაზრო კავშირებისა და მათი ურთერთგანპირობებულობის რთული სისტემის, ფუნქციონირება შეუძლებელია ეკონომიკური საქმიანობის რეგულირების გარეშე. ეს ობიექტური აუცილებლობაა. ჯ. გელბრეითის აზრით, ბაზარს ახასიათებს უამრავი დეფექტი და ნაკლოვანება, რომლებიც სახელმწიფოს ჩარევას მოითხოვს.¹

ეკონომიკური საქმიანობის რეგულირება სხვადასხვა ბერკეტებითა და, პირველ ყოვლისა, ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების დონის ადეკვატური, სახელმწიფო ორგანოების მიერ შემუშავებული და მიღებული სამართლებრივ-საკანონმდებლო და ნორმატიული აქტებით ხორციელდება. სამართლებრივი ბაზა ეკონომიკაში თვითრეგულირების პრინციპების ჩამოყალიბებისა და განმტკიცების საფუძველია. სამართლებრივი რეგულირების სისტემაში მნიშვნელოვანი ადგილი ანტიმონოპოლიურ კანონმდებლობას უჭირავს, ანუ იმ საკანონმდებლო და ნორმატიული აქტების სისტემას, რომელიც ითვალისწინებს ბაზარზე ცალკეული კომპანიების მიერ მონოპოლიური მდგომარეობის (კონკურენტებზე ზეწოლა არაკეთილსინდისიერი საშუალებებით, მომხმარებლებისათვის საქონლის გაყიდვის პირობების, მონოპოლიური ფასების თავსმონხვევა და ა.შ.) აღკვეთასა და კონკურენციის, როგორც ეკონომიკის წამყვანი მექანიზმის, დამკვიდრებას.

ანტიმონოპოლიური კანონმდებლობის სამშობლო აშშ-ია. პირველი ანტიმონოპოლიური კანონი, რომელიც **შერმანის ანტიმონოპოლიური კანონის** სახელითაა ცნობილი, 1890 წელს შეიქმნა აშშ-ში. იგი მოიცავს სამართლებრივი ნორმების ძალზე რთულ განშტოებას და აშშ-ის ეკონომიკურ საქმიანობაში ანტიმონოპოლიური პოლიტიკის საყრდენს წარმოადგენდა.

თავისუფალი კონკურენციის ფილოსოფიით გამსჭვალული ამერიკა ეჭვით უყურებდა ქვეყანაში ტრესტების აღმოცენებასა და განვ-

¹ **Гэлбрейт Дж. К.** Экономические теории и цели общества. Перевод с английского. М., "Прогресс", 1979, с. 74.

თარებას. როგორც ფერმერები და წვრილი მეწარმეები, ისე მომხმარებლები, აღშფოთებას ვერ მალავდნენ მონოპოლიების მიერ დათრგუნული ბაზრით შექმნილი რთული სიტუაციის გამო, რასაც მოჰყვა ხელისუფლების ადეკვატური რეაქცია: წარმოქმნილი წინააღმდეგობის დაძლევის მიზნით გამოიცა შერმანის ანტიტრესტული კანონი. მის მიხედვით, ნებისმიერი მონოპოლიური გაერთიანება, ტრესტის თუ სხვა ფორმით, რომელიც შეზღუდავდა წარმოებას ან ვაჭრობას, უკანონოდ ჩაითვლებოდა, ხოლო ის, ვინც დაარღვევდა კანონის ამ მოთხოვნებს – დამნაშავედ. 1974 წელს, ამ კანონში შეტანილი ცვლილებების საფუძველზე, აღნიშნულ მოთხოვნათა დარღვევა კვალიფიცირებულ იქნა როგორც მძიმე დანაშაული და სასამართლოს, გარდა იმისა, რომ შეეძლო დამნაშავისთვის დაეკისრებინა სამჯერადი კომპენსაცია დაზარალებული მხარის სასარგებლოდ, ასევე, მისთვის დეცენტრალიზაციის განაჩენის გამოტანის უფლება ჰქონდა.*

1914 წელს, ანტიმონოპოლიური კანონმდებლობის სრულყოფის მიზნით, აშშ-ში მიიღეს **კლეიტონის კანონი**. მაშინ როდესაც შერმანის კანონი ითვალისწინებდა არსებული მონოპოლიების საქმიანობის დაბლოკვასა და მათ დასჯას, კლეიტონის კანონი ზღუდავდა და კანონგარეშე აცხადებდა ყველა იმ წამოწყებასა და საქმიანობას, რომლებიც მონოპოლიების ჩამოყალიბებას უწყობდა ხელს.

თანამედროვე ცივილიზებულ ეკონომიკაში სამართლებრივი ბაზა, რომელიც მოიცავს საკანონმდებლო ორგანოების მიერ მიღებულ კანონებს, განსაზღვრავს ადმინისტრაციის ვალდებულებებს, საკუთრების ფორმებსა და უფლებებს, სხვადასხვა ტიპის საწარმოთა ფუნქციონირების პირობებს, ბიზნესის წარმოების შესაძლებლობებსა და სანქციებს. ერთი მხრივ, კანონი იცავს ბიზნესს, ხოლო, მეორე მხრივ, მისი დარღვევის შემთხვევაში პასუხისმგებლობა ეკისრება ნებისმიერ სამეურნეო სუბიექტს. საზოგადოებრივი მოვლენებისა და პროცესების ცვლილებების კვალობაზე იცვლება კანონები, რის გამოც მათ აქვთ ნორმატიული ხასიათი.

ამრიგად, ეკონომიკური საქმიანობის წარმატება მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული ჯანსაღი სამართლებრივი ბაზით განმტკიცებულ ბიზნესის ხელშეწყობასა და კონკურენციის დაცვის სახელმწიფო მექანიზმზე. გარდა ამისა, ეკონომიკური საქმიანობის რეგულირება გამოიხატება სახელმწიფოს მხრიდან ფინანსურ და ორგანიზაციულ

* ასეთი განაჩენი, მაგალითად, გამოუტანეს კონცერნ – „ამერიკან ტელეფონ ენდ ტელეგრაფს“ (ATT).

მხარდაჭერაში (სესხების, სუბსიდიების, გრანტების გაცემა, ინფორმაციით უზრუნველყოფა, კადრების მომზადება და ა.შ.), ლიბერალური საგადასახადო პოლიტიკის გატარებით ეკონომიკური ზრდის წახალისებაში, საბაზრო ინფრასტრუქტურის (საქონლისა და საფონდო ბირჟები, ბანკები, სადაზღვევო და საინვესტიციო კომპანიები, სარეკლამო სააგენტოები, სერვისის სამსახური, ბროკერთა ინსტიტუტი და ა.შ.) განვითარებაში და სხვ.

ეკონომიკური საქმიანობის ფინანსურ-ეკონომიკური რეგულირება, პირველ ყოვლისა, გადასახადებს, აგრეთვე მათთან დაკავშირებულ შეღავათებსა და სანქციებს უკავშირდება. სახელმწიფო, კანონმდებლობის სრულყოფის გზით, ახდენს საკრედიტო განაკვეთებით მანევრირებას, აწესებს დაბეგვრის დიფერენცირებულ პირობებს (მაგალითად, ის ფირმები, რომლებიც მონაწილეობენ ტექნოლოგიური და ეკოლოგიური პროგრამების განხორციელებაში, საგადასახადო შეღავათებით სარგებლობენ), ამარტივებს საგადასახადო აღმინისტრირებას და ა.შ.

ეკონომიკური საქმიანობის ფინანსურ-ეკონომიკური რეგულირება გამოიხატება აგრეთვე ეკონომიკური განვითარების სახელმწიფო პროგრამების შედგენაში, ინდიკატური დაგეგმვის განხორციელებაში და ა.შ. განვითარებულ ქვეყნებში მათ განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა.

ჯერ კიდევ 1951 წელს ცნობილი ეკონომისტი გ. მიურდალი ნაშრომში „ტენდენცია ეკონომიკური დაგეგმვისაკენ“ ამტკიცებდა ინდიკატური დაგეგმვის აუცილებლობას. ეს საკითხი, რომელიც ამ პერიოდში თეორიულად მომწიფდა, მრავალი ქვეყნის პრაქტიკაში დაინერგა გასული საუკუნის 60-იანი წლებიდან. სამეურნეო პრაქტიკაში ინდიკატური დაგეგმვის დანერგვამ მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა კაპიტალისტური ეკონომიკის ახალ თვისებრიობაში გადაზრდაში.

სახელმწიფოს მონაწილეობის გარეშე ბევრი მეცნიერულ-ტექნოლოგიური პროგრამა განუხორციელებელია. მეცნიერული გამოკვლევებისა და პროექტების მაღალი კაპიტალტევადობა, მოსალოდნელი შედეგების სავარაუდო ხასიათი, ზოგიერთი პროექტის განხორციელების ვადის ხანგრძლივობა მოითხოვს სახელმწიფოს ჩარევას მათ რეალიზაციაში სახელმწიფო დაფინანსების, გრანტიების, შეკვეთებისა და ა.შ. გზით.

სახელმწიფო, წარმოებრივი ინფრასტრუქტურის (გზების მშენებლობით, კავშირგაბმულობის ხაზების გაყვანით, ელექტრო-, წყალ-, გაზ-

მომარაგებისა და სხვა კომუნიკაციების სრულყოფით) განვითარებით ხელს უწყობს არა მხოლოდ სამეწარმეო საქმიანობის გააქტიურებას, არამედ, ასევე, ქვეყნის ჩამორჩენილ რეგიონებში კაპიტალის დაბანდებას, ახალი სამუშაო ადგილების შექმნას, ეკონომიკური ურთიერთობების გაფართოებასა და ა.შ.

ეკონომიკური საქმიანობის რეგულირების ერთ-ერთი ფორმაა სოციალური რეგულირება, სახელმწიფოს მიერ მოსახლეობის გარკვეული ნაწილის სოციალური დაცვა, მათი უზრუნველყოფა საარსებო მინიმუმით, ღონისძიებების გატარება შრომისუნარიანი მოსახლეობის დასაქმების გაზრდისა და უმუშევრობის დასაშვებ საზღვრამდე შემცირების მიზნით და ა.შ.

იმის გამო, რომ საბაზრო სიტუაცია გამუდმებით მერყეობს, სამეწარმეო საქმიანობის შეუფერხებელი და სტაბილური ზრდა მოითხოვს სახელმწიფოს მხრიდან ისეთი მექანიზმების გამოყენებას, რომლებიც წინ აღუდგება სტიქიურობასა და აღკვეთავს ეკონომიკის მდგრადი განვითარების შემაფერხებელ ფაქტორებს. ამ თვალსაზრისით, ეკონომიკური საქმიანობის რეგულირებაში დიდი მნიშვნელობა ადმინისტრაციულ რეგულირებას ენიჭება. ეს უკანასკნელი არა მხოლოდ იურიდიული და სამეწარმეო საქმიანობით დაკავებული ფიზიკური პირების რეგისტრაციის წესების დადგენას გულისხმობს, არამედ ფასების მოძრაობისადმი კონტროლსაც. განვითარებულ ქვეყნებში ფასების რეგულირებას სახელმწიფო ახორციელებს სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის რიგ სახეობებზე, სატრანსპორტო მომსახურებაზე, ელექტრო-, წყალ-, გაზ- და თბომომარაგების ტარიფებზე. ცნობილია, რომ პირდაპირი კონტროლი ფასების 20%-ზე, ზემოქმედებას ახდენს მის 60%-ზე, ვინაიდან ერთი სახეობის საქონელზე (მომსახურებაზე) ფასების რეგულირება გავლენას ახდენს მინიმუმ 2-3 სახეობის საქონლის ფასზე. ამასთან, სახელმწიფოს პრეროგატივაა თვალყური ადევნოს, რომ ფასების რეგულირებამ არ შეაფერხოს კონკურენცია და ხელი შეუწყოს საბაზრო ეკონომიკის უპირატესობათა მაქსიმალურ რეალიზაციას თავისუფალი მეწარმეობის განვითარების გზით.

ეკონომიკური საქმიანობის რეგულირების ზემოთ ჩამოთვლილი ძირითადი ფორმები აისახება ქვეყნის ეკონომიკურ პოტენციალში. მეცნიერულ დონეზე შემუშავებული, ქვეყნის თავისებურებების ადეკვატური ეკონომიკური პოლიტიკის სწორად წარმართვაზე კი დიდად არის დამოკიდებული სახელმწიფოს სიცოცხლისუნარიანობა და ეკონომიკის მდგრადი განვითარება.

VI.2. მეწარმეობის ახალი ტიპის ფორმირება

საქართველოს სახელმწიფოებრიობის ფაქტობრივი აღდგენა და სრული ეკონომიკური სუვერენიტეტის მიღწევა შეუძლებელი იყო პარალიზებული სამამულო წარმოებისა და ეკონომიკური საქმიანობის, დეფიციტური ეკონომიკის პირობებში. დამოუკიდებლობის მოპოვების პირველ წლებში ეროვნულმა ეკონომიკამ ასეთი უპრეცედენტო ფორმით დაიწყო ფუნქციონირება. არსებულ სიტუაციას კიდევ უფრო ართულებდა არა მხოლოდ ადმინისტრაციული მმართველობის შედეგებთან დაკავშირებული სიძნელეები, უმძიმესი მდგომარეობა რომ შექმნა ეკონომიკაში, არა მხოლოდ საზოგადოების ცნობიერებაში დამკვიდრებული ფსიქოლოგიური სტერეოტიპები, არამედ ტოტალიტარული რეჟიმიდან გამომდინარე, საზოგადოების ზნეობრივი დეგრადაციაც. ეს უკანასკნელი აისახა ეროვნებათშორისი ურთიერთობების გამწვავებასა და საზოგადოების ერთი ნაწილის მიერ საშემსრულებლო დისციპლინის აბუჩად აგდებაში, არსებული მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის ფიზიკურ განადგურებაში და ა.შ.

როგორ უნდა დაეძლია ქვეყანას ეს სიძნელეები? ადმინისტრირებით ეკონომიკური საქმიანობის გამოცოცხლება მიულებელი იყო. იგი საზოგადოებამ დაგმო. მისი დაძლევა მხოლოდ ახალი ეკონომიკური ინსტრუმენტების გამოყენებით უნდა განხორციელებულიყო. საქართველოში მეწარმეობის ახალი ტიპის ფორმირების სასტარტო პირობებს კიდევ უფრო ამძიმებდა ერთობლივი მოთხოვნის დაბალი დონე და ამ უკმარისობის დაძლევის ეკონომიკურ პოლიტიკაში გაუთვალისწინებლობა. მიუხედავად ამისა, სახელმწიფო ქონების განსახელმწიფოებრივების გზით საკუთრების მრავალფორმიანობის დამკვიდრებამ საფუძველი ჩაუყარა მეწარმეობის ახალი ტიპის ფორმირებას საქართველოში. თუმცა ახალშემოდებული საკუთრების სხვადასხვა ფორმა არ იყო განმტკიცებული ჯანსაღი კანონმდებლობით, რაც არათანაბარ პირობებში აყენებდა სამეურნეო სუბიექტებს და გარკვეულ ბარიერებს უქმნიდა მეწარმეობის განვითარებას. ყოველივე ეს კი ხელს უშლიდა ქვეყანაში საკუთრების პლურალიზმის დამკვიდრებას. არადა, საბაზრო ეკონომიკა ექვემდებარება განსაზღვრულ კანონზომიერებებს, რომელთა დაუცველობა ქვეყნის მიერ არჩეული სტრატეგიული კურსიდან გადახვევას ნიშნავს.

საბაზრო ეკონომიკისთვის, პირველ ყოვლისა, დამახასიათებელია საკუთრების პლურალიზმი და მეურნეობრიობის მრავალფეროვნება. ბაზრის განუყოფელ ატრიბუტებს წარმოადგენს, ერთი მხრივ, მწარ-

მოებელთა დამოუკიდებლობა და, მეორე მხრივ, მომხმარებელთა სუვერენიტეტი. ეკონომიკური პლურალიზმი სამართლებრივი საზოგადოების შექმნის საწინდარია. იგი აყალიბებს სოციალურ, კულტურულ და ინსტიტუციონალურ პლურალიზმებს, რომელთა გარეშე საზოგადოება ვერ განვითარდება. სხვაგვარად, ქვეყნის ნორმალური განვითარება და მისი ურთიერთობა გარე სამყაროსთან შეუძლებელია. საქართველოს ისტორია ინახავს კულტურის უდიდეს ტრადიციებს, რომელთა ნაწილი რენესანსისა და მისი წინა პერიოდის დროინდელია. მეწარმეობის კულტურის პლურალიზმი გავლენას ახდენს საზოგადოებრივ განვითარებასა და თვით პოლიტიკურ ცხოვრებაზე.

ამჟამად ცივილიზებულ ქვეყნებში დამკვიდრებული საკუთრების პლურალიზმი, კერძო საკუთრების წამყვანი როლითა და ეკონომიკური თავისუფლების უზრუნველყოფით, განაპირობებს პოლიტიკურ დემოკრატიას.

ეკონომიკური თავისუფლება, პირველ ყოვლისა, თავისუფალ მეწარმეობასთან ასოცირდება. ეს უკანასკნელი ნიშნავს იმას, რომ მეწარმეობის ფორმების შერჩევა სახელმწიფოს მიერ კი არ უნდა იყოს დეტერმინირებული, არამედ ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური თავისებურებებიდან გამომდინარე კანონმდებლობის საფუძველზე. კანონი უნდა იცავდეს მეწარმეობას და ხელს უწყობდეს მის განვითარებას.

ყოფილ საბჭოთა კავშირში და, აქედან გამომდინარე, საქართველოში, სახელმწიფო საკუთრების ბატონობამ წარმოქმნა ვერტიკალური და არსებითად გამორიცხა ჰორიზონტალური ეკონომიკური ურთიერთობები. ამ გარემოებამ უარყოფითი გავლენა მოახდინა ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებაზე, განაპირობა სახელმწიფოსა და წარმოების მუშაკთა შორის ინტერესების დაპირისპირება და საქმიანი აქტიურობის მკვეთრი დაცემა.

საქართველოს გადასვლა ახალ ეკონომიკურ სისტემაზე, ისე როგორც ბევრ სხვა ქვეყანაში, მოითხოვდა ახალი ტიპის მეწარმეობის ფორმირება-განვითარებისათვის აუცილებელი ისეთი პრინციპების შემუშავებასა და რეალიზაციას, როგორებიცაა: კონკურენციის განვითარება, სამეწარმეო საქმიანობაში არჩევანის თავისუფლება, შრომის მოტივაციის ეფექტიანი მექანიზმის შექმნა, თავისუფალი ფასწარმოქმნის სისტემის დამკვიდრება, კერძო და საზოგადოებრივი ინტერესების შერწყმის მოქნილი მექანიზმის ჩამოყალიბება, ეკონომიკაში სახელმწიფოს მარეგულირებელი როლის განსაზღვრა და ა.შ. ეს ობიექტურ აუცილებლობას წარმოადგენდა და საბაზრო ეკონომიკის

იმანენტური თავისებურებებიდან გამომდინარეობდა. ის გარემოება, რომ თანამედროვე ცივილიზებულ ქვეყნებში ბაზარი კვლავწარმოების მთელი პროცესის მომცველი ფენომენია, რომელიც ჰორიზონტალური კავშირების განვითარების საფუძველზე გამორიცხავს ადმინისტრაციულ ჩარევას ფასწარმოქმნასა და რესურსების განაწილებაში (რითაც საგრძნობლად ამარტივებს მმართველობის ვერტიკალურ სტრუქტურას), ამით ფართო შესაძლებლობებს ქმნის სამეწარმეო საქმიანობისათვის, აყალიბებს შრომითი მოტივაციის ეფექტიან სისტემას და განაპირობებს ყველაზე, შეიძლება ითქვას, ფუნდამენტური რესურსის – მეწარმის სიუხვეს. ეს კი ქვეყნის აღმავლობისა და ეკონომიკური ზრდის საწინდარია. ბაზარი კონკურენციისა და ფასწარმოქმნის საფუძველზე ქმნის წარმოების დანახარჯების შემცირებისა და შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების სტიმულირების ეფექტიან მექანიზმს. სახელდობრ, საბაზრო კონკურენცია ხელს უწყობს მეცნიერულ-ტექნოლოგიური პროგრესის განვითარებას, აიძულებს მეწარმეებს გამოიყენონ უახლესი ტექნოლოგია, რაციონალურად ხარჯონ რესურსები, თავიდან მოცილონ ეკონომიკურად არაეფექტიანი სტრუქტურები, მოძველებული ტექნოლოგიები და ა.შ. ამიტომაცაა, რომ თანამედროვე ბაზარს მიიჩნევენ ცივილიზაციის უდიდეს მონაპოვრად, რაც კაცობრიობამ თავისი არსებობის მანძილზე შეიმუშავა და ამიტომაც იყო, რომ საქართველომ ქვეყნის განვითარების სტრატეგიულ მიმართულებად ჯანსაღი საბაზრო ურთიერთობების ჩამოყალიბება და სოციალურად ორიენტირებულ საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლა დაისახა მიზნად. თუმცა ეს სრულებითაც არ ნიშნავდა თავისუფალ ბაზარზე გადასვლას. თავისუფალი მეწარმეობა დიამეტრალურად განსხვავდება თავისუფალი ბაზრისაგან. ეს უკანასკნელი არც ერთ ქვეყანაში არ ყოფილა და, ალბათ, არც არასოდეს იქნება.

თავისუფალი ბაზარი (ამ სიტყვის ზუსტი გაგებით) მხოლოდ აბსტრაქციაა და შეიძლება მხოლოდ მისი იდეალურად წარმოდგენა. ეკონომიკურ ლიტერატურაში ფორმულირებულია თავისუფალი ბაზრის ნიშნები, რომლებიც განასხვავებს მას რეგულირებადი ბაზრისაგან. თავისუფალი ბაზრის სისტემაში არ რჩება ადგილი მონოპოლიის ნებისმიერი ტიპისთვის, გამორიცხულია ინფლაცია, უმუშევრობა, კრიზისები. მისთვის დამახასიათებელია საკუთრების ნებისმიერი ფორმა, გარდა სახელმწიფო საკუთრებისა. თავისუფალი ბაზრის არც ერთ მონაწილეს არ შეუძლია გავლენა მოახდინოს სხვა მონაწილეთა მიერ მიღებულ გადაწყვეტილებებზე. ფასწარმოქმნაში სუფევს

სრული თავისუფლება. ამ ფენომენისთვის დამახასიათებელია კონკურენციის მონაწილეთა შეუზღუდავი რაოდენობა, მათი თავისუფალი შეღწევა ბაზარზე, ბაზრის თითოეული მონაწილისათვის კომერციული ინფორმაციის სრულად მიწოდება, სავაჭრო მარკების არარსებობა და ა.შ. ნებისმიერ რეალურ, კონკურენტუნარიან ბაზარს ახასიათებს თავისუფლების ელემენტები, მაგრამ იგი სრულყოფილებას ვერასდროს ვერ აღწევს და ძნელია ისეთი ბაზრის წარმოდგენა, სადაც დაცული იყოს თავისუფალი ბაზრისთვის დამახასიათებელი ყველა ზემოჩამოთვლილი ნიშანი. ამრიგად, თანამედროვე ბაზრისთვის დამახასიათებელია რიგი ნაკლოვანებებისა, რომელთა დასაძლევად ფართოდ გამოიყენება ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების ინსტრუმენტები. სახელმწიფო მაშინ „გამოდის ავანსცენაზე“, როცა საბაზრო ძალები ვერ უმკლავდებიან ქვეყანაში წარმოქმნილ წინააღმდეგობებს, რომელთა დაძლევა მხოლოდ მათი ერთობლივი მოქმედებითაა შესაძლებელი. ამაში გამოიხატება სახელმწიფოსა და მეწარმეობის, ბიზნესის ერთიანობა, რაც ქვეყნის წარმატების საწინდარია.

სახელმწიფოსა და ბიზნესს შორის ჰარმონიულობის მიღწევის რთული ამოცანის წინაშე დადგა საქართველო სახელმწიფოებრიობის აღდგენის პირველი წლებიდანვე. ქვეყანაში „მეწარმეობის შესახებ კანონის“, სხვა საკანონმდებლო და ნორმატიული აქტების საფუძველზე, შეფერხებებითა და ნელა, მაგრამ მაინც ჩამოყალიბდა მეწარმეობის ახალი ტიპი, სამეწარმეო საქმიანობის ისეთი სამართლებრივი ორგანიზაციული ფორმები, როგორიცაა: ინდივიდუალური და ერთპიროვნული მეწარმეობა*, პარტნიორობა (ამხანაგობა)** და

* **ინდივიდუალური მეწარმეობა** სამეწარმეო საქმიანობის უმარტივესი ფორმაა. ამ შემთხვევაში ინდივიდის საკუთრებაში არსებული ინდივიდუალური ფირმა არ არის იურიდიული პირი, ხოლო მეწარმე, როგორც ფიზიკური პირი, სამართალურთიერთობის მონაწილეა. **ერთპიროვნული მეწარმეობა**, წინასვან განსხვავებით, უფრო განვითარებული ფორმაა. ამ შემთხვევაში ერთი პირის საწარმო არის იურიდიული პირი. იგი კანონით ითვლება სამოქალაქო სამართლისა და ვალდებულების სუბიექტად, აქვს წესდება და თავისი სახელწოდება. მეწარმე სარგებლობს ერთი პირის უფლებით, თუმცა, საქმიანობას მარტო არ ეწევა, მაგრამ მესაკუთრე და მმართველი მხოლოდ ის არის. მეწარმეობის შესახებ საქართველოში მოქმედი კანონმდებლობით გარკვეული პერიოდის განმავლობაში არსებობდა ერთი პირის საწარმო, მაგრამ კანონმდებლობაში შეტანილი ცვლილებების თანახმად, იგი **შეზღუდული პასუხისმგებლობის საზოგადოებად(შპს)** გარდაიქმნა.

საქართველოში მოქმედი კანონმდებლობის თანახმად ჩამოყალიბდა სრული და შერეული ანუ **კომანდიტური ამხანაგობები.

კორპორაცია (აქციონერული საზოგადოება, სახელმწიფო საწარმო)*.

მეწარმეობის ამ ფორმების ჩამოყალიბებით საქართველოში ფაქტობრივად შეიქმნა მეწარმეობის ახალი ტიპი, რომელმაც საფუძველი დაუდო ქვეყანაში საბაზრო სისტემისთვის დამახასიათებელი შერეული ეკონომიკის ფორმირებას. მაგრამ არასტაბილურმა სამეწარმეო და საინვესტიციო გარემომ, ფაქტობრივად დათრგუნულმა მონოპოლიურმა ბაზარმა, მრავალ სხვა ფაქტორთან ერთად, მათი სუსტი განვითარება განაპირობა.

2001 წელს საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტმა გამოიკვლია ქვეყანაში მეწარმეობის განვითარების ხელისშემშლელი ფაქტორები, რომლებიც რანჟირებულ იქნა შემდეგნაირად: **პირველი რიგის ფაქტორები:** საგადასახადო სისტემის მოუწესრიგებლობა, კორუფცია სახელმწიფო სტრუქტურებში; **მეორე რიგის ფაქტორები:** ხელისუფლების მხრივ ადგილობრივი მეწარმეობის ინტერესების დაუცველობა, მოსახლეობის დაუსაქმებლობა; **მესამე რიგის ფაქტორები:** ენერგეტიკული კრიზისი, მმართველობისა და კონტროლის ორგანოების ბიზნესში ზედმეტად ჩარევა, საბანკო სისტემის არასაიმედოობა. ამ ფაქტორებს შეიძლება დაემატოს სახელმწიფო რეკეტი, ხელისუფლების მხრიდან ადგილობრივი წარმოების განადგურება და უცხოური საქონლის იმპორტის ხელშეწყობა, კონტრაბანდისთვის მწვაწვე შუქის მიცემა, რაც გამოიხატებოდა განუბაჟებელი საქონლის შემოსვლით, ბაზრის გაჯერებით იაფფასიანი პროდუქციითა და ა.შ.

გარდა ამისა, საქართველოში მეწარმეობის განვითარების ხელისშემშლელი ფაქტორებიდან შეიძლება დავასახელოთ მენეჯმენტის დაბალი დონე, საერთაშორისო სტანდარტების შესაბამისი საბუღალტრო აღრიცხვის სისტემის არარსებობა, ინვესტიციების სამართლებრივი დაცვის დაბალი ხარისხი, ინფრასტრუქტურის განუვითარებლობა, საგადასახადო კულტურისა და მოქალაქეობრივი პასუხისმგებლობის დაბალი დონე და ა.შ., აგრეთვე სამამულო წარმოების დაუცველობა განურჩევლად ნებისმიერი დარგის პროდუქციის მიმართ, ხელისუფლების მხრიდან პროტექციონისტული პოლიტიკის უგულვებელყოფის გზით. მაგალითად, 2000 წელს ჩატარებულმა გამოკვლევამ გვიჩვენა, რომ ქართულ-ამერიკული ნავთობგადამამუშავებელი საწარმო „გაორი“ დაიხ-

* სამეწარმეო საქმიანობის ერთ-ერთი ყველაზე ეფექტიანი სამართლებრივ-ორგანიზაციული ფორმის – **აქციონერული საზოგადოების** ჩამოყალიბება საქართველოში, რასაკვირველია, დაიწყო და მისი განვითარება მიზეზ-შედეგობრივ კავშირშია ეროვნული ეკონომიკის განვითარებასთან.

ურა იმის გამო, რომ მას ერთი თვის მანძილზე 700 ტონა ნეფლი ნავთობის გადასამუშავებლად უნდა დაეხარჯა 659 ათასი ლარი, ხოლო გადასახადების მთლიანი თანხა შეადგენდა 743800 ლარს. აქედან გამომდინარე, საწარმოს თავისი პროდუქცია უნდა გაეყიდა თვითღირებულებაზე 112,8%-ით მეტად, რაც პრაქტიკულად შეუძლებელი იყო.

საქართველოში მეწარმეობის განვითარებას, მეტ-ნაკლები ზომით, ეკონომიკის რეფორმირების ნებისმიერ ეტაპზე, დიდ პრობლემებს უქმნიდა არასტაბილური საგადასახადო სისტემა. განუწყვეტელი ცვლილებები და დამატებები საგადასახადო კანონმდებლობაში გარკვეულწილად ხელს უწყობდა ეკონომიკური საქმიანობის მაჩვენებლების მიხედვით საწარმოს გეგმების შეუსრულებლობას, გადასახადების გადახდის დაგვიანებისთვის სანქციების დაწესებას, რასაც ზოგჯერ განაპირობებდა ინსტრუქციების წინა რიცხვით ძალაში შესვლა და ა.შ. მოკლედ, ავტორიტარული მმართველობის სისტემის არსებობამ, არა ევროპულმა, არამედ, ჯერ კიდევ, საბჭოურმა ორიენტაციამ დადი დასვა სამეწარმეო საქმიანობის განვითარებას საქართველოში, უარყოფითი გავლენა მოახდინა ძირითად მაკროეკონომიკურ მაჩვენებლებსა და, აქედან გამომდინარე, ქვეყნის ეკონომიკურ ზრდაზე.

VI.3. მცირე ბიზნესის განვითარების თავისებურებები საქართველოში

საქმიანი აქტიურობის გამოცოცხლების, მეწარმეობის განვითარებისა და კრიზისისგან თავის დაღწევის ერთ-ერთ რეალურ გზას საქართველოში მცირე ბიზნესის დანერგვა-განვითარება წარმოადგენს, რასაც თვით განვითარებული ქვეყნების გამოცდილებაც ადასტურებს.

გასული საუკუნის 60-იან წლებში მსოფლიოში მცირე ბიზნესი ეკონომიკის უპერსპექტივო სექტორად ითვლებოდა, 70-იანი წლების მეორე ნახევრიდან, პირიქით, წვრილმა მეწარმეობამ ფართოდ მოიკიდა ფეხი და, განსაკუთრებით 80-იანი წლებიდან განვითარდა.

ამჟამად ცივილიზებული ქვეყნების ეკონომიკურ ზრდაში სულ უფრო მეტ როლს მცირე და საშუალო ბიზნესს ანიჭებენ. ხშირად იაპონიის წარმატებებს ეროვნული ხასიათის თავისებურებებს, ტრადიციებსა და კულტურას უკავშირებენ. მათ შორის კავშირი, რა თქმა უნდა, არსებობს, მაგრამ „იაპონური სასწაულის“ საფუძველში მცირე ბიზნესის წახალისებაც დევს. „ამომავალი მზის ქვეყანაში“ მთელი ფირმების 85% მცირეა. მეწარმეობის ამ ფორმით დაკავებულია დასაქმებულ-

თა 3/4. აშშ-ში მცირე ფირმების საერთო რაოდენობამ 20 მლნ-ს გადააჭარბა, რომელთა წილად მთლიანი ეროვნული პროდუქტის 40%-ზე მეტი მოდის. მცირე ბიზნესის ცნობილი ამერიკელი მკვლევარის დევიდ ბიორჩის აზრით, აშშ-ში ყოველწლიურად 700 ათასი ახალი ფირმა იქმნება, აქედან, ყველაზე მეტი უმცირესი საწარმოებია. ნიშანდობლივია, რომ აშშ-ში მცირე ბიზნესს ეწევა ფირმების 99%.¹ საფრანგეთში სულ უმცირესი (10 კაცამდე დასაქმებული) და მცირე (50 კაცამდე დასაქმებული) ფირმები საწარმოთა 96,6%-ს შეადგენენ. იტალიაში ყოველ 15 კაცზე მოდის ერთი მცირე ან უმცირესი ფირმა. დიდი ბრიტანეთი ხასიათდება მიკრობიზნესის სწრაფი განვითარებით, სადაც ერთკაციანი ფირმა საკმაოდ გავრცელებულია დასაქმების სტრუქტურაში. ეს თავისებურება დამახასიათებელია შვედეთისთვისაც. გერმანიაში მცირე ბიზნესის განვითარება ეკონომიკის სტაბილიზაციისა და სოციალური პრობლემების გადაჭრის მნიშვნელოვანი გზაა. ასევე სწრაფი ტემპით ვითარდება მცირე ბიზნესი ახალინდუსტრიულ ქვეყნებში. მაგალითად, სამხრეთ კორეაში, განსაკუთრებით გასული საუკუნის 80-იანი წლებიდან, ქვეყანა მოიცვა მცირე ბიზნესის სწრაფმა განვითარებამ. ამ ტიპის საწარმოთა რაოდენობა ფირმების საერთო რაოდენობაში 9-დან 62%-მდე გაიზარდა.²

ყოველივე ზემოაღნიშნული მიგვანიშნებს მცირე ბიზნესის დიდ როლზე ეკონომიკის აღმავლობაში. ჩვენი ტრადიციული შეხედულებიდან გამომდინარე, შეიძლება პარადოქსულადაც კი მოგვეჩვენოს, რომ ხშირ შემთხვევაში მცირე საწარმოების შესაძლებლობები ახალი სახეობის პროდუქციის წარმოებასა და მომსახურების დანერგვაში გაცილებით დიდია, ვიდრე მსხვილი საწარმოებისა. ისინი ხელს უწყობენ ახალი საშუალო ადგილების შექმნას, შესწევთ უნარი ყველა სახეობის რესურსის, მათ შორის შრომითი რესურსების რაციონალური გამოყენებისა. მცირე ბიზნესი კონკურენციული საბაზრო გარემოს ჩამოყალიბების კატალიზატორია. ამასთან, მის საფუძველზე წარმოქმნილი ეკონომიკური აგენტების სიმრავლე მოსახლეობისათვის რამდენადმე ხალმისაწვდომს ხდის სამომხმარებლო საქონელსა და მომსახურებას. ამიტომ არის, რომ მცირე ბიზნესი მთელ მსოფლიოში სწრაფად ვითარდება, თუმცა უნდა შევნიშნოთ, რომ არ შეიძლება მისი აბსოლუტიზება და პანაცეად მიჩნევა: მას არ ძალუძს ძვირადღირებული მეცნიერულ-ტექნოლოგიური

1 Разумнова И. Мелкий бизнес и эффективность американской экономики. М., 2000, "Наука", с. 10, 19.

2 Дрожин В. Малые предприятия. М., ШУМКЦ, 1999.

პროგრესის დანერგვა, ბევრი სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემის გადაჭრა. მცირე ბიზნესი ძალზე მგრძობიარეა ბაზრის კონიუნქტურის ცვლილებებისადმი. ზოგჯერ მასზე გამანადგურებელ გავლენას ახდენს ეკონომიკის განვითარების ციკლური ხასიათი. ამასთან, მცირე ბიზნესის წარმართვაში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პრობლემაა კრედიტზე სარგებლის განაკვეთის დონე. საქმე ის არის, რომ მცირე საწარმოები განუწყვეტლივ განიცდიან კაპიტალის ნაკლებობას და მსხვილ კომპანიებზე მეტად არიან დამოკიდებული მიმდინარე ბრუნვის დაკრედიტებაზე. ბანკები კი გაურბიან მცირე ფირმების დაკრედიტებას ან ცდილობენ გაწეული რისკისთვის მათგან, როგორც ნაკლებსაიმედო მსესხებლებისგან, ჩვეულებრივზე მაღალი პროცენტის დაწესებით მიიღონ კომპენსაცია. ბიზნესის მცირე მასშტაბი წვრილ საწარმოებს არ აძლევს საშუალებას, გამოიყენონ კაპიტალის მოზიდვის სხვა წყაროები, მაგალითად, გამოუშვან აქციები. მათ უჭირთ ისეთი ინვესტორების მოძებნა, რომლებიც დაინტერესებულნი იქნებიან თავიანთი სახსრების ამ ფირმების საქმეში დაბანდებით. მცირე ბიზნესის განვითარების პრობლემებს უფრო ართულებს ინფლაციური პროცესების გაძლიერება. სახელდობრ, ფასების მატების გამო იზრდება მათი საჭიროება ფულადი სახსრებისადმი. ინფლაციის დროს მათ არ შეუძლიათ თავიანთ პროდუქციაზე საბაზრო ფასებისა და დანახარჯების დონის კონტროლირება, რაც გაცილებით ადვილია მსხვილი ფირმებისთვის. ყოველივე ამის გამო მცირე საწარმოები ხშირად ვერ უძლებენ კონკურენციას და კოტრდებიან. მცირე ფირმების „სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა“ 7 წელია.

ამ ნაკლოვანებების მიუხედავად, მცირე ბიზნესის უარყოფით მხარეებს უდავოდ ფარავს დადებითი, რამაც თანამედროვე მსოფლიო ეკონომიკაში კანონზომიერი გახადა გიგანტებთან მათი თანაარსებობა. ამიტომ მცირე ბიზნესის განვითარების მიმართ საქართველოში რეფორმირების დაწყებისთანავე დადგა ეს საკითხი. ამას ალტერნატივა არ ჰქონდა. მაგრამ როგორ დანერგილიყო იგი ახალფენადგმულ ეკონომიკაში?

მცირე ფირმების ავტონომიური სისტემა იქმნება არა „ზემოდან“, სამინისტროს მითითებით, არამედ „ქვემოდან“, საზოგადოების წიაღში. მაგრამ ეს როდი ნიშნავს იმას, რომ მის განვითარებაში არ უნდა მონაწილეობდნენ სახელმწიფო ინსტიტუტები. როგორც საზღვარგარეთული ქვეყნების გამოცდილება გვიჩვენებს, ისინი ხელს უწყობენ მცირე ფირმების განვითარებისათვის აუცილებელი გარემოს შექმნას. დასავლეთში მცირე ფირმების სიცოცხლისუნარიანობას განაპირობებს

ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირება. რაში გამოიხატება იგი? მაგალითად, დიდი ბრიტანეთის პარლამენტში არის მცირე ბიზნესის კვლევის კომიტეტი (ბოლტონის კომიტეტი); აშშ-ში მცირე ბიზნესის საქმიანობას არეგულირებს სახელმწიფო, რომლის მექანიზმში შედის მცირე ბიზნესის ადმინისტრაცია, ამ საქმეთა კვლევის კომიტეტი კონგრესში, სპეციალური მუდმივი ქვედანაყოფები სამინისტროებსა და უწყებებში, რომლებიც ახორციელებენ დახმარების პროგრამებს.

ასეთი მაგალითების მოყვანა კიდევ შეიძლება, მაგრამ ესეც საკმარისია იმისათვის, რომ საქართველოშიც გათვალისწინებულიყო ეს მოწინავე გამოცდილება და მცირე ბიზნესის განვითარება არ მომხდარიყო თვითდინებით, სახელმწიფო რეგულირების გარეშე.

მაინც რა სახის დახმარებას უწევენ მთავრობები მცირე საწარმოებს? უწინარეს ყოვლისა, ფინანსურს, რაც გამოიხატება გარანტირებული მცირეპროცენტოანი სესხების მიწოდებაში, საგადასახადო შეღავათების გაწევაში და ა.შ. ამის გარდა მცირე ფირმებს სახელმწიფო უწევს ტექნიკურ და საკონსულტაციო დახმარებას, რომელთა უმეტესობა უფასოა. სამთავრობო ღონისძიებების გატარების საფუძველზე წვრილი კაპიტალისათვის ხელმისაწვდომია მოწინავე ტექნოლოგია. სახელმწიფო სუბსიდიების ხარჯზე მცირე ფირმებისათვის მზადდება კადრები, საგარეო ბაზარზე მათი გასვლისათვის იქმნება ხელსაყრელი პირობები. ბევრ ქვეყანაში მიღებულია ანტიტრესტული კანონები, რომლებიც ზღუდავენ მსხვილი ფირმების კარტელიზაციას, ხოლო მცირე ფირმებს უქმნიან ფართო შესაძლებლობას.

მცირე ფირმების სიცოცხლისუნარიანობაზე განსაკუთრებულ გავლენას ახდენს შემდეგი ძირითადი ფაქტორები: 1) საბაზრო კონიუნქტურის მდგომარეობა; 2) კრედიტზე სარგებლის განაკვეთის დონე; 3) კაპიტალის მოზიდვის შესაძლებლობები; 4) ინფლაციის ტემპები; 5) ბიზნესის სამთავრობო რეგლამენტაცია.

რა მდგომარეობა იყო მცირე ბიზნესის განვითარებისათვის საქართველოში? არსებული საბაზრო კონიუნქტურა და ინფლაციის მაღალი ტემპი აფერხებდა მის სტარტს. თუ გადავხედავთ განვლილ წლებს, საბაზრო ურთიერთობების შექმნის თვალსაზრისით, საქართველო ნაკლებად მიუახლოვდა მას, გარკვეული თვალსაზრისით დაშორდა კიდევ. ოფიციალური სტატისტიკის მიხედვით, საქართველოში 2008 წელს, 2003 წელთან შედარებით, მცირე და საშუალო ბიზნესის წილი სამეწარმეო სექტორის საქონლის (მომსახურების) მთლიან გამოშვებასა და ბრუნვაში, მსხვილი ბიზნესის უპირატესი განვითარების ხარჯზე, 9 პროცენტული პუნქტით შემცირდა.

საქართველოში მხოლოდ მაშინ ჩამოყალიბდება ჭეშმარიტი საბაზრო ურთიერთობები, როდესაც არსებული ეკონომიკური პოტენციალის რაციონალური გამოყენებით მივალწვეთ ეკონომიკურ ზრდას, ცხოვრების დონის ამაღლებასა და საშუალო ფენის რეალურად ჩამოყალიბებას. ამაში კი მნიშვნელოვანი ფუნქცია მცირე ბიზნესს აკისრია.

აღსანიშნავია, რომ ნებისმიერ ქვეყანაში მცირე ბიზნესმა ფართო გავრცელება პოვა როგორც მატერიალურ-ნივთობრივი წარმოების, ისე მომსახურების სფეროში. მან ყველაზე მეტად მოიკიდა ფეხი ვაჭრობასა და საზოგადოებრივ კვებაში, სასასტუმრო ბიზნესში, საინფორმაციო მომსახურებაში, აგრეთვე საქმიან და პროფესიულ მომსახურებაში, სადაც სპეციალიზებული საწარმოები მომხმარებელს სთავაზობენ მომსახურების ფართო სპექტრს: ტექნიკურს, ფინანსურს, იურიდიულს, ადმინისტრაციულს და სხვ. მეწარმეთა ფანტაზია გამოიხატება სხვადასხვა მიმართულებით. ესაა საანგარიშო-საბუღალტრო მომსახურება, დახმარება წარმოებისა და გასაღების ორგანიზაციაში, კადრების შერჩევასა და მომზადებაში, კომპანიის საფინანსო ანგარიშგების შედგენაში, გადასახადების გამოთვლაში და ა.შ. მრავალი ფირმა ეწევა კონსულტაციებს მმართველობის სფეროში, ატარებს ლაბორატორიულ შემოწმებებს, მონაწილეობს ახალი ტექნოლოგიური პროცესების დამუშავებაში. მცირე ფირმების სახით ფუნქციონირებს მრავალი სარეკლამო სააგენტო და იურიდიული კონსულტაცია, დოკუმენტების სალიკვიდაციო კომპანიაც კი. საერთოდ, საქმიანი მომსახურების დარგები (წარმოების მომსახურე დარგები) – ლიზინგი (მანქანა-მოწყობილობების, სატრანსპორტო საშუალებების, წარმოებრივი დანიშნულების ნაგებობების გრძელვადიანი არენდა), ინჟინირინგი (საინჟინრო-საკონსულტაციო მომსახურება), მარკეტინგი და ა.შ. მცირე ფირმებითაა წარმოდგენილი. მოკლედ, მთელ მსოფლიოში შეინიშნება მცირე ბიზნესის აყვავება.

სწორი ეკონომიკური პოლიტიკის გატარებით არც საქართველო იქნებოდა გამონაკლისი. მცირე ბიზნესის განვითარებით მნიშვნელოვან ნაბიჯებს გადავდგამდით არა მხოლოდ ეკონომიკური ზრდის თვალსაზრისით, არამედ მოსახლეობის საშუალო ფენის ჩამოყალიბებისა და, აქედან გამომდინარე, მწვავე სოციალური პრობლემების გადაჭრაში. ამ მხრივ, მცირე ფირმებს „პირველი ვიოლინოს“ როლი უნდა შეესრულებინათ. მათთვის უნდა დაწესებულიყო შეღავათიანი კრედიტები, რაზეც მოწინავე ქვეყნების გამოცდილებაც მიგვანიშნებს. მაგალითად, იაპონიაში, 1975–1985 წლებში, როდესაც ფეხს იდგამდა მცირე მეწარმეობა, საქმიანი მომსახურების მწარმოებელი ფირმებისთვის კრედიტზე სარგებ-

ლის განაკვეთის ღონე შემცირდა 31,9%-ით, რამაც სტიმული მისცა მცირე ფირმების განვითარებას ამ სფეროში.

საქართველოში, შექმნილი მდგომარეობიდან გამომდინარე, ეკონომიკის რეფორმირების I ეტაპზე, მცირე ფირმები უნდა გათავისუფლებულიყო გადასახადებისგან. აუცილებელი იყო სახელმწიფო ღონეზე შექმნილი სპეციალური უწყება, რომელიც მოწოდებული იქნებოდა გადაეწვეითა მცირე საწარმოების პრობლემები, წვრილ ბიზნესმენტა ცალკეული ჯგუფებისათვის შეედგინა ვიწრომიზნობრივი, მათი პროფილის შესაბამისი დახმარების პროგრამები. მცირე ფირმებისთვის სახელმწიფოს უნდა შეექმნა თანაბარი პირობები კონკურენტულ ბრძოლაში, მოეხდინა სახელმწიფო საკრედიტო პოლიტიკის არსებითი მოდიფიკაცია. სამთავრობო დადგენილების საფუძველზე სესხების ერთი მესამედი ბანკებს უნდა მიეცათ მცირე ფირმებისათვის. აუცილებელი იყო ისეთი სამსახურის შექმნა, რომელიც მცირე ფირმებს კონსულტაციას გაუწევდა მარკეტინგის, საპატენტო საქმის, ახალი ტექნოლოგიის დანერგვის ორგანიზაციასა და სხვა საკითხებში. განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიქცეოდა მცირე საწარმოთა განვითარებას საოჯახო და ინდივიდუალური მეწარმეობის საფუძველზე და ა.შ.¹

საქართველოში, მცირე ბიზნესის განვითარებისთვის, სახელმწიფოს აქტიურ მხარდაჭერასთან ერთად, აუცილებელი იყო მეწარმეთა ეკონომიკური თავისუფლების დამკვიდრება, რაც მეწარმეობის თვალსაზრისით დაკარგული უფლება-მოვალეობების აღდგენის ერთ-ერთი გზა იქნებოდა. აუცილებელი იყო შესაბამისი ინფრასტრუქტურის სწრაფი განვითარება. მცირე საბითუმო ბირჟები, ბანკები შეღავათიანი რეჟიმით, სალიზინგო კომპანიები, საბროკერო ორგანიზაციები, სავალუტო და საფონდო ბირჟები, საინფორმაციო-საკონსულტაციო და აუდიტორული ფირმები, დამოუკიდებელი იურიდიული კანტორები, სადაზღვევო კომპანიები და ა.შ. ის ატრიბუტებია, რომლებიც დიდ როლს ასრულებენ მცირე ბიზნესის განვითარებაში. ეს პრობლემა უაღრესად აქტუალურია საქართველოში ეკონომიკის რეფორმირების ნებისმიერ ეტაპზე,

1 ამ პრობლემას ფართოდ ვაშუქებდით იმდროინდელ პრესაში: მცირე ბიზნესი და ეკონომიკური კრიზისი. გაზ. „თბილისი“, 1992 წლის 16 ოქტომბერი; საიდან იწყება ბაზარი? გაზ. „ბანკი“, 1992 წლის 12 იანვარი; მთავარია შეიქმნას კონკურენტუნარიანი ბაზარი. გაზ. „რეფორმა“, 1994 წლის დეკემბერი; საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლა რადიკალური რეფორმების გარეშე?! „ჯორჯიან თაიმსი“, 1994 წელი, № 006; მთავარია შეიქმნას შრომის მოტივაციის ეფექტიანი მექანიზმი. გაზ. „მშვიდობა ყოველთა“, 1994 წლის ნოემბერ-დეკემბერი და ა.შ. იხ.: **ასათიანი რ.** პატარა ქვეყანას დიდი შეცდომების უფლება არა აქვს. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2005.

მეწარმეობის განვითარების მთავარი გზა კი სახელმწიფო (არა ბუნებრივი) და კერძო მონოპოლიებისაგან თავის დაღწევაა.

როგორც წინა თავებში იქნა აღნიშნული, საქართველოში, სავსებით სამართლიანად, ეროვნული მეურნეობის სტაბილიზაციის, ახალი ტიპის მეწარმეობის განვითარებისა და საბაზრო სისტემაზე გადასვლის ძირითად მიმართულებად საკუთრების დერეგულირება და, უპირველეს ყოვლისა, პრივატიზაცია იქნა აღიარებული. ამ პროცესს, რომელიც ქვეყანაში მოუმზადებლად და არსებითი ხარვეზებით დაიწყო, ხელს უშლიდა სრულყოფილი საკანონმდებლო ბაზისა და კანონის დიქტატურის არარსებობა.

სოციალურად ორიენტირებული საბაზრო ეკონომიკის შექმნისათვის, როგორც მსოფლიო გამოცდილება გვიჩვენებს, აუცილებელია საბაზრო ურთიერთობების სრულფასოვანი სუბიექტების – მეწარმეთა საშუალო ფენის ჩამოყალიბება და სამეურნეო საქმიანობის შერეული ფორმების დანერგვა. შერეულ მეწარმეობას ფართოდ უნდა მოეკიდა ფეხი ჯანდაცვაში, განათლებაში, საფინანსო-საკრედიტო სფეროში, კომუნალური მეურნეობის სამსახურში, სატრანსპორტო საშუალებების მომსახურებაში, საქალაქო ტრანსპორტის ექსპლუატაციაში, უშიშროების სამსახურში, სტატისტიკური ინფორმაციის დამუშავებაში და სხვ. სახელმწიფო და კერძო ინტერესების შერწყმის მნიშვნელოვანი ფორმა უნდა გამხდარიყო ყოველგვარი კომპენსაციის გარეშე სახელმწიფო ქონების გადაცემა კერძო ფირმების სარგებლობაში.

მოწინავე უცხოური გამოცდილებიდან გამომდინარე, ერთობლივი მეწარმეობის სტრუქტურაში ადმინისტრაციული რეგულირებისა და კონტროლის ფუნქცია ეკისრება სახელმწიფოს, ხოლო ამა თუ იმ სოციალური ან კომუნალური მომსახურების წარმოება – კერძო კაპიტალს. ამ მოდელში მესაკუთრედ რჩება სახელმწიფო, რომელიც კერძო ფირმებს არენდით აძლევს საჭირო შენობა-ნაგებობებს, მანქანა-დანადგარებსა და ა.შ. თავის მხრივ, კერძო კონტრაქტები კისრულობენ სათანადო ხარისხის მომსახურებას, რომლის ტარიფები არ უნდა აღემატებოდეს კონტრაქტით გათვალისწინებულს. სამმართველო, საექსპლუატაციო, საბუღალტრო და სხვა დანარჩენი დასაქირავებლად გაწეულ ხარჯებს კერძო ფირმები თვით ფარავენ. შერეულ საწარმოში შექმნილი მოგების ნაწილი კი ირიცხება ადგილობრივ ბიუჯეტში.

მხოლოდ ამ გზით იყო შესაძლებელი საქართველოს ეკონომიკაში მონოპოლიზმის დაძლევა და მნიშვნელოვანი ნაბიჯების გადადგმა სამომხმარებლო ბაზრის სტაბილიზაციის სფეროში.

მცირე საწარმოებისთვის დამახასიათებელი კაპიტალის სწრაფი ბრუნვა და საქმის ორგანიზაციისათვის საჭირო თავდაპირველი მცირე თანხის საკმარისობა ხელსაყრელ გარემოს შექმნიდა საქართველოში მცირე მეწარმეობის განვითარებისათვის. ხელისუფლებას უნდა ეცა-და მცირე ფირმების განვითარების ხელშეწყობისათვის მთავარი ყურადღება მიექცია არა დამსჯელი, არამედ წამახალისებელი ღონისძიებებისათვის.

მიუხედავად ზემოაღნიშნული ნაკლოვანებებისა, საქართველოში, შეიძლება ითქვას, ინერციითა და ხელისუფლებაზე საერთაშორისო ორგანიზაციების ზეწოლით, აგრეთვე იმ მოზღვავებული სამეწარმეო უნარით, რომელიც არსებობს ქართულ გენში და, საერთოდ, ქვეყნის მოსახლეობაში, მცირე (ასევე, საშუალო) ბიზნესმა შეფერხებებით, მაგრამ მაინც დაიწყო განვითარება, ოღონდ ძირითადად მომსახურების სფეროს ისეთ დარგებში, როგორიცაა ვაჭრობა, სასასტუმრო მეურნეობა და რესტორნები, საყოფაცხოვრებო მომსახურება, საზოგადოებრივი კვება, ტრანსპორტი, კავშირგაბმულობა და ა.შ.

საანალიზო წლების ბოლო პერიოდში გააქტიურდა საამშენებლო ბიზნესი, მაგრამ ეს პოზიტიური ძვრები, სამწუხაროდ, ნაკლებად შეეხო სოფლის მეურნეობასა და მრეწველობას, რაც მნიშვნელოვნად დაეტყო ქვეყნის რეალური სექტორის განვითარებას.

საანალიზო პერიოდის ბოლო მონაცემებით, საქართველოში მცირე და საშუალო ფირმების რიცხვმა 20 ათასს მიაღწია, აქედან, მცირე 17700 იყო.

საქართველოში მცირეს მიეკუთვნება ფირმა, რომელშიც 20-მდე კაცია დასაქმებული, ხოლო საშუალო წლიური ბრუნვა 500 ათას ლარამდეა.*

საქართველოში მცირე ბიზნესის გეოგრაფიული მასშტაბების სივიწროვე, განვითარების დაბალი დონე და სახელმწიფო პოლიტიკის უსუსურობა არის ის ძირითადი მიზეზები, რომლებმაც ხელი ვერ შეუწყვეს ქვეყანაში ეკონომიკის რეალური სექტორის განვითარებას. კერძოდ, სასოფლო-სამეურნეო კულტურების მოსავლიანობამ რიგ პროდუქციასზე საგრძნობლად იკლო საანალიზო პერიოდის ბოლო წლებში. მაგალითად, თუ 2001 წელს ერთი ჰექტარიდან იწარმოებოდა 26,9 ცენტნერი ხორბალი, 2007 წელს მან შეადგინა 16,7 ცენტნერი, ქერი, შესაბამისად – 22,0 და 15,0 ცენტნერი, მზესუმზირა – 9,7 და 7,2, კარტოფილი –

* საშუალოს მიეკუთვნება ფირმა, რომელშიც 20-დან 100-მდე კაცია დასაქმებული (საშუალო წლიური ბრუნვა 500 ათასიდან 1,5 მლნ ლარამდე), მსხვილს – 100 და მეტი (საშუალო წლიური ბრუნვა 1,5 მლნ ლარი და მეტია).

115,6 და 108,2, ბოსტნეული – 102,0 და 61,3, შაქრის ჭარხალი პირუტყვის საკვებად – 209,8 და 200,8 ცენტნერი და ა.შ.

თუ 2005 წელს საქართველოში სულ 34934 საწარმო იყო, 2007 წელს მათმა რაოდენობამ იკლო და შეადგინა 23137, აქედან, სოფლის მეურნეობაში (ნადირობასა და სატყეო მეურნეობასთან ერთად) შესაბამისად – 378 და 293, სამთომოპოვებით მრეწველობაში – 148 და 117, დამამუშავებელ მრეწველობაში – 4306 და 2920, ელექტროენერჯის, აირისა და წყლის წარმოება-განაწილებაში – 178 და 169, მშენებლობაში – 1232 და 1248 საწარმო და ა.შ. (მათში არ არის ასახული დაუკვირვებადი, აღურიცხავი ეკონომიკის მაჩვენებლები).¹

წვრილი მეწარმეობის პრინციპებზე დაფუძნებული მცირე ბიზნესის, როგორც საბაზრო სტრუქტურის მნიშვნელოვანი ელემენტისა და სამეწარმეო საქმიანობის ყველაზე დინამიკური ფორმის, განვითარება ჯანსაღი საბაზრო გარემოს ფორმირების აუცილებელი პირობაა. იგი, როგორც ქალაქში, ისე სოფლად თანამედროვე სტანდარტებისა და ცხოვრების სტილის გავრცელების მოქნილი საშუალებაა, რაც, საბოლოო ანგარიშით, მსხვილი საქალაქო აგლომერაციის ზრდის შეზღუდვას განაპირობებს. საქართველოს სინამდვილეში სწორედ მცირე ბიზნესის განვითარებას უნდა დაუკავშიროთ მრავალი მივიწყებული სოფლის აღდგენა-განვითარება.

VI.4. გარე ეფექტები და „გადასხმის“ ხარჯები

ადამიანთა საქმიანობას ახლავს თანამდევი გარე ეფექტები (ექსტერნალიები), რომლებიც არ აისახება ფასების სისტემაში. ისინი ეკონომიკურ აგენტთა საქმიანობის საბოლოო შედეგების გარკვეული მხარეა, რომელთა ღირებულებითი ფორმით გამოხატვა შეუძლებელია. გარე ეფექტების გაზომვისათვის ფართოდ გამოიყენება ნატურალური მაჩვენებლები.

გარე ეფექტების მრავალფეროვანი ხასიათი და სპეციფიკა პრაქტიკულად შეუძლებელს ხდის ეკონომიკური საქმიანობის რიგ სფეროებში საბაზრო ეკონომიკის იმ ძირითადი პრინციპების გამოყენებას, რომლებიც დანახარჯებისა და კომერციული ეფექტის შედარებას გულისხმობს. ამიტომ განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება გარე ეფექტების სწორ შეფასებასა და, აქედან გამომდინარე, ოპტიმალური

1 საქართველოს წელიწადული – 2008. საქართველოს ეკონომიკური განვითარების სამინისტროს სტატისტიკის დეპარტამენტი. თბ., 2008, გვ. 152.

გადაწყვეტილების მიღებას.

გარე ეფექტებს შეიძლება ჰქონდეთ როგორც დადებითი, ისე უარყოფითი გამოხატულება. დადებითი დაკავშირებულია სარგებლობასთან, სარგებლიანობასთან, ხოლო უარყოფითი – ხარჯთან. ეს არის ფასში აუსახველი ხელსაყრელობა ან ხარჯი და „გარე“ ეწოდება იმიტომ, რომ ეხება არა მხოლოდ კონკრეტულ საქმიანობაში მონაწილე ეკონომიკურ აგენტებს (სამეურნეო სუბიექტებს), არამედ ვლინდება მათ გარეთ მიმდინარე პროცესებშიც. გარე ეფექტების გამოვლენის არეალი ზოგჯერ ძალზე მასშტაბურია და ვრცელდება მთელ საზოგადოებაზე. ისინი თანამდევნი ხარჯია, „გადასხმის“ ხარჯია. მათ მიეკუთვნება თანმხლები სოციალურ-ეკონომიკური ეფექტები, რომლებიც გამოვლინდება კონკრეტული ეკონომიკური საქმიანობის გარეთ და აისახება შრომის როგორც დადებით, ისე უარყოფით შედეგებში.

ბაზარს არ შეუძლია მისთვის ნიშანდობლივი ფასწარმოქმნის მექანიზმის მეშვეობით შეაფასოს ადამიანთა საქმიანობის გარე ეფექტები, რომლებიც იმის მიხედვით, დადებითია თუ უარყოფითი, შესაბამისად, გამოიხატება ეკოლოგიური წონასწორობის დაცვასა თუ დარღვევაში, ესთეტიკურ ფასეულობათა, კულტურის ძეგლთა, ბუნებრივი ლანდშაფტების შენარჩუნებასა თუ ნგრევაში, მოსახლეობის სიცოცხლის ხანგრძლივობისა და აქტიური საქმიანობის პერიოდის გადიდებასა თუ შემოკლებაში, დაავადებათა შემცირებასა თუ გაზრდაში, პიროვნების შემოქმედებითი პოტენციალის ზრდასა თუ დაქვეითებაში, მოსახლეობის ფიზიკური განვითარების დონის, მოქალაქეობრივი კულტურის ამაღლებასა თუ დაცემაში და ა.შ. მაგალითად, გარემოს დაცვას, ან კიდევ, ინფექციური დაავადებების თავიდან აცილების მიზნით სასმელი წყლის სანაცხის პროგრამის განხორციელებას თან ახლავს უაღრესად დადებითი გარე ეფექტი – ეკოლოგიური და სანიტარიული ნორმების დარღვევისა და მისგან გამოწვეული მრავალმხრივი ზარალის თავიდან აცილება, ხოლო გარემოს გაჭუჭყიანება წარმოშობს უაღრესად უარყოფით გარე ეფექტებს, რაც განაპირობებს გარეშე პირების ან, შესაძლოა, მთელი მოსახლეობის ხარჯების ზრდას. კერძოდ, თუ ეკონომიკური საქმიანობით რომელიმე სამეურნეო სუბიექტი აჭუჭყიანებს მდინარეს, მაშინ „გადასხმის“ ხარჯი აწვება ტვირთად ამ მდინარით მოსარგებლე პირებს ან, ზოგჯერ, მთელ საზოგადოებასაც (თუ ამ მდინარის წყალი სასმელად გამოიყენება). ამრიგად, ეკონომიკური საქმიანობის საფუძველზე გარემოს გაჭუჭყიანების შედეგად წარმოიშობა ხარჯი, რომელსაც ფარავს არა თვით მწარმოებელი,

არამედ მოცემულ წარმოებასთან დაუკავშირებელი სხვა პირი ან მთელი საზოგადოება. ამის გამო, გარემოს გამჭუჭყიანებელ-მწარმოებლის პროდუქციის ფასში გაცილებით ნაკლები ხარჯია ასახული, ვიდრე სინამდვილეში იქნა გაწეული.

გარე ეფექტების საილუსტრაციოდ არა ერთი მაგალითის მოყვანა შეიძლება საქართველოს ბოლოდროინდელი მოვლენებიდან.

ცნობილია, რომ გლობალური ფინანსური კრიზისის დაწყებამდე, საქართველოში შემოდიოდა საკმაოდ მნიშვნელოვანი შემოსავლები ფულადი გზავნილების სახით, რომელსაც მრავალი ასეული ათასი მიგრანტი აგზავნიდა საზღვარგარეთიდან. ამ გზავნილებმა 2008 წელს დაახლოებით 800 მლნ დოლარს მიაღწია, რაც მთლიანი შიდა პროდუქტის 7%-ს შეადგენდა და 16-ჯერ აღემატება ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენიდან მიღებულ შემოსავლებს.¹ ამას ემატებოდა საერთაშორისო ფინანსური ინსტიტუტების კრედიტები, დონორების დახმარებები და სხვ. ბუნებრივია, ყველა ეს შემოსავალი ქვეყნისთვის მნიშვნელოვანია და საქართველოსთვის, არსებული სუსტი ეკონომიკის პირობებში, მას უდიდესი პოზიტიური დატვირთვა აქვს. გარდა ამისა, ქვეყანაში არსებული უმუშევრობის მაღალი დონის პირობებში ემიგრანტები არაპირდაპირი გზით დადებით გავლენას ახდენენ შრომის ბაზარზე, ვინაიდან მათი ქვეყნიდან გადინებით მცირდება უმუშევრობა, ამასთან, გარკვეულწილად, სიღარიბის დონეც ეცემა. მაგრამ ამ პროცესს თან ახლავს პოზიტიურთან შედარებით გაცილებით უფრო დიდი ნეგატიური გარე ეფექტები, რაც გამოიხატება შემდეგში: ყოველივე ამან, სხვა მიზეზებთან ერთად, საქართველოს ეკონომიკა წარმოებაზე ორიენტირებულის ნაცვლად, შემოსავალზე ორიენტირებულ ეკონომიკად აქცია, ხოლო საზოგადოება – არა მწარმოებელ, არამედ მომხმარებელ საზოგადოებად. ისმის კითხვა: ხელსაყრელია კი ქვეყნისთვის „განვითარების“ ეს კურსი? ანდა, რა შედეგებს მოუტანს მცირერიცხივან საქართველოს შრომითი რესურსების ქვეყნიდან გადინება?

ემიგრანტები ძირითადად ახალგაზრდა ასაკის ადამიანები არიან, ამიტომ ისინი დანაკარგებად ითვლებიან მშობლიური ქვეყნისთვის.² უმაღლესი განათლების მქონე კვალიფიციური ადამიანების ემიგრაცია უცხო ქვეყნებში ინტელექტის გადინებას ნიშნავს. მშობლიურმა ქვეყანამ მათ აღზრდასა და განათლებაზე გარკვეული სოლიდური ხარჯი

1 საქართველოს ეროვნული ბანკის მონაცემები; **სამსონი ი.** განვითარების გზების ძიება: საქართველოს ამოცანები. „საქართველოს ეკონომიკური ტენდენციები“. კვარტალური მიმოხილვა. GEPLAC. მარტი, 2006, გვ. 80.

2 იქვე, გვ. 81.

გასწია, სხვა ქვეყანამ კი მათი გამოყენებით, ყოველგვარი ხარჯის გაწვევის გარეშე, მოგება მიიღო. ამრიგად, ამ თვალსაზრისით, მიგრაცია დანაკარგად ითვლება ემიგრანტის მშობლიური ქვეყნისთვის და უდიდესი უარყოფითი გარე ეფექტის მატარებელია.

საქართველოს ეკონომიკური პოლიტიკის (განსაკუთრებით ბოლო წლების) ერთ-ერთ მთავარ მიზნად უცხოური ინვესტიციების მოზიდვაა აღიარებული, მაშინ როდესაც გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანი იქნებოდა მთავრობის მთელი ძალისხმევა მიმართულიყო ქვეყნის შიგნით დანაზოგებისა და კაპიტალის მობილიზების ალტერნატიული საშუალებების წარმოქმნაზე. როგორც „ღია საზოგადოება – საქართველოსა“ და „ეკონომიკური პოლიტიკის კვლევის ცენტრის“ ექსპერტები სავსებით სამართლიანად აღნიშნავენ, „უცხოური პირდაპირი და პორტფელური ინვესტიციები უნდა განიხილებოდეს მხოლოდ როგორც ქვეყნის შიგა დანაზოგების დეფიციტის შევსების წყარო და არა ეკონომიკური განვითარების მამოძრავებელი ძალა“.¹ ასეთმა პოლიტიკამ დადებითთან ერთად, გამოავლინა უაღრესად უარყოფითი გარე ეფექტი, რაც, პირველ ყოვლისა, გამოიხატა საქართველოს შიგა დანაზოგების დეფიციტში. ამასთან, საბანკო სისტემა, რომელიც დამოკიდებულია კაპიტალის საერთაშორისო ბაზრების დინამიკაზე, ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების შიგა მოთხოვნის უზრუნველსაყოფად საკმარისი რაოდენობის სასესხო კაპიტალს არ ფლობს. ბუნებრივია, ეს ნეგატიურად აისახება ეკონომიკურ საქმიანობაზე, ქვეყნის რეალურ სექტორზე და, მრავალ სხვა უარყოფით გარე ეფექტთან ერთად, განაპირობებს საქართველოს საექსპორტო პოტენციალის (მაგალითად, სოფლის მეურნეობის) საბანკო დაფინანსების გარეშე დატოვებას. ამის საილუსტრაციოდ საკმარისია შემდეგი სტატისტიკური მონაცემებიც: სოფლის მეურნეობის საბანკო სესხით დაფარვის მაჩვენებელი 2003 წელს იყო 0,96%, 2004 წელს – 0,85, 2005 წელს – 0,76, 2006 წელს – 1,32 და 2007 წელს – 5,14%.²

გარე ეფექტების არსებობა განაპირობებს კერძო და სოციალური დანახარჯებისა და შედეგების გამიჯვნის აუცილებლობას. კერძო დანახარჯები და შედეგები ასახავენ საბაზრო ურთიერთობას, ხოლო

1 საქართველოს ეკონომიკური საფრთხეებისა და მთავრობის კრიზისისგან დაცვის სტრატეგიის ანალიზი და რეკომენდაციები. ანგარიში მომზადდა კოალიცია „გამჭვირვალე ფინანსური დახმარება საქართველოს“ ფარგლებში. თბ., თებერვალი, 2009, გვ. 12.

2 საქართველოს ეროვნული ბანკის მონაცემები. <http://www.georgia.gov.ge>

მათი ცვლილება – საბაზრო წონასწორობას. სოციალური დანახარჯები და შედეგები შეიძლება იყოს კერძოზე მეტი ან ნაკლები. ამას განსაზღვრავს გარე ეფექტის ხასიათი – დადებითია ის თუ უარყოფითი. მათი ტოლობა გამოხატავს ფსევდოსაბაზრო წონასწორობას. მხოლოდ ბაზარს არ შეუძლია ფსევდოსაბაზრო წონასწორობის დამყარება. იგი ღვინდება სახელმწიფოსა და მოთხოვნა-მიწოდების მექანიზმის ერთობლივი ძალისხმევით. იქ, სადაც უძლურია ბაზარი, „ბაზრის ჩავარდნებით“ გამოწვეული პრობლემების გადასაჭრელად აუცილებელია სახელმწიფოს ჩარევა.¹ სახელმწიფო თავის თავზე იღებს გარე ეფექტების გაზომვასა და სახელმწიფო ბიუჯეტის მექანიზმის მეშვეობით შემოსავლების გადანაწილების ორგანიზაციას, რაც კონკრეტულ გამოხატულებას სპეციალურ დაბეგრვაში პოვებს. უარყოფითი გარე ეფექტების ნეიტრალიზაცია, განვითარებული ქვეყნების საგადასახადო პრაქტიკაში, როგორც ცნობილია, „პიგუს გადასახადის“ გამოყენებას უკავშირდება.

კემბრიჯის სკოლის თვალსაჩინო წარმომადგენელი არტურ პიგუ მოითხოვდა უარყოფითი ექსტერნალიების გამომწვევს საქმიანობაზე ექსტერნალური დანახარჯების სიდიდის ტოლი ჯარიმების დაწესებას, ხოლო დადებითი ექსტერნალიების გამომწვევი საქმიანობის წახალისებას ექსტერნალური სარგებლის ტოლი სიდიდის სუბსიდიებით.

განვითარებულ ქვეყნებში დიდი ხნის განმავლობაში მიმდინარეობდა დავა გარე ეფექტების სახელმწიფო რეგულირების აუცილებლობის აღიარების შესახებ. მუდმივად მზარდ მოთხოვნასა და მოგებაზე ორიენტირებული საბაზრო ძალები, როგორც ცნობილია, სულ უფრო მეტ ბუნებრივ რესურსს აქცევენ ეკონომიკურ ბრუნვაში, რაც ზიანს აყენებს გარე ბუნებას, განაპირობებს რეგიონულ დისპროპორციებსა და დიდი ქალაქების პრობლემების გამწვავებას. განვითარებულ ქვეყნებში, განსაკუთრებით გასული საუკუნის 80-იანი წლებიდან, ეკოლოგიური სიტუაციის სერიოზულმა გაუარესებამ გამოიწვია საბაზრო კონკურენციის ნეგატიური სოციალური „ამონაბოლქვების“ ლიკვიდაციის სპეციალური სახელმწიფო რეგულატორების შექმნა. ეკოლოგიური საფრთხის თავიდან აცილების მიზნით, ფართოდ გავრცელდა საინვესტიციო პროექტების წინასწარი სახელმწიფო ექსპერტიზა და „პიგუს გადასახადის“ ტიპის საბიუჯეტო პროცედურები.²

1 Pigou A. A study in public finance. London, 1949;

2 ასათიანი რ. მომსახურება და საბაზრო სისტემა. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1993, გვ. 41.

უარყოფითი გარე ეფექტების მქონე ეკონომიკური საქმიანობის შესაზღუდად და დადებითი გარე ეფექტების მატარებელი წარმოების გასაფართოებლად აუცილებელი გახდა მათი გარდაქმნა შიგა ეფექტებად, როდესაც უკვე ხორციელდება ზღვრული კერძო ხარჯვის დაახლოება ზღვრულ სოციალურ ხარჯთან. ა. პიუემ ამ პრობლემის გადასაწყვეტად დაასაბუთა **კორექტირებადი გადასახადისა და კორექტირებადი სუბსიდიის** გამოყენების აუცილებლობა. კორექტირებად გადასახადს იხდის უარყოფითი გარე ეფექტის მქონე წარმოება, რომლის მიზანია ზღვრული კერძო ხარჯვის გაზრდა ზღვრული საზოგადოებრივი ხარჯის დონემდე. კორექტირებადი სუბსიდია არის დადებითი გარე ეფექტის მქონე წარმოების სტიმულირებისათვის გამიზნული სუბსიდია. მისი მიზანია ზღვრული კერძო სარგებლიანობის მიახლოება საზოგადოებრივ ზღვრულ სარგებლიანობასთან.

კორექტირებადი გადასახადები და სუბსიდიები ნაწილობრივ წყვეტენ გარე ეფექტებთან დაკავშირებულ პრობლემებს, რაც აიხსნება იმით, რომ, ჯერ ერთი, პრაქტიკაში ძალზე ძნელია ზღვრული ხარჯვისა და სარგებლიანობის ზუსტი გაანგარიშება და, მეორე, კორექტირებადი გადასახადი ყოველთვის ვერ აღწევს მიზანს. ამ გარემოებამ განაპირობა აღნიშნული პრობლემის გადაჭრის ახალი გზების ძიება.

ამასთან დაკავშირებით, ინგლისელმა ეკონომისტმა, 1991 წლის ნობელის პრემიის ლაურეატმა რონალდ ქოუზმა წამოაყენა ჰიპოთეზა, რომლის მიხედვით, უარყოფითი გარე ეფექტები არ იწვევს რესურსების არარაციონალურ ალოკაციას, თუკი არ არსებობს ტრანსაქციული ხარჯები – შეთანხმების დადებისა და მისი განხორციელების პროცესში წარმოქმნილი (ინფორმაციის მოპოვების, მოლაპარაკებისა და კონტრაქტების დადების, საკუთრების უფლებისა და ეკონომიკური საქმიანობის სპეციფიკის და ა.შ.) ხარჯები, გაწეული მოლაპარაკებების მონაწილე მხარეთა მიერ.

რ. ქოუზის აზრით, თუ ტრანსაქციული ხარჯები, სრულყოფილი კონკურენციის პირობებში, ფაქტობრივად, მიზერული ან ნულის ტოლია, მაშინ ეკონომიკური აგენტების შეთანხმების საფუძველზე კერძო და სოციალური ხარჯები ერთმანეთს უტოლდება და მაქსიმალურად ხელსაყრელი შედეგი მიიღწევა. არასრულყოფილი კონკურენციის პირობებში ბაზარზე წარმოიქმნება ძლიერი ეკონომიკური ძალა – მონოპოლია, რომელიც მონოპოლიური ფასის შედეგად არღვევს რესურსების სწორად გადანაწილების მექანიზმს. მაგრამ ანტიმონოპოლიური კანონმდებლობა რესურსების რაციონალურად გამოყენებისა და ბაზრის ფიასკოს ნაწილობრივად დაძლევის საშუალებას იძლევა.

რ. ქოუზის აზრით, რომელიც მან განავითარა სტატიაში „სოციალური დანახარჯების პრობლემა“, ექსტერნალებს აქვთ ურთიერთგანმაპირობებელი ანუ სიმეტრიული ბუნება. თუ A-ს საქმიანობა ზიანს აყენებს B-ს, მაშინ შემდგომი შეზღუდვები A-ს საქმიანობაში, B-ს დაცვის მიზნით, აყენებს A-ს. ამიტომ სოციალური პრობლემა სიტუაციის ოპტიმალურ გადაწყვეტაში მდგომარეობს.

ამრიგად, ასეთ სიტუაციაში არჩევანი უნდა გადაიხაროს იმ გადაწყვეტილებისაკენ, რომელიც საზოგადოებისათვის უმცირეს დანახარჯებს გამოიწვევს. **პარეტოს ოპტიმუმი** კი მიიღწევა სახელმწიფოს ჩაურევლად, მხარეებს შორის შეთანხმების საფუძველზე საკუთრების უფლების მყარი გარანტიების პირობებში.¹ ჩვენი აზრით, საქართველოში მოჭარბებული უარყოფითი გარე ეფექტების პირობებში გასათვალისწინებელია **კეთილდღეობის ახალი ეკონომიკური თეორიის** ძირითადი პოსტულატები.

VI.5. ეკონომიკური ზრდის მოდელები და საქართველო

დასავლეთში ეკონომიკური ზრდა განიხილება ვიწრო და ფართო გაგებით: ვიწრო გაგებით – როგორც საბოლოო პროდუქტის (დროის გარკვეულ მონაკვეთში მთლიანი ეროვნული პროდუქტის) ზრდა და მასთან დაკავშირებული ცვლილებები მაკროეკონომიკურ მაჩვენებლებსა და ტექნიკურ-ეკონომიკურ ურთიერთკავშირებში, ფართო გაგებით – როგორც სოციალურ ინსტიტუტებში, საკუთრების სტრუქტურაში ცვლილებების პროცესი, რომელიც ზრდის ერთი სტადიიდან მეორეში გადასვლას მოასწავებს. ამ უკანასკნელს მიეკუთვნება, მაგალითად, **უ. როსტოუს** ცნობილი თეორია ეკონომიკური განვითარების სტადიების შესახებ, რომელიც საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციების ისტორიული ცვლის მარქსისტული თეორიის ანტიპოდი. ავტორთა უმრავლესობა ეკონომიკურ ზრდას ვიწრო გაგებით განიხილავს.

ეკონომიკური ზრდის თეორიის განვითარებაში გადამწყვეტი როლი ინგლისელ და ამერიკელ ეკონომისტებს ეკუთვნით. თანამედროვე პირობებში ანგლო-ამერიკული სკოლა განაგრძობს წინამორბედთა მიერ გაკვალულ გზას – საბაზრო მეურნეობის, როგორც ეკონომიკური

¹ Coase R. The problem of social cost. "Journal of Law and Economics". Vol. 3, 1996, p. 17.

სისტემის, აბსტრაქტულ-თეორიულ ანალიზს, რომლის ფუნქციონირებასაც მაკროეკონომიკური კატეგორიების მოძრაობით განსაზღვრავს.

ეკონომიკური ზრდის თანამედროვე თეორია აღმოცენდა ორი თეორიული წყაროს – მაკროეკონომიკური წონასწორობის კენზიანური თეორიისა (მოთხოვნის თეორიის) და ნეოკლასიკური თეორიის (მიწოდების თეორიის) საფუძველზე. მათ განაპირობებს ორი ძირითადი მიმართულების – კენზიანელობის (შემდეგ, ნეოკენზიანელობის) და ნეოკლასიკურის წარმოშობა.

კენზიანელობას საფუძველი ჩაუყარა XX საუკუნის გამოჩენილმა ინგლისელმა ეკონომისტმა ჯონ მეინარ კენზმა, რომლის თეორიაც ძირითადად აისახა მის ცნობილ ნაშრომში – „დასაქმების პროცენტისა და ფულის ზოგადი თეორია“.

კენზიანური თეორია იყო რეაქცია 1929-1933 წლების მსოფლიო ეკონომიკურ კრიზისსა და მისი შემდგომი პერიოდის დეპრესიაზე, როდესაც არა მხოლოდ ახალი ინვესტიციებისათვის, არამედ კაპიტალის განახლებისათვისაც არ არსებობდა სტიმულები. ჯ. კენზმა, როგორც თეორიტიკოსმა-ნოვატორმა, თავისი არგუმენტები და დასკვნები დაუპირისპირა კლასიკური თეორიის არგუმენტებსა და დასკვნებს. მისი აზრით, კლასიკურმა თეორიამ ამოწურა თავისი შესაძლებლობები. მისი ძირითადი პოსტულატები გამოიყენება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, სანამ ეკონომიკური მდგომარეობა გამოხატავს წონასწორობის უკიდურეს შესაძლებლობას.¹ ჯ. კენზის თეორია კი სწორედ ეკონომიკის კრიზისული პროცესების ანალიზს ეძღვნება. იგი უმთავრესად იკვლევს საწარმოთა ქრონიკული დაუტვირთობის, მასობრივი უმუშევრობისა და ეკონომიკური ზრდის დაბალი ტემპების გამომწვევკ მიზეზებს. ამიტომ მას ხშირად „დეპრესიული“ ან „სტაგნაციური“ ეკონომიკის თეორიას უწოდებენ.

ჯ. კენზი მაკროეკონომიკური ანალიზის ფუძემდებლად აღიარებული. კენზიანელთა მაკროეკონომიკური თვალთახედვით, ცალკეული ფირმების აყვავების პირობები შეიძლება არ ემთხვეოდეს მთელი ეკონომიკის განვითარების პირობებს. მათ შორის წარმოშობილი წინააღმდეგობების გადაჭრა შესაძლებელია არა ცალკეული ფირმების მოგების მაქსიმიზაციით(როგორც ეს კენზიამდელ ეკონომიკურ თეორიაში იყო გაბატონებული), არამედ ეროვნული ეკონომიკური პროპორციების

1 Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Перевод с английского. М., "Прогресс", 1978, с. 55.

აღდგენითა და კვლავწარმოების საერთო პირობების სრულყოფით. ჯ. კეინზის აზრით, საზოგადოების ყველა მნიშვნელოვანი სასიცოცხლო პრობლემის გადაწყვეტის გზა უნდა მოიძებნოს არა რესურსების მიწოდებაში, არამედ მოთხოვნაში, რომელიც უზრუნველყოფს ამ რესურსების რეალიზაციას. მან წინა პლანზე დააყენა „ეფექტიანი მოთხოვნისა“ და, აქედან გამომდინარე, რეალიზაციის პირობების რეგულირების პრობლემა. ჯ. კეინზმა პირველმა განიხილა უმუშევრობა, როგორც „ეფექტიანი მოთხოვნის“ უკმარისობის შედეგი. ეკონომიკურ მეცნიერებაში მან პირველმა გამოთქვა აზრი იმის შესახებ, რომ „ეფექტიანი მოთხოვნის“ შექმნისათვის აუცილებელია ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირება, რომ სახელმწიფომ უნდა იკისროს მაკროპროპორციების დაცვა, ბაზრის „შეცდომების გამოსწორებისათვის“ მან თავის თავზე უნდა აიღოს მთელი ეკონომიკის მასშტაბით დანახოვებსა და ინვესტიციებს შორის ბალანსირების უზრუნველყოფა.

ჯ. კეინზის ვარაუდით, სახელმწიფო, სოციალური დანახარჯების გაზრდით ან გადასახადების შემცირებით, ან ორივე ღონისძიების შერწყმით, შეძლება ერთობლივი მოთხოვნის ამაღლებას და ამით გააფართოებდა წარმოებას, რომელიც ეკონომიკას დაუბრუნებდა სრულ დასაქმებას. ამაში მდგომარეობდა „კეინზიანური რევილუციის“ მთავარი იდეა. ამასთან, **კეინზი მიუთითებდა ეკონომიკური ბოლიტიკის სფეროში ამ რეკომენდაციების აუცილებლობას მხოლოდ კრიზისის დროს, ხოლო როდესაც ეკონომიკა შეძლებდა მისგან თავის დაღწევას, მაშინ სახელმწიფოს დახმარება აღარ იქნებოდა საჭირო და მთელი ძალით ამოქმედდებოდა საბაზრო რეგულირების ტრადიციული მეთოდები.**

ეკონომიკური ზრდის თეორიის განვითარებაში დიდი წვლილი მიუძღვის **კეინზის მულტიპლიკატორის თეორიას**, რომელიც ხსნის ურთიერთდამოკიდებულებას ეროვნული შემოსავლის მატებასა და ინვესტიციების განსაზღვრულ სიდიდეს შორის.

ტერმინი „მულტიპლიკატორი“ ლათინური წარმოშობისაა და მამრავლს ნიშნავს. ეკონომიკურ თეორიაში იგი კოეფიციენტია, რომელიც გამოხატავს განსაზღვრულ რაოდენობრივ თანაფარდობას ფუნქციონალურ დამოკიდებულებაში მყოფ ორ ან მეტ ცვალებად ეკონომიკურ სიდიდეს შორის.

მულტიპლიკატორის ცნება პირველად შემოიღო ინგლისელმა ეკონომისტმა რ. კანმა, რომელიც მიზნად ისახავდა დაედგინა ზოგადი პრინციპები, რომლის დახმარებით შესაძლებელი იქნებოდა ინვეს-

ტიციების ზრდასა და მისგან გამოწვეულ ერთობლივი დასაქმების მატებას შორის რაოდენობრივი თანაფარდობის გამოთვლა.¹

მულტიპლიკატორის თეორია, რომელიც თავდაპირველად ეხებოდა უმუშევრობის პრობლემას და ჩამოყალიბდა რ. კანის მიერ კონცეფციის სახით, შემდგომში განვითარდა კ. კეინზის ნაშრომებში, დასაქმების მულტიპლიკატორის, ინვესტიციების მულტიპლიკატორისა და შემოსავლების მულტიპლიკატორის სახით.

ჯ. კეინზის თეორიის მიხედვით, დასაქმების მულტიპლიკატორი გვიჩვენებს იმას, რომ პირველადი დასაქმების მატება, რომელსაც ეკონომიკის ამა თუ იმ დარგში განაპირობებს ინვესტიციები, მოცემულ დარგსა და სხვა დარგებს შორის ჯაჭვური კავშირის არსებობის წყალობით, ამ დარგებში იწვევს დასაქმების გადიდებას პირველად დასაქმებასთან განსაზღვრული თანაფარდობით. დასაქმების მულტიპლიკატორს (K') ჯ. კეინზი უწოდებს ერთობლივი დასაქმების მატების (ΔN) შეფარდებას ინვესტიციებთან უშუალოდ დაკავშირებულ პირველადი დასაქმების მატებასთან (ΔN_2). იგი ფორმულით ასე გამოისახება:

$$K' = \frac{\Delta N}{\Delta N_2}$$

ჯ. კეინზი მულტიპლიკატორში გულისხმობს არა მხოლოდ სრულ დასაქმებასა და პირველად დასაქმებას შორის რაოდენობრივი დამოკიდებულების გამომხატველ კოეფიციენტს, არამედ ინვესტიციების მოცულობაზე შემოსავლებისა და, აქედან გამომდინარე, სამომხმარებლო მოთხოვნის რაოდენობრივი დამოკიდებულების განმსაზღვრელ კოეფიციენტსაც. ჯ. კეინზი წერდა, რომ მულტიპლიკატორი თანაფარდობაა შემოსავლებსა და ინვესტიციებს შორის.²

დასაქმების მულტიპლიკატორსა (K') და ინვესტიციის მულტიპლიკატორს (K) შორის ჯ. კეინზმა დაადგინა განსაზღვრული კავშირი: თუ დასაქმების მულტიპლიკატორი (K') გვიჩვენებს რაოდენობრივ თანაფარდობას დასაქმების საერთო მოცულობის ნმატსა (ΔN) და ინვესტიციების ნმატს (ΔI_w) შორის, ინვესტიციის მულტიპლიკატორი (K) რაოდენობრივი თანაფარდობის გამომხატველია შემოსავ-

1 Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Перевод с английского. М., "Прогресс", 1978, с. 55.

2 იქვე, с. 177.

ლების ნამატსა (ΔY_w) და ინვესტიციების ნამატს (ΔI_w) შორის. ჯ. კეინზის თეორიის მიხედვით, ამ ორ კოეფიციენტს შორის ურთიერთკავშირი განისაზღვრება იმით, რომ დასაქმების მატება ფუნქციონალურ დამოკიდებულებაში იმყოფება ინვესტიციების მატებასთან, ხოლო შემოსავლების მატება – დასაქმების მატებასთან. ამიტომ მულტიპლიკატორის თეორიას საფუძვლად უდევს შემოსავლებსა (Y_w) და დასაქმებას (N) შორის ფუნქციონალური ურთიერთკავშირი.

შემოსავლის მულტიპლიკატორის თეორიის შესაბამისად, ეროვნულ შემოსავალს წარმოქმნის ინვესტიციები, რომლებიც ამ უკანასკნელთან იმყოფება რაოდენობრივ დამოკიდებულებაში. ეროვნული შემოსავლის გადიდება და, აქედან გამომდინარე, ერთობლივი მოთხოვნის ნამატი – წერს ჯ. კეინზი – ინვესტიციების საერთო თანხის გადიდების ტოლია, გამრავლებული მულტიპლიკატორზე.¹ ე.ი. შემოსავლების ნამატი (ΔY_w) ტოლია ინვესტიციების ნამატი (ΔI_w) გამრავლებული მულტიპლიკატორზე (K). ფორმულით ასე გამოიხატება:

$$\Delta Y_w = \Delta I_w \cdot K$$

ჯ. კეინზის მულტიპლიკატორის თეორია აგებულია შემდეგ მსჯელობაზე: **ინვესტიციების გადიდება იწვევს ჯერ დასაქმების, ხოლო შემდეგ საზოგადოების შემოსავლების ზრდას. შესაბამისად იზრდება მოხმარებისათვის განკუთვნილი დანახარჯები. სამომხმარებლო მოთხოვნა მით უფრო მაღლდება, შემოსავლების რაც უფრო მეტი ხვედრითი წონა იხარჯება მოხმარებაზე და ნაკლები — დანაზოგზე. თავის მხრივ, რაც უფრო მაღალია სამომხმარებლო მოთხოვნა, მით უფრო დიდია ბაზრის ტეფადობა და, მაშასადამე, მით უფრო ხელსაყრელი პირობები იქმნება წარმოების, დასაქმებისა და შემოსავლების ზრდისათვის.** ამრიგად, მულტიპლიკატორი პირდაპირპროპორციულ დამოკიდებულებაშია მოხმარებასთან და უკუპროპორციულში – დანაზოგებთან. ჯ. კეინზის აზრით, რაც უფრო მაღალია „მოხმარებისაკენ ზღვრული მიდრეკილება“, მით უფრო დიდია მულტიპლიკატორის სიდიდე და მაშასადამე, მით უფრო მეტი წინსვლაა დასაქმებაში, რაც გამოწვეულია ცვლილებებით ინვესტიციებში.²

1 Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Перевод с английского. М., "Прогресс", 1978, с. 189.

2 იქვე, გვ. 191.

ამრიგად, მულტიპლიკატორის თეორია გამოხატავს მეურნეობის დარგებს შორის ჯაჭვური კავშირების არსებობას და წინა პლანზე აყენებს გარკვეულ ეკონომიკურ კატეგორიებს შორის რაოდენობრივი თანაფარდობის განსაზღვრის საკითხს.

ჯონ მენარდ კეინზის მაკროეკონომიკური წონასწორობის თეორიამ ხელი შეუწყო XX საუკუნის 50-იან წლებში ეკონომიკური ზრდის ნეოკეინზიანური კონცეფციის წარმოშობას, რომელიც სრულებითაც არ იყო მისი იდენტური. ნეოკეინზიანელებმა (დომარი, ჰაროდი, ფელნერი, ჰამბერგი, რობინსონი და სხვ.) კეინზის თეორია გამოიყენეს როგორც მეთოდოლოგიური საფუძველი ახალი პროცესების ანალიზისათვის, ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების ახალი მეთოდების დასაბუთებისათვის. ჯ. კეინზის თეორიაზე დაყრდნობითა და მისი კრიტიკით, მათ სრულიად ახალი კონცეფცია შექმნეს. ნეოკეინზიანელები ასაბუთებენ იმ სახელმწიფო ორგანოების საქმიანობის ცენტრალიზებული კოორდინაციის აუცილებლობას, რომლებიც ეკონომიკის გრძელვადიანი დაგეგმვის საფუძველზე ზემოქმედებენ ქვეყნის ეკონომიკურ ზრდაზე. ისინი გაურბოდნენ ტერმინ „დაგეგმვის“ გამოყენებას, ვინაიდან მასში ხედავდნენ თავისუფალი მეწარმეობის სისტემის დასასრულს. მიუხედავად ამისა, 1975 წელს აშშ-ში გამოჩენილ ეკონომისტთა ჯგუფმა წამოაყენა წინადადება, პრეზიდენტთან შექმნილიყო ცენტრალიზებული მაკოორდინირებელი ორგანო, რომელსაც „ეკონომიკის დაგეგმვის საბჭო“ უწოდეს. რა თქმა უნდა, საქმე ეხებოდა ინდიკატურ დაგეგმვას, რომელიც არ ზღუდავდა კერძო კაპიტალის სუვერენულ უფლებებს. მის ფუნქციებში შედიოდა ეკონომიკის მდგომარეობის შესახებ სტატისტიკური ინფორმაციის შეკრება, რესურსებისა და მოთხოვნის გამოვლენა, განვითარების გრძელვადიანი (5 და 15 წლით) გეგმების შედგენა, განცალკევებულად და ერთმანეთის საწინააღმდეგოდ მოქმედი ფუნქციონირებადი მრავალრიცხოვანი ორგანოების კოორდინირება და ა.შ.

ნეოკეინზიანელები ეკონომიკის დინამიკური წონასწორობის პირობად ეროვნული შემოსავლის მატების მყარ ტემპს მიიჩნევდნენ, ხოლო ეროვნული შემოსავლის ზრდას მხოლოდ კაპიტალის დაგროვების ფუნქციას უკავშირებდნენ. დანარჩენ ფაქტორებს (დასაქმების დონეს, მოწყობილობათა გამოყენების ხარისხს, წარმოების ორგანიზაციის სრულყოფას და ა.შ.) ისინი მთლიანად გამორიცხავდნენ.

კეინზიანური თეორიის მოდერნიზაცია შემდგომშიც გაგრძელდა. მემარცხენე კეინზიანელობის წარმომადგენლები – პოსტკეინზი-

ანელები – „ეფექტიანი მოთხოვნის“ პრობლემას გარკვეული სოციალური რეფორმების განხორციელებას უკავშირებდნენ. მათ შექმნეს ეკონომიკაში სახელმწიფოს ჩარევის ფისკალური და საკრედიტო ღონისძიებების ფართო პროგრამა.

70-იანი წლების შუახანებიდან ეკონომიკური ზრდის თეორიაში არსებითი ძვრები მოხდა. შესუსტდა ყურადღება დინამიკური წონასწორობის პრობლემის მიმართ და წინა პლანზე წამოიწია პოტენციური შესაძლებლობების ზრდის ტემპებისა და მათი განმსაზღვრელი ფაქტორების პრობლემა. ნეოკლასიკური მიმართულება კეინზიანურ და ნეოკეინზიანურ კონცეფციებს დაუპირისპირდა.

ნეოკლასიკურმა მიმართულებამ, რომლის სათავეებთანაც იდგნენ კ. მენგერი, ფ. ვიზერი, ე. ბემ-ბავერკი (ავსტრიული სკოლა), უ. ჯეკონსი, ლ. ვალრასი, ვ. პარეტო (მათემატიკური სკოლა), ჯ. კლარკი (ზღვრული მწარმოებლურობის ამერიკული სკოლა), დასრულებული სახე მარშალის (კემბრიჯის სკოლა) ნაშრომებში მიიღო, ხოლო თანამედროვე წარმომადგენლები არიან ჯ. ჰიკსი (დიდი ბრიტანეთი), რ. სოლოუ, მ. ბრაუნი (აშშ) და სხვ. ამ მიმართულების თვალსაჩინო წარმომადგენელი იყო მ. ფრიდმენიცი (ჩიკაგოს სკოლა).

ნეოკლასიკური ეკონომიკური თეორია ეყრდნობა XX საუკუნის მარჟინალიზმის ძირითად მეთოდებსა და ინსტრუმენტებს. იგი წარმოიშვა, პირველ ყოვლისა, შრომითი ღირებულების თეორიის კრიტიკული გადასინჯვის საფუძველზე. ავსტრიული და მათემატიკური სკოლის წარმომადგენლებმა, აგრეთვე ჯ. კლარკმა, დასაბამი მისცეს ზღვრული სარგებლიანობის თეორიას. პირველი ეკონომიკურ-მათემატიკური მოდელი, რომელშიც ზღვრული სარგებლიანობა ფასის ერთადერთ საფუძველად არის მიჩნეული, შექმნა ჯეკონსმა. მოგვიანებით ეს კონცეფცია განავითარა ვალრასმა საყოველთაო ეკონომიკური წონასწორობის მოდელის ასაგებად. ზღვრული სარგებლიანობის თეორიის ზოგადმა პრინციპებმა შემდგომი განვითარება პოვა კლარკის ზღვრული მწარმოებლურობის თეორიაში.

ნეოკლასიკურ თეორიას სერიოზული დარტყმა მიაყენა კეინზიანელობის წარმოშობამ. კეინზიანელების კრიტიკისა და ეკონომიკაში წარმოქმნილი ახალი მოთხოვნის გავლენით, ნეოკლასიკური მიმართულების მიმდევრებმა გადასინჯეს ზოგიერთი ძველი კონცეფცია და ნაწილობრივ შეცვალეს თავიანთი დამოკიდებულება სახელმწიფოს მიმართ. ისინი აღიარებდნენ ეკონომიკაში სახელმწიფოს ჩარევის აუცილებლობას საბაზრო ძალების თავისუფალი მოქმედების უზრუნველყოფისათვის.

არსებითი ევოლუცია განიცადა **ზღვრული სარგებლიანობის თეორიამ**. ფასწარმოქმნის პროცესების ანალიზის აუცილებლობამ მის წარმომადგენლებს უკარნახა, უარეფოთ ამ პროცესების ახსნა მხოლოდ სარგებლიანობის სუბიექტური ფაქტორის საფუძველზე. ამის შედეგად ყურადღების ცენტრმა სარგებლიანობიდან ფასწარმოქმნის ფაქტორების კომპლექსზე გადაინაცვლა. ამაში განსაკუთრებით დიდი როლი შეასრულა ა. მარშალმა. მან კვლევის ცენტრში მოაქცია ფასების ფორმირება სხვადასხვა ბაზარზე მოთხოვნისა და მიწოდების ურთიერთმოქმედების გავლენით. ამასთან, იგი იმ აზრის იყო, რომ სარგებლიანობა ფასების განსაზღვრაში შეიძლება მთავარ როლს ასრულებდეს დროის მცირე მონაკვეთში, მაგრამ ხანგრძლივი პერიოდისათვის უპირველეს მნიშვნელობას იძენს წარმოების დანახარჯები.

მარშალის მოძღვრებიდან იღებს სათავეს აგრეთვე თანამედროვე ნეოკლასიკური მიმართულების ორი განშტოება – ფირმის თეორია და კეთილდღეობის თეორია. ზღვრული სარგებლიანობის თეორია არსებითად სამომხმარებლო არჩევნის თეორიაში გადაიზარდა, ამასთან, ამოსავალმა დებულებებმა კარდინალური ცვლილებები განიცადა.

ნეოკლასიკური მიმართულების **ზღვრული მწარმოებლურობის თეორიამ**, რომელიც თავდაპირველად წარმოიშვა როგორც ღირებულების შექმნისა და განაწილების თეორია, მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ კი ბიძგი მისცა ეკონომიკური ზრდის ნეოკლასიკური თეორიის განვითარებას, ყურადღება გაამახვილა მაკროეკონომიკური მეტოდების ანალიზზე. ამ თეორიის წარმომადგენლების მთავარ მიზნად იქცა ეკონომიკის ბალანსირებული ზრდის პირობების ანალიზი, აგრეთვე ეკონომიკური ზრდის ცალკეული ფაქტორების როლის შეფასება, რამაც საწარმოო ფუნქციების კვლევის განვითარება განაპირობა.

ნეოკლასიკური პრინციპების რეალიზაციის ახალი სფერო ტექნოლოგიური ცვლილებების ანუ ტექნიკური პროგრესის თეორია გახდა, რომლის მიმდევარნი ეკონომიკაში მიმდინარე ტექნიკურ ცვლილებებს საწარმოო ფუნქციების პარამეტრების ცვლილებებს უკავშირებენ.

ნეოკლასიკური მიმართულების თანამედროვე წარმომადგენლები, კეინზიანელებისაგან განსხვავებით, უარყოფენ სახელმწიფო კონტროლს კვლავწარმოების პროცესებისადმი, განსაკუთრებით სახელმწიფო ხარჯების ზრდისადმი და მოითხოვენ ეკონომიკაში ჩარევის შემოფარგვლას რეგულირების ფულად-საკრედიტო ფორმებით.

მაშინ როდესაც კეინზიანური მიმართულებისათვის რეალიზაციის პრობლემა ცენტრალური იყო, ნეოკლასიკოსები მას მეორეხ-

არისხოვნად მიიჩნევენ, ცენტრალურ პრობლემას მათთვის შეზღუდული რესურსების მიწოდება, მათი გამოყენების ეფექტიანობა და წარმოების პოტენციური დონის განსაზღვრა წარმოადგენდა. ეკონომიკის დინამიკური წონასწორობის დარღვევის მიზეზებს კეინზიანელები თუ მოთხოვნის ნაკლებობას ან სიჭარბეში ხედავენ, ნეოკლასიკოსები, პირიქით, დინამიკური წონასწორობის შენარჩუნებაში გადამწყვეტ როლს წარმოებისა და რესურსების მიწოდებას ანიჭებდნენ. კეინზიანელების აზრით, კერძო კაპიტალდაბანდების ზრდის ხელსაყრელი პირობების შექმნისათვის, ტექნიკური პროგრესის სტიმულირებისა და ახალი ინვესტიციების წარმოშობისათვის სახელმწიფოს უნდა გაეზარდა ხარჯები სამეცნიერო გამოკვლევებსა და „აღადამიანურ კაპიტალზე“, ე.ი. განათლებაზე, კადრების მომზადებასა და გადამზადებაზე, სამეცნიერო მომსახურებაზე და ა.შ. ამასთან, კეინზიანელები მოთხოვნისა და წარმოების გადიდებაში სახელმწიფო ხარჯების ზრდას მეტ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ, ვიდრე გადასახადების შემცირებას, ვინაიდან პირველს მიიჩნევენ უფრო ეფექტიან საშუალებად. ნეოკეინზიანელები გრძელვადიანი არაინფლაციური ზრდის აუცილებელ პირობას გადასახადების შემცირებაში ხედავენ. ისინი ფისკალური პოლიტიკის მთავარი ინსტრუმენტის როლს გადასახადებს აკისრებდნენ. ეს პრინციპი საფუძვლად დაედო მრავალი ქვეყნის ეკონომიკურ პოლიტიკას.

XX საუკუნის 70-იანი წლების მეორე ნახევრამდე ცივილიზებული ქვეყნებში **საგადასახადო პოლიტიკა ეკონომიკური განვითარების სახელმწიფო სტიმულირების მთავარი ინსტრუმენტი იყო**. მის დამახასიათებელ თვისებას დაბეგვრის განაკვეთის დიფერენცირებული შემცირება (უპირველეს ყოვლისა, მოგებიდან) წარმოადგენდა. ამ პერიოდში სახელმწიფოები ცდილობდნენ ისე აეგოთ საგადასახადო პოლიტიკა, რომ წაეხალისებინათ კორპორაციები დანაზოგების წარმოებაში დაბანდებისათვის, რაც, თავის მხრივ, ერთობლივი ინვესტიციების ზრდას განაპირობებდა.

მართალია, ლიბერალიზაცია მოკლევადიან პერსპექტივაში სახელმწიფო ბიუჯეტის შემოსავლების შემცირებას იწვევს, მაგრამ მისი გრძელვადიანი შედეგები სრულიად განსხვავებულია. იგი ზრდის ბიუჯეტში შენატანებს და, მაშასადამე, ამუხრუჭებს ინფლაციას, ამცირებს დეფიციტს. საგადასახადო განაკვეთის შემცირება, საბოლოო ანგარიშით, იწვევს საერთო საგადასახადო შენატანების არა შეკვეცას, არამედ გადიდებას. ამრიგად, საგადასახადო ტვირთის რადიკალური

შემსუბუქება, ეკონომიკური ზრდის სტიმულირებასთან ერთად, ფედერალური შემოსავლების პრობლემებსაც წყვეტს.

ეკონომიკის ზრდის ტემპების ამაღლების საკვებით განსხვავებულ ფაქტორებს ასახელებდნენ ნეოკლასიკოსები. მათი პოზიცია საკმაოდ მკაფიოდ გამოხატა ამერიკელმა ეკონომისტმა ა. ბერნსმა. მან ნეოკეინზიანურ კონცეფციას „სტაგნაციის ახალი თეორია“ უწოდა. ა. ბერნსი და ნეოკლასიკური მიმართულების სხვა წარმომადგენლები ეკონომიკური ზრდის ჯანსაღ საფუძველად ეკონომიკის ეფექტიანობის ამაღლებას, გადაჭარბებული სახელმწიფო ხარჯების შემცირებას, მოგების ზრდასა და ხელფასის გადიდებას შორის პროპორციების მკაცრი რეგულირების ღონისძიებათა კომპლექსის შემუშავებას თვლიდნენ. ა. ბერნსის აზრით, ეკონომიკური ზრდის კეინზიანური პროგრამის იმ ნაწილს, რომელიც ითვალისწინებს სოციალურ-ეკონომიკური საჭიროებისათვის სახელმწიფოს დანახარჯების გადიდებას, არავითარი კავშირი არა აქვს ეკონომიკურ ზრდასთან, მთავარია ამაღლდეს კაპიტალდაბანდებათა ეფექტიანობა და არა დანახარჯების საერთო მოცულობა.

ამრიგად, ეკონომიკური ზრდის თეორიაში წარმოიშვა ორი ურთიერთსაწინააღმდეგო მიმართულება: პირველი ყურადღებას ამახვილებდა მოთხოვნაზე, მეორე – მიწოდებაზე. ნეოკეინზიანელები მოითხოვდნენ, სახელმწიფოს დანახარჯების გადიდების საფუძველზე ზრდის ექსტენსიური ფაქტორების სტიმულირებას, ხოლო ნეოკლასიკოსები, პირიქით, სახელმწიფოს სახსრების ეკონომიაზე მიუთითებდნენ და ხაზს უსვამდნენ ინტენსიური ფაქტორების მნიშვნელობას ეკონომიკის ზრდის ტემპების ამაღლებაში. მიწოდების თეორია (უფრო ზუსტად, ეკონომიკური თეორია, რომელიც ორიენტირებულია მიწოდებაზე) და ნეოკლასიკურ მიმართულებაზე დაფუძნებული სხვა კონსერვატიული მიმდინარეობები, სახელმწიფოს ეკონომიკურ როლს მხოლოდ მეცნიერულ-ტექნიკურ გამოკვლევათა დაფინანსებაში, სამრეწველო საწარმოთა სუბსიდირებაში, ინფრასტრუქტურის განვითარებისათვის ხარჯების გადიდებასა და სამთავრობო გარანტირებული კრედიტების გაცემაში ხედავდნენ.

60-იანი წლებიდან ნეოკეინზიანელობასა და ნეოკლასიკურ მიმართულებას შორის წინააღმდეგობამ რამდენადმე იკლო, რასაც ხელი შეუწყო ეკონომიკური ზრდის ტემპების ზრდამ და შედარებით „სრული დასაქმების“ მიღწევამ. ჯ. კეინზის თეორიის თანახმად, ასეთ პირობებში შესაძლებელი იყო ეკონომიკური განვითარების „ნეოკლასიკური კანონების“ ამოქმედება.

ომის შემდგომ წლებში, ვიდრე 70-იანი წლების შუა ხანებამდე, განვითარებული ქვეყნების ეკონომიკურ პოლიტიკაში წარმატებით გამოიყენებოდა საბაზრო ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების კეინზიანური მოდელი. მისი ყველაზე დიდი მიმდევრები იყვნენ დასავლეთევროპული ქვეყნების ხელისუფლების სათავეში მდგომი სოციალ-დემოკრატიული მთავრობები. კეინზიანური მოდელის რეალური განსახიერებაა შერეული, სოციალურად ორიენტირებული საბაზრო ეკონომიკის შექმნა გფრ-ში, სკანდინავიისა და დასავლეთის სხვა განვითარებულ ქვეყნებში. ეს მოდელი დაინერგა აშშ-ში 60-იანი წლების შუა ხანებში. სწორედ ამ პერიოდში ამერიკაში გაატარეს სილარბესთან ბრძოლის ფართომასშტაბიანი ღონისძიებები, მათ შორის, ჯანმრთელობის დაცვის სფეროში მიიღეს ისეთი ცნობილი პროგრამები, როგორცაა „მედიკერი“ – პენსიონერებისა და ინვალიდებისათვის სამედიცინო დახმარების სახელმწიფო სოციალური პროგრამა და „მედიკეიდი“ – მოსახლეობის ნაკლებუზრუნველყოფილი ფენების დაცვის სოციალური პროგრამა. მაგრამ, 70-იანი წლების მეორე ნახევრიდან დასავლეთის ქვეყნებში თავი იჩინა ეკონომიკაში სახელმწიფოს მეტისმეტი ჩარევის უარყოფითმა შედეგებმა. „სახელმწიფო ინტერვენცია“ გამოვლინდა ინფლაციური პროცესების გაძლიერებაში, ბიუჯეტის დეფიციტის, სახელმწიფო ვალის ზრდაში, სახელმწიფო აპარატის გაბერვაში და, საბოლოო ანგარიშით, სახელმწიფო გადასახადების რეკორდულ გადიდებაში. ამან გამოიწვია საბაზრო ეკონომიკის სტიმულების დაჩლუნგება, რის შედეგადაც დაიწყო ეკონომიკური ზრდის შენელება.

1974-1975 წლების კრიზისმა, რომელიც 1929-1933 წლების კრიზისის შემდეგ ყველაზე ძლიერი აღმოჩნდა, ნათელი გახადა, რომ სახელმწიფო არ იყო ყოვლისშემძლე ეკონომიკური ზრდის პრობლემების გადაჭრაში. დაიწყო ეკონომიკური ზრდის კეინზიანური მოდელის მოწინააღმდეგეთა თავისებური „რენესანსი“, ხელშემწყობი პირობები შეიქმნა „სახელმწიფოს მინიმუმის“ კლასიკური თეორიის აღორძინებისათვის, რომლის იდეებმა პრაქტიკული გამოყენება პოვა დასავლეთის განვითარებული ქვეყნების ეკონომიკურ პოლიტიკაში. მაგალითად, ნეოკლასიკური თეორიების და, უპირველეს ყოვლისა, მიწოდების თეორიისა და მონეტარისმის ძირითადი დებულებები აისახა აშშ-ის პრეზიდენტ რ. რეიგანის პოლიტიკაში, რომელსაც „რეიგანომიკა“ ეწოდა, ხოლო დიდ ბრიტანეთში – მ. ტეტჩერის მთავრობის პოლიტიკაში („ტეტჩერიზმი“).

80-იანი წლებიდან მოყოლებული, ვიდრე ახალი ათასწლეულის დაწყებამდე, ნეოკლასიკურმა მიმართულებამ, კენზიანელობასთან ერთად, საფუძველი ჩაუყარა ეკონომიკური ზრდის ახალ თეორიას „ნეოკლასიკური სინთეზის“ სახით. ეს პერიოდი ეკონომიკურ თეორიაში ამ სიახლის მთავარი შემოქმედის – პოლ სამუელსონის სახელთან არის დაკავშირებული და **სამუელსონის ეპოქის** სახელწოდებითაც ცნობილი.

ეს თეორია კენზიანური და ნეოკლასიკური შეხედულებების თავისებური სინთეზია, რომელიც გულისხმობს ეკონომიკური დაცემის პირობებში მოთხოვნის რეგულირების კენზიანური მეთოდების გამოყენებას და, პირიქით, საწარმოო სიმძლავრეებისა და სამუშაო ძალის არსებული რეზერვების ამოწურვისას წარმოებითი პოტენციალის ზრდის ყოველმხრივ სტიმულირებას.

ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის შედეგად შემცირდა ინფლაცია, უმუშევრობა და მიღწეულ იქნა მყარი ეკონომიკური ზრდა. მართალია, ნეოკონსერვატიული ეკონომიკური პოლიტიკის გატარებამ აშშ-სა და ინგლისში გამოიწვია სოციალური დანახარჯების გარკვეული შემცირება, მაგრამ არსებული შესაბამისი პროგრამების მნიშვნელოვანი შეკვეცა არ მომხდარა, თუმცა, მაგალითად, ინგლისში მიმდინარეობს ორგანიზაციულ-ეკონომიკური გარდაქმნები სახელმწიფო ბიუჯეტიდან გამოყოფილი სახსრების გამოყენების ეფექტიანობის ამაღლებისათვის. აშშ-ში შენარჩუნებულია სახელმწიფო პროგრამები ჯანმრთელობის დაცვისა და სოციალური უზრუნველყოფის სფეროში, რომელთა განხორციელებისათვის მილიარდები იხარჯება. მოსახლეობის ღარიბი ფენები სახელმწიფო დახმარებას იღებენ სხვადასხვა სახით.

გფრ-ის ეკონომიკურ პოლიტიკაში, რომელსაც „ნეოლიბერალიზმის პოლიტიკა“ ეწოდა, ფართოდ აისახა „მიწოდების თეორიის“ ბევრი იდეა. საბაზრო ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების კენზიანურ პოლიტიკაში პრინციპული კორექტივები შეიტანეს. საბაზრო ბერკეტების ამოქმედებამ და, უპირველეს ყოვლისა, სამეწარმეო საქმიანობის სტიმულირებამ დადებითი გავლენა მოახდინა ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებაზე. გფრ-ის ეკონომიკა ეყრდნობა „ორივე ხელის სტრატეგიას“, ანუ როგორც კენზიანური, ისე ნეოკონსერვატიული მიდგომის მნიშვნელოვანი ელემენტების გათვალისწინებას სახელმწიფოსა და ბაზრის ურთიერთობაში.

ბოლო პერიოდამდე დასავლეთ ევროპაში საბაზრო ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების კენზიანური თეორიის პრაქტიკული

გამოყენების უკანასკნელი ბასტიონი შვედეთი იყო. მაგრამ იქაც დაიწყო ბრძოლა კეინზიანური მოდელის წინააღმდეგ და გადაიდგა ნაბიჯები მისი რეფორმირებისათვის.

„მიწოდების თეორიის“ პოსტულატების ჩართვა ეკონომიკურ პოლიტიკაში აუცილებელ მოთხოვნად იქცა. ამით ცივილიზებულ ქვეყნებში მაკროეკონომიკური რეგულირების „ტრადიციულმა მოდელმა“ და, აქედან გამომდინარე, მაკროეკონომიკურმა პოლიტიკამ, არსებითი ცვლილებები განიცადა. დღის წესრიგში დადგა მეცნიერულ-ტექნოლოგიური პროგრესის მიღწევათა გამოყენების საფუძველზე ეკონომიკის სტრუქტურული გარდაქმნა. გამოიკვეთა საბაზრო სისტემის განვითარების ახალი მიმართულებები, რომლებიც ატარებენ არა კონიუნქტურულ, არამედ გრძელვადიანი ტენდენციების ხასიათს. ეკონომიკის ახალი თვისებრივი ზრდა თანამედროვე საბაზრო მეურნეობის მნიშვნელოვან თავისებურებად იქცა.

ეკონომიკური რეგულირების კეინზიანური მეთოდების წინააღმდეგ განსაკუთრებით მწვავედ გაილაშქრა ნეოკლასიკური მიმართულების ერთ-ერთმა ყველაზე გავლენიანმა ნაირსახეობამ — მონეტარიზმმა, რომლის მთავარი წარმომადგენელი იყო ამერიკელი ეკონომისტი მ. ფრიდმენი. ამ მიმდინარეობას „ფრიდმენის ანტიკეინზიანურ რეკლუციასაც“ კი უწოდებენ დასავლეთში. მონეტარისტები ეკონომიკურ განვითარებაში გადამწყვეტ მნიშვნელობას ფულად სფეროს ანიჭებენ, მაკროეკონომიკური წონასწორობის მთავარ პირობად თვლიან მიმოქცევაში ფულადი მასის ზრდას წლიურად 3-5%-ის ფარგლებში და მოითხოვენ ეკონომიკაში სახელმწიფოს ჩარევის ყველა ფორმის მკვეთრ შეზღუდვას.

ამრიგად, ეკონომიკური ზრდის მოდელი, რა ფორმითაც უნდა იყოს წარმოდგენილი — კეინზიანური, ნეოკეინზიანური, ნეოკლასიკური, „ნეოკლასიკური სინთეზის“ თუ მონეტარიზმის სახით, წინა პლანზე აყენებს პრობლემათა ორ ჯგუფს: ეკონომიკის დინამიკური (მდგრადი) წონასწორობისა და ეკონომიკის პოტენციური შესაძლებლობის ზრდის პრობლემებს.

მ. ფრიდმენის მონეტარული თეორიის ნაკლოვანებებმა თავი იჩინა უკანასკნელ პერიოდში მსოფლიო ეკონომიკურ პოლიტიკაში. გლობალური ფინანსური კრიზისის წარმოშობის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი სწორედ მაკროეკონომიკური რეგულირების მკვეთრ შეზღუდვასა და საბიუჯეტო-საგადასახადო რეგულირების შესუსტებაში მდგომარეობს. ქვეყნის ფულად-საკრედიტო

პოლიტიკაში საკრედიტო რეგულირების შესუსტებამ, თვითდინებაზე მიშვებამ და წინა პლანზე ფულის ფენომენის წამოწეგამ გზა გაუხსნა გირტუალურ ეკონომიკას და მსოფლიოს ღრმა ფინანსური კრიზისისკენ უბიძგა. ამასში ფრიდმენისა და, საერთოდ, „ჩიკაგოს სკოლის“ მონეტარულმა პოლიტიკამ უდიდესი როლი შეასრულა. 2008 წელი შევიდა ისტორიაში „ჩიკაგოს სკოლის“ „ინტელექტუალური კოლაფსის“ (პ. კრუგმანი) წლად.

მსოფლიო ფინანსური კრიზისი მეტ-ნაკლები ზომით აისახა ნებისმიერ ქვეყანაში, რაც, პირველ ყოვლისა, ეკონომიკური ზრდის ტემპების შემცირებასა და ერთობლივი მოთხოვნის დაცემაში გამოიხატა. ასეთ სიტუაციაში, საგსებით ლოგიკურად, წინა პლანზე ისევე კეინზიანური თეორიის პოსტულატები წამოიწია. ეს გამოიხატა ეკონომიკაში სახელმწიფოს როლის გააქტიურებაში, სახელმწიფო სოციალური ხარჯების გაზრდასა და გადასახადების შემცირებაში, ბიზნესის ფინანსურ მხარდაჭერაში და ა.შ.

საქართველოს გარდამავალი პერიოდის ეკონომიკურ პოლიტიკაში, საბანაღიზო პერიოდის არც ერთ ეტაპზე, სამწუხაროდ, სათანადოდ არ იქნა გათვალისწინებული მსოფლიოს ეკონომიკურ პოლიტიკაში ფართოდ აპრობირებული გამოცდილებები. კლასიკური ფორმით ეკონომიკური ზრდის არც ერთი მოდელი არ გამოუყენებია საქართველოს. ის უცხოური რეკომენდაციები, რომლებიც საფუძვლად დაედო ქვეყნის ეკონომიკურ პოლიტიკას, ეკონომიკის განვითარების დონისა და ეროვნული ინტერესების არაადეკვატური იყო. ქვეყნის წარუმატებლობის მთავარი მიზეზი სწორედ ამასში უნდა გვძიოთ.

„კეინზიანური რეგულაციიდან“ მოყოლებული არ არსებობს ქვეყანა, რომელსაც კრიზისულ სიტუაციაში თავისი ეკონომიკური პოლიტიკის საფუძვლად არ დაედო ეკონომიკური ზრდის კეინზიანური მოდელი. მაშ რატომ არ იქნა იგი გამოყენებული საქართველოს ეკონომიკურ პოლიტიკაში? შემთხვევითი არ არის, რომ ჯონ კენეთ გელბრეითი ჯონ მენარდ კეინზის სახელს უკავშირებს ეკონომიკური ციკლის სახელმწიფო რეგულირებას, როგორც საბაზრო ეკონომიკის განვითარებაში ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მოვლენას.

მოკლედ, საქართველო ისევე ახალი ეკონომიკური ექსპერიმენტის მსხვერპლი აღმოჩნდა. ამიტომაცაა, რომ თითქმის ორი ათეული წელია ეროვნული ეკონომიკა „ბუქსაობს“, სულ უფრო და უფრო იღებს

დეფორმაციულ ფორმას და ქვეყანა ნელ-ნელა კარგავს ოდითგან უფლისგან მინიჭებულ მეწარმეობის დიდ უნარსა და გამოცდილებას. არადა, ერის მამა ილია ჭავჭავაძე გვახსენებს: „...აქამოდღე მივიწყებულ ეკონომიკურს მხარეს ჩვენის ცხოვრებისას პირველი ადგილი უნდა დაეთმოს სხვა საზრუნავთა შორის, რომ ეკონომიკური ცხოვრების მოედანზე უნდა ვეძიოთ ღონე ჩვენის გაძლიერებისა...“ ეს შეგონება დღესაც აქტუალურია.

VI.6. ეკონომიკური ზრდა და საქართველოს ეკონომიკური განვითარება

ეკონომიკური ზრდა, როგორც მაკროეკონომიკურ მაჩვენებელთა (ინდიკატორთა) სისტემის ამსახველი კატეგორია, ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების რაოდენობრივი მხარის გამომხატველია. საერთაშორისო სტატისტიკა, რომელიც გაეროს ეროვნული ანგარიშების სისტემითაა წარმოდგენილი, ეროვნული ეკონომიკის ფუნქციონირების შედეგების დახასიათებისათვის იყენებს ეკონომიკური ზრდის ისეთ ინდიკატორებს, როგორცაა: მთლიანი შიდა პროდუქტი (მშპ), მთლიანი ეროვნული პროდუქტი (მმპ), წმინდა ეროვნული შემოსავალი (წმშ), განკარგვითი შემოსავალი (გშ), განკარგვითი ეროვნული შემოსავალი (გმშ), განკარგვითი მთლიანი ეროვნული შემოსავალი (გმმშ), ეკონომიკის მთლიანი მოგება (მმმ), ეკონომიკის წმინდა მოგება (მწმ), მთლიანი დანაზოგი (მდ), მთლიანი ეროვნული დანაზოგი (მმდ), წმინდა ეროვნული დანაზოგი (წმდ) და ა.შ.* თუმცა, თანამედროვე ეკონომიკურ თეორიასა და პრაქტიკაში, ეკონომიკურ ზრდასთან შედარებით, უპირატესობას ეკონომიკურ განვითარებას ანიჭებენ და მისი მნიშვნელობა წინა პლანზეა წამოწეული.

ეკონომიკური განვითარება მრავალწახნაგოვანია თავისი შინაარსით, გაცილებით მეტი დატვირთვა აქვს, ვიდრე ეკონომიკურ ზრდას. ეს უკანასკნელი მისი ერთ-ერთი მახასიათებელია. **ეკონომიკური განვითარება აქცენტს ეკონომიკის თვისებრივ მხარეზე აკეთებს და თანამედროვე პირობებში გამოხატავს ეკონომიკის სოციალური ორიენტაციის დონეს.** იგი ქვეყანაში მიმდინარე ინსტიტუციური და სტრუქტურული ძვრების, გრძელვადიან პერიოდში,

* ეკონომიკური ზრდის ზემოაღნიშნულ ინდიკატორთა შესახებ იხ.: **ასათიანი რ.** თანამედროვე ეკონომიკის განმარტებითი ლექსიკონი. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2009.

რაოდენობრივთან ერთად, ეკონომიკური საქმიანობის ხარისხობრივი ცვლილებების ამსახველია. ამასთან, შეუძლებელია ეკონომიკური განვითარების ერთმნიშვნელოვნად შეფასება მისი მხოლოდ ერთი რომელიმე მაჩვენებლის შესწავლის საფუძველზე. მაგალითად, ცხოვრების ხარისხობრივი მაჩვენებლების განვითარების დონის მიხედვით ქვეყნების რანჟირებისას ითვლიან ცხოვრების ხარისხის კრებსით ინდექსს, რომელიც მშპ-თან ერთად მოიცავს: ინფლაციის საშუალოწლიურ ნორმას, შრომისუნარიანი მოსახლეობის დასაქმების საშუალოწლიურ ზრდას, ბავშვთა მოკვდაობის დონეს, კალორიის მოხმარებას, სუფთა წყლის ხელმისაწვდომობას, ენერჯის მოხმარებას მოსახლეობის ერთ სულზე, სრულ პირად თავისუფლებასა და ა.შ.¹ კონკურენტუნარიანობის დონის მიხედვით ქვეყნების რანჟირებისას ითვლიან კონკურენტუნარიანობის კრებსით ინდექსს ისეთი მაჩვენებლის საფუძველზე, როგორცაა: ადამიანის განვითარების ინდექსი, ეკონომიკაზე სახელმწიფოს ზემოქმედების ხარისხი, ქვეყნის ინოვაციური და საექსპორტო ორიენტაცია, ბაზრის დინამიკა, ფინანსური მდგომარეობა, შრომის მწარმოებლურობის დონე, სტაბილურობა და საზოგადოებრივი თანხმობა, სანედლეულო რესურსებით უზრუნველყოფა და ა.შ.²

ამრიგად, **თანამედროვე ეკონომიკის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი თავისებურებაა ახალ თვისებრივ ზრდაზე გადასვლა, რომლის შეფასებაში ჩართულია არა მხოლოდ ეკონომიკური ზრდის, არამედ ეკონომიკური განვითარების მაჩვენებლებიც.** მაგალითად, საქართველოში გასული საუკუნის 90-იან წლებში დაწყებული ეკონომიკის კონვერსია, რაც გამოიხატა სისტემურ გარდაქმნებში, ინსტიტუციურ, სტრუქტურულ და ა.შ. ცვლილებებში და გარკვეული დონით გამოიწვია ეკონომიკის ლიბერალიზაცია (ფასების აშვება, ვაჭრობის განთავისუფლება ადმინისტრაციული მარწუნებისაგან და ა.შ.), საკუთრების მრავალფორმიანობის დამკვიდრება და სხვ. უდავოდ ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების მაჩვენებელია. გარკვეულ პერიოდებში, მაგალითად, 1991-1995 წლებში, საქართველოში, ეკონომიკური განვითარება დაფიქსირდა ეკონომიკური ზრდის გარეშე. ეკონომიკის კონვერსიამ, სასიკეთო ძვრებთან ერთად, მშპ-ის მკვეთრი შემცირება, ინფლაციისა და უმუშევრობის მკვეთრი ზრდა და, აქედან გამომდინარე, ცხოვრების დონის მკვეთრი დაცემა განაპირობა. თუმ-

1 უფრო ვრცლად იხ.: **ასათიანი რ.** მომსახურება და საბაზრო სისტემა. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1993, გვ. 127.

2 იქვე, გვ. 128.

ცა, რიგი მაკროეკონომიკური მაჩვენებლების გაუარესების პარალელურად, საქართველოში (ისე როგორც მრავალ სხვა პოსტკომუნისტურ ქვეყანაში), გარკვეული ხარვეზებით, მაგრამ მაინც ადგილი ჰქონდა ეკონომიკურ განვითარებას. ამასთან დაკავშირებით, პოეზიის ორფეოსის ვაჟა-ფშაველას გამონათქვამს მოვიშველიებდი: „უხეირო დეცენტრალიზაცია სჯობია საუკეთესოდ მოწყობილ ცენტრალიზაციას“¹.

პრივატიზაცია, მიუხედავად დაშვებული უხეში შეცდომებისა, მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული მმართველობიდან საქართველოს გამოსვლისა და საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის ათვლის წერტილია, ქვეყნისთვის წინადადებული ნაბიჯია, მაგრამ ის კაპიტალიზმი, რომელიც ჩამოყალიბდა საქართველოში, სწორედ ქვეყანაში გატარებული პრივატიზაციის შედეგებით იშვა, რაც მნიშვნელოვნად აბრკოლებს დემოკრატიის განვითარებას,* ეფექტიანი ეკონომიკის შექმნასა და ეკონომიკურ ზრდას.

ასეთი პრივატიზაციის შედეგია ის, რომ ქვეყანაში ვერ ჩამოყალიბდა საშუალო ფენა, ვერ ვითარდება ბიზნესი. მცირე პრივატიზაციამ ისევ წამოატივტივა მეჯღანუაშვილები საქართველოში, ხოლო მასობრივი პრივატიზაცია მხოლოდ დაცინვა იყო საზოგადოების მიმართ. ქონების რეალიზაციიდან აღებული თანხა როგორ ნაწილდება? რა მდგომარეობაშია პრივატიზებული საწარმოები? პრივატიზაცია თვითმიზანი ხომ არ გახდა? ასეთი გზით შევძლებთ კი სოციალურად ორიენტირებული საბაზრო ეკონომიკის შექმნას საქართველოში? ეს კითხვები მეტად აქტუალურია დღევანდელ საქართველოში.

ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების დონესა და ხარისხს დიდად განსაზღვრავს ეკონომიკური ზრდის ტემპები, რომელშიც ფოკუსირდება ეკონომიკური განვითარების შედეგები და მისგან მიღებული ისეთი სიკეთეები, როგორებიცაა: ქვეყნის ეკონომიკური პოტენციალის რაციონალური გამოყენება, ეკონომიკური საქმიანობისაგან მიღებული შემოსავლების ზრდა, ინფლაციის მოთოკვა და უმუშევრობის შემცირება, გარემო ბუნების გაჯანსაღება და ეკოლოგიური წონასწორობის აღდგენა, განათლებისა და ჯანმრთელობის დაცვის დონის ამაღლება, პიროვნების რეალური თავისუფლების მიღწევა, სპორტის, კულტურისა და ხელოვნების განვითარება, რომლებშიც, როგორც სარკეში, აირეკლება ქვეყნის ეკონომიკურ (და არა მხოლოდ ეკონომიკურ) ცხოვრებაში მიმდინარე პროცესები. ამასთან, ეკონომიკური ზრდის

1 ვაჟა-ფშაველა. თხზ. X ტომი. თბ., 1964, გვ. 117-118.

* „ველური“ კაპიტალიზმი და დემოკრატიის განვითარება სრულიად შეუთავსებელი ცნებებია, ამიტომ ასეთ პირობებში საქართველო დემოკრატიული ვერასდროს გახდება.

ინდიკატორები, მაგალითად, მშპ-ის მოცულობის ზრდა, რომელიც გამოხატავს ქვეყნის ეკონომიკურ ტერიტორიაზე რეზიდენტებისა და არარეზიდენტების მიერ წარმოებული საქონლისა და მომსახურების ერთობლივ საბაზრო ღირებულებას და ეკონომიკის ყველაზე განზოგადებული მაჩვენებელია, ან მშპ მოსახლეობის ერთ სულზე გაანგარიშებით, ყოველთვის როდი ასახავენ რეალურ სურათს. ზოგჯერ ეს მაჩვენებლები საზოგადოების კეთილდღეობის ამაღლების დონის შეფასებას ვერ იძლევიან იმ მარტივი მიზეზის გამო, რომ ისინი ქვეყანაში წარმოებული საქონლისა და მომსახურების მთლიან ღირებულებას გამოხატავენ განურჩევლად მათი ხარისხისა და დანიშნულებისა. აქედან გამომდინარე, ამ ინდიკატორებში ღირებულებით ფორმაში, ხარისხთან ერთად, აისახება უხარისხო, ან დაბალი ხარისხის, ან საერთოდ, საზოგადოებისთვის მავნე პროდუქცია, რომელზეც, მოსახლეობის ფართო ფენების მხრივაც, ძალზე დაბალია მოთხოვნა, რაც საზოგადოების კეთილდღეობაზე უარყოფით გავლენას ახდენს. ან კიდევ, ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების დონის არაადეკვატური სამხედრო შეიარაღება, რომელსაც ზოგჯერ ეკონომიკის „განვითარების“ პრიორიტეტადაც კი მიიჩნევენ, საზოგადოებისთვის ნაკლებადაა სიკეთის მომტანი და ხელს უშლის კეთილდღეობის ამაღლებას. მაგალითად, საქართველოში, მიუხედავად მაკროეკონომიკური განვითარების დაბალი დონისა, განსაკუთრებით ბოლო პერიოდში საკმაოდ გაიზარდა სამხედრო ხარჯები, მაგრამ ომი რუსეთთან ზუთ დღეში სამარცხვინოდ წავაგეთ. ასევე, მიუხედავად იმისა, რომ საბჭოთა კავშირი განსაკუთრებით 80-იან წლებში იცავდა სამხედრო პარიტეტს აშშ-თან და ამისთვის უზარმაზარ ხარჯს ეწეოდა, იგი, მართალია სხვა გზით, მაგრამ, არსებულ ეკონომიკურ სისტემასთან ერთად, მაინც დაინგრა, მაშინ როდესაც მას, მოსახლეობის ერთ სულზე წარმოებული პროდუქციის მიხედვით მსოფლიოში ერთ-ერთი საუკეთესო მაჩვენებელი ჰქონდა, ხოლო ქვეყნის მოსახლეობის კეთილდღეობა, განვითარებულ ქვეყნებთან შედარებით, – არასახარბიელო.

ამრიგად, საზოგადოებრივი ღირებულება აქვს ისეთ ეკონომიკურ ზრდას, რომელიც, საბოლოო ანგარიშით, საზოგადოების მუდმივად მზარდ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებასა და კეთილდღეობის ამაღლებაში გამოიხატება.

ცივილიზებულ სამყაროში ეკონომიკური განვითარების თანამედროვე ეტაპზე განსაკუთრებული მნიშვნელობა ქვეყნის რესურსული

პოტენციალის რაციონალურ გამოყენებას ენიჭება. ამის საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ მაგალითს, რომელიც საყურადღებოა საქართველოსთვის.

ბუნებრივი რესურსების რაციონალურად გამოყენების თვალსაჩინო ნიმუშია ნორვეგია, რომელმაც გასული საუკუნის 60-იან წლებში აღმოაჩინა ნავთობის საბადო ჩრდილოეთის ზღვაში. 1963 წელს მან მიიღო კანონი, რომლის საფუძველზეც ნავთობის მარაგები გამოცხადდა სახელმწიფო საკუთრებად. 1990 წელს ნორვეგიაში შეიქმნა სახელმწიფო ნავთობის ფონდი, რომელსაც მომავალი თაობების ფონდი ეწოდა. ნორვეგიელები თვლიან, რომ არა აქვთ უფლება მთლიანად მოიხმარონ ნავთობიდან მიღებული შემოსავალი, ვინაიდან იგი მომავალ თაობებსაც ეკუთვნის. ამიტომ ნორვეგიაში, კანონის თანახმად, მიმდინარე სახელმწიფო ხარჯებზე ინარჯება ფონდის მხოლოდ 4%, დანარჩენი კი ინახება თაობების ფონდში, რომლის დაგროვებამ უკვე საკმაოდ სოლიდურ თანხას მიაღწია. მაგალითად, დანაზოგმა 2005 წელს 182 მლრდ დოლარი შეადგინა. იგი განთავსებულია საზღვარგარეთის ფასიან ქაღალდებში და, აქედან გამომდინარე, მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ქვეყნის არა მხოლოდ ეკონომიკურ ზრდაში, არამედ მთლიანად ეკონომიკურ განვითარებაშიც. ნორვეგია რომ დღეს მსოფლიოში ერთ-ერთი კონკურენტუნარიანი ქვეყანაა, ამაში ლომის წილი მეცნიერებატექვადი დარგების განვითარებას მიუძღვის, რაც მრავალი სხვა პრობლემის, მათ შორის სოციალური პრობლემის გადაჭრის გასაღებიცაა. ამრიგად, „მომუშავე“ დანაზოგები, რომელიც, ეროვნულ მოტივთან ერთად, მაღალ ეკონომიკურ ეფექტიანობაზეცაა გათვლილი, ნორვეგიის სწრაფი ეკონომიკური განვითარების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი გზაა.

საქართველოში სავსებით საწინააღმდეგო სურათია. ყველაფერი იყიდება, მათ შორის ბუნებრივი რესურსებიც, ყოველგვარი სამომავლო შესაძლებლობების თუ უარყოფითი გარე ეფექტების გაუთვალისწინებლად, რასაც არაფერი აქვს საერთო ბუნებრივი რესურსების რაციონალურ გამოყენებასთან. საქართველოში პრივატიზაცია ქვეყნის ხაზინის შევსების მნიშვნელოვან წყაროდ იქცა, ინფლაცია კი შთანთქავს მშპ-ის გარკვეულ ნაწილს, იზრდება უმუშევრობა, ლატაკდება მოსახლეობა, დაბალშემოსავლიან ადამიანთა რაოდენობამ 2,4 მლნ-ს მიაღწია, ქვეყნიდან გარბის უპირატესად შრომისუნარიანი ასაკში მყოფი სამუშაო ძალა, უკვე მიგრირებულია 1,2 მლნ საქართველოს მოქალაქე. სამაგიეროდ, სსფ-ის მისიის აზრით, საქართველომ წარმატებით შეასრულა სიღარიბის დაძლევის პროგრამა. ალბათ, ასეთი

არაადეკვატური დასკვნების გაკეთებას საფუძვლად უდევს არაჯანსაღი ოფიციალური სტატისტიკური მონაცემები. ისე, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ, როგორც ცნობილია, საქართველო ადამიანის განვითარების ინდექსის მიხედვით 2007 წელს მსოფლიოში 96-ე ადგილზე აღმოჩნდა. სავსებით ვეთანხმებით ეკონომიკურ ლიტერატურაში გამოთქმულ მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ „თუ კარგად არ ჩაუვლრმავედებით ამ მაჩვენებლებს (იგულისხმება ზოგიერთი ოფიციალური სტატისტიკური მაჩვენებელი – რ. ა.), მაშინ იმ მანიპულატორთა გავლენაში მოექცევით, რომლებიც ქოთანს ყურს საიდანაც უნდათ, იქიდან აბამენ.“¹ ამ გამონათქვამს მხოლოდ იმას დაუვმატებელი, რომ საქართველო პარადოქსების ქვეყანაა. თუმცა ყველას უნდა გვახსოვდეს უწმინდესისა და უნეტარესის ილია II-ის სიტყვები: „შიდილება ერი მცირე იყოს, შიდილება სახელმწიფო არ იყოს დიდი, მაგრამ სოციალურად ძლიერი იყოს და დაძლიოს ის გაჭირვება და ავბედითობა, რომელიც შეხვდება მას ისტორიის მანძილზე. აი, სწორედ ასეთი ერია ჩვენი ერი და ასეთი სახელმწიფოა საქართველო: მან ყველა გაჭირვება და ავბედითობა დასძლია და ღვთის მადლით, კვლავაც დაძლევს. იგი იარსებებს, სანამ არსებობს დედამიწა.“²

გვანსოვდეს, ღმერთმა მიწისგან შექმნა ადამიანი და ისევ მიწას უბრუნებს. ქრისტიანულ რელიგიას ჰეველი ზნეობის რელიგიას უწოდებს, ხოლო ქრისტიანული ზნეობის უმაღლესი პრინციპია ადამიანის მიერ ადამიანის დახმარება. გვიყვარდეს ერთმანეთი და საქართველო აყვავდება.

გამოყენებული და სათრიენტაციო ლიტერატურა

- აბესაძე რ.** ეკონომიკური განვითარება. თბ., „მერიდიანი“, 2006;
- ალაგაძე ზ.** ეკონომიკური ზრდის შეფასების საკითხისათვის. „მაკრო მიკრო ეკონომიკა“, № 4(77), 2004;
- ანანიაშვილი ი., აბულაშვილი კ., მესხია ი., ჰაბაგა გ., სილაგაძე ა., წერეთელი გ.** მაკროეკონომიკური რეგულირების მეთოდები და მოდელები. თბ., „მეცნიერება“, 2003;

1 **იაკობიძე დ.** საქართველო და მსოფლიო ფინანსური კრიზისი. თბ., „კამერტონი“, 2009, გვ. 59.

2 საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ილია II სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების აქტუალური საკითხების შესახებ. თბ., „გეოკერია“, 2004, გვ. 90.

ასათიანი რ. მომსახურება და საბაზრო სისტემა. თავი I, III. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1993;

ასათიანი რ. საით მივყავართ რეფორმებს? (ეკონომიკის რე-
ფორმირების ალტერნატიული სტრატეგია). „ეკონომიკა“, № 1, 2004;

ასათიანი რ. ქვეყნის კონკურენტუნარიანობა და კონკურენციის
გლობალიზაცია. „შრომები“. V ტომი. საქართველოს ეკონომიკურ
მეცნიერებათა აკადემია. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2005;

ასათიანი რ. პატარა ქვეყანას დიდი შეცდომების უფლება არა
აქვს. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2005;

ასათიანი რ. გარე ეფექტები და „გადასხმის“ ხარჯები. „ეკონ-
ომისტი“, № 2, 2009;

ასათიანი რ. ეკონომიკური ზრდა და საქართველოს ეკონომიკური
განვითარება. „ეკონომიკური განვითარების ტენდენციები თანამედ-
როვე ეტაპზე“. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტი. საქართვე-
ლოს ეკონომისტთა სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების
კრებული. 2 ივლისი, 2009. თბ., 2009;

ასათიანი რ. ეროვნულ ანგარიშთა სისტემა და ეკონომიკური
განვითარების სტრატეგიები. „ეკონომიკა და ბიზნესი“, № 6, 2009;

ბასილია თ., სილაგაძე ა., ჩიკვაძე თ. პოსტსოციალის-
ტური ტრანსფორმაცია: საქართველოს ეკონომიკა XXI საუკუნის
მიჯნაზე. თავი VII, თბ., 2001;

გველესიანი მ. რა არის ეკონომიკური პოლიტიკა. თბ., „კომენ-
ტარი“, 2008;

გველესიანი რ., გოგორიშვილი ი. ეკონომიკური პოლიტიკა.
წიგნი II. თბ., „უნივერსალი“, 2009;

დარბუაშვილი ნ. მონეტარული პოლიტიკა და ეკონომიკური
ზრდა. „ეკონომიკა“, № 8-9, 2002;

იაკობიძე დ. საქართველო და მსოფლიო ფინანსური კრიზისი.
თბ., „კომენტარი“, 2009;

კორდონიე კ. ეკონომიკური ზრდა: როგორ ავიცილოთ შესაძ-
ლო რისკები მომავალში. „საქართველოს ეკონომიკური ტენდენციე-
ბი“. კვარტალური მიმოხილვა. GEPLAC. მარტი, 2006;

კრუგმანი პ. როგორ მოახერხეს ეკონომისტებმა ყველაფრის
არასწორად გაგება. თარგმანი ინგლისურიდან. „საქართველოს ეკონომი-
კა“, № 10, 2009;

მაღალშია გ. ქვეყნის ეკონომიკური ვექტორი. „შრომები“. VI ტომი. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2008;

მაღალშია გ. ეკონომიკაში ქრონიკული კრიზისების ანატომიის შესახებ. „სოციალური ეკონომიკა“, № 4, 2009;

მესხია ი., ხმაღაძე კ. მცირე და საშუალო მეწარმეობის მაკროეკონომიკური პრობლემები. „გადასახადები“, № 23–24, 2007;

ოთინაშვილი რ. საქართველოს ეკონომიკა. სახელმძღვანელო. თბ., „ტექნიკური უნივერსიტეტი“, 2009;

პაპაგა გ. საბაზრო ეკონომიკის გაჯანსაღებისა და ნორმალ-იზაციისათვის საქართველოში. თბ., „ფინანსები“, 2002;

პაპაგა გ. ინფლაციის ზეგავლენა ეკონომიკურ ზრდაზე. „ბანკი“, № 1, 2000;

პაპაგა გ. პოსტკომუნისტური გარდამავალი პერიოდის მაკროეკონომიკა. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 2005;

პაპაგა გ. პოსტრევოლუციურ საქართველოში განხორციელებული ეკონომიკური რეფორმების პათოლოგიური ანატომია. „შრომები“. VI ტომი. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიახლე“, 2008;

პაპაგა გ. ოთხი წელი „ვარდისფერ“ პარლამენტში. თბ., გამომცემლობა „სიახლე“, 2009;

პაპაფილიძე ა. მდგრადი ეკონომიკური ზრდის რისკები საქართველოში. „საქართველოს ეკონომიკური ტენდენციები“. კვარტალური მიმოხილვა. GEPLAC. თებერვალი, 2008;

სამსონი ი. განვითარების გზის ძიება: საქართველოს ამოცანები. „საქართველოს ეკონომიკური ტენდენციები“. კვარტალური მიმოხილვა. GEPLAC. მარტი, 2006;

სამსონი ი. საქართველოს რეფორმის საშუალოვადიანი პროგრამისა და ევროკავშირი-საქართველოს სამოქმედო გეგმის თავსებადობის შესახებ. „საქართველოს ეკონომიკური ტენდენციები“. კვარტალური მიმოხილვა. GEPLAC. ოქტომბერი, 2006;

სამსონი ი. საქართველოს ეკონომიკის პერსპექტივები საშუალოვადიან პერიოდში. „საქართველოს ეკონომიკური ტენდენციები“. კვარტალური მიმოხილვა. GEPLAC. თებერვალი, 2008;

საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ილია II სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების აქტუალური საკითხების შესახებ. შემდეგენელი გ. შიხაშვილი. თბ., „გეოკერია“, 2004;

სილაგაძე ა., კახნიაშვილი ჯ., მექვაბიშვილი ე. მიკროეკონომიკისი. თავი 7. თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 2006;

ყუფუნია გ. საქართველოს ეკონომიკა. თბ., „ცოდნა“, 2006;

ჩიქავა ლ. ინოვაციური ეკონომიკა. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიანლე“, 2006;

წერეთელი გ. საქართველოს ეროვნული ეკონომიკის კონკურენტუნარიანობის განვითარების ზოგადი მოთხოვნები და პერსპექტივები. „საბაზრო ეკონომიკის განვითარების პრობლემები საქართველოში“. III ტომი, თბ., „მეცნიერება“, 2002;

ჭითანავა ნ. საქართველოს ეკონომიკის განვითარების ტენდენციები და ორიენტირები. „შრომები“. IV ტომი. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიანლე“, 2004;

ჭითანავა ნ. ეროვნული ეკონომიკის მდგრადი და უსაფრთხო განვითარების სტრატეგიის ფორმირების საკითხისათვის. „შრომები“. VII ტომი. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია. თბ., საგამომცემლო ფირმა „სიანლე“, 2009;

ჭითანავა ნ. თაკალანძე ლ. სოციალური ეკონომიკა. I ნაწილი. თბ., „ინოვაცია“, 2008;

Debt Rescheduling Under the Paris Club. SVI-MEP. August, 1999;

Thurow L. C. The problem of social cost. "Journal of Law and Economics". Vol. 3, 1990;

Coase R. The Problem of Social Cost. "Journal of Law and Economics". Vol. 3, 1996;

Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. М., "Academia", 1999;

Беридзе Т. Грузия в 2008 году: политические и экономические итоги. „შრომები“. VII ტომი. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია. თბ., 2009;

Гайдар Е. Аномалия экономического роста. М., "Евразия", 1997;

Гварамაძე И., Клец К., Синицина И. Грузия в поворотном пункте: экономические события 1998 и начала 1999 года. "Исследования и анализ". № 169, Варшава, ЦСЭИ;

Гоциридзе Р., Канделаки О. Грузия: половинчатость реформ как фактор экономического кризиса. "Центральная Азия и Кавказ", № 6, 2001;

Дрожин В. Малые предприятия. М., "ШУМКЦ", 1999;

Есипова Е. Система национальных счетов. М., "Финансы и статистика", 2007;

Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег. Перевод с английского. М., "Прогресс", 1978;

Макализ Д. Экономика бизнеса. Конкуренция, макростабильность и глобализация. Перевод с английского. М., ГИНОМ, 2007;

Надель С. Социальные факторы экономического роста. "МЭиМО", № 5, 2005;

Нестеренко А. Экономический рост на основе институциональных изменений. "Вопросы экономики", № 7, 1996;

Нуреев Р. Теории развития: новые модели экономического роста (вклад человеческого капитала). "Вопросы экономики", № 9, 2000;

Портер М. Конкуренция. Перевод с английского. Санкт-Петербург, Москва, Киев. "Вильямс", 2000;

Тодаро М. П. Экономическое развитие. М. "Юнити", 1997;

Токмазишвили В. Фундамент некроэкономики и развитие деловой активности в послереволюционной Грузии. "Кавказ и глобализация". № 1(3), Ca&CC Press, Sweden, 2008;

Разумова И. Мелький бизнес и эффективность американской экономики. М., "Наука", 2000;

Филипенко А. Экономическое развитие. М. "Экономика", 2001;

Фишер С., Сахаи Р. Стабилизация и рост в переходных экономиках: первые уроки. "Вопросы экономики", № 5, 1997;

Шумпетер Й. Теория экономического развития. Перевод с немецкого. М., "Прогресс", 1982.

http://www.cia.gov/library/publications/the_world_factbook/geas

<http://www.chelt.ru/2001/12/uzbashianz12.html>

შინაარსი

რეგენზიის მაგიერ.....	3
წინასიტყვაობა.....	5

I ნაწილი

შესავალი (საქართველოს ეკონომიკა ქვის ხანიდან ახალ ეპოქამდე). მოკლე მიმოხილვა	11

I თავი. კვაზისოციალისტური სისტემის ტრანსფორმაცია – ახალი ეპოქის დასაწყისი საქართველოში	31

I.1. კვაზისოციალისტური სისტემის ტრანსფორმაციის წანამდებრები	31

I.2. XX საუკუნის 90-იანი წლები – ახალი ეპოქის დასაწყისი საქართველოში	39

I.3. ეკონომიკის კონვერსიის ლოგიკა: არსი, ობიექტური აუცილებლობა, განხორციელების წინაპირობები	47

გამოყენებული და სარეკომენდაციო ლიტერატურა	49

II თავი. პოსტკომუნისტური გარდამავალი პერიოდი საქართველოს ეკონომიკაში: კანონზომიერებები, თავისებურებები, ეტაპები	53

II.1. ახალი ტიპის გარდამავალი პერიოდი	53

II.2. პოსტკომუნისტური გარდამავალი პერიოდის სტრატეგია	54

II.3. საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლისა და მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის მოდელები	56

II.4. ეკონომიკის კონვერსიის ეტაპები.....	62
გამოყენებული და სარეკომენდაციო ლიტერატურა	76
III თავი. ინსტიტუციური რეფორმები.....	81
III.1. ქართული სახელმწიფოს ინსტიტუციური მოწყობის ონტოლო- გიური გარდაქმნის აუცილებლობა	81
III.2. ინსტიტუციური რეფორმების მიმართულებები და პრიორიტეტები	83
III.3. საკუთრების განსახელმწიფოებრივება როგორც ეკონომიკური რეფორმების ინსტიტუციური ბაზის ფორმირების პროცესი და საფუძველი	85
III.4. საკუთრების განსახელმწიფოებრივების ფორმებისა და მეთოდების გახორციელების თავისებურებები საქართველოს პოსტ- კომუნისტურ გარდამავალ ეკონომიკაში	87
III.5. პრივატიზაცია – საკუთრების დემოკრატიზაციისა და ეროვნული ეკონომიკის მოდერნიზაციის საფუძველი.....	94
III.6. „ინსტიტუციური მიბმის“ კონცეფცია და საქართველო	104
გამოყენებული და სარეკომენდაციო ლიტერატურა	105
IV თავი. საბიუჯეტო-საგადასახადო სისტე- მა და ფისკალური პოლიტიკა	109
IV.1. ფინანსური სისტემის ტრანსფორმაცია – საქართველოს ეკონომიკის კონვერსიის მნიშვნელოვანი მიმართულება	109
IV.2. ახალი ტიპის საბიუჯეტო-საგადასახადო სისტემისა და სახელმწიფო ბიუჯეტის ფორმირება.....	112
IV.3. საბიუჯეტო რეგულირება და სახელმწიფო ხარჯების ოპტი- მიზაციის პრობლემა	119
IV.4. საქართველოს ფისკალური პოლიტიკა	123
IV.5. საგადასახადო ტვირთი: მძიმე თუ მსუბუქი საქართველოს ეკონომიკისთვის?	132

IV.6. ბოუჯეტთაშორისი ურთიერთობების რეგულირება და ფისკალური ფედერალიზმის ფორმირების თავისებურებები საქართველოში 137
გამოყენებული და სარეკომენდაციო ლიტერატურა 143

V თავი. ფულად-საკრედიტო სისტემა და პოლიტიკა 147

V.1. მყარი ფულად-საკრედიტო სისტემა – ქვეყნის მდგრადი ეკონომიკური განვითარების მნიშვნელოვანი ატრიბუტი 147

V.2. ფულის თეორიების როლი ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის ფორმირებაში 150

V.3. ფულად-საკრედიტო პოლიტიკა – ქვეყნის მაკროეკონომიკური რეგულირების ინსტრუმენტი 156

V.4. ფულად-საკრედიტო სისტემის სტრუქტურული გარდაქმნები და მონეტარული პოლიტიკა საქართველოში 158

V.5. მცდარი მონეტარული პოსტულატები და მკაცრი ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის მულტიპლიკაციური ეფექტი საქართველოში 170

გამოყენებული და სარეკომენდაციო ლიტერატურა 176

VI თავი. მეწარმეობის ახალი ტიპის ფორმირება საქართველოში და ეკონომიკური ზრდა 181

VI.1. ეკონომიკური საქმიანობის რეგულირების აუცილებლობა 181

VI.2. მეწარმეობის ახალი ტიპის ფორმირება 186

VI.3. მცირე ბიზნესის განვითარების თავისებურებები საქართველოში 191

VI.4. გარე ეფექტები და „გადასხმის“ ხარჯები 199

VI.5. ეკონომიკური ზრდის მოდელები და საქართველო 205

VI.6. ეკონომიკური ზრდა და საქართველოს ეკონომიკური განვითარება 219

გამოყენებული და სარეკომენდაციო ლიტერატურა 224

მომდევნო ნაწილების სავარაუდო შინაარსი

II ნაწილი

VII თავი. ეკონომიკის რეალური სექტორი: ად- აკტაციის თავისებურებები

VII.1. ეროვნულ ანგარიშთა სისტემა და ეკონომიკის რეალური სექტორი.

VII.2. საქართველოს ეკონომიკის რეალური სექტორის დარგობრივი სტრუქტურა, რეფორმირების აუცილებლობა

VII.3. ეკონომიკის რეალური სექტორის რესტრუქტურისაციის ეტაპები და ფაქტორები

VII.4. ეკონომიკის რეალური სექტორის დინამიკის მახასიათებლები

VII.5. ეკონომიკის რეალური სექტორის განვითარების ტენდენციები
გამოყენებული და სარეკომენდაციო ლიტერატურა

VIII თავი. მომსახურების სექტორის ფორმირება და განვითარება საქართველოში

VIII.1. მომსახურების სფეროს, როგორც ეკონომიკის მესამეული სექტორის, ფორმირებისა და განვითარების თავისებურებები

VIII.2. ეკონომიკის „სერვისაცია“ როგორც საზოგადოების პოსტინდუსტრიული განვითარების მნიშვნელოვანი მახასიათებელი

VIII.3. მომსახურების ტიპოლოგია საქართველოში

VIII.4. ბიზნესის თავისებურებები მომსახურების სფეროში

VIII.5. მცირე ბიზნესის როლი მომსახურების სფეროს

ღივერსიფიკაციაში

VIII.6. საქმიანი მომსახურების განვითარება – ახალი ტენდენცია საქართველოს ეკონომიკის განვითარებაში

VIII.7. ფრანჩაიზინგი საქართველოში – სახელშეკრულებო ურთიერთობათა ახალი სისტემა მომსახურების სფეროში

VIII.8. ინფრასტრუქტურისა და საბაზრო ინფრასტრუქტურის ფორმირება და განვითარება საქართველოში

გამოყენებული და სარეკომენდაციო ლიტერატურა

IX თავი. საქართველოს რეკრეაციული პოტენციალი

IX.1. ეროვნული ეკონომიკის რეკრეაციული პოტენციალის არსი

IX.2. რეკრეაციული პოტენციალის სტრუქტურა

IX.3. რეკრეაციული პოტენციალის გამოყენების დონე

IX.4. საკურორტო-ტურისტული ინდუსტრიის განვითარების ეკონომიკური ეფექტიანობა

IX.5. საკურორტო-ტურისტული სპეციალიზაცია – საქართველოს ეკონომიკის განვითარების პრიორიტეტული მიმართულება

გამოყენებული და სარეკომენდაციო ლიტერატურა

X თავი. ფაქტორული ბაზრები და ფაქტორული შემოსავლები

X.1. ფაქტორული ბაზრები მაკროეკონომიკური წრებრუნვის მოდელში

X.2. შინამეურნეობები (ჰაუსჰოლდის ბლოკი): რას აწვდიან ფაქტორულ ბაზრებს?

X.3. ადამიანისეული კაპიტალი და შრომის ბაზრის ფორმირების თავისებურებები საქართველოში

X.4. მოთხოვნა-მიწოდება შრომის ბაზარზე

X.5. შრომის ბირჟა როგორც შრომის ბაზრის ძირითადი

მარეგულირებელი ბერკეტი

- X.6. ნივთობრივი სიმდიდრე: კაპიტალი და მიწა. კაპიტალის ბაზრის სტრუქტურა და ფორმირების თავისებურებები საქართველოში
 - X.7. მიწის ბაზრისა და აგრობიზნესის ფორმირების საბაზრო მექანიზმი და მისი განვითარების ტენდენციები საქართველოში
 - X.8. ფაქტორული შემოსავლები
 - X.9. ფულადი კაპიტალის (ფულის) ბაზარი
 - X.10. ინვესტიციის ბაზარი და საინვესტიციო კრიზისი საქართველოში
 - X.11. სადაზღვევო ბაზარი: სახეები, ფორმები, პრინციპები და ორგანიზაციის თავისებურებები საქართველოში
 - X.12. სადაზღვევო ბაზრის სტრუქტურა და განვითარების ტენდენციები
 - X.13. საქონლისა და მომსახურების ბაზრები. რა? როგორ? ვისთვის?
 - X.14. სახელმწიფოს ადგილი და ფუნქციები მაკროეკონომიკურ წრებრუნვაში
 - X.15. ბაზრების განვითარების ინსტიტუციური ასპექტები
- გამოყენებული და სარეკომენდაციო ლიტერატურა**

XI თავი. ვალუტის ბაზარი და სავალუტო პოლიტიკა

- XI.1. ვალუტის ბაზრის ფორმირება და სავალუტო რეჟიმის ლიბერალიზაცია
- XI.2. ვალუტის ბაზარი – ქვეყნის ეკონომიკური სტრუქტურის შემაღგენელი ნაწილი
- XI.3. ლარის გადასაცვლელი კურსის დინამიკა
- XI.4. ვალუტის ბაზრის განვითარებაზე მოქმედი ფაქტორები
- XI.5. დოლარიზაციის სწრაფი ზრდის ტენდენცია

XI.6. ვალუტის ბაზრის, როგორც სავალუტო პოლიტიკის გატარების უმნიშვნელოვანესი ინსტრუმენტის, რეგულირება

XI.7. ვალუტის კურსის რყევებზე მოქმედი ფაქტორები

XI.8. სავალუტო პოლიტიკის სრულყოფისა და ვალუტის ბაზრის განვითარების ამოცანები საქართველოში

გამოყენებული და სარეკომენდაციო ლიტერატურა

XII თავი. საქართველოს სახელმწიფო ვალი

XII.1. სახელმწიფო ვალის არსი, წარმოშობის კანონზომიერებები და გამოვლენის თავისებურებები საქართველოში

XII.2. ქვეყნის შიგა ვალის მოცულობა, დინამიკა და სტრუქტურა

XII.3. საქართველოს საგარეო ვალი ფინანსური გლობალიზაციის პირობებში

XII.4. საგარეო ვალის ზრდის ფაქტორები

XII.5. საგარეო ვალის განსაზღვრის მაჩვენებლები

XII.6. საგარეო ვალის გამოყენების ეფექტიანობა

XII.7. საგარეო ვალის მართვის თავისებურებები

XII.8. საგარეო ვალის მომსახურება

XII.9. საგარეო ვალის რესტრუქტურირება

XII.10. „ნულოვანი“ ვარიანტის რატიფიცირება

გამოყენებული და სარეკომენდაციო ლიტერატურა

XIII თავი. საგარეო ვაჭრობა საქართველოს მკონომიკის სტრუქტურაში

XIII.1. საგარეო ვაჭრობა ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მნიშვნელოვანი ინდიკატორი

XIII.2. საგარეო ვაჭრობა საქართველოს საგარეო-ეკონომიკური ურთიერთობების პრიზმაში

XIII.3. საქართველოს საგარეო ვაჭრობის სტრატეგია და ტაქტიკა

- XIII.4.** საქართველოს საგარეო ვაჭრობის დინამიკა
- XIII.5.** საქართველოს საგარეო ვაჭრობის გეოგრაფიული სტრუქტურა
- XIII.6.** საქართველოს საგადასახდლო ბალანსი და სავაჭრო ბალანსის დეფიციტი
- XIII.7.** საგარეო-სავაჭრო ურთიერთობების სახელმწიფო რეგულირება

გამოყენებული და სარეკომენდაციო ლიტერატურა

XIV თავი. რეზორმის სოციალური ფასი

- XIV.1.** ფასების ლიბერალიზაციის გავლენა სამომხმარებლო ბაზარზე
- XIV.2.** ინფლაციის განვითარების დინამიკა საქართველოში და მისი გავლენა შინამეურნეობების ნომინალურ აქტივებზე
- XIV.3.** საქართველოს მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკური დიფერენციაცია
- XIV.4.** უმუშევრობა საქართველოში: ობიექტური მონაცემები და სუბიექტური ინტერპრეტაცია
- XIV.5.** სოციალური პოლარიზაცია ეკონომიკური რეფორმების ფონზე
- XIV.6.** სოციალური პოლარიზაციის გაღრმავების ტენდენცია საქართველოში
- XIV.7.** საქართველოს ადგილი სოციალური დიფერენციაციის მოდელებში

გამოყენებული და სარეკომენდაციო ლიტერატურა

III ნაწილი

XV თავი. გლობალიზაცია და საქართველოს ეკონომიკის განვითარების პოზიტიური და ნეგატიური ეფექტები

- XV.1. გლობალიზაციის გენეზისი
- XV.2. გლობალიზაცია და ახალი მსოფლიო წესრიგი
- XV.3. გლობალიზაციის ნეგატიური ტენდენციები
- XV.4. საქართველო გლობალიზაციის კონტექსტში

გამოყენებული და სარეკომენდაციო ლიტერატურა

XVI თავი. ეროვნული ეკონომიკა და ეკონომიკური უსაფრთხოება

- XVI.1. ეკონომიკური უსაფრთხოება – ეროვნული ეკონომიკის ფუნქციონირებისა და განვითარების გარანტი
- XVI.2. ეკონომიკური უსაფრთხოების როლი ეროვნული ეკონომიკური ინტერესების რეალიზაციაში
- XVI.3. ეკონომიკური უსაფრთხოების ორგანიზაციის პრინციპები და მათი რეალიზაციის მექანიზმები საქართველოში
- XVI.4. ეკონომიკური უსაფრთხოების მაღალი მულტიპლიკაციური ეფექტი საინვესტიციო კლიმატის გაჯანსაღებასა და ქვეყნის ეკონომიკურ ზრდაში

- XVI.5. საქართველოში საბაზრო მექანიზმის ეკოლოგიზაცია და ეკოლოგიური დისბალანსის აღმოფხვრის ძირითადი მიმართულებები

გამოყენებული და სარეკომენდაციო ლიტერატურა

XVII თავი. ინოვაციური ეკონომიკა – XXI საუკუნის პრიორიტეტი და საქართველოს განვითარება

- XVII.1. საქართველოს ადგილი მსოფლიო ეკონომიკაში ეკონომიკის

ინტელექტუალიზაციის დონის (ტექნიკურ მიღწევათა ინდექსის) მიხედვით

XVII.2. საქართველო ადამიანის განვითარების ინდექსის მიხედვით

XVII.3. საქართველოში ინოვაციური ეკონომიკური განვითარების სხვა მაჩვენებლები

XVII.4. ინოვაციური ეკონომიკის განვითარების მნიშვნელობა საქართველოს კონკურენტუნარიანობის ამაღლებაში

XVII.5. ინოვაციური ეკონომიკის განვითარების ძირითადი მიმართულებები

გამოყენებული და სარეკომენდაციო ლიტერატურა

XVIII თავი. ახალი მსოფლიო წესრიგი და სამოქალაქო საზოგადოების მშენებლობა საქართველოში

XVIII.1. მსოფლიოს ეკონომიკური განვითარება და ახალი მსოფლიო წესრიგის დამყარების აუცილებლობა

XVIII.2. სამოქალაქო საზოგადოების ფორმირება – მსოფლიო განვითარების ახალი ტენდენცია

XVIII.3. ახალი მსოფლიო წერიგი და „ეროვნული მუნდირის“ ღირსება

XVIII.4. სამოქალაქო საზოგადოების მშენებლობის დონე და ტემპები საქართველოში

XVIII.5. სამოქალაქო საზოგადოება და საქართველოს ეკონომიკური განვითარების სტრატეგიები

გამოყენებული და სარეკომენდაციო ლიტერატურა

ს ა რ ჩ ე მ ი

რეცენზიის მაგიერ.....	3
წინასიტყვაობა.....	5

I ნ ა წ ი ლ ი

შესავალი (საქართველოს ეკონომიკა ძვის ხანიდან ახალ ეპოქამდე).....	11
I თავი. კვაზისოციალისტური სისტემის ტრანს- ფორმაცია – ახალი ეპოქის დასაწყისი საქართველოში.....	33
II თავი. პოსტკომუნისტური გარდამავალი პერი- ოდი საქართველოს ეკონომიკაში: კანონ- ზომიერებები, თავისებურებები, ეტაპები	55
III თავი. ინსტიტუციური რეფორმები.....	83
IV თავი. საბიუჯეტო-საგადასახადო სისტემა და ფისკალური პოლიტიკა.....	111
V თავი. ფულად-საკრედიტო სისტემა და პოლი- ტიკა.....	149
VI თავი. მეწარმეობის ახალი ტიპის ფორმირება საქართველოში და ეკონომიკური ზრდა	183
შინაარსი.....	231
მოდერნო ნაწილების სავარაუდო შინაარსი....	234

ROZETAASATIANI
ECONOMY OF GEORGIA
New Epoch
(in Georgian language)
Publishing house "Siakhle"
Tbilisi 2009

РОЗЕТА АСАТИАНИ
ЭКОНОМИКА ГРУЗИИ
Новая эпоха
(на грузинском языке)
Издательство "Сиакhle"
Тбилиси 2009

საბეჭდი ქაღალდი 60X84 1/16; პირობითი ნაბეჭდი თაბახი 15,00;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 15,50;

გამომცემლობა „სიახლე“, თბილისი 0162, ყიფშიძის ქ. 10.
ტელ.: 899530487; E-mail: siakhle@gmail.com